

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR ORADEA

B I H A R E A

Culegere de studii și materiale de etnografie și artă

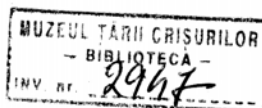
1991

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

BIHAREA

CULEGERE DE STUDII ȘI MATERIALE
DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ

XVIII

ORADEA - 1991

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:

BARBU ȘTEFĂNESCU – redactor responsabil
AUREL CHIRIAC – secretar de redacție
GABRIELA CRIȘAN
AUREL ROȘU
ANA SILAGHI
SZABÓ ALICE
VASILE TODINCA
MARIA ZINTZ

Orice corespondență se va adresa:

Muzeul Țării Crișurilor,
Bulevardul Dacia nr. 1-3,
3700 – ORADEA

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Muzeul Țării Crișurilor,
Bulevardul Dacia nr. 1-3,
3700 – ORADEA
ROUMANIE

Please send any mail to the following address:

Muzeul Țării Crișurilor,
Bulevardul Dacia nr. 1-3,
3700 – ORADEA
ROMANIA

Richten Sie bitte jedwelche korespondenz an

die Adresse: **Muzeul Țării Crișurilor,**
Bulevardul Dacia nr. 1-3,
3700 – ORADEA
RUMÄNIEN

ISSN 1013-4166

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Traducerea rezumatelor: TÓTH JÁNOS, ELISABETA ARDELEAN (maghiară),
IULIA PEREȘ (franceză), ALEX. BĂLĂNEANU (germană).

ETNOGRAFIE

Precizare • Megjegyzés • Précisée

ION GHINOIU, Calendarul pastoral • Pásztorok – kalendárium a románoknál – szellemi koordináták • Le calendrier pastoral	9
CORNELIU BUCUR, Transhumanța românilor între legendă și adevăr. Pledoarie pentru o abordare modernă a istoriei civilizației europene • Kételegős pásztorkodás a románoknál a legenda és a történelmi igazság között az európai civilizáció történetének modern szemléletének igénye • La transhumance des roumains entre la légende et la vérité historique. Plaidoirie pour un abord moderne de l'histoire de la civilisation européenne	23
AUREL CHIRIAC, Păstoritul transhumant în Cîmpia de vest în lumina documentelor de arhivă (secolele XVIII–XIX) • Kételegős pásztorkodás a Nyugati-síkságon levéltári adatok tükrében (XVIII–XIX század) • Die wanderung von schafherden in die westerbene – Laut archiv – dokumente (XVIII–XIX Jhare)	29
IOAN TOȘA, Contribuții la studiul medicinei veterinare românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX • Adatok a XIX. századvégi és a XX. század eleji román állatgyógyászat tanulmányozásához • Contributions a l'étude du medecin vétérinaire roumaine à la fin du XIX-ème et au debut du XX-ème siècle	39
MARIA BOCȘE, Coordonate ale cercetării etnoiatricii veterinare în Transilvania • Népi állatgyógyászati eljárások kutatásainak koordinátái Erdély területén • Coordonnées de la recherche d'ethnovétérinaire vétérinaires dans la Transylvanie	49
ANA ILEA, VERONICA COVACI, Creșterea animalelor în Bihor reflectată în conșcrierile Domeniului Beiuș și al Capitlului de Oradea la 1721 și 1722 • Bihar megye állattenyésztése az 1721 évi Belényesi és az 1722 évi Váradi káptalani uradalmak összehírásai tükrében	65
BARBU ȘTEFĂNESCU, Aspecte ale evoluției tehnicii agricole la Drăguș în secolul al XX-lea • Az agrártechnika XX. századi alakulásának vonatkozásai Drăguș faluban • Quelques aspects de l'évolution de la technique agricole à Drăguș au XX-ème siècle	75
VARGA GYULA, A népi állattartás kutatásának főbb kérdései Magyarországon • Principalele probleme evidențiate de cercetările privind creșterea tradițională a animalelor în Ungaria • Les principaux problèmes mis en évidence par les recherches concernant l'élevage traditionnel des animaux en Hongrie	83
ÚJVÁRY ZOLTÁN, Magyar pásztorszokások • Obiceiuri pastorale în Alföld • Les coutumes pastorales dans la zone d'Alföld	91
SZABADFALVI JÓZSEF, Migrációs jelenségek Kelet-Magyarországon a hagyományos állattartásban • Problema migrációiilor în creșterea tradițională a animalelor în Ungaria • Le problème de la migration dans l'élevage traditionnel en Hongrie ...	99
BALOGH ISTVÁN, A pusztai állattartás és legeltetési rend • Reglementarea pășunatului în pusti • La réglementation du pâturage dans la Plaine d'Alföld	109
SZABÓ LÁSZLÓ, Pásztorok az Alföldi falvak és mezővárosok társadalmában • Comunitatea pastorală. Păștorii în societatea din Alföld • Les bergers dans la société d'Alföld	117
VAJDA MÁRIA, Pásztorélet az Alföldi pusztákon • Viața pastorală în pusta din Alföld • La vie pastorale dans la Plaine d'Alföld	127

MAGYARI MÁRTA, Alföldi pásztorépítmények • <i>Construcții pastorale din Alföld • Les constructions pastorales dans la zone d'Alföld</i>	147
SZATHMÁRI IBOLYA, Alföldi pásztorviseletek • <i>Portul păstorilor din Alföld • Les vêtements des bergers d'Alföld</i>	161
VASILE TODINCĂ, Folcloristul Ion Mușlea și Anuarul Arhivei de Floclor • <i>Le flocloriste Ion Mușlea et L'Annuaire de l'Archive de Folklore</i>	173

ARTĂ

MARIA ZINTZ, Colecția de pictură universală a secției de artă de la Muzeul Țării Crișurilor (I) • <i>La collection de peinture universelle de la section d'art du Musée Țării Crișurilor (I)</i>	183
ANA MARTIN SILAGHI, Portretele papilor în interpretarea gravurilor venețieni Francesco Ambrosi și Francesco del Pedro (secolul al XVIII-lea) • <i>I ritratti degli papi in interpretazione dei incisori veneziani Francesco Ambrosi e Francesco del Pedro • Portraits of Papes in the Interpretation of the Venetian Engraves Francesco Ambrosi and Francesco del Pedro</i>	203
GABRIELA CRIȘAN, Catalogul pieselor secesion din colecția de artă decorativă universală a Muzeului Țării Crișurilor • <i>Katalog der Jugendstilgegenstände aus der Kunstgewerbesammlung des Museum</i>	223
CORNEL CRĂCIUN, Viața culturală din Sighet în presa românească interbelică • <i>Das Kulturleben aus Sighet in der rumänischen Presse der Zwischenkriegs zeit</i>	251

MUZEOGRAFIE

RAMONA NOVICOV–TERDIC, Artiști români contemporani în Muzeul Țării Crișurilor. Colecția de grafică contemporană: Doina Simionescu • <i>Artist roumains contemporains dans Musée Țării Crișurilor. La collection de graphique contemporaine: Doina Simionescu</i>	271
JEAN–CLAUDE DUCLOS, Pour un musée régional de l'homme • <i>Pentru un muzeu regional al omului</i>	275
IOAN OPRIȘ, Date privind legislația ocrotirii patrimoniului cultural în lume • <i>Quelques données concernant la législation de la protection du patrimoine culturel au monde</i>	291

RECENZII

Devenire într-un mioritic (V. Todincă)	295
--	-----

PREZENTARE

ETNOGRAFIE

PREZENTARE

PREZENTARE

PRECIZARE

Studiile incluse în capitolul *Etnografie* sînt cele care au fost susținute cu ocazia primului *Simpozion internațional* organizat la Stîna de Vale (1–3 octombrie 1991), cu tema *Păstoritul tradițional în bazinul Carpatic*.

În concepția organizatorilor (Direcția Muzeelor și Colecțiilor, Inspectoratul județean pentru cultură Bihor, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea și Muzeul Déri din Debrecen), această întîlnire cu caracter științific va fi anuală gazde fiind, alternativ, muzeul orădean (România) și cel din Debrecen (Ungaria).

MEGJEGYZÉS

A *Népművészet* fejezet magában foglalja azokat a tanulmányokat amellyel az első *Nemzetközi értekezlet* alkalmából voltak bemutatva Biharfüreden (1991. október 1-3), *Hagyományos pásztorkodás a Kárpát-medencében* című témával.

A rendezők elképzelése szerint (Múzeumok és Gyűjtemények Főigazgatósága, Bihar megye Kulturfelügyelősége, A nagyváradai Körös-Vidéki Múzeum) ez a tudományos rendezvény évenként ismétlődik, vendég-fogadó lévén felváltva a nagyváradai (România) és a debreceni (Magyarország) múzeumok.

PRECISÉE

Les études incluses dans le chapitre *Ethnographie* sont celles présentées à l'occasion du symposium organisé par l'initiative du Musée de Țării Crișurilor d'Oradea (Roumanie) et du Musée Déri de Debrecen (Hongrie) à Stîna de Vale (1-3 octobre 1991), ayant le thème: *Le pâturage traditionnel dans l'espace Carpathique*.

Dans la conception des organisateurs (La Direction des Musée et Collections, l'Inspectorat pour la Culture Bihor, Le Musée de Țării Crișurilor et le Musée Déri) de telles rencontres – ayant un caractère scientifique – seront annuelles, chaque fois la thème étant différente. Elles seront, aussi, organisées, alternativement, c'est à dire par le musée d'Oradea et celui de Debrecen.

CALENDARUL PASTORAL

de

ION GHINOIU

Spre deosebire de *calendarul bisericesc* care dedică în totalitate zilele anului solar Sfintei Treimi (Tatăl, Fiul și Sfântul Duh), Fecioarei Maria și câtorva mii de personaje, cu existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice (apostoli, arhangheli, sfinți, prooroci, cuvioși, mucenici) și de *calendarul civil* care este un simplu tabel al zilelor grupate pe luni și săptămîni, *calendarul popular*¹ răspundea cu adevărat nevoilor presante ale oamenilor. Calendarul popular, numit în perioada sa de disoluție și *calendarul babelor*, planifica întreaga activitate materială și spirituală a omului pe luni, săptămîni și zile indicîndu-i, prin limbajul specific al sărbătorilor și obiceiurilor, credințelor și practicilor magice, timpul optim pentru arat, semănat, întreținerea culturilor, recoltat, formarea și desfacerea turmelor, urcarea și coborîrea oilor de la munte, zilele favorabile pentru culegerea plantelor de leac, pentru pețit și logodit, pentru scos fetele la joc, pentru pomenirea morților etc.

Calendarul popular a fost transmis din generație în generație prin canalele folclorice obișnuite, fără să cunoască vreodată litera tiparului. Observațiile empirice asupra astrilor, în special Luna și Soarele, și ciclurilor de înmulțire ale plantelor și animalelor au fost încifrate în numeroase obiceiuri și credințe calendaristice. Pentru cei vechi acestea formau "tratatul" sau "cartea" (nescrisă) de învățătură, pentru noi sînt documente istorice și etnografice, știință populară, poezie și filosofie. Pentru a fi ușor de memorat, acest instrument, care măsura timpul și activitatea omului, funcționa ca un sistem simplu, de echivalență. timpul indica munca, munca indica munca. Timpul este perceput de țaran ca un cadru general în care trebuie să se împlinească în permanență ceva bun sau rău, previzibil sau imprevizibil. Pentru el nu există timp pur, golit de evenimente. Dar, cum ocupațiile lui principale aveau ritmuri diferite, generate de bioritmurile plantelor și animalelor, se poate vorbi, în unitatea generală a calendarului popular, de un timp al agricultorului și un timp al crescătorului de animale. Celelalte activități ale economiei rurale se suprapun, în general, peste cadrele de timp în care se mișcă, între echinocții și solstiții, ocupațiile de bază: *cultivarea plantelor*, cu un sezon fertil vara și unul steril iarna și *creșterea animalelor*, cu un sezon steril vara și unul fertil iarna.

Sărbătorile *calendarului pastoral* corespund ca dată, cu bioritmul unor animale

¹ I. Ghinoiu, *Vîrstele timpului*, Editura Meridiane, București, 1988

domestice (oaia, capra, calul) și sălbatice (lupul, ursul, capra sălbatică). Manifestarea ritmică și stabilă a funcției esențiale a vieții, reproducerea, indica, în calendarele vechi, începutul și sfârșitul anului și anotimpurilor.

1. OAIA ȘI CAPRA.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea împerecherea oilor și caprelor începea, de obicei, în octombrie, la Sf. Paraschiva (14 oct.) sau în noiembrie, la Arhangheli (8 noi.) și se numea Nunta Oilor, Năpustirea Berbecilor sau Arieșilor. După o perioadă de 21 de săptămâni, mieii și iezii erau fătați în luna martie, când timpul dă vizibile semne de încălzire. Separarea mieilor de oi pentru a se hrăni singuri (întărcatul) avea loc peste alte 4–5 săptămâni, la Sîngiorz. Reproducția ovinelor și caprinelor împărțea anul solar în două anotimpuri egale: un *sezon fertil* (împerecherea, gestația, fătutul și întărcatul) între Sîmedru (26 oct.) și Sîngiorz (23 aprilie) și un *sezon steril*, când animalele se hrănesc bine pentru a supraviețui capriciilor iernii, între Sîngiorz și Sîmedru. Deși se numesc sfinți, Sîmedrul și Sîngiorzul au atribuțiile unor străvechi divinități păgîne: să deschidă și să închidă anotimpurile pastorale. După unele legende populare, cei doi sfinți purtau la brîu cheile vremii: Sîngiorzul *închide iarna și deschide vara*, Sîmedrul *închide vara și deschide iarna*. Aceeași sfinți sînt răspunzători, în alte legende, de înfrunzitul și desfrunzitul codrului: dacă pe data de 23 aprilie codrul nu era înfrunzit, Sîmedru îl omora pe Sîngiorz, iar dacă pe 26 octombrie codrul nu era desfrunzit Sîmedru era ucis de Sîngiorz. La aceste date apar, în calendarul popular, obiceiuri, credințe și practici magice specifice renovării timpului anual sau sezonul: sacrificiul unui animal (mielul la Sîngiorz, berbecul sau oaia la Sîmedru), aprinderea rituală a focurilor (Focul Viu la Sîngiorz, Focul lui Sîmedru), prepararea unor alimente rituale, efectuarea observațiilor astronomice și meteorologice, credința că se deschid mormintele și cerul, că ard comorile și vorbesc animalele etc. Executarea de către păstori bănățeni a unui dans ritual călugăresc² indică posibilitatea celebrării anului nou pastoral nu numai primăvara, ci și toamna.

La debutul anului nou pastoral, sărbătorit primăvara, la Sîngiorz se desfășurau trei categorii de activități:

- *juridice*: însemnarea oilor și a mieilor cu semnele familiale moștenite de fiecare proprietar, măsurarea laptelui pentru fixarea cantității de brînză ce urma s-o primească fiecare proprietar de oi (Sîmbra Oilor, Măsurișul), angajarea ciobanilor și văcarilor;

- *organizatorice*: închiderea țărinelor pentru pășunatul oilor, formarea turmelor și cetelor de sîmbrași, tunderea oilor, construirea sau repararea țărcurilor, stînelor și colibelor;

- *rito-magice*: practici de purificare a vitelor și ciobanilor, de prevenire a stricăciunilor aduse de sălbăticiunile pădurii, de fertilitatea și rod bogat (Cucu-Răscucu, Focul Viu, săritul peste foc, afumarea și stropitul turmei cu apă, farmece și descîntece, prepararea leacurilor vegetale);

Mijlocul sezonului pastoral este marcat de Sîntilie (20 iulie). Mai mult temut de-

² Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic, vol. I*, București, Inst. de arte grafice, 1901, p. 240

cît iubit, Sîntilie adună în jurul său mai multe sărbători populare dedicate unei divinități a focului și soarelui (vezi anexa). La această dată se țineau, izolat se mai țin și astăzi, vestitele nedei carpatice atestate încă din anul 1373³. Locul lor de desfășurare poartă numele a peste 60 de munți și poieni (Nedeia, Sîntilia, Nedeițele, Nedeiut). Importanța nedeilor pentru satele pastorale este bine reliefată de Ioan Pop Reteganul: "Nedeia e mai luată în seamă ca Crăciunul, Paștele și Rusaliile... Nedeia e și mai mult ca Anul Nou. Nimeni din popor nu numără anii de la Anul Nou, ci de la Nedeie..."⁴.

Spre sfîrșitul sezonului pastoral, toamna, la Sîntămăria Mare, turmele începeau să coboare la vale. Pînă la Răscol (dezmembrarea turmelor) oile pășteau pe fînețele, porumbiștiile și miriștiile din hotarul (moșia) satelor. La Vinerea Mare (Sf. Paraschiva), în alte sate la Arhangheli, se amestecau berbecii cu oile pentru împerechere, iar la Sîmedru se încheiau toate socotelile dintre ciobani și stăpînii de oi. În satele cu păstorit local oile erau îngrijite, pînă la Sîngiorz, de fiecare gospodăru, în timp ce în satele cu păstorit transhumant se reorganizau turmele care iernau la sute de km distanță (Bărăgan, Bălțile și Delta Dunării, Ținuturile Caspice și Caucazul, Cîmpia Tisei).

Calendarul pastoral al românilor este aproape identic cu calendarul celtic⁵ care împarte, de asemenea, anul numai în două anotimpuri: *iarna*, de la 1 noiembrie la 1 mai, și *vara*, de la 1 mai la 1 noiembrie. Diferența de patru zile între 1 noiembrie și 26 octombrie (Sîmedru) și de opt zile între 1 mai și 23 aprilie (Sîngiorz) este explicabilă: datorită latitudinii geografice, desprimăvăratul își face apariția mai tîrziu în ținuturile nord-vestice ale Europei decît în cele sud-estice.

2. LUPUL ȘI CÎINELE

Pe timpul iernii pastorale apare un mare număr de sărbători dedicate, în egală măsură, animalelor domestice și animalelor sălbatice, în special lupului. Constatarea este cu atît mai surprinzătoare cu cît sărbătorile acestea corespund cu momentele importante ale comportamentului de reproducție al lupului, totem sigur al dacilor⁶. Împerecherea lupilor începe în a doua jumătate a lunii noiembrie, la Filipii de Toamnă, și sfîrșește la începutul lunii februarie, la Filipii de Iarnă (vezi anexa). Filipii sînt un fel de divinități cu înfățișare de lupi, cel mai periculos fiind Filipul cel Șchiop sau Filipul cel Mare sărbătorit, de la zonă la zonă, la 11, 21 sau 30 noiembrie. Patronul lupilor, care le rînduiește noapte de noapte prada, este Sînpetru de Iarnă (16 ianuarie). După lupta care se dă între masculi, femela alege un partener cu care se împerechează și crește apoi puii. Ținînd seama de faptul că frecvența maximă a împerecherilor este atinsă la începutul lunii februarie și că perioada de gestație este de 62–63 de zile, lupoaicele fată, de obicei, în plină primăvară. Prin luna octombrie noua generație de lupi (câței de lupi) se prind în haită cu părinții și participă la urmărirea și atacarea

³ I. Conea, *Din geografia istorică și umană a Carpaților*, București, Socec, 1937, p. 73

⁴ *Ibidem*, p. 48

⁵ J.G. Frazer, *Creanga de aur*, vol. V, București, Editura Minerva, p. 25–27

⁶ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, capitoul *Dacii și Lupii*, București, Editura științifică și enciclopedică, p. 38–87

prăzii. Aceste haite familiale, la care se adaugă și lupii născuți cu un an înainte, se dezmembrează în timpul împerecherii⁷.

În perioada Filipilor de Toamnă și, în general, în perioada de înmulțire a lupilor, cea mai severă interdicție era scoaterea cărbunilor din casă pe timpu serii și al nopții. Se credea că lupoaicele rămâneau sterile dacă în perioada împerecherii nu mâncau cărbuni aprinși, după care veneau în sat și îi căutau în gunoiul și cenușa aruncată din case. Filipii erau celebrați cu sfințenie de femei până la începutul secolului al XX-lea; când își măritau fetele, mamele le dădeau ca zestre, și un Filip (14 noiembrie) sau mai mult (14,15... noiembrie). Din dosarul mitologic al lupului⁸ se pot desprinde și alte tulburătoare exemple care implică acest animal feroce în structura calendarului pastoral al românilor. Comportamentul lui de reproducere împarte anul în două părți (anotimpuri) distincte: iarna, de la constituirea haitei și formarea perechilor până la nașterea puilor, și vara, corespunzătoare creșterii puilor până la intrarea lor în haită. Suprapunerea unor sărbători populare de mare vechime peste momente precise ale ciclului de reproducție a lupului indică, în perioada noiembrie–octombrie, un enigmatic început de an, probabil Anul Nou dacic.

3. CALUL ȘI MĂGARUL

Calul, prin lungimea ciclului de reproducere aproape egal cu lungimea anului solar și prin vechimea domesticirii, inteligența, frumusețea și eleganța trupului a ocupat un loc privilegiat în calendarul popular. La latitudinea geografică a României nu există alt animal, cu excepția măgarului (rudă apropiată a calului), al cărui ciclu de înmulțire să se apropie atât de mult de durata anului tropic. Iapa are, de obicei, două sezoane de împerechere: primăvara și toamna. În practică, ielele se montează și fată în sezonul de primăvară, în lunile martie–aprilie, iar cele care au rămas sterile se montează și fată în sezonul de toamnă. După o lungă gestație, de aproximativ 340 de zile, iapa fată primăvara, în aceeași perioadă cu lupoai. Dacă la perioada de gestație se adaugă zilele care preced împerecherea se ajunge la lungimea anului solar. Fătatul cailor era deci un reper calendaristic stabil care indica omului preistoric sfârșitul și începutul anului.

După numărul de zile rezervate în calendarul popular, calul și lupul patronează fiecare câte o jumătate de an: vara este dominată de cal, iarna de lup. În calendarul popular cultul cabalin este reprezentat prin personaje sacre care au copite și cozi de cai (Sînzoaderii), se comportă asemănător cailor (Călușarii), sînt purtați pe spatele cailor (Sîngiorz, Sîmedru) sau în care cerești trase de cai (Sîntilie). Lupul, ruda sălbatică a cîinelui, după ce a domnit peste anotimpul friguros, este alungat simbolic printr-un scenariu ritual cunoscut în sudul României sub diferite denumiri (Jujeul, Vălăritul, Goana Cîinilor, Datul Cîinilor în Tărbacă). Prima zi după Lăsatul Secului de Paște era dedicată în întregime chinuirii și alungării cîinilor prin mijloace extrem de violente. Imediat a doua zi începe o săptămîină de opt zile dedicată Cailor lui Sîn-toader (vezi anexa), temute personaje sacre, cel mai periculos fiind, Sîn-toaderul cel Șchiop sau Sîn-toaderul cel Mare.

⁷ V. Cotta, M. Bodea, *Vînatul României*, București, Editura Agrosilvică, 1969, p. 209

⁸ M. Coman, *Mitologie populară românească*, București, Editura Minerva, 1986, p. 144–159; I. Ghinoiu, *op. cit.*, p. 79–87.

În toate societățile arhaice, o dată pe an, la Anul Nou, se sacrifică substitutul zeului adorat care putea fi: un om (conducător, ostaș, fecioară), un animal (cal, țap, taur) sau efigia acestuia (mască, steag, păpușă, statuie). Dansul Călușarilor, cel mai complex și mai spectaculos ceremonial ritual al românilor, reconstituie, la Rusalii, nașterea și moartea unei zeu păgîn (Călușul) și, o dată cu acesta, a timpului anual. Unul dintre membrii cetei Călușului românesc (vătaf, mut) sau un substituit al acestuia (Steagul Călușului, Ciocul Călușului) joacă rolul zeului condamnat anual la moarte. În secvența finală, numită Înzmormîntarea Călușului sau Spargerea Călușului, masca mutului sau alte substitute ale divinității (Cioc, Steag, Phalus) erau distruse (omorîte) cu violență și apoi, înhumate, abandonate sau depuse pe apele curgătoare. Sîntoaderii și Călușul sînt uimitoarele supraviețuiri ale cultului cabalin atestat masiv de arheologi în spațiul carpato-ponto-danubian (Cavalerul trac, Cavalerii danubieni etc.).

În concluzie, *calendarul pastoral*, parte componentă a calendarului popular (vezi anexa), are numai două anotimpuri, iarna și vara, patronate de două străvechi divinități autohtone: lupul și calul. Anul Nou, începuturile anotimpurilor și alte momente cheie ale calendarului sînt marcate de sărbători importante care se suprapun, ca dată calendaristică, peste bioritmurile unor animale domestice și sălbatice. O trăsătură definitorie a calendarului pastoral este sincretismul păgîn-creștin: personajele sacre, sînt fie divinități păgîne îmbrăcate în haine creștine, fie sfinți creștini îmbrăcați în haine păgîne.

ANEXĂ

Repartiția sărbătorilor populare în calendarul iulian și calendarul gregorian în anul 1921

Calendarul iulian				Calendarul gregorian			
Numele zilei	Nr. zilei din lună	Nr. lunii din an	Numele sărbătorii	Numele zilei	Nr. zilei din lună	Nr. lunii din an	Numele sărbătorii
1	2	3	4	5	6	7	8
V	1	1	Anul Nou	V	14	1	
S	2	1		S	15	1	
D	3	1		D	16	1	Sînpetru de Iarnă, Antanasiile, Circovii de Iarnă
L	4	1		L	17	1	Antanasiile, Circovii de Iarnă
M	5	1	Ajunul Bobotezei	M	18	1	Circovii de Iarnă, Tănasă de Ciumă
M	6	1	Boboteaza	M	19	1	
J	7	1	Sf. Ion de Iarnă	J	20	1	Eftimie
V	8	1		V	21	1	
S	9	1		S	22	1	
D	10	1		D	23	1	

1	2	3	4	5	6	7	8
L 11	1	Tudose		L 24	1		
M 12	1			M 25	1		
M 13	1			M 26	1		
J 14	1			J 27	1		
V 15	1			V 28	1		
S 16	1	Sînpetru de Iarnă, Antanasiile, Circovii de Iarnă		S 29	1	Filipii de Iarnă, Moșii de Iarnă	
D 17	1	Antanasiile, Circovii de Iarnă		D 30	1	Filipii de Iarnă, Lăsatul Secului de Carne	
L 18	1	Circovii de Iarnă, Tărăse de Ciumă	L 31	1	Filipii de Iarnă, Lunea Păstorilor		
M 19	1		M 1	2	Filipii de Iarnă, Martinii de Iarnă, Trif Nebunul		
M 20	1	Eftimie		M 2	2	Filipii de Iarnă, Martinii de Iarnă, Ziua Ursului	
J 21	1			J 3	2	Martinii de Iarnă, Joia Nepomenită, Vracii, Gadinile	
V 22	1			V 4	2	Gadinile	
S 23	1			S 5	2	Gadinile	
D 24	1			D 6	2	Lăsatul Secului de Brînză	
L 25	1			L 7	2	Ziua Foarfecarilor, Lunea Curată	
M 26	1			M 8	2	Intrarea în Săptămîna Căii lui Sîntoader, Marțea Vaselor	
M 27	1			M 9	2	Căii lui Sîntoader	
J 28	1			J 10	2	Haralambie, Căii lui Sîntoader	
V 29	1	Filipii de Iarnă		V 11	2	Vlasie, Căii lui Sîntoader	
S 30	1	Filipii de Iarnă		S 12	2	Sîntoader cel Mare	
D 31	1	Filipii de Iarnă		D 13	2	Căii lui Sîntoader	
L 1	2	Filipii de Iarnă, Martinii de Iarnă, Trif Nebunul		L 14	2	Căii lui Sîntoader	
M 2	2	Filipii de Iarnă, Mertinii de Iarnă, Ziua Ursului		M 15	2	Ieșirea din Săptămîna Căii lui Sîntoader	
M 3	2	Martinii de Iarnă		M 16	2		
J 4	2			J 17	2		
V 5	2			V 18	2		
S 6	2			S 19	2		
D 7	2			D 20	2		
L 8	2			L 21	2		
M 9	2			M 22	2		
M 10	2	Haralambie		M 23	2		
J 11	2	Vlasie		J 24	2	Dragobete	
V 12	2			V 25	2		
S 13	2			S 26	2	Sîmbăta Ursului	
D 14	2			D 27	2		
L 15	2			L 28	2		
M 16	2			M 1	3	Mărțișorul, Prima zi a Babei Dochia	
M 17	2			M 2	3	Miezul Păresimilor	
J 18	2	Joia Nepomenită, Vracii, Gadinile		J 3	3		
V 19	2	Gadinile		V 4	3		
S 20	2	Moșii de Iarnă, Gadinile		S 5	3		
D 21	2	Lăsatul Secului de Carne		D 6	3		
L 22	2	Lunea Păstorilor		L 7	3		
M 23	2			M 8	3		

1	2	3	4	5	6	7	8
M 24	2	Dragobete		M 9	3	Măcinici, Ultima zi a Babei Dochia	
J 25	2			J 10	3		
V 26	2			V 11	3		
S 27	2			S 12	3		
D 28	2	Lăsatul Secului de Brînză		D 13	3		
L 1	3	Mărțișorul, Prima zi a Babei Dochia, Ziua Forfecarilor, Lunea Curată	L 14	3			
M 2	3	Intrarea în săptămîna Caii lui Sîntoader	M 15	3			
M 3	3	Caii lui Sîntoader	M 16	3			
J 4	3	Caii lui Sîntoader	J 17	3	Alexii		
V 5	3	Caii lui Sîntoader	V 18	3			
S 6	3	Sîntoaderul cel Mare	S 19	3	Moșii de Florii, Lăzărelul		
D 7	3	Caii lui Sîntoader	D 20	3	Floriile		
L 8	3	Caii lui Sîntoader	L 21	3			
M 9	3	Măcinicii, Ultima zi a Babei Dochia, Ieșirea din Săptămîna Caii lui Sîntoader	M 22	3			
M 10	3		M 23	3			
J 11	3		J 24	3	Joimari		
V 12	3		V 25	3	Ziua Cucului, Blagoveștenie, Vinerea Mare		
S 13	3		S 26	3			
D 14	3		D 27	3	Paștele		
L 15	3		L 28	3	A doua zi de Paște		
M 16	3		M 29	3	A treia zi de Paște, Repotinul		
M 17	3	Alexii	M 30	3	Paparuda		
J 18	3		J 31	3	Joia Nepomenită		
V 19	3		V 1	4			
S 20	3	Sîmbăta Ursului	S 2	4			
D 21	3		D 3	4	Paștele Blajinilor		
L 22	3		L 4	4	Paștele Morților		
M 23	3		M 5	4	Mătcălaul		
M 24	3	Miezul Păresimilor	M 6	4			
J 25	3	Ziua Cucului, Blagoveștenie	J 7	4	Joia Verde		
V 26	3		V 8	4			
S 27	3		S 9	4			
D 28	3		D 10	4			
L 29	3		L 11	4	Sf. Antipa		
M 30	3		M 12	4	Repotinul, Caloianul		
M 31	3		M 13	4			
J 1	4		J 14	4	Joia Verde		
V 2	4		V 15	4			
S 3	4		S 16	4			
D 4	4		D 17	4			
L 5	4		L 18	4			
M 6	4		M 19	4	Repotinul		
M 7	4		M 20	4	Todorusale		
J 8	4		J 21	4	Joia Verde		
V 9	4		V 22	4	Alesul Oilor, Singiorzul Vacilor		
S 10	4	Moșii de Florii, Lăzărelul	S 23	4	Singiorz		
D 11	4	Sf. Antipa, Floriile	D 24	4			

1	2	3	4	5	6	7	8
L 12	4			L 25	4	Marcul Boilor	
M 13	4			M 26	4	Repotitul	
M 14	4			M 27	4		
J 15	4	Joimarii		J 28	4	Joia Verde	
V 16	4	Vinerea Mare		V 29	4		
S 17	4			S 30	4	Ghermanul	
D 18	4	Paștele		D 1	5	Armindeni	
L 19	4	A doua zi de Paște		L 2	5		
M 20	4	Repotitul, A treia zi de Paște		M 3	5	Repotitul	
M 21	4			M 4	5	Moșii de Ispas	
J 22	4	Alesul Oilor, Sîngiorzul Vacilor, Paparuda, Joia Nepomenită		J 5	5	Ispasul, Joia Verde, Paștele Cailor	
V 23	4	Sîngiorz		V 6	5		
S 24	4			S 7	5		
D 25	4	Marcul Boilor, Paștele Blajinilor		D 8	5		
L 26	4	Paștele Morților		L 9	5		
M 27	4	Repotitul, Mătcălaul		M 10	5		
M 28	4			M 11	5		
J 29	4	Joia Verde		J 12	5	Joia Verde	
V 30	4			V 13	5		
S 1	5	Armindeni		S 14	5	Moșii de Vară	
D 2	5			D 15	5	Rusaliile, Duminică Mare	
L 3	5			L 16	5	A doua zi de Rusalii	
M 4	5	Repotitul, Caloianul		M 17	5	A treia zi de Rusalii	
M 5	5			M 18	5		
J 6	5	Joia Verde		J 19	5	Joia Nepomenită	
V 7	5			V 20	5		
S 8	5			S 21	5	Constandinu Puilor, Rusitori	
D 9	5			D 22	5		
L 10	5			L 23	5		
M 11	5	Repotitul		M 24	5		
M 12	5	Todorusele		M 25	5	Ioan Fierbe-Piatră	
J 13	5	Joia Verde		J 26	5		
V 14	5			V 27	5		
S 15	5			S 28	5		
D 16	5			D 29	5		
L 17	5			L 30	5		
M 18	5	Repotitul		M 31	5		
M 19	5			M 1	6		
J 20	5	Joia Verde		J 2	6		
V 21	5	Constandinu puilor		V 3	6		
S 22	5	Ghermanul		S 4	6		
D 23	5			D 5	6		
L 24	5			L 6	6		
M 25	5	Ioan Fierbe-Piatră, Repotitul		M 7	6		
M 26	5	Moșii de Ispas		M 8	6		
J 27	5	Ispasul, Paștele Cailor, Joia Verde		J 9	6		
V 28	5			V 10	6	Timoftei	
S 29	5			S 11	6	Vartolomeu	
D 30	5			D 12	6	Onofrei	
L 31	5			L 13	6		

1	2	3	4	5	6	7	8
M 1	6	Repotinul		M 14	6	Elisei	
M 2	6			M 15	6		
J 3	6	Joia Verde		J 16	6		
V 4	6			V 17	6		
S 5	6	Moșii de Vară		S 18	6		
D 6	6	Rusaliile, Duminica Mare		D 19	6	Iuda	
L 7	6	A doua zi de Rusalii		L 20	6		
M 8	6	A treia zi de Rusalii		M 21	6		
M 9	6			M 22	6		
J 10	6	Timoftei, Joia Nepomenită		J 23	6		
V 11	6	Vartolomeu		V 24	6	Sînzienele, Amuțirea Cucului, Sîntion de Vară	
S 12	6	Onofrei, Rusitori		S 25	6		
D 13	6	Lăsatul Secului de Sînpetru		D 26	6		
L 14	6	Elisei		L 27	6		
M 15	6			M 28	6		
M 16	6			M 29	6	Sînpetru de Vară	
J 17	6			J 30	6		
V 18	6			V 1	7	Cosmadinul, Ana-Foca	
S 19	6	Iuda		S 2	7		
D 20	6			D 3	7		
L 21	6			L 4	7		
M 22	6			M 5	7		
M 23	6			M 6	7		
J 24	6	Sînzienele, Amuțirea Cucului, Sîntion de Vară		J 7	7		
V 25	6			V 8	7	Pricopul	
S 26	6			S 9	7		
D 27	6			D 10	7		
L 28	6			L 11	7		
M 29	6	Sînpetru de Vară		M 12	7		
M 30	6			M 13	7		
J 1	7	Cosmadinul, Ana-Foca		J 14	7		
V 2	7			V 15	7	Ciurica	
S 3	7			S 16	7	Circovii de Vară	
D 4	7			D 17	7	Circovii de Vară, Marina	
L 5	7			L 18	7	Circovii de Vară	
M 6	7			M 19	7		
M 7	7			M 20	7	Sîntilie	
J 8	7	Pricopul		J 21	7	Ilie-Pălie	
V 9	7			V 22	7	Foca	
S 10	7			S 23	7	Opîrlia	
D 11	7			D 24	7		
L 12	7			L 25	7	Sf. Ana	
M 13	7			M 26	7		
M 14	7			M 27	7	Patelimon, Pintilie Călătorul	
J 15	7	Ciurica		J 28	7		
V 16	7	Cîcovii de Vară		V 29	7		
S 17	7	Cîcovii de Vară, Marina		S 30	7		
D 18	7	Cîcovii de Vară		D 31	7		
L 19	7			L 1	8	Ziua Macaveilor	
M 20	7	Sîntilie		M 2	8		

1	2	3	4	5	6	7	8
M 21	7	Ilie-Pălie		M 3	8		
J 22	7	Foca		J 4	8		
V 23	7	Opîrlia		V 5	8		
S 24	7			S 6	8	Probejenie	
D 25	7	Sf. Ana		D 7	8		
L 26	7			L 8	8		
M 27	7	Pantelimon, Pintilie Călătorul		M 9	8		
M 28	7			M 10	8		
J 28	7			J 11	8		
V 30	7			V 12	8		
S 31	7			S 13	8		
D 1	8	Ziua Macaveilor		D 14	8		
L 2	8			L 15	8	Sîntămărie Mare	
M 3	8			M 16	8		
M 4	8			M 17	8		
J 5	8			J 18	8		
V 6	8	Probejenie		V 19	8		
S 7	8			S 20	8		
D 8	8			D 21	8		
L 9	8			L 22	8		
M 10	8			M 23	8		
M 11	8			M 24	8		
J 12	8			J 25	8		
V 13	8			V 26	8		
S 14	8			S 27	8		
D 15	8	Sîntămărie Mare		D 28	8		
L 16	8			L 29	8	Sîntion de Toamnă	
M 17	8			M 30	8		
M 18	8			M 31	8		
J 19	8			J 1	9	Simion Stîlpnicul	
V 20	8			V 2	9		
S 21	8			S 3	9		
D 22	8			D 4	9		
L 23	8			L 5	9		
M 24	8			M 6	9	Ciuda lui Arhanghel	
M 25	8			M 7	9		
J 26	8			J 8	9	Sîntămărie Mică	
V 27	8			V 9	9		
S 28	8			S 10	9		
D 29	8	Sîntion de Toamnă		D 11	9		
L 30	8			L 12	9		
M 31	8			M 13	9		
M 1	9	Simion Stîlpnicul		M 14	9	Ziua Crucii, Cîrstovul Viilor	
J 2	9			J 15	9		
V 3	9			V 16	9		
S 4	9			S 17	9		
D 5	9			D 18	9		
L 6	9	Ciuda lui Arhanghel		L 19	9		
M 7	9			M 20	9		
M 8	9	Sîntămărie Mică		M 21	9		
J 9	9			J 22	9		
V 10	9			V 23	9		

1	2	3	4	5	6	7	8
S 11	9			S 24	9	Teclele	
D 12	9			D 25	9		
L 13	9			L 26	9	Berbecari (Filipi)	
M 14	9	Ziua Crucii, Cîrstovul Viilor		M 27	9	Berbecari (Filipi)	
M 15	9			M 28	9	Berbecari (Filipi)	
J 16	9			J 29	9	Începutul Verii lui Mioi	
V 17	9			V 30	9		
S 18	9			S 1	10	Procoavă	
D 19	9			D 2	10		
L 20	9			L 3	10		
M 21	9			M 4	10		
M 22	9			M 5	10		
J 23	9			J 6	10		
V 24	9	Teclele		V 7	10		
S 25	9			S 8	10		
D 26	9	Berbecari (Filipi)		D 9	10		
L 27	9	Berbecari (Filipi)		L 10	10		
M 28	9	Berbecari (Filipi)		M 11	10	Sf. Filip	
M 29	9	Începutul Verii lui Mioi		M 12	10		
J 30	9			J 13	10		
V 1	10	Procoavă		V 14	10	Vinerea Mare, Sfîrșitul Verii lui Mioi	
S 2	10			S 15	10		
D 3	10			D 16	10		
L 4	10			L 17	10	Osie	
M 5	10			M 18	10	Lucinul	
M 6	10			M 19	10		
J 7	10			J 20	10		
V 8	10			V 21	10		
S 9	10			S 22	10	Sîmbăta Morților	
D 10	10			D 23	10		
L 11	10	Sf. Filip		L 24	10		
M 12	10			M 25	10	Moșii de Toamnă	
M 13	10			M 26	10	Sîmedru	
J 14	10	Vinerea Mare, Sfîrșitul Verii lui Mioi		J 27	10	Sf. Dumitru cel Nou	
V 15	10			V 28	10		
S 16	10			S 29	10		
D 17	10	Osie		D 30	10		
L 18	10	Lucinul		L 31	10		
M 19	10			M 1	11	Cosmadin	
M 20	10			M 2	11		
J 21	10			J 3	11		
V 22	10			V 4	11		
S 23	10	Sîmbăta Morților		S 5	11	Moșii de Arhangheli	
D 24	10			D 6	11		
L 25	10	Moșii de Toamnă		L 7	11		
M 26	10	Sîmedru		M 8	11	Arhangheli	
M 27	10	Sf. Dumitru cel Nou		M 9	11		
J 28	10			J 10	11		
V 29	10			V 11	11	Sărbătoarea Tîlharilor	
S 30	10			S 12	11	Martinii de Toamnă	

1	2	3	4	5	6	7	8
D 31	10			D 13	11		Martinul cel Mare, Ziua Lupului
L 1	11	Cosmadin		L 14	11		Martinii de Toamnă, Intrarea în Filipi, Lăsatul Secului de Crăciun
M 2	11			M 15	11		
M 3	11			M 16	11		
J 4	11			J 17	11		
V 5	11			V 18	11		
S 6	11	Moșii de Arhangheli		S 19	11		
D 7	11			D 20	11		
L 8	11	Arhangheli		L 21	11		Ovidenie, Filipul cel Șchiop
M 9	11			M 22	11		
M 10	11			M 23	11		
J 11	11	Sărbătoarea Tîlharilor		J 24	11		
V 12	11	Martinii de Toamnă		V 25	11		Sf. Ecaterina
S 13	11	Martinul cel Mare, Ziua Lupului		S 26	11		
D 14	11	Martinii de Toamnă, Intrarea în Filipi, Lăsatul Secului de Crăciun		D 27	11		
L 15	11			L 28	11		
M 16	11			M 29	11		
M 17	11			M 30	11		Sîntandrei
J 18	11			J 1	12		
V 19	11			V 2	12		
S 20	11			S 3	12		Bubatul
D 21	11	Ovidenie, Filipul cel Șchiop		D 4	12		Bubatul, Varvara
L 22	11			L 5	12		Bubatul, Sava
M 23	11			M 6	12		Sf. Nicolae (Sînnicoară)
M 24	11			M 7	12		
J 25	11	Sf. Ecaterina		J 8	12		
V 26	11			V 9	12		Ana Zacetenia
S 27	11			S 10	12		
D 28	11			D 11	12		
L 29	11			L 12	12		Sf. Spiridon
M 30	11	Sîntandrei		M 13	12		
M 1	12			M 14	12		
J 2	12			J 15	12		
V 3	12	Bubatul		V 16	12		
S 4	12	Bubatul, Varvara		S 17	12		
D 5	12	Bubatul, Sava		D 18	12		Sf. Modest
L 6	12	Sf. Nicolae (Sînnicoară)		L 19	12		
M 7	12			M 20	12		Ignatul, Înătoarea
M 8	12			M 21	12		
J 9	12	Ana Zacetenia		J 22	12		
V 10	12			V 23	12		
S 11	12			S 24	12		Ajunul Crăciunului
D 12	12	Sf. Spiridon		D 25	12		Crăciunul
L 13	12			L 26	12		A doua zi de Crăciun
M 14	12			M 27	12		A treia zi de Crăciun
M 15	12			M 28	12		Îngroparea Crăciunului
J 16	12			J 29	12		
V 17	12			V 30	12		

1	2	3	4	5	6	7	8
S 18	12	Sf. Modest		S 31	12		
D 19	12			D 1	1	Anul Nou 1922	
L 20	12	Ignatul, Inătoarea		L 2	1		
M 21	12			M 3	1		
M 22	12			M 4	1		
J 23	12			J 5	1	Ajunul Bobotezei	
V 24	12	Ajunul Crăciunului		V 6	1	Boboteaza	
S 25	12	Crăciunul		S 7	1	Sf. Ion de Iarnă	
D 26	12	A doua zi de Crăciun		D 8	1		
L 27	12	A treia zi de Crăciun		L 9	1		
M 28	12	Îngroparea Crăciunului		M 10	1		
M 29	12			M 11	1	Tudose	
J 30	12			J 12	1		
V 31	12			V 13	1		

PÁSZTOROK – KALENDÁRIUM A ROMÁNOKNÁL – SZELLEMI KOORDINÁTÁK

Kivonat

A csillagok, különösen a Hold és a Nap, valamint a növények és állatok ciklikus fejlődésének megfigyeléséből szerzett tapasztalatok alapján alakult ki a népi kalendárium, ami a hiedelmek, szokások, stb. útján hagyományozódott korosztályról korosztályra, anélkül, hogy nyomdafestéket látott volna.

A jelen dolgozat célja a népi kalendárium jellegének és jelentőségének feltárása, ami a parasztság egész anyagi és szellemi tevékenységét megtervezte hónapokra, hetekre és napokra, az ünnepek és szokások, a hiedelmek és mágikus gyakorlatok sajátos nyelvezetén keresztül eligazítást adott a szántás, a vetés, a növényápolás, begyűjtés, a legelőre való ki- és behajtás optimális idejét illetően.

Abból kiindulva, hogy nincs az eseményektől kiürített, "tisztá" idő, hogy a falu világában az adott időt olyan általános keretként érzékelték, melyben a főfoglalkozások eltérő ritmusát a növények és állatok bioritmusa határozza meg, behatároltuk a pásztorkalendárium ünnepeinek rendjét melynek dátumai összhangban vannak egyes háziállatok és vadállatok bioritmusával, a szaporodás mint alapvető életfunkció ritmikus és stabil megnyilvánulásának következményeként. Ily módon szerepel a szaporodás ritmikus megnyilvánulásának leírása olyan állatok esetében mint a juh, kecske, farkas, kutya, ló és szamár.

Megállapítható, hogy az állatok szaporodása két egyenlő évszakra (részre) oszti a napévet, egy *termékeny szeszona* (párosodás, vemhesség, szülés, elválasztás) és egy *terméketlenre* (amikor az állatok bőségesen táplakoznak, hogy átvészeljék a tél megpróbáltatásait). Mindkét szezon kezdete és vége egy hármas tevékenységet határoz meg és ezek elvégzése jogi, szervezési és vallási-mágikus jelleget öltenek.

Következésképp a pásztorkalendárium, mint a népi naptár része, csupán két évszakot különböztet meg, a telet és a nyarat, egyes házi és vadállatok bioritmusához igazodva.

Ami pedig a pásztorkalendáriumot benépesítő személyeket illeti, ezek vagy keresztény külsővel felruházott pogány istenségek vagy pogány külsővel megjelenő keresztény szentek, ami a pásztornaptár alapvető tulajdonságára, a pogány-keresztény szinkretizmusra utal.

LE CALENDRIER PASTORAL

Résumé

Sous l'impression des observations empiriques, tout particulièrement La Lune et le Soleil, et des cycles de reproduction des plantes et des animaux – a pris naissance le calendrier populaire ou le calendrier des vieilles, calendrier a été transmis de génération en génération, par les voies connues, des croyances, des costumes etc. – sans connaître des formes écrites.

Cet ouvrage se propose de déchiffrer les sens du calendrier populaire, qui planifiait l'activité entière, matérielle et spirituelle, du paysan par mois, semaines et jours, lui indiquant – par le langage spécifique des fêtes et coutumes, des croyances et des pratiques magiques, le temps optimal pour le labourage, l'ensemencement, pour l'entretien des cultures, la récolte, la formation et l'effilochemnt des troupeaux, la montée et la descente des moutons de la montagne etc.

En partant de l'idée de l'inexistence du temps pur, du temps vidé d'événements, au monde du village, du temps senti perçu comme une ambiance générale dans laquelle les principales occupations avaient des rythmes différent, engendrés par les rythmes existenciels des plantes et des animaux – j'ai préfiguré le cadre qui délimite les fêtes du calendrier pastorale, qui correspond comme date avec les rythmes existenciels de certains animaux domestiques et sauvages, comme conséquence des manifestations rythmiques et stables de la fonction essentielle de la vie, le reproduction.

Ainsi sont décrites les manifestations des rythmes de reproduction chez les animaux domestique et sauvages, tels que: la brébis, le bique (chèvre), le loup, le chien, le cheval et l'âne.

On peut constater que la reproduction des animaux partage l'année solaire dans deux saisons de durée égale, un saison fertile (l'accouplement, la gestation, le foetus et la sevrage) et un saison stérile (quand les animaux se nourrissent bien a dans ses déterminations, le déroulement d'une triade d'activités, qui revêtent des formes juridiques, d'organisation et mytho-magique.

En conclusion, le calendrier pastoral, partie composante du calendrier populaire a seulement deux saisons, l'hiver et l'été, engendrés par les rythmes existenciels de certains animaux domestique et sauvage.

En ce qui concerne les personnage sacrés, qui peuplent le calendrier pastoral, on peut mentionner le fait qu'ils sont soit des divinités paiens revêtus des vêtements chrétiens, soit des saints chrétiens revêtus avec des vêtements paiens – fait qui dénote le syncrétisme paienno-chrétienne, trait qui definisse le calendrier pastoral.

TRANSHUMANȚA ROMÂNILOR ÎNTRE LEGENDĂ ȘI ADEVĂR ISTORIC. PLEDOARIE PENTRU O ABORDARE MODERNĂ A ISTORIEI CIVILIZAȚIEI EUROPENE

de

Dr. CORNELIU BUCUR

Oricît de șocantă vi s-ar părea afirmația mea, că plătim și astăzi tribut numeroaselor legende, pseudoadevăruri și contrafaceri care bîntuie, încă, istoria, ca urmare a faptului că încă nu am reușit să modernizăm și să obiectivăm demersul științific asupra realității istorice, o fac cu toată răspunderea și acoperirea.

Lucrurile sînt și mai încălcite, și mai contrariate, în domeniul atît de dificil de abordat și de pătruns în profunzimile sale, care este *ISTORIA CIVILIZAȚIEI*.

Dificultățile se datoresc, deopotrivă, plecării la drum cu idei preconcepute sau teze false datorate lecturilor cît și îmbolnăvirii noastre de *ignoratio elenchi*, boală gravă care s-ar traduce prin: a considera demonstrat ceea ce tocmai trebuie a fi demonstrat, boală datorată, poate, temerii (nejustificate) de noi paradigme științifice. Ori, este cunoscut faptul că, orice paradigmă științifică nouă, este privită, de regulă, ca un paradox, continuă a fi privită ca o platitudine și sfîrșește prin a fi o prejudecată (Gr. Moisi).

Există, însă, și o motivație obiectivă: dificultatea aplicării unei *metodologii moderne interdisciplinare*, conjugată cu cea monodisciplinară, de ramură.

Să încercăm a exemplifica, spre a putea fi credibili. Un important capitol al civilizației tradiționale a popoarelor Europei îl constituie *PĂSTORITUL*.

Cercetarea acestui complex fenomen cultural-istoric s-a făcut, dintotdeauna, din perspectiva unei singure categorii de izvoare, etnografii recurgînd exclusiv la o *investigare sincronă* pe baza faptelor etnografice, istoricii, la una (arhivistică) documentară sau arheologică (dar fără a ambiționa spre o amplă perspectivă diacronică) iar lingviștii rezumîndu-se exclusiv, la documentele lingvistice sau toponomastice.

Atunci cînd s-a încercat (și trebuie să recunoaștem eforturile asidue în această direcție ale înaintașilor noștri) o amplă retrospectivă diacronică asupra fenomenului, fără aplicare riguroasă, însă, a unei metode de cercetare științifică interdisciplinară, rezultatele s-au dovedit a fi rizibile, aventuroase.

Cel mai concludent exemplu este oferit de interpretarea, destul de generală în literatura europeană mai veche sau mai nouă, deopotrivă istorică și etnografică sau lingvistică, a *TRANSHUMANȚEI*, drept un fenomen economic ancestral, aparținător prin origini copilăriei civilizației omenirii, deci preistoriei.

Nimic mai fals, domnilor!

"Teoria" potrivit căreia *cauzele transhumanței* (pe care nu o mai definim fiind într-un cerc de specialiști, ceea ce exclude orice posibilitate de confuzie) ar consta din "pricini naturale" (calitatea superioară a ierbii de pe versanții răsăriteni ai munților sau din zonele de câmpie cu bălți, ale fluviilor sau marilor râuri), teorie impusă în literatura etnografică europeană de "Școala determinismului geografic", a lui Ratzel, Frobenius, Schmidt, Haberlandt și la noi, R. Vuia, (favorizată de concepția idealistă asupra istoriei fenomenelor culturale), a învălmășit rău lucrurile.

Preluând-o, la început de secol, fără discernământ critic, Ovid Densusianu – lingvist de indiscutabilă valoare în specialitatea sa – ajunge la concluzia că transhumanța este o relicvă istorică a nomadismului pastoral, iar vechimea sa ar fi de mii de ani.

Că mai mulți etnografi reputați de formație interbelică au împărtășit în lucrările lor o asemenea teorie nu ne miră știind cât de inaccesibilă le-a fost acestora perspectiva diacronică pe mari unități temporale (secole și milenii). Printre aceștia îi amintim, cu tot respectul pentru contribuția lor la progresul etnografiei, pe R. Vuia (la origine antropogeograf), V. Butură, I. Vlăduțiu, C. Irimie, N. Dunăre ș.a., care au subscris, mai ferm sau mai nuanțat, la această teorie.

Ceea ce nu am înțeles (decît acuzînd comoditatea preluării tale quale a unor teorii fără efortul de a le trece prin filtrul critic al propriilor cercetări) a fost înscrierea pe lista partizanilor aceleiași teorii a unor *istorici* consacrați și de recunoscut prestigiu (dar tot din aceeași perioadă interbelică, ca formație universitară) precum C.C. Giurăscu, P.P. Panaitescu, Șt. Pascu și alții.

Pe toți aceștia, deopotrivă etnografi, istorici, lingviști sau geografi, îi apropie – în pofida deosebirii demersului lor de strictă specialitate, unidisciplinară – o *perspectivă eliptică* asupra fenomenului studiat, și de aici dificultatea cuprinderii, cu toată complexitatea sa (incluzînd aici și momentul apariției sale istorice și cauzele care au generat-o) a *transhumanței* pastorale.

Spre deosebire de aceștia, istorici mai vechi (Petre Cancel, 1913), mai apropiați (I. Donat, 1956) sau chiar contemporani (I. Nestor, 1971) ori I. Constantinescu-Mircești (1976) s-au detașat net de teoria vechimii multimilenare a transhumanței, dovedind în lucrările lor caracterul nefondat, pseudo-științific al acesteia.

Ceea ce le-a lipsit, însă, și acestora, spre a fi putut ajunge în miezul lucrurilor, de înțelegerea intimă a mecanismului apariției *păstoritului extensiv*, de tip transhumant, a fost, pe de o parte, absența *perspectivei comparatistice europene*, pe de alta, neînțelegerea necesității abordării păstoritului în contextul cercetării întregii istorii a civilizației noastre populare.

Cu peste zece ani în urmă ne-am asumat și noi sarcina apropierii acestui subiect, căutînd însă să coborîm spre obîrșile sale istorice, în cadrul unei ample cercetări interdisciplinare privind evoluția istorică a civilizației din zona Mărginimii Sibiului (zonă formată din 18 sate curat românești, cele mai multe, renumite pentru transhumanța lor pastorală, prăctăcată cu veacuri în urmă) în secolele XI–XX.

Am plecate la drum făcînd tabule rasa în ce privește toate teoriile mai vechi și începînd cercetarea de la zero.

Ca plan al *cercetării* noastre *monografice interdisciplinare* ne-am stabilit:

1. *Condițiile istorice generale* (europene), *zonale* (sud-transilvane) și *locale* (si-

biene) în evoluția și schimbările lor esențiale, pe secole și decenii, cu implicații directe asupra evoluției civilizației din această zonă sud-transilvană.

2. *Sistemul de relații* socio-politice, economice și culturale între populația românească din aceste sate și cea germanică din localitățile învecinate, cu deosebire din orașele Sibiu și Cîsnădie.

3. *Evoluția* principalelor sectoare ale civilizației satelor din zonă în cadrul fiecărei epoci istorice, și anume:

- 3.1. *Așezare* (cotă geografică, structură, populație, sistematizare);
- 3.2. *Hotar* (mărime, calități naturale, structurare economică progresivă);
- 3.3. *Structură ocupațională*: categorii ocupaționale, specializare pe categorii sociale, de sex și vîrstă, sistemul de relații intra și inter-comunitare.
- 3.4. *Gospodărie, arhitectură* (structură, categorii constructive și funcționale, evoluția spre specializare);
- 3.5. *Instrumentul de muncă* (procesualitate, proceduri și tipologie instrumentală);
- 3.6. *Viață economică* (resurse–producție–consum–desfacere–participarea la piața marfară a orașelor);
- 3.7. *Viață socială* (familia, asociațiile de muncă, diviziunea socială, psihologia socială, comunitară și de grup);
- 3.8. *Viață culturală* (genuri de creație, instituții, sărbători specifice proprii).

4. *Relația* dintre zona Mărginimii Sibiului cu celelalte zone etnografice din sudul Transilvaniei (Valea Sebeșului, Valea Tîrnavelor, Valea Hîrtibaciului, Valea Jiului, Țara Oltului, Țara Hațegului, Țara Bîrsei și Mocăniștea Brașovului) și proiecția localului (zonalului) în general (național).

Concluziile studiului nostru – înfiu de acest gen în literatura etnografică românească – publicat în volumul Mărginimii Sibiului, vă sînt fie cunoscute, fie accesibile. Spațiul nu-mi permite să le recapitulăm acum și aici. Voi extrage, însă, pentru discuția noastră, numai pe acelea care ne servesc la susținerea propriei teorii despre *cauzele* istorice ale apariției și *caracterul* transhumanței pastorale la români. Le voi enumera succint:

- stabilitatea proeminentă a așezărilor și populației din zonă de-a lungul întregii epoci cercetate (mileniului);
- importanța culturii agricole în zonă, în cadrul căreia *economia finului* are o importanță excepțională pentru susținerea întregii economii animaliere (ea a condus la apariția celui de-al doilea nivel de locuire sezonieră, “la colibi”, în zona de fînețe);
- supraviețuirea pînă astăzi a sistemului pastoral cu *iernarea în staule*, a construcției în sine și a numeroase toponime care o atestă cu *arhetip pastoral* în istoria civilizației românilor, general practicat în toată țara și atestat istoricește, în mod expres, în izvoarele scrise ale antichității: (*Vergiliu* în “*Georgice*”: “geții își ierneză animalele în staule”; idem, Ovidiu în “*Triste*” și “*Pontice*”);
- divizarea localităților în sate cu pășunat local nepracticante a transhumanței și sate practicante ale transhumanței și divizarea transhumanților înșiși în “oieri” (proprietari de turme) și ciobani (păstori care însoțesc turmele în transhumanță);
- practicarea unei transhumanțe *de animale* și nu *de populație*, numărul însoțitorilor de turme fiind extrem de redus și de regulă păstori tineri;

– caracterul *specializat* al transhumanței cu o riguroasă organizare internă și externă;

– caracterul *unidirecțional* al transhumanței, spre sud, niciodată spre nord;

– caracterul *marfar* al mobilurilor transhumanței: producerea și comercializarea de lână în principal și piei (aduse regulat pe piața orașelor textile din sudul Transilvaniei) de produse carnatate și lactate; devenirea transhumanței drept un important sector economic al acumulării primitive de capital financiar;

– caracterul *general* al transhumanței, fără deosebiri etnice, modelul fiind asimilat la noi, din rațiuni mercantile, și de bürgerii sași și de curțile domeniile ale principilor Transilvaniei;

– caracterul *izolat* al practicării transhumanței, redusă la un număr relativ mic de localități (150 sate ardeleni la 1830–1855, din care doar 37 treceau și Dunărea) centrele sale situându-se în vecinătatea marilor orașe săsești din sudul Transilvaniei, Sibiu – Cisnădie și Brașov;

– importanța excepțională a transhumanței pentru *alimentarea* orașelor cu o puternică industrie de prelucrare a textilelor din lână formată dintr-o puzderie de instalații hidraulice (piue, dîrste, vîltori, darace, torcătorii, difuzate în toată zona);

– difuziunea timpurie a “industriilor hidraulice feudale” din mediul urban spre *cel rural* campioanele fenomenului (și exportatoare prin fenomenul migrației transcarpatice) fiind tocmai satele care au practicat păstoritul transhumant;

– emanciparea socio-culturală netă a satelor care au practicat transhumanța, elocventă prin apariția aici a celor dintîi școli, laice centre de cultură artistică (iconari), proliferarea meșteșugarilor, emanciparea populației.

În baza tuturor acestor constatări, se impunea analizarea *contextului apariției* transhumanței, noi împărțînd teza istoricilor care au demonstrat incompatibilitatea unui model pastoral extensiv cu un calendar de mare regularitate în perioada migrațiilor (sec. XII–XIII).

Asociind această teză cu caracterul autarhic al economiei zonei pînă la începutul sec. XIII (momentul formării pieței de mărfuri și în sudul Transilvaniei) ne-am concentrat atenția asupra acestei perioade istorice analizînd-o din *toate* punctele de vedere.

Și ce am constatat:

1. Pe fondul stabilizării politice a situației în zonă, și a măsurilor dinastiei angevine de stimulare a producției economice și a schimbului, din a doua jumătate a sec. XIII, începe un sensibil reviriment economic, ce se declanșează cu adevărat la începutul sec. XIV;

2. Comunitatea germanică din sudul Transilvaniei, cu predilecție cea din orașe, se orientează în acest context tot mai mult spre meșteșuguri, comerț și după 1330/40, spre noile industrii feudale (morile de toate felurile) descărcîndu-se în 1378 de obligația militară contractată prin însăși actul colonizării, de pază a granițelor, sarcină încredințată plăieșilor români în schimbul răscumpărării sale cu 500 arginți (darea din Sîn Martin);

3. Promovarea industriilor feudale, și în special a celor de prelucrare a lînii și lemnului, conduc din sec. XVI (un document de la 1342 numește piulele de postav hidraulice “un nuovo ingenio”) conduce la statuarea unor importante relații comerciale

între țăranii satelor românești din jur (în calitate de ofertanți de materie primă: lână, piei, blănuri, cherestea și lemn de construcție) și orășenii din Sibiu și Cisnădie (caz identic și în relația dintre mocanii din Săcele și locuitorii Brașovului).

Documentul de la 1418 consemnează arhivistic această relație, postăvarii din Cisnădie favorizând prin demersurile lor diplomatice la curtea lui Mircea cel Bătrîn și apoi la cea a lui Mihail al II-lea pășunatul rășinărenilor în țara Românească.

Concluzia generală nu putea fi decât una singură, care se verifică și printr-o cercetare comparativă la scară europeană (F. Braudel).

Revoluție tehnică a Evului Mediu constând din difuzarea "industriilor medievale" (J. Gimpel, B. Gille, M. Daumas, J. le Goffe, Fr. Klemm) a marcat începuturile unei noi ere în istoria civilizației europene: *era mecanizării* ce se va desăvârși printr-o nouă revoluție tehnică, cea din sec. XVIII.

Modernizarea hidraulică a însemnat trecerea din sistemul "om-unealtă" la sistemul superior "om-mașină" (căci ce altceva este o moară decât o mașină cu un motor natural – roata de apă), capabilă să lucreze în locul omului cu un randament însoțit?

Productivitatea superioară a noilor echipamente tehnice ale Evului Mediu reclamă materii în cantități mult sporite, între altele *lână*. Acestea nu se pot produce în cadrul vechilor modele de organizare a producției specifice, necesitând o restructurare radicală a modelului însoși, și odată cu aceasta, a întregului mod de viață al populației.

Aceasta este pe scurt istoria apariției, în economia medievală a Europei mediteraneene (Spania, Italia, Franța, Balcani, Transilvania) a transhumanței pastorale care nu are absolut nici o trăsătură comună (darămite originile) cu nomadismul pastoral, în esență asiatic.

KÉTLEGELŐS PÁSZTORKODÁS A ROMÁNOKNÁL A LEGENDA ÉS A TÖRTÉNELMI IGAZSÁG KÖZÖTT AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ TÖRTÉNETÉNEK MODERN SZEMLELETÉNEK IGÉNYE

Kivonat

A dolgozat miután rámutat a téma eddigi kutatásának egyoldalúságára (vagy néprajzi vagy történelmi vagy földrajzi stb.), egy de külterjes, transzhumáló típusú pásztorkodás korszerű kutatási modelljének bemutatására vállalkozik a Szeben (?) környéki 18 román falu esetében, ahol évszázadok óta űzik ezt a foglalkozást.

Interdiszciplináris kutatásról van szó, melynek szintjén a transzhumálás jelenségének objektív feltárása és népünk civilizációs történetébe való beágyazása az európai összehasonlító perspektívát feltételezi.

A dolgozat következtetései rávilágítanak a kétlegelő pásztorkodás jellegére és megjelenésének történelmi okaira a románok esetében:

- az ezt gyakorló helységek stabil jellege
- a mezőgazdasági kultúra jelentősége e vidéken, hangsúlyosan a széna termelése
- a helységek megoszlása helyi legelőkkel rendelkező és a transzhumálást folytató falvakra
- az állatok és nem a lakosság transzhumálásának gyakorlata
- a transzhumálás szakosodott jellege

- a transzhumálás *egyirányú* jellege (dél felé)
 - a transzhumálást *ösztönző* tényezők *árú* jellege (gyapjú, bőr)
 - a transzhumálás *általános*, nemzetiségtől független jellege, a modellt kereskedési megfontolásból átvették a szászok is (bürger)
 - az erős gyapjűfeldolgozó iparral rendelkező városok ellátásáért gyakorolt transzhumálás *elszigetelt* jellege
 - a vízenergia alkalmazási technikájának közvetítése a várostól a falu felé
 - a transzhumálást gyakorló falvak határozott szocio-kulturális felvilágosodása.
- Az általános következtetés az, hogy ez a jelenség a XIII. század második felétől és a XIV. század során különül el.

A transzhumáló pásztorkodás, amely a XIII. sz. második felétől és a XIV. század során terjedt el a Mediterrán-vidéki Európa középkori gazdaságában, semmilyen közös vonást nem mutat – (nem is szólva az eredetéről) – a lényegében ázsiai jellegű nomád pásztorkodással.

LA TRANSHUMANCE DES ROUMAINS ENTRE LA LÉGENDE ET LA VÉRITÉ HISTORIQUE. PLAIDOIRIE POUR UN ABORD MODERNE DE L'HISTOIRE DE LA CIVILISATION EUROPÉENNE

Résumé

L'ouvrage, après qu'il démontre que jusqu'à ce moment les recherches visant ce sujet ont été unilatérales (ethographiques, historiques, géographiques etc.), se propose à nous offrir un modèle de recherche moderne du pâturage extensif, de type transhumant, de la région de Mărginimea Sibiului (18 villages roumaines où on pratique, depuis des siècles cette occupation).

Il s'agit d'une recherche interdisciplinaire au niveau de laquelle la perspective comparative européenne et l'encadrement du phénomène dans l'histoire de notre civilisation populaire, deviennent des desiderata indispensables dans le déchiffrement objectif de la transhumance.

Les conclusions de l'étude mettent en évidence les causes historiques de l'apparition et le caractère de la transhumance pastorale chez les Roumains:

- la stabilité des habitats;
- l'importance des cultures agricoles dans la zone, avec accent sur *l'économie du foin*;
- la division des localités dans des villages avec pâturage et des villages qui pratiquent la transhumance:
- la pratique *d'une transhumance animale* (du bétail, des bestiaux, des bêtes) et *non de la population*.
- le caractère spécialisé de la transhumance;
- le caractère unidirectionnel de la transhumance, vers le Sud;
- le caractère général de la transhumance, sans différences ethniques, le modèle avant été assimilé chez nous, pour des raisons mercantiles par les "bürgers" Sași;
- le caractère *isolé* de la pratique de la transhumance pour alimenter les villes avec une puissante industrie de l'usinage des textiles en laine;
- la diffusion précoce "des industries hydrauliques féodaux" du milieu urbain vers le milieu rural;
- l'émancipation socio-culturelle nette des villages qui ont pratiqué la transhumance.

La conclusion générale est que ce phénomène s'individualise depuis la deuxième moitié du XIII-ème siècle et dans durant le XIV-ème siècle. Donc, l'apparition – dans l'économie médiévale de l'Europe Méditerranéenne (L'Espagne, l'Italie, la France, les Balkans, dans la Transylvanie), de la transhumance pastorale n'a pas aucun trait commun avec le nomadisme pastorale, essentiellement archaïque.

PĂSTORITUL TRANSHUMANT ÎN CÎMPIA DE VEST ÎN LUMINA DOCUMENTELOR DE ARHIVĂ (SEC. XVIII–XIX)

de

AUREL CHIRIAC

Discuțiile generate de fenomenul transumanței s-au dovedit a fi dintru început deosebit de contradictorii mai cu seamă atunci cînd s-a analizat din perspectivă istorică apariția și evoluția acestui tip de păstorit, permițînd avansarea unor interpretări ce au mizat, fie pe argumente de natură romantică, fie pe cele științifice. Odată, însă, descifrat mecanismul de funcționare al acestei ocupații de largă exprimare în timp și spațiu, s-a descoperit un model existențial foarte precis elaborat care s-a încadrat “organic structurii economice tradiționale”¹, devenind chiar un factor decisiv în reorganizarea vieții de zi cu zi, la nivelul satelor unde s-a impus ca o îndeletnicire esențială. Această afirmare nu a însemnat însă nicidecum abdicarea de la respectul față de ceea ce a reprezentat dintotdeauna intercondiționarea ocupațională exprimată prin binomul fundamental agricultură – creșterea animalelor, cu atît mai mult cu cît se știe că dintotdeauna “... nivelul de viață rămîne un raport între numărul oamenilor și masa resurselor care le stau la dispoziție”².

Una dintre trăsăturile fundamentale ale păstoritului transhumant s-a dovedit a fi ritmul pendulării – sancționat printr-un calendar pastoral devenit punct de reper obligatoriu în derularea circuitului social-economic de peste an –, ritm care a presupus firesc alternanța permanentă “între două planuri”, pășunile alpine (vara) și pășunile din cîmpie (iarna). Dar, în egală măsură, istoricii, geograficii, sociologii și etnografii deopotrivă, au ajuns la concluzia că acest tip de păstorit nu ar fi fost viabil și nu ar fi atins amploarea cunoscută dacă nu ar fi beneficiat, treptat, și de acele “... structuri interne și externe complicate, instituții solide”³, precum și de privilegiile de natură juridică, care să înlesnească indispensabila mișcare între teritorii politic independente, asigurînd din punct de vedere economic eficiența acestei activități.

Desigur, pentru a se ajunge pînă la acest cadru de funcționare au fost necesare, așa cum s-a întîmplat și în spațiul carpato-danubiano-pontic și nu numai, existența a

¹ B. Ștefănescu, *Participarea locuitorilor zonei Beiușului la muncile agricole din cîmpie* (I), în “Crisia”, XV, Oradea, 1985, p. 349

² F. Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, București, 1984, p. 225

³ Idem, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, București, 1985, p. 176 (în continuare: F. Braudel, *Mediterana...*)

toate "... tipurile de condiții fizice, umane și istorice"⁴, căci păstoritul transhumant a fost, în ultimă instanță, "un răspuns cultural, ales în împrejurări istorice și sub acțiunea unor cauze deosebite..."⁵ de către comunitatea sau comunitățile care l-au adoptat ca practică curentă. Cauzele ce au determinat specializarea sînt de o natură diversă (naturale, social-economice și politice⁶) și fără asocierea lor, imaginea obținută nu ar fi nici obiectivă și nici completă. Nu stă în intenția noastră să o facem, deoarece avem în acest sens contribuții incontestabile privitoare la România (R. Vuia, Tr. Herșeni, V. Butură, I. Vlăduțiu, C. Bucur etc.)⁷, iar scopul lucrării de față nu este decît acela să pună în valoare documente necunoscute despre păstoritul transhumant, mai precis să aducă în atenție mărturii care se referă la cîteva aspecte specifice acestuia, respectiv la: traseele deplasării și la aria de cuprindere din punct de vedere geografic; probleme de natură social-economică; prezența acestui tip de creștere a animalelor și în Bihor, teritoriu unde pînă acum nu a fost semnalată practicarea transhumanței. Dincolo, însă, de valoarea acestor informații pentru studiul problemei, documentele vin să confirme valabilitatea unor coordonate, acolo unde această ocupație și-a afirmat existența constant, un timp mai îndelungat. Iată de ce, precizările istoricului francez F. Braudel referitoare la lumea mediteraneană, nu fac decît să sancționeze o structură ce se regăsește într-un model general valabil: "Transhumanța (...) nu este decît una dintre formele regularizate, am zice cumințite ale vieții păstorești (...), între pășunile cîmpurilor și pășunile munților, rod al unei evoluții îndelungate. Transhumanța chiar cea mai tumultuoasă nu antrenează cu ea decît o populație specializată de păstori. Ea implică o diviziune a muncii, o agricultură omniprezentă, deci ogoare care trebuie apărute, locuințe stabile, sate..."⁸. Este, de fapt, ceea ce majoritatea specialiștilor care s-au ocupat cu păstoritul la români au confirmat atunci cînd au propus tipologia asociind păstoritul transhumant cu așezări stabile și, ca atare, cu o funcționare a acestui tip numai și numai în cadrele unui circuit natural și social-economic ce oferă toate garanțiile unei exprimări viabile în timp. Ca urmare, concluziile firești avansate de aceștia, aflate de altfel în concordanță cu ale multora dintre cercetătorii problemei în plan european⁹, prezintă transhumanța ca o fază avansată, extensivă și specializată a economiei pastorale¹⁰. Mai mult chiar, o asociază cu o formă de largă răspîndire în Europa, respectiv cu tipul alpin, și nu cu cel balcanic¹¹, știut fiind că în România există "cea mai întinsă pășune alpină din Europa"¹²; un tip care se caracte-

⁴ *Ibidem*

⁵ C. Bucur, *Invarianță și variabilitate în păstoritul tradițional*, în "Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei", X, 1978, Cluj-Napoca, 1978, p. 145

⁶ *Ibidem*, p. 135-143; R. Vuia, *Tipuri de păstori la români (sec. XIX - începutul sec. XX)*, în "Studii de etnografie și folclor", vol. II, București, 1980, p. 311-312

⁷ Principalele contribuții la problema păstoritului, în general, și a transhumanței, în special, le găsim menționate la: C. Bucur, *op.cit.*; R. Vuia, *op.cit.*

⁸ F. Braudel, *op.cit.*, p. 168

⁹ *Ibidem*; E. Müller, *Die Herdenwanderungen in Mittelmeergebiet*, în "Petermanns Geographische Mitteilungen", LXXXIV, 1938, p. 365, apud R. Vuia, *op.cit.*, p. 335; Földes L., *A vándorló Erdély*, în "Etnographia", vol. 3, Budapest, 1982, p. 386

¹⁰ R. Vuia, *op.cit.*, p. 336; C. Bucur, *op.cit.*, p. 145; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 215

¹¹ V. Butură, *op.cit.*, p. 125; C. Bucur, *op.cit.*, p. 158

¹² R. Vuia, *op.cit.*, p. 311

riază printr-o "... mișcare descendentă a păcurarilor cu turmele de oi ale stăpînilor, oieri din așezările stabile cu turme mai numeroase; determinată de lipsa unui nutreț suficient pentru iernare și în cadrul căreia oile sînt mîinate în timpul toamnei, iernii și primăverii în regiunile de șes, în luncile rîurilor mari sau lîngă litoralul mării, regiuni cu o climă mai domoală, unde turmele iernau în aer liber, fără să fie adăpostite în grajduri. Turmele erau hrănite în acest timp fie cu ce se găseau în cîmp liber, fie cu o hrană achiziționată la nevoie suplimentar"¹³

Documentele cercetate nu fac decît să pună în evidență încă o dată, prin informațiile oferite, trăsăturile unui model ocupațional de largă respirație spațială și de o mereu reînnoită implicare într-un circuit cu valențe economice și culturale evidente. Ele aduc precizări stabilizate la veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea cînd – chiar dacă societatea românească se află într-un moment de racordare constantă la valorile lumii moderne –, satul rămîne încă multă vreme adept al acelor modele social-economice verificate de-a lungul atîtor și atîtor generații.

1. Un prim aspect relevat are în vedere prezența turmelor sibienilor în Cîmpia de Vest, în prediul Zemlinului și Borș¹⁴, în veacul al XIX-lea. Desigur, venirea lor în această direcție se explică prin urmărirea unui traseu cunoscut de-a lungul evului mediu și a cărui punct terminus a fost șesul Ungariei¹⁵. Avem de-a face cu unul dintre acele "drumuri ale oilor" ce se desfășurau și pînă la peste 1000 km, urmînd "... atît văile apelor, cît și plaiurile și cumpenele apelor"¹⁶, concret cu cel care venea dinspre Dej-Gherla-Cluj-Huedin și, apoi, pe valea Crișului Repede se continua prin Oradea spre Debrețin¹⁷.

2. Foarte multe referiri privesc păstoria din "Nobila Țară a Ardealului" (*Nemes Erdély Ország*), respectiv pe cei originari din comitatul Cluj, mai ales, și care au închiriat pășuni pe întreaga iarnă, mai precis din septembrie sau octombrie și pînă-n preajma Sf. Gheorghe, anul următor, în Cîmpia de Vest.

Mărturiile menționate, aparținînd atît secolului al XVIII-lea cît și celui de al XIX-lea, vizează o lume care se regăsește și în veacurile anterioare și într-un areal geografic mult mai cuprinzător (spre exemplu sînt nominalizați păstori din Transilvania și în Cîmpia Ungariei)¹⁸. Spre această direcție au venit cu turmele oieri din zona Sibiului¹⁹ sau, mai aproape, din Iclod (centrul Transilvaniei)²⁰.

Ani de-a rîndul întîlnim, cu prioritate însă, denumirile unor așezări din jurul Hue-

¹³ *Ibidem*, p. 336

¹⁴ Arhivele Statului Oradea, *Fond Capitulul Romano-catolic*, Actele ședințelor economice, 23 mai 1839, nr. 641 (în continuare: A.S.O., *Fond Capitulul...*)

¹⁵ Șt. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele-Române*, în "Anuarul Institutului de istorie națională", III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 196-297; Balog I., *Adatok a román pásztorok XVIII. századi alföldi legeltetéséhez*, în "Műveltség és Hagyomány", III. Budapest, 1961, p. 215; Beres A., *Erdélyi purzások teletetése a Hortobágyon*, în "Tanulmányok a Hortobágy néprajzához", Debrecen, 1972-1974, p. 70

¹⁶ I. Ghinoiu, *Popasuri etnografice românești*, București, 1982, p. 80 (în continuare: I. Ghinoiu, *Popasuri...*)

¹⁷ R. Vuia, *op.cit.*, p. 309

¹⁸ Balog I., *op.cit.*, p. 215

¹⁹ A.S.O., *Fond Capitulul...*, 23 mai 1839, nr. 641

²⁰ *Ibidem*, fascicolul XVII, 1794, nr. 157, f.1

dinului (comitatul Cluj): Traniș (Trainysa, Trainyiste, Transuc, Tranyési)²¹, Vișag (Visag, Gysag)²², Mărișel (Maruseli)²³, Călata (Kalota)²⁴, Tesztragy²⁵, Szukujoi²⁶ și Bologa (Sebeș)²⁷, a căror turme invariabil parcurg anual un traseu clasic (Cluj–Huedin–Oradea). După ce coborau din Munții Pădurea Craiului, păstorii (actele rețin numele multora dintre ei: Dumitru Gheorghe, Lazăr Ignat, Turbura Crăciun, Pașcalău Filimon, Penica Crăciun, Negruț Damian, Negruț Gheorghe, Negruț Bila, Faur Gheorghe etc.), urmăreau valea Crișului Repede pentru a se stabili în hotarele unor sate cu care erau încheiate în prealabil contracte de arendare²⁸. Astfel, se cristalizază o relație stabilă cu o serie de așezări, unde stăpînii de oi reveneau constant “după obicei” (szokás szerint)²⁹, în virtutea unei încrederi cîștigate de aceștia sau generația dinainte tocmai prin achitarea “cu onoare” (becsületesen)³⁰ a obligațiilor. De remarcat ar fi și situația, ce împede ne-o descrie documentele, respectiv asocierea dintre satele învecinate care închiriau pășunile din hotare. Din această perspectivă, putem individualiza mai multe perechi: Cetariu–Tăutelec, Uileacul de Munte–Săldăbagiul de Munte, Biharia–Tămășeu, Sălard–Sîntimreu.

Indiscutabil, orientarea spre Cîmpia de Vest este urmare funcționării – după cum ușor se poate constata – unei “... complementarități economice, bazată la rîndul ei pe o complementaritate a condițiilor naturale...”³¹ realitate care a generat, cum este și fi-resc, o “asociere regională” normală, proprie și altor zone din Europa. De altfel, vecinătatea celor două forme de relief (munte–cîmpie) au impus această colaborare, materializată în urmări benefice în planul existenței comunităților afiliate unui loc sau altul.

De altfel, fiecare “drum al oilor” este motivat, în egală măsură, atît prin asigurarea condițiilor de hrană continuă, cît și prin interese economice. Acest din urmă aspect este sugerat în actele consultate, scopul final al șederii pînă în preajma Sf. Gheorghe fiind și participarea – fie la Debrețin, fie la Oradea – la unul din cele mai importante tîrguri de peste an, cu scopul declarat de a vinde miei și a putea să-și achite rata a doua a taxei datorate pentru pășunatul de peste iarnă.

Aproape fără nici o ezitare, atunci cînd sînt amintiți păstorii aparținînd localităților comitatului Cluj, deci din Țara Ardealului, aceștia sînt numiți “purzsás Erdélyi Juhászok”, după o rasă de oaie, probabil stogoășe. Credem că este vorba despre aceasta deoarece în literatura de specialitate maghiară găsim referiri la păstorii res-

²¹ A.S.O., *Fond Episcopia romano-catolică*, Acte economice, Dosar 2547, f. 130; Dosar 2549, f.1; Actele ședințelor economice, nr. 1153, f.3, 5 (în continuare: A.S.O., *Fond Episcopia...*)

²² A.S.O., *Fond Capitlu...*, nr. 1004, f.2; *Fond Episcopia...*, Dosar 2547, f.130

²³ A.S.O., *Fond Episcopia...*, Dosar 2548, 1823, f.215

²⁴ A.S.O., *Fond Capitlu...*, nr. 528, 30 octombrie 1841, f.5

²⁵ *Ibidem*, 9 decembrie 1843, f.2

²⁶ *Ibidem*, 30 octombrie 1841, f.5; Dosar 1153, 1838

²⁷ *Ibidem*, 28 octombrie 1838, Dosar 1153, f.4, 6

²⁸ Fiecare contract stipula, alături de sumele ce urmau să le plătească pentru pășunea arendată, și sancțiunile în caz de părăsire a locului respectiv înainte de achitarea taxelor în întregime.

²⁹ A.S.O., *Fond Episcopia...*, Dosar 2548, 14 nov. 1819, f.137

³⁰ *Ibidem*, f.217

³¹ B. Ștefănescu, *op.cit.*, p. 350

pectivi, cu mențiunea că numele lor l-a inspirat o specie de oaie, mai exact o variantă a țurcanei³².

3. Toți etnografii ce au studiat creșterea animalelor în Bihor și, în particular, în depresiunea Beiușului au ajuns la concluzia că practicarea transumanței de către satele circumscrise celei din urmă regiuni nu se confirmă. Chiar și tipologiile propuse în literatura de specialitate pentru această regiune menționează numai păstoritul sedentar (legat de gospodărie), agricol-local și de mică pendulare³³ sau a păstoritului agricol-local și a celui cu stîna la munte³⁴ toate fiind, în ultimă instanță, tipuri care au fost răspândite în spațiul carpato-danubiano-pontic, în condițiile predominării unei economii de subzistență. O asemenea realitate "... a determinat atît profilul mixt al ocupațiilor, cît și caracterul mixt al creșterii animalelor"³⁵, inclusiv în Țara Beiușului.

Lumea satelor situate în depresiune Beiușului au fost întotdeauna marcate de specificul reliefului, de suprafețele agricole reduse³⁶. Aceste condiții au fost și cele care au permis oamenilor locului să ajungă în timp la specializarea pe meșteșuguri (olărit, prelucrarea lemnului, fierărit, sumănărit etc.)³⁷, devenite la un moment dat, din secolul al XVIII-lea, una din sursele economice de completare a celor de trebuință unei vieți cotidiene decente. La fel de frecventă a fost însă, tocmai pentru acoperirea surplusului de cereale peste an, și participarea la muncile agricole în cîmpie³⁸.

Fără îndoială, deci, practicarea transumanței de o serie de comunități rurale de aici se motivează prin necesități de ordin social-economic. Dar, totodată, ea se explică și prin imposibilitatea de a asigura hrana unui număr mai mare de oi față de ceea ce le oferă rezervele păstrate pentru a ieși din iarnă. Documentele pomenesc atît așezări concrete (Poieni, Pietroasa), cît și locuitorii veniți din regiunea Beiușului, probabil din așezări care spre deosebire de primele nominalizate, ani de-a rîndul, apelează la transumanța doar în situații limită.

Datele deținute – toate aparținînd secolului al XIX-lea – ne îndeamnă să afirmăm că avem de-a face, se pare, cu plecarea oilor întregului sat. O spune unul din texte unde se scrie despre "locuitorii din Poieni și păstorul Pantea Toma"³⁹, împreună veniți să încheie un act de închiriere a unei pășuni pe drumul de reîntoarcere din ținutul Aradului. Ei s-au adresat judeiului satului Călacea "deoarece la ei în ținutul Beiușului zăpada din munți nu s-a topit încă", să-i lase 2 săptămîni să rămîne cu cele 350 de oi pe pășunea localității⁴⁰. Într-un alt act se arată că: "Locuitorii din zona Beiușului în

³² Beres A., *op.cit.*, p. 139–152

³³ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977, p. 36–38

³⁴ I. Toșa, *Contribuții la studiul păstoritului din nord-vestul României*, în "Biharea", X, Oradea, 1982, p. 66

³⁵ V. Butură, *op.cit.*, p. 306

³⁶ I. Ciomac, P. Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice*, București, 1938, p. 30–31; Gh. Mudura, *Conscrierile urbariale ale domeniului Vașcău (1772–1848). Elemente demografice și de structură socială*, în "Crisia", VIII, Oradea 1978, p. 149

³⁷ A. Chiriac, *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați din Bihor*, în "Biharea", X, Oradea, 1982, p.

³⁸ B. Ștefănescu, *op.cit.*, p. 349–363

³⁹ A.S.O., *Fond Capitlu...*, Dosar 2548, f. 242

⁴⁰ Idem, *Fond Episcopia...*, 17 aprilie 1838, f. 242

toamna anului trecut au venit în localitățile din jur – la Chișlaca, în județul Arad (n.n.) – pentru iernatul oilor. Pentru hrănirea oilor au cumpărat fîn de la locuitorii posesiunii noastre și din prediul Telmegy (...). Cum au putut au ținut oile în această iarnă grea, dar din cauza timpului au slăbit foarte tare animalele și din sporul redus de miei au pierit în majoritate. Cele care au scăpat din iarnă nu au putut fi pornite acasă fiind atât de slăbite și au rămas pe mai departe în imasul (*nyomás*) localității”⁴¹.

Deci, mai întâi se pune în evidență aceeași existență a transumanței ca o practică curentă pentru o serie de așezări din depresiunea Beiușului, pentru ca în continuare să ni se ofere dramatica consemnare a unei situații cu care s-au confruntat, nu de puține ori, cei ce însoțeau turmele undeva departe, într-un spațiu ce se dorea al speranței, dar care adeseori i-a înșelat. Decimarea turmelor, ca urmare a puținătății hranei, s-a transformat nu neapărat într-un dezastru financiar, cât într-unul existențial, lipsind proprietarii, familiile lor și nu numai, de o sursă de trai importantă pentru completarea celor necesare vieții de la un an la altul.

Descoperim, însă, situații – pe care și Romulus Vuia le semnalează în alte regiuni⁴² și le asociază cu ideea transumanței datorită “mișcării descendente” întreprinse cu scopul de a asigura hrană chiar și pe o perioadă limitată – cum este concret cea a satului Pietroasa din anul 1829⁴³, când sînt obligați cei care dețin un număr important de oi să și le ducă în regiunile mai joase “pe timp de 4 săptămîni”. S-au oprit la pășunile din jurul Săldăbagiului Mic unde comunitatea a acceptat “... ca și în alți ani și în orice altă perioadă, și nu numai în acest loc dar și în multe alte locuri, pe mai multe săptămîni” oile “...pentru o anumită taxă”⁴⁴.

Situații similare sînt frecvente la “proprietarii de oi din ținutul Beiușului, care-și duc oile la păscut doar pe o lună”⁴⁵, acolo unde semnele primăverii sînt mai timpurii. Un caz este semnalat la Călacea⁴⁶, un altul la Olcea, aici stăpînii de oi angajîndu-se să rămîne pînă la Sf. Gheorghe cu cele 250 de oi⁴⁷, dată ce marchează pentru crescătorii de animale începutul unui nou an pastoral⁴⁸.

Săldăbagiul Mic, Olcea, Călacea, Chișlaca, ultima situată în ținutul Aradului, o regiune căutată mereu de păstorii transumanți, reprezintă în același timp și argumente în favoarea acelor “asocieri regionale” ce se cristalizează pretutindeni unde acționează ideea complementarității, atât în plan economic, cât și a relației dintre formele de relief vecine. Logic, valea Crișului Negru i-a direcționat pe cei din depresiunea Beiușului spre Cîmpia de Vest, contribuind la individualizarea unei simbioze viabile în timp între aceste spații.

4. Satul Ponoară, aflat la o altitudine de peste 900 m, în Munții Pădurea Craiului, conform documentelor cercetate, se detașează în secolul al XIX-lea prin prezența transumanței turmelor de oi ca o practică curentă. Astfel, în 1841 și, apoi, peste trei

⁴¹ *Ibidem*, p. 72–73

⁴² R. Vuia, *op.cit.*, p. 262, 287 (așezările din preajma M. Călimanului practicau transumanța spre Cîmpia Transilvaniei; mîrginenii din Țara Hațegului spre văile Streiului și Mureșului).

⁴³ A.S.O., *Fond Capitlu...*, Dosar 2548, f. 56

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*, f. 70

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ *Ibidem*, f. 132

⁴⁸ I. Ghinoiu, *Vîrstele timpului*, București, 1988, p. 229

ani, cîțiva proprietari de oi (Blaga Ion, Marge Ion, Ungur Ion, Țiriac Ion, Costa Toader, Blaga Ionuț)⁴⁹ se găsesc cu animalele pe pășunea satului Uileacul de Munte, începînd de toamna, de la Sf. Mihail, și pînă la Sf. Gheorghe⁵⁰, după ce au străbătut drumul urmat de turmele venite din Țara Ardealului (Cluj-Huedin, Oradea și împrejurimi).

Consemnăm, de asemenea, cîteva date statistice utile pentru cei care-și propun o evaluare obiectivă a fenomenului transhumanței. Chiar dacă acestea sînt singulare totuși ele ne permit să conturăm o imagine pertinentă asupra amplitudinii atinse de iernatul oilor pe pășunile arendate. La 1809, în provizoratul Biharia, au poposit oieri din Transilvania cu 3037 de oi, răspîndite pe suprafețele închiriate ale localităților componente: Biharia, Cetariu, Episcopia Bihor și Sîntimreu⁵¹; la 1841, pînă-n 2 octombrie deja, se încheiaseră contracte prin care trebuiau să sosească numai în hotarul Uileacului de Munte un total de 1340 de oi, precum și încă 600 care însă, nu au mai apărut nici mai tîrziu⁵².

5. Analiza documentelor la care ne-am oprit ne oferă cu obiectivitate cîteva din acele trăsături principale care individualizează păstoritul transhumant; structurile intime care motivează afilierea la un model ocupațional spectaculos prin amploarea atinsă, dar dramatic prin realitatea existenței de zi cu zi.

Motivele atracției spre Cîmpia de Vest și nu numai (Cîmpia Ungariei, Moravia și Silezia)⁵³ se dovedesc a fi subordonate unor interese diverse și mereu actuale pentru oamenii implicați direct. Au fost mai întîi, motivațiile oferite de mediul natural, ca o condiție sine qua non a participării la o relație de complementaritate între formele de relief indispensabile pentru acest tip de păstorit. Apoi, interesele economice au impulsat necesitatea menținerii acestui areal geografic în sfera de cuprindere a păstorilor din comitatele Cluj și Bihor, cu prioritate, și a unei părți a oierilor din sudul Transilvaniei. În al treilea rînd, credem că și afinitățile spirituale au determinat opțiunea pentru acest spațiu situat la extremitatea vestică a României. Să nu uităm, că în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea transhumanța și spre această direcție presupunea trecerea dintr-o țară în alta, respectiv din Țara Ardealului în Regatul Ungariei, ori un rol în menținerea acestei orientări l-a avut, desigur, și existența populației românești, deci a unor oameni cu care au putut comunica, fără ca aceasta să fi însemnat însă, în vreun fel, evitarea contractelor cu așezările rurale maghiare, ba dimpotrivă ele au fost reale și des pomenite în documente și, implicit, cu reciproc urmări în ceea ce privește interferența valorilor culturale (exemplul stabilirii oierilor în provizoratul Biharea este unul din exemplele pilduitoare în acest sens). De asemenea, buna colaborare cu autoritățile centrale sau locale s-a transformat într-un argument la fel de important pentru continuarea venirii aici.

Dar, în primul rînd, datele conținute în documente pun în evidență trăsăturile unui mod de viață circumscris acelor comunități ce s-au dovedit a fi, asemeni celor-

⁴⁹ A.S.O., *Fond Capitlu...*, Dosar 1004, f. 4; Dosar 1237, f. 2

⁵⁰ *Ibidem* (în anul 1841 au venit cu o turmă formată din 400 de oi, pentru ca în 1844 aceasta să fie compusă din 550 de oi).

⁵¹ *Idem*, *Fond Episcopia...*, f. 64

⁵² *Idem*, *Fond Capitlu...*, Dosar 1004, f. 1

⁵³ Șt. Meteș, *op.cit.*, p. 269; I. Ghinoiu, *Popasuri...*, p. 78

lalte cu preocupări similare din Europa, mereu disponibile spre rezolvarea nevoilor proprii din aşezarea de bază prin adoptarea unor soluţii accesibile şi viabile, în acelaşi timp.

KÉTLEGELŐS PÁSZTORKODÁS A NYUGATI SÍKSÁGON LEVÉLTÁRI ADATOK TÜKRÉBEN (XVIII-XIX. SZ.)

Kivonat

A román és külföldi szakemberek (néprajzosok, szociológusok, földrajzosok és történészek) kutatásaik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a kétlegelős pásztorkodás egy olyan szakosodott szintet jelent a pásztorkodás típusrendszerében, amely a megfelelő történelmi, földrajzi, társadalmi és gazdasági körülmények között kristályosodott ki.

E típus jellegzetes vonásai – függetlenül attól, hogy Európa különböző részeire vagy a Kárpát-medencére vonatkoztatjuk –, a következők: két sík közti ingamozgás a szigorúan betartott pásztorkalendáriumnak megfelelően, azaz a hegyi legelők (nyáron) és a síkvidéki legelők (télen) között; a foglalkozási modell követelményeivel összhangban levő, stabil szervezettség. A transzhumálás ugyanakkor nem az emberek teljes elvándorlását jelentette egy bizonyos helységből, hanem csupán az állatokét. Azok a falvak, melyekből a nyájak származnak állandó jellegűek, melyek keretében minden "... egy munkamegosztásra, egy mindenütt jelenlevő mezőgazdaságra (...), megművelt földekre melyeket védeni kell, állandó lakhelyek, falvak létre" alapszik (F. Braudel).

A nagyváradi Állami Levéltárban levő azon dokumentumok feltárt adatai, melyek a Nyugati síkságon folytatott transzhumálásra vonatkoznak, tulajdonképpen megerősítik, igazolják ennek a foglalkozásnak a megkülönböztető, egyéni jegyeit. Konkrét adatokkal szolgálnak a következőkre vonatkozóan:

- a szebeniek jelenléte ezen a vidéken;
- "a juhok útvonalai" (Dézs–Kolozsvar–Bánffihunyad–Sebes Körös völgye–Nagyvárad–Nyugati síkság–Magyar Alföld–Fekete Körös völgye–Tenke–Arad vidéke vagy Szalonta térsége stb.);
- azon pásztorkok csoportja, akiknek érdeklődése elsődlegesen a Nyugati síkság felé irányult, túlsúlyban Kolozs megyéből – ezeket "purzsás juhászoknak" nevezték –, de Erdély középső részéből is;
- a transzhumálás gyakorlata a Belényes környéki falvak (Poieni, Pietroasa stb.) esetében, ami a szakirodalomban eddig nem szerepelt;
- a legelőket bérbeadó helységek lakóival, valamint a magyar hatóságokkal való emberközi kapcsolatok;
- a vándorlási utakon felmerülő szociális, gazdasági és egzisztenciális problémák.

Ezek az adatok egy méreteiben is figyelemre méltó társadalmi valóság megismeréséhez visznek közelebb, amely nemcsak egy sajátos életmód megnyilvánulását jelentette, de a kulturális értékek **cserkapcsolatait** is elősegítette azon embercsoportok között, amelyekkel évszázadokon át, **folytonos kapcsolatot** teremtett.

DIE WANDERUNG VON SCHAFHERDEN IN DIE WESTERBENE – LAUT ARCHIV – DOKUMENTE (XVIII-XIX Jh.)

Zusammenfassung

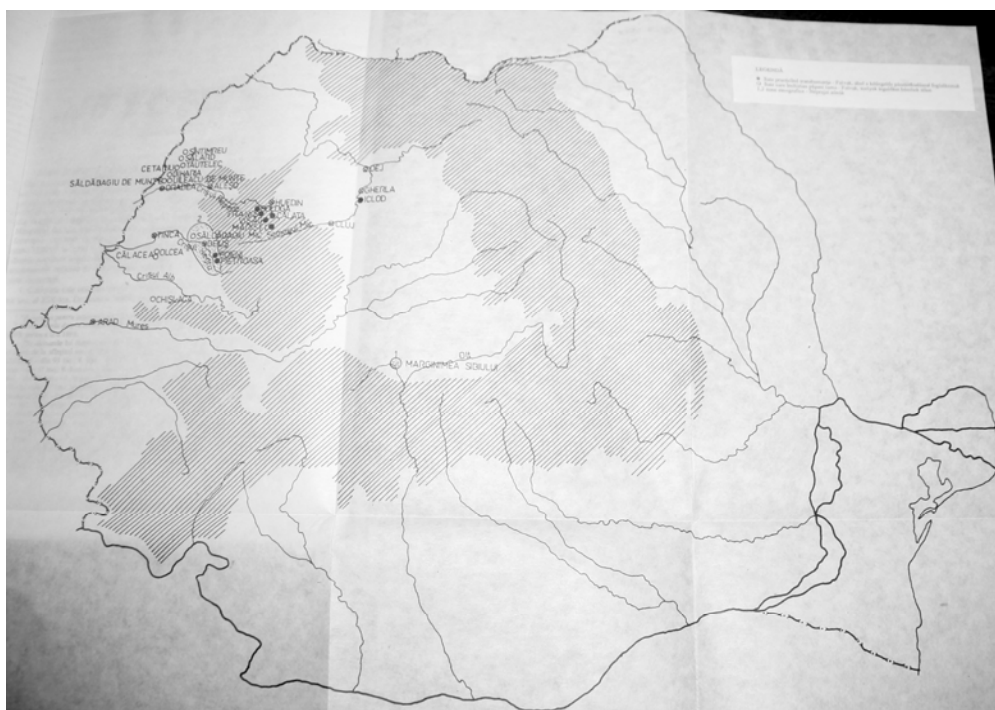
Rumänische und ausländische Fachleute (Ethnologen, Geographen, Soziologen und Historiker) zogen infolge von unternommenen Forschungen den Schluß, daß die Wanderung von Schafherden, in einer Hierarchie dieser Wanderungen, ein spezialisiertes Niveau darstellen, das sich in günstigen historischen, sozialökonomischen und natürlichen Bedingungen herausgebildet hat.

Die Charakteristika dieses Wandertyps von Schafherden-egal ob wir uns auf verschiedene Gebiete Europas oder auf den Donau – Meer – Karpatenraum beziehen – sind: – das Pendeln zwischen zwei Ebenen, laut eines genau verfolgten Hirtenkalenders–also zwischen Bergwiesen (im Sommer) und Wiesen in der Ebene (im Winter); – eine solide Organisation, wie es diese Beschäftigung erfordert. Die Wanderung von Schafherden bedeutet nicht die Migration der Bewohner einer Siedlungsonder: nur der Tiere. Die Dörfer, aus denen die Herden stammen, sind stabil, alles beruht "auf Arbeitsteilung, vorhandener Landwirtschaft (...) Felder, die verteidigt werden mußten, stabile Wohnungen, Dörfer" (F. Braudel).

Die in den Staatsarchiven Oradea erforschten Dokumentenbezüglich der Wanderung von Schafherden in die Westebene, bestätigen die Charakteristika dieser Beschäftigung. Sie liefern eine Reihe von konkreten Informationen über:

- die Anwesenheit der Hermannstädter (Bewohner um Sibiu) in dieser Gegend
- über die Schafswewe (Dej, Cluj – Tal des Flusses Crişul Repede–Oradea–Westebene–Ungarische Pusta, Tal des Flusses Crişul Negru–Tinca–Umgebung von Arad oder Ebene um Salonta u.s.w.)
- über Hirtengruppen, die vor allem – aber nicht nur die Richtung Westebene wählten–aus der Umgebung von Cluj – aber auch aus dem zentralen Teil Siebenbürgens, indem die erstene "purzás juhászok" genannt wurden (der Name stammt von einer Schafsrasse)
- über die Wanderung von Schafherden aus einer Reihe von Dörfern aus der Umgebung von Beiuş (Poieni, Pietroasa u.s.w.) eine Tatsache, die bis jetzt in der Fachliteratur nicht angegeben wurde
- über Beziehungen zu den Bewohnern der Siedlungen, wo Weiden gemietet wurden und zu den Behörden des ungarischen Reiches
- über sozialökonomische Probleme und jene der Existenz während der Wanderung.

Diese konkreten Daten bringen uns eine Wirklichkeit von bemerkenswertem Ausmaß näher, da sie außer der Behauptung einer besonderen komplexen Lebensweise, auch zu einen jahrhundertalten Kulturaustausch beigetragen hat.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL MEDICINEI VETERINARE ROMÂNEȘTI DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

de

IOAN TOȘA

Un rol deosebit de important în cadrul cunoașterii tradiționale a animalelor l-a avut și cunoașterea diferitelor boli de care sufereau acestea, atât pentru izolarea și încercarea de vindecare cât mai ales pentru prevenirea apariției bolilor. În dorința de-a aduce o modestă contribuție la cercetarea creșterii animalelor în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX vom încerca să prezentăm câteva aspecte legate de cunoștințele populare despre unele boli de care sufereau oile. Materialul documentar utilizat pentru redactarea prezentului material îl reprezintă informațiile cuprinse în răspunsurile la Chestionarele lui Hașdeu (1884)¹, N. Densușianu (1895)² și Stîna (1926)³. Vom urmări, în ceea ce urmează să prezentăm credințele populare legate de cauzele care determină apariția unor boli, simptomele și tratamentele aplicate de către ciobani sau de către unii bătrîni din sate care știau tainele vindecării.

1. *Călbeaza* este cea mai cunoscută boală în lumea satelor românești de la sfârșitul sec. al XIX-lea. De această boală sufereau oile și caprele. Se credea că boala apa-

¹ "Programa pentru adunarea datelor privitoare la *Limba Română*" redactat în anul 1884.

² "Chestionariu despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români", partea a I-a 1893, partea a II-a 1895.

La Chestionarele lui Hașdeu și Denusișeanu s-au primit răspunsuri din următoarele județe ale României de la sfârșitul sec. al XIX-lea: 1. Bacău – din 20 localități; 2. Botoșani – din 27 loc.; 3. Covurlui – din 93 loc.; 4. Iași – din 98 loc.; 5. Neamț – din 94 loc.; 6. Putna – din 14 loc.; 7. Roman – din 31 loc.; 8. Suceava – din 63 loc.; 9. Tecuci – din 72 loc.; 10. Tutova – din 48 loc.; 11. Vaslui – din 59 loc.; 12. Argeș – din 4 loc.; 13. Brăila – din 40 loc.; 14. Buzău – din 42 loc.; 15. Dîmbovița – din 27 loc.; 16. Ialomița – din 47 loc.; 17. Ilfov – din 12 loc.; 18. Prahova – din 37 loc.; 19. Rîmnîcul Sărat – din 26 loc.; 20. Romanați – din 14 loc.; 21. Teleorman – din 33 loc.; 22. Vîlcea – din 16 loc.; 23. Vlașca – din 11 loc.; 24. Dolj – din 86 loc.; 25. Gorj – din 33 loc.; 26. Olt – din 51 loc.; 27. Constanța – din 31 loc.; 28. Tulcea – din 31 loc. și din Transilvania – 71 loc.

³ La chestionarul Stîna al Muzeului Limbii Române din Cluj s-au trimis răspunsuri din județele: Alba – 2 loc.; Arad – 2 loc.; Argeș – 1 loc.; Bacău – 1 loc.; Baia – 2 loc.; Bihor – 3 loc.; Bucovina – 1 loc.; Caraș – 1 loc.; Constanța – 1 loc.; Făgăraș – 12 loc.; Fălciu – 1 loc.; Gorj – 4 loc.; Hunedoara – 5 loc.; Maramureș – 7 loc.; Mureș – 1 loc.; Năsăud – 6 loc.; Neamț – 10 loc.; Orhei – 1 loc.; Roman – 1 loc.; Rîmnîcul Sărat – 3 loc.; Severim – 1 loc.; Sălaj – 2 loc.; Sibiu – 2 loc.; Someș – 2 loc.; Tulcea – 1 loc.; Timiș – 3 loc.

re primăvara şi toamna⁴, când oile pasc pe locuri mlăştinoase⁵. Boala este datorată “viermilor ce trăiesc pe iarbă găsită aici, viermi care intră în ficatul oilor”⁶ sau “dacă mănîncă un soi de iarbă sau mustul acelei ierbi, se îmbolnăvesc de călbează, adică li se fac nişte semne ca paraua turcească pe vine, maiuri, iar dacă ajung la fiere animalul moare”⁷. Se mai credea că oile se vor îmbolnăvi de călbează şi atunci cînd plouă la sînzîiene⁸ (24 iunie).

Animalele bolnave de călbează au capul şi gîtul umflat⁹, nu mănîncă¹⁰, din care cauză slăbesc¹¹, le cade lîna¹¹, slobod guşili¹², se albesc vinişoarele de la ochi¹³, umblă cu capul plecat, de parcă îs bete¹⁴, îs mai moi¹⁵ şi nu pot ieşi la deal¹⁶.

Pentru a se preveni îmbolnăvirea animalelor ciobanii evitau să păşuneze, primăvara şi toamna, pe terenurile mlăştinoase.

Pentru tratarea animalelor bolnave se folosea: moarea de curechiu¹⁷; sare prăjită amestecată cu piatră vînată şi hrană bună¹⁸; sare arsă la foc, presărată cu piatră vînată, poprică şi hrean care se dă oilor dimineaţa pe inima goală¹⁹; mujdei de usturoi cu bureţi²⁰; strujnic rezultat din stoarcerea uleiului de cînepă, drob de sare ars în foc şi cetină de brad²¹; spînz curăţat bine peste care se toarnă vinars şi se lasă să fermenteze bine după care se dă dimineaţa cîte puţin fără a le da altceva de mîncare toată ziua²²; posconiţă de cînepă, urzici cosite vara şi frunze de mesteacăn curate²³; chisăliţă de prune sau comină-drojdia ce rămîne după fierberea rachiului²⁴; un amestec de humă, slatină, stroh de cînepă care se fierb într-un cazan pînă ce rămîne ca un bulgăre ce să dă oilor să-l lingă²⁵; un amestec de pleavă de cînepă rînză-ciucuri de arin – fierte bine şi puse peste noapte în troaca oilor ca să bea din ea²⁶; un amestec din cenuşă de lemn de tei şi nisip mărunt²⁷; duc toamna să pască holdă verde²⁸; moare de pepeni,

⁴ În loc. Globul Craiovei, Severin, Negreşti, Neamţ, Putna.

⁵ În loc. Globul Craiovei, Bont, Someş, Scurta, Putna, Cîmpulung.

⁶ În loc. Cîmpulung, Bont, Luţa, Făgăraş.

⁷ În loc. Cucuteni, Iaşi.

⁸ În loc. Orlat, Sibiu.

⁹ În loc. Negreşti, Neamţ.

¹⁰ În loc. Negreşti, Viştea de Jos.

¹¹ În loc. Bîrsana, Runcul Salvei, Oprea Cîrţişoara.

¹² În loc. Corbu.

¹³ În loc. Costişa.

¹⁴ În loc. Corbu.

¹⁵ În loc. Viştea de Jos.

¹⁶ În loc. Bîrsana, Rîncul Salvei, Oprea Cîrţişoara.

¹⁷ În loc. Bîrsana.

¹⁸ În loc. Runcul Salvei.

¹⁹ În loc. Cîmpulung.

²⁰ În loc. Runcul Salvei, Cîmpulung.

²¹ În loc. Corbu.

²² În loc. Sălciua de Jos.

²³ În loc. Nepos.

²⁴ În loc. Hendereşti.

²⁵ În loc. Negreşti.

²⁶ În loc. Cîmpulung.

²⁷ În loc. Cîmpulung.

²⁸ În loc. Căget, Viştea de Jos.

chipăruță, piatră vînată și mujdei, toate fierte în clocot²⁹ și medicamente³⁰. În unele localități se credea că boala n-are leac "leacul e cuțitul"³¹.

2. *Sîngeratul*, boală de care sufereau oile și vitele cornute. Se credea că boala apare atunci cînd "animalele n-au băut apă timp mai îndelungat"³²; cînd au mîncat mult și lacom³³; cînd au fugit prea mult³⁴; cînd sînt prea grase³⁵.

Animalele bolnave au urechile reci³⁶, nu mănîncă și nu rumegă³⁷, stau culcate³⁸, se trîtesc mereu pe jos și se umflă³⁹, nu se pot ținea de turmă⁴⁰.

Tratarea bolii se făcea prin lăsare de sînge din urechi, nas și bot. Cînd se lăsa sînge din urechi se freca urechea stîngă după care cu un cuțitaș sau un briceag se taie din vîrf urechii și se lovește cu o nuieluță ca să curgă sîngele⁴¹. Cînd se lăsa sînge din nas se lua o nuia de alun și se vîra pe una din nări frecîndu-se pînă curge sînge⁴². Cea de-a treia modalitate de-a lăsa sînge consta în a se face cu un briceag o tăietură în locul puțin adîncit de deasupra ochiului ca să-i curgă sînge⁴³.

În toate cazurile, după ce i s-a lăsat sînge se dădea animalului bolnav să lingă puțin din acel sînge⁴⁴.

3. *Însplinatul*, boală de care sufereau oile și vitele cornute.

Se credea că boala apare atunci cînd animalele au mîncat rapiță udă⁴⁵ sau căpriță "o plantă ce crește pe marginea drumurilor, înaltă de 0,70 m, cu cotorul de grosimea degetului, cu crăci multe și stufoase, frunze argintii acoperite pe față cu un praf, care este foarte succulentă"⁴⁶. De însplinat se îmbolnăveau animalele și atunci cînd beau apă caldă stătută⁴⁷ sau cînd mănîncă iarbă cu mană: "atunci cînd bate vîntul numit Răsăritul care aduce ceață și mană care strică ierburile și semănăturile, dacă animalele mănîncă acele ierburi se însplinează și mor"⁴⁸.

Animalele bolnave au splina umflată⁴⁹, respiră greu⁵⁰, nu mănîncă și au scuturături⁵¹, se întind și se culcă foarte des⁵².

²⁹ În loc. Cîmpulung.

³⁰ În loc. Felmer, Oprea Cîrțișoara, Viștea de Jos, Poiana Sibiului, Madei, Baia de Fier.

³¹ În loc. Coțofenești.

³² În loc. Vișeu de Jos, Săliște de Vașcău.

³³ În loc. Petroiu.

³⁴ În loc. Lisa.

³⁵ În loc. Secusigiu.

³⁶ În loc. Coțofenești, Cretești, Madei.

³⁷ În loc. Coțofenești, Tg. Ocna, Curățele, Madei.

³⁸ În loc. Curățele.

³⁹ În loc. Tg. Ocna, Madei.

⁴⁰ În loc. Coțofenești.

⁴¹ În loc. Rîmeți, Sălcîua de Jos, Bîrsana, Ferești, Curățele, Vișeu de Jos.

⁴² În loc. Cretești, Stănești, Bîlcea.

⁴³ În loc. Coțofenești.

⁴⁴ În loc. Coțofenești.

⁴⁵ În loc. Porumbacul de Jos.

⁴⁶ În loc. Siliște.

⁴⁷ În loc. Petroiu.

⁴⁸ În loc. Dudești.

⁴⁹ În loc. Șinca Veche.

⁵⁰ În loc. Porumbacul de Jos.

⁵¹ În loc. Nepos.

⁵² În loc. Jibou, Coțofenești, Bîlcea.

Pentru prevenirea îmbolnăvirii oamenii aveau grijă ca ele să nu pască căpriți⁵³ sau iarba atunci când bate Răsăritul⁵⁴.

Tratarea bolii se făcea cu splinărită și prin împunsături de splină. Splinărită este o plantă "ce crește prin băltoace, cu flori lucii, de forma splinei. Oamenii o culeg toamna împreună cu rădăcina, o pisează și o dau la animalele bolnave"⁵⁵.

Împunsăturile de splină era tratamentul cel mai utilizat în tratarea bolii. "Se numără trei coaste de la picioarele dinainte, se duce degetul pe groapă până la spinare și unde se găsește groapa se împunge cu un ac sau o sulă"⁵⁶. După ce s-a împuns animalul bolnav se plimbă puțin⁵⁷.

4. *Căpiatul*, boală de care suferă numai oile. Se credea că boala se ia din păscut⁵⁸ și se datorează unor viermi ce se găsesc în creierul oilor⁵⁹. "În creierul oilor bolnave se găsește o bășicuță cu un lichid cu niște viermi care fac ca osul din direcția bășicii să se înmoaie"⁶⁰.

Oile bolnave de căpiat fug de turmă⁶¹ și se tot învârtesc până ce cad jos⁶².

Se credea că boala n-are leac dar au existat și încercări de tratare a bolii prin turnarea pe nas a unui amestec de oțet și piper⁶³ sau prin operație. Operația – *trepanația* – se făcea numai de către cioban: cu experiență deoarece era foarte riscantă: "acolo unde osul se înmoaie se crestează cu cuțitul în forma unui unghi cam de 5 cm și se răsfrânge osul înafară apoi se agată bășicuța cu un lemnuț băgat în urechile unui ac. Înainte de a trage bășicuța se șterge bine sângele ce curge pentru a se vedea bășicuța care este albă"⁶⁴. Tot pentru extragerea bășicii se "despică craniul oii bolnave și se scoate bășica ce apasă creierul"⁶⁵ sau "se ia un ac galben și se împunge în frunte, dacă nimeresti o gaură mică și spargi bășica oaia se vindecă"⁶⁶.

Pentru ca să nu se îmbolnăvească oile de căpiat se credea că este bine ca femeile să nu toarcă vinerea și să nu pună ghemul pe masă⁶⁷.

5. *Vărsatul* cunoscut și sub numele de *floricel*⁶⁸ sau *bubat*⁶⁹, era o boală molipsitoare care, dacă nu se trata, în 15 zile omora toate oile din stână⁷⁰. Oile se îmbolnăveau de vărsat atunci când erau ținute în căldură prea mare⁷¹ sau când beau apă mocnită⁷².

⁵³ În loc. Siliștea.

⁵⁴ În loc. Dudești.

⁵⁵ În loc. Albești, Voinești.

⁵⁶ În loc. Porumbac, Siciua de Jos; Nepos, Rîmeți, Criștișorul de Sus.

⁵⁷ În loc. Nepos.

⁵⁸ În loc. Gherman.

⁵⁹ În loc. Coțofenești.

⁶⁰ În loc. Porumbacul de Jos.

⁶¹ În loc. Bîrla.

⁶² În loc. Bîrla.

⁶³ În loc. Negrești.

⁶⁴ În loc. Porumbacul de Jos.

⁶⁵ În loc. Corbu, Sarai.

⁶⁶ În loc. Bîrla, Sălcuia.

⁶⁷ În loc. Gherman.

⁶⁸ În loc. Globul Craiovei.

⁶⁹ În loc. Viștea de Jos, Dejani, Gherman.

⁷⁰ În loc. Porumbacul de Jos.

⁷¹ În loc. Porumbacul de Jos.

⁷² În loc. Cîmpulung.

Boala se manifestă prin apariția “unor bube rotunde, roșii ca prunele, pe bot și pe piele”⁷³; “niște bășici pline de puroi”⁷⁴ “un fel de rîie care apare pe pielea oii care face ca oaia să se scarpine mereu și să-i cadă lîna”⁷⁵. Oile bolnave de vărsat au fierbințea-lă mare⁷⁶, slăbesc și fac gușă⁷⁷. Fiind o boală molipsitoare la primele simptome ale apariției ei oile bolnave se despart de restul tîrlei⁷⁸.

Pentru prevenirea îmbolnăvirii restului oilor acestea se vaccinau, adică “unei oi bolnave i se crestează o bubă în patru părți, se ia un ac de argint în care se bagă câteva fire de lînă sau de mătase apoi se introduce acul cu firele prin urechea oilor sănătoase. Oile vaccinate astfel de vărsat nu mai sînt atinse niciodată de această boală”⁷⁹. Vaccinarea se putea face și la oile bolnave luîndu-se vaccin de la altă oaie bolnavă⁸⁰.

Tratarea oilor bolnave se mai făcea și prin spălarea lor cu murătoare de sare⁸¹; zeamă de hluj și tutun⁸² sau cu piele de șarpe⁸³.

6. *Rîia* boală care apare la oi și la capre, atunci cînd sînt ținute peste noapte mai multe într-un grajd închis⁸⁴.

Boala se manifestă prin apariția “unor zgrăbunțe pe piele și pe spinare”⁸⁵ care le provoacă animalelor o mîncărime mare⁸⁶.

Pentru tratarea animalelor bolnave de rîie se folosea zeama de tutun cu care se spălau⁸⁷. Pentru o mai mare eficiență tutunul se fierbea în zeamă de varză⁸⁸, sau într-un amestec de petrol și stergoaie⁸⁹. Tot pentru vindecarea rîiei se folosea stergoaie care “se fierbe în apă și cu soluția aceea se spălau oile rîioase, o dată sau de două ori”⁹⁰; gazul⁹¹, sau un amestec de unsoare cu pucioasă⁹².

7. *Gălbenarea* este o boală de care sufereau oile și caprele. Se credea că boala apare atunci cînd animalele mănîncă buruieni rele⁹³ sau pasc pe terenuri umede⁹⁴.

Oile bolnave de gălbenare nu mănîncă, caută mereu pe jos, suflă greu, iar pe ochi

⁷³ În loc. Porumbacul de Jos.

⁷⁴ În loc. Corbu, Sălcuța de Jos, Coțofenești.

⁷⁵ În loc. Negrești.

⁷⁶ În loc. Luța.

⁷⁷ În loc. Viștea de Jos.

⁷⁸ În loc. Luța.

⁷⁹ În loc. Porumbacul de Sus.

⁸⁰ În loc. Sarai, Scurta, Coțofenești, Șinca Veche, Sălăturcel.

⁸¹ În loc. Secusigiu.

⁸² În loc. Negrești.

⁸³ În loc. Luța.

⁸⁴ În loc. Porumbacul de Sus.

⁸⁵ În loc. Viștea de Jos.

⁸⁶ În loc. Vad.

⁸⁷ În loc. Crăiești, Sarai, Buciumi, Braniște.

⁸⁸ În loc. Buciumi.

⁸⁹ În loc. Zărnești, Oprea Cîrțișoara.

⁹⁰ În loc. Oprea Cîrțișoara.

⁹¹ În loc. Baia de Fier, Crăiești.

⁹² În loc. Herendești.

⁹³ În loc. Zărnești.

⁹⁴ În loc. Crăiești.

au nişte vinişoare galbene care la coada ochiului se înmulţesc⁹⁵; stau triste şi îşi ţin urechile în jos⁹⁶, slăbesc⁹⁷.

Tratarea bolii se făcea astfel: "se întoarnă pleoapa ochiului şi cu ajutorul unui ac se prinde gălbenarea şi se taie cu cuţitul iar peste o jumătate de ceas i se ia sînge şi i se dă împreună cu gălbenarea să-l bea"⁹⁸; se curăţă ochii cu un briceag se taie venă prin care se scurge veninul⁹⁹; cu praf de puscă, sare şi unt de oaie¹⁰⁰ scrum de oghială neagră de lînă, rădăcină de steghie amestecată cu apă¹⁰¹, rădăcină de luminoasă¹⁰², rostopalniţă¹⁰³, steghie¹⁰⁴, şofran şi gălbenele¹⁰⁵ şi lumînărică¹⁰⁶ care se amestecă cu tărîţe şi se dau oilor bolnave.

8. *Răsfugul*, boală de care suferă oile caprelor şi vacile. Se credea că boala apare din cauza umezelii¹⁰⁷.

Animalele bolnave au pulpa împietrită şi umflată¹⁰⁸, le coace ugerul din care cauză nu stau la muls şi nu pot umbla¹⁰⁹.

Tratarea bolii se face prin frecarea ugerului cu: argint sau pămînt luat din muşuroaiele scoase de cîrţiţe¹¹⁰, grăsime¹¹¹ sau cu saramură¹¹². În localitatea Coţofeneşti, Putna se credea că boala se poate vindeca dacă "se introduce fiţa oii sau a vacii printr-o piatră lată, rotundă, cu gaură la mijloc şi aşa se mulge".

9. *Şchiopul*, boală de care suferă numai oile. Boala se manifestă prin apariţia unor răni între unghii¹¹³; un fel de carne vie¹¹⁴, cu puroi¹¹⁵ din care cauză oile nu pot umbla şi flămînzesc¹¹⁶.

Pentru vindecare se spăla picioarele animalelor bolnave cu: terpenină şi piatră vînată¹¹⁷; saramură¹¹⁸; cu piatră acră¹¹⁹. "Se curăţă unghiile cu cuţitul, se spală cu apă

⁹⁵ În loc. Negreşti.

⁹⁶ În loc. Coţofeneşti, Bîlca.

⁹⁷ În loc. Oprea Cîrţişoara.

⁹⁸ În loc. Negreşti, Viştea de Jos.

⁹⁹ În loc. Filioara.

¹⁰⁰ În loc. Corbu.

¹⁰¹ În loc. Sebeşel.

¹⁰² În loc. Baia de Fier.

¹⁰³ În loc. Galaţi.

¹⁰⁴ În loc. Voineşti, Valea Mare.

¹⁰⁵ În loc. Ivăneşti.

¹⁰⁶ În loc. Drajna de Sus.

¹⁰⁷ În loc. Negreşti.

¹⁰⁸ În loc. Cristeşti.

¹⁰⁹ În loc. Coţofeneşti.

¹¹⁰ În loc. Sarai.

¹¹¹ În loc. Negreşti.

¹¹² În loc. Scurta.

¹¹³ În loc. Slobozia.

¹¹⁴ În loc. Luţa.

¹¹⁵ În loc. Cîmpulung.

¹¹⁶ În loc. Sarai.

¹¹⁷ În loc. Bîrsana.

¹¹⁸ În loc. Madei.

¹¹⁹ În loc. Sarai.

rece și se presară sare între ele”¹²⁰; se spală cu zer fierbinte¹²¹, cu fiertură de rădăcină de urzică¹²².

10. *Boala de pulpă*, boală care apare la oi. Oile bolnave se umflă la pulpă. Pentru vindecare se ungea pulpa cu unt de balmoș și un amestec de unsoare cu piatră vînată și unt de flori pe care-l obțin fierbînd în apă tot felul de flori”¹²³; se spală pulpa cu zer fierbinte¹²⁴ sau cu mujdei de usturoi și sare¹²⁵.

11. *Dalacul*, boală de care sufereau caii și oile. Boala apărea toamna și se capătă din iarbă grasă “cînd le bagă ciobanii întregări (iarba întreagă), le adapă apoi le lasă să zacă”. Oile nu mănîncă, suflă greu și nu-și găsesc locul¹²⁶. Pentru prevenirea îmbolnăvirii oilor se scaldau și erau mutate că pășunea.

Boala se trata cu: usturoi de toamnă bine pisat și oțet care se da oilor să-l bea. Pentru 20 oi trebuia 1/2 kg oțet și o căciulie de usturoi¹²⁷, iar la cai li se da să bea rădăcină de spînz cu oțet¹²⁸.

12. *Scala*, boală cunoscută numai în localitățile din Țara Făgărașului. Se credea că boala apare atunci cînd oile stau în gunoi sau în must de gunoi¹²⁹ din care cauză fac răni la picioare. Pentru vindecarea se ard rănile cu piatră vînată¹³⁰.

13. *Ariciu*, boală ce apare la oi și la vaci “din cauza șederii animalelor în loc gunoios, plin cu apă”¹³¹ sau cînd “asudă tare și stau în loc de-i curge sudoarea de pe corp pe picioare pînă la copite, acolo se strînge și fiind sărată, foarte iute, intră prin pori și atacă pielea din jurul copitei, după care se umflă picioarele, pielea crapă și carnea dă sînge”¹³².

Ariciu era o boală grea pentru că animalele bolnave nu puteau umbla. Se credea că n-are leac dar se încerca să se vindece boala “arzînd cu unsoare fierbinte și cu piatră vînată”¹³³.

14. *Cîrceagul*, boală de care suferă oile, “pentru oile țigăi era ca un fel de ciomă”¹³⁴.

Animalele se îmbolnăveau de cîrceag mai cu seamă în preajma Sînpetrului dacă erau lăsate să zăcuiască după ploii calde¹³⁵. Oile bolnave înteapenesc, au fierbințeli mari, ugerul aici se înfierbîntă, aici se răcea, lîna se întăpoșă apoi cădea iar după trei zile oile mor”¹³⁶. Animalele bolnave de această boală nu prea se vindecau.

¹²⁰ În loc. Cîmpulung.

¹²¹ În loc. Sarai.

¹²² În loc. Voinești.

¹²³ În loc. Nepos.

¹²⁴ În loc. Oprea Cîrțișoara.

¹²⁵ În loc. Cîmpulung.

¹²⁶ În loc. Negrești.

¹²⁷ În loc. Negrești.

¹²⁸ În loc. Rabghilești.

¹²⁹ În loc. Luța.

¹³⁰ În loc. Luța.

¹³¹ În loc. Seuleni.

¹³² În loc. Doamna.

¹³³ În loc. Doamna.

¹³⁴ În loc. Beclean.

¹³⁵ În loc. Beclean.

¹³⁶ În loc. Beclean.

15. *Durerea de gură*, boală care apare la oi. Oile nu pot mânca. Pentru vindecare se spălău în gură cu murătoare de sare¹³⁷.

16. *Durerea de picioare*, boală la care nu se cunoşteau cauzele. Animalele bolnave nu puteau umbla şi nici nu puteau sta pe picioare. Pentru vindecare "cînd le dor picioarele se fierb 9 urzici şi 9 crengi de alun şi cu zeama aceasta se spală picioarele oilor bolnave"¹³⁸. Se mai folosea pentru spălutul picioarelor şi dubală de arin obţinută prin fierberea cojii de arin¹³⁹, cu saramură¹⁴⁰ şi cu "sloi din podul casei care se fierbe astupat ca să nu răsuflă"¹⁴¹.

17. *Fulgerat*, boală de oi cunoscută sub acest nume numai în unele localităţi din judeţele Putna¹⁴² şi Timiş¹⁴³. Oile bolnave de fulger au capul şi urechile umflate. Se tratau tăindu-se la ambele urechi ca să curgă sîngele iar pe rană se puneau sare şi se freca¹⁴⁴.

18. *Mătrice*, boală care produce dureri în stomac, animalul se tăvăleşte pe jos. Pentru vindecare se turna pe gîtul oii bolnave unt de lemn şi sînge de răţoi¹⁴⁵.

19. *Talanul*, boală care apare numai la cai şi "omoară în 24 ore"¹⁴⁶. Tratarea bolii se făcea cu: spînz bine pisat amestecat cu apă care se dă pe gîtul animalului, sau "se trage prin pieptul calului trei fire de spînz"¹⁴⁷; dedîtei "o plantă ce creşte pe cîmp şi pe locurile nearate de mulţi ani, are un trunchi fragid, gros şi moale, floarea galbenă în forma potirului şi rădăcina tare cu viţe multe de culoarea neagră. Se culege cînd înfloareşte. Se creapă pielea din rădăcină, la falcă, sau în orice alt loc şi se pune sub piele fişii din rădăcină, apoi se coase"¹⁴⁸.

20. *Tuşa*, cînd oile tuşesc se tratează dîndu-le să bea dimineaţa pe inima goală apă în care a mocnit 24 ore steghie şi macriş de cîmp¹⁴⁹.

21. *Umflături*. Cînd oile se umflă la burtă trebuie frecate cu slatină pînă rîgăiesc¹⁵⁰ sau "se caută mal sau pămînt albastru pe care îl frămînt cu apă sărată apoi fac o turtă pe care o coace în cuptor după care o fărîmă o amestecă cu fărină şi o dau la oi s-o mănînce"¹⁵¹; frunze de leuştean amestecate cu păcură şi cu albuş de ou bătute bine¹⁵².

Cînd oile se umflă de omag li se dă lapte dulce¹⁵³, iar cînd se umflă din cauza lucernei se fierbe lucernă şi li se dă să bea cea zeamă¹⁵⁴.

¹³⁷ În loc. Sécusigiu.

¹³⁸ În loc. În loc. Corbu.

¹³⁹ În loc. Bîrsana, Romos, Madei.

¹⁴⁰ În loc. Corbu.

¹⁴¹ În loc. Curăţele.

¹⁴² În loc. Scurta.

¹⁴³ În loc. Gherman.

¹⁴⁴ În loc. Gherman, Scurta.

¹⁴⁵ În loc. Petroiu.

¹⁴⁶ În loc. Cîrjeoani, Docani.

¹⁴⁷ În loc. Bogza.

¹⁴⁸ În loc. Braniştea.

¹⁴⁹ În loc. Braniştea.

¹⁵⁰ În loc. Cîmpulung.

¹⁵¹ În loc. Negreşti.

¹⁵² În loc. Călineşti.

¹⁵³ În loc. Cîmpulung.

¹⁵⁴ În loc. Negreşti.

22. *Mușcătura de șarpe*. Tratarea animalelor mușcate de șarpe se făcea în mai multe feluri: *prin împunsături* cu vârful cuțitului în jurul locului unde a fost mușcată apoi se spală rana cu apă rece de trei ori în trei zile¹⁵⁵; "se împunge cu sula împrejmul rănii și stoarce mușcătura ca să iasă veninul"¹⁵⁶; *se arde* locul mușcăturii cu fierul înroșit¹⁵⁷; *se freacă* locul mușcat cu: un ban de argint care a fost pus în gura primului șarpe văzut și omorât primăvara¹⁵⁸; cu o piele de șarpe¹⁵⁹ cu untură de șarpe omorât în Ziua Crucii descântată de o femeie iertată cu un cățel de usturoi și un bețigaș luat de la cruci de răspîntie¹⁶⁰ *prin descîntece* "se descîntă într-un vas cu apă cu trei nuiiele de alun pîlîță prestîță / ținu-se de pîlîță / pîlîța de carne / carnea de os / osul de măduvă / măduva de rece / recea de pămînt, după care se freacă locul mușcăturii cu cele trei nuiiele"¹⁶¹; cu apă neîncepută într-o olală nouă de lut cu nouă fire de iarbă muiate în apă"¹⁶².

23. *Deocheatul*

Se credea că oile pot fi deocheate de "oameni cu ochii răi care vede oaia și se miră"¹⁶². Pentru ca oile să nu fie deocheate de oamenii care se miră de ele, ciobanii, cînd aceștia pleacă, aruncă pietricică în urma lor zicînd: roade piatra asta nu oile mele"¹⁶³. În general pentru a nu fi deocheate oile oamenii le legau fire de tort roșu¹⁶⁴.

Se putea afla dacă oaia a fost deocheată "stîngîndu-se cărbuni într-o fîgie apă proaspătă. Dacă cărbunii se duc la fund e semn că oaia e deocheată"¹⁶⁵.

Oile deocheate se descîntau cu apă neîncepută¹⁶⁶ luată de la nouă fîntîni¹⁶⁷ sau de la o moară ce rotează stînga¹⁶⁸ în care se sting cărbuni, 9 cărbuni¹⁶⁹ și se pune un pai de mătură și un fir de busuioc¹⁷⁰ sau un fir de ață roșie¹⁷¹. În timpul descîntatului apa se taie în formă de cruce cu un cuțit¹⁷² sau cu firul de busuioc¹⁷³. Apa descîntată se pune în tărîțe și se dă oilor iar ața roșie se leagă de guța oii¹⁷⁴.

¹⁵⁵ În loc. Ferești.

¹⁵⁶ În loc. Nepos, Globul Craiovei.

¹⁵⁷ În loc. Pîrîul Cîrjii, Globul Craiovei.

¹⁵⁸ În loc. Beclean, Baia de Fier.

¹⁵⁹ În loc. Corbu.

¹⁶⁰ În loc. Bonț.

¹⁶¹ În loc. Viștea de Jos.

¹⁶² În loc. Cîmpulung.

¹⁶³ În loc. Bîrla.

¹⁶⁴ În loc. Buru.

¹⁶⁵ În loc. Cristele.

¹⁶⁶ În loc. Cristelec.

¹⁶⁷ În loc. Cernădia.

¹⁶⁸ În loc. Răcășdia.

¹⁶⁹ În loc. Corbu.

¹⁷⁰ În loc. Cernădia.

¹⁷¹ În loc. Corbu.

¹⁷² În loc. Răcășdia.

¹⁷³ În loc. Răcășdia.

¹⁷⁴ În loc. Răcășdia.

ADATOK A XIX. SZ. VÉGI ÉS A XX. SZ. ELEJI ROMÁN ÁLLATGYÓGYÁSZAT TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Kivonat

E dolgozatban a szerző bemutat néhány népismereti adatot, amelyek előidéznék egyes betegségeket, tüneteket, kezelési módszereket, a faluközösségek keretein belül a XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben.

A felhasznált dokumentális anyag ebben a tanulmányban, válaszok a: "Haşdeu" (1884), "Densuşianu" (1893–95) és "Stîna" (1920) kérdőíveire.

A leírt betegségek a következők: 1. májmétely – cālbeaza; 2. – sîngeratul; 3. – însplinatul; 4. megkegüülés – căpiatul; 5. himlő – vărsatul; 6. rüh – rîia; 7. besárgulás – gālbeaza; 8. tőgy-gyulladás – răsfugul; 9. lesántulás – şchiopul; 10. combfájás – boala de pulpă; 11. lépfene – dalacul; 12. – scala; 13. csüdsömör – ariciul; 14. görcsölés – cîrceagul; 15. szájfájás – durerea de gură; 16. láb-fájás – durerea de picioare; 17. – fulgeratul; 18. – măticea; 19. – talanul; 20. köhögés – tuşa; 21. puffadás-csömör – umflături; 22. kígyóharapás – muşcătura de şarpe; 23. rontás ("megigézés") – deocheatul.

CONTRIBUTIONS A L'ÉTUDE DU MEDECIN VETERINAIRE ROUMAINE A LA FIN DU XIX-ÈME AU DEBUT DU XX-ÈME SIÈCLE

Résumé

L'auteur présente quelques aspects de connaissances populaire en relation avec les causes qui provoquent l'apparition de quelques maladies chez les moutons, les symptômes et le traitement de ces maladies dans les collectivités rurales à la fin du XIX-ème et les premières décennies du XX-ème siècle. Le matériel documentaire essentiel utilisé pour élaborer cette étude sont les réponses aux questionnaires: Haşdeu (1884); Densuşianu (1893–95) et Stîna (1926).

Les maladies présentées sont les suivantes: 1. gālbeaza; 2. sîngeratul; 3. însplinatul; 4. căpiatul; 5. vărsatul; 6. rîia; 7. gālbeaza; 8. răsfugul; 9. şchiopul; 10. boala de pulpă; 11. dalacul; 12. scala; 13. ariciul; 14. cîrceagul; 15. durerea de gură; 16. durerea de picioare; 17. fulgeratul; 18. măticea; 19. talanul; 20. tuşa; 21. umflături; 22. muşcătura de şarpe; 23. deocheatul.

COORDONATE ALE CERCETĂRII ETNOIATRIEI VETERINARE ÎN TRANSILVANIA

de

Dr. MARIA BOCȘE

Cercetarea etnologică a habitatului uman din ținuturile carpatice ale României, susținută de cercetarea arheologică, istorică și lingvistică au atestat vechimea multi-milenară a ocupațiilor agro-pastorale ca factor de stabilitate și perenitate, interdependența dintre acestea și meșteșugurile tradiționale, pe scara evoluției culturii și civilizației. Numeroasele vestigii relevate de descoperirile arheologice (depozite de oșmințe animaliere, alături de fragmente de unelte de piatră și os¹), psaliile din corn de bovine²), amprente de texturi dovedind folosirea fibrei animale pentru confecționarea îmbrăcămintei, alături de fibra vegetală³), chiar fosforul din sol, constatat prin analizele chimice, doveditor al unor mari concentrări faunistice locale (poate turme?⁴) au dus la concluzia existenței neîntrerupte a ocupațiilor agro-pastorale încă din neolitic.

Mărturii ale erei noastre ne sînt în aceeași direcție monumentele triumfale, romane, Columna lui Traian, înălțată în forumul Romei de Apolodor din Damasc și Tro-paeum Traiani, de la Adamclisi, din Dobrogea, care ilustrează plastic forme de viață, de așezări și ocupații ale autohtonilor daci, din ținuturile carpatice. Scenele de viață agro-pastorală dăltuite în piatră în primele veacuri ale erei întregesc imaginea pe care ne-o transmit mai vechile scrieri ale anticilor Strabon⁵ și Herodot⁶ despre obiceiurile și specificitatea vieții autohtonilor.

¹ vezi Șt. Pascu, (sub redacția), *Istoria gîndirii creației științifice și tehnice românești*, Edit. Academiei București, 1982

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ În cercetările de etnoarheologice efectuate de colectivul de etnoarheologi și de etnografi din Cluj, în Munții Petrindului în ultimii cinci ani, s-au efectuat analize chimice asupra solului, la diferite nivele de adîncime, relevîndu-se concentrări de potasiu, indicînd păduri, așezări sau alte posibile urme de lemn și vetre de foc, precum și stîni. Concentrările de fosfor indică urme de oase, de animale sălbatice dar și de animale domestice, bovine, ovine etc. — făcînd posibilă aserțiunea despre existența unui habitat străvechi, cu așezări statornice și gospodării agro-pastorale încă din neolitic. Astfel de cercetări n-au rămas izolate, unice, ele s-au extins în Munții Trascăului, în zona Albei, în Banat dovedind amplasări de vechi așezări de crescători de animale și de agricultori.

⁵ Șt. Pascu, op. cit.; Strabo, *Geografia*, VII, 3, 11

⁶ *Ibidem*; Herodot, *Istorie*, IV, 75

Documentele mediavale, asociate descoperirilor arheologice care au relevat structura aşezărilor, sistemele de organizare, ocupaţiile locuitorilor la sfîrşitul primului mileniu şi la începutul celui de al doilea, conscripţiile urbariale ale domeniilor feudale, care vorbesc despre importanţa agriculturii şi a păstoritului în sistemul economic autarhic, despre valoarea şi amploarea producţiei despre formele de schimb, de impozare, despre ariile de repartizare a păşunilor şi a produselor⁷ etc. – ne sînt documente la fel de importante şi relevante pentru continuitatea şi stabilitatea habitatului carpatic românesc, de-a lungul zbuciumatei istorii a celui de al doilea mileniu. În lexiconul limbii române ne-au rămas cuvinte autohtone legate de păstorit, ca: mînz, cîrlan, vătui, ţap, baci, brînză, buiestru, strungă, urdă, zer⁸, cărora li s-au adăugat cuvinte de origine romană: vaca (vacca), calul (caballus), oaia (ovis) – fiind certe argumente lingvistice asupra vechimii şi continuităţii creşterii animalelor în strînsă interdependenţă cu agricultura. Cercetarea etnografică a demonstrat continuitatea ocupaţiilor pastorale, studiind fenomenul social, economic şi cultural în toate zonele României⁸.

Acolo însă unde vestigiile arheologice au fost sărace, sau nu sînt încă scoase la lumină, iar documentele scrise sînt laconice şi n-au fost scuturate încă de colbul vremii, spiritualitatea tradiţională a locuitorilor, cunoştinţele populare extraordinare despre cosmos, natură, floră şi faună, despre măsurarea timpului şi spaţiului, despre astronomie au dus la configurarea unei adevărate "ştiinţe populare", fondată pe empirismul multimilenar, pe simbioza om–natură, pe cunoaşterea perfectă a mediului şi a echilibrului ecologic, devenind în acelaşi timp argument indubitabil al statorniciei ocupaţiilor tradiţionale în aceste ţinuturi.

Istoricul Iordanes, pornind de la textele lui Dio Chrysostomul sublinia cu uimire varietatea cunoştinţelor empirice ale dacilor: "Putea-i să vezi pe unul cercetînd poziţia cerului, pe altul proprietăţile ierburilor şi ale arbuştilor, pe acesta studiind creşterea şi scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui, şi cum, prin rotaţia cerului, soarele vrînd să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală..."⁹

Cuantumul extraordinar de cunoştinţe acumulat în milenii de practici empirice (alimentare, tehnice, profilactice, terapeutice etc.) s-au perpetuat pînă în zilele noastre, constituind fondul inestimabil pe care s-au întemeiat înseşi ştiinţele culte, moderne.

Etnoiatria umană şi veterinară, practică în toate zonele carpatice, în strînsă legătură cu modul de viaţă al satelor şi cu ocupaţiile tradiţionale constituie, poate, cel mai important capitol al ştiinţei populare. Genertă de înseşi condiţiile fitogeografice şi faunistice ale zonelor carpatine, ca şi de eforturile pentru salvarea şi protejarea vieţii etnoiatria, remediile şi practicile curative ale locuitorilor au fost remarcate din antichitate. În lucrarea amplă, cuprinzînd cunoştinţele botanice şi medicale ale bazinului mediteranean şi a ţinuturilor carpato-balcanice, "De materia medica", al lui Dioscorides din Anazarba (medicul care a însoţit campaniile militare ale împăratului Traian), din cele 704 specii înregistrate, erau pomenite 40 (42?) denumiri dacice de plante, iar în "De medicaminibus herbarium", medicul grec Pseudo-Apuleius pomenea

⁷ D. Prodan, *Iobăgia din Transilvania pînă în sec. XVI*, Edit. Acad., Bucureşti, 1968 "Documente privind Istoria României", sec. XI–XIV, Edit. Academiei, Bucureşti.

⁸ I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967

⁹ Iordanes, *Getica apud Istoria României*, vol. I. 1960, p. 326

32 denumiri dacice de plante¹⁰, întrebuințate în terapia umană și desigur și în cea a animalelor. De altfel, plantele de leac mult citate pentru acea vreme fac parte și azi din rețetarele vindecătorilor populari: *Achillea*, *Equisetum*, *Artemisia*, *Arum*, *Chelidonium*, *Hedera*, *Helleborus*, *Cynoglossum*, *Hyposcyamus*, *Matricaria*, *Plantago*, *Ranunculus*, *Rubus*, *Verbascum*, *Thymus*. Menționarea acestor elemente de fitoterapie chiar în textele scrise ale medicinei greco-romane constituie încă o dovadă peremptorie a prestigiului cunoștințelor autohtonilor în lumea antichității sud-est europene.

Fără îndoială, contactul cu populațiile învecinate, mai apoi cu românii au dus la schimburi de practici și cunoștințe empirice, o dată cu acestea fiind preluată și denumirea. Astfel, există până azi în practica păstorilor noștri procedeul imunizării prin *strămare* de la lat. *extramo*, remediu tradițional prin producerea unei supurații superficiale în pielea animalelor, trecându-se prin epidermă un fir. Acest procedeu descris și denumit de antici *setaceum*¹¹ este o remanență a medicinei clasice hipocrato-galenice, întemeiată în fond pe străvechi practici tradiționale. Din perioada contactelor carpato-mediteraneene de la începutul primului mileniu au rămas până azi în terminologia vindecătorilor veterinari cuvintele de origine greacă "prapur" (gr. *prapis*) pentru diafragmă, "spată" (gr. *spathe*), "șiră" (gr. *seira*) pentru șira spinării¹², iar în epoca prefeudală pătrundeau și cuvinte de origine slavă în etnoiatria românească: "cîrtiță" (abces), gîlcă, izbitură, jigodie, zăbale etc., denumiri de boli ale animalelor sau "vrajă", pentru sinonimul latin descîntesc, ori denumiri de plante: buruiănă, hrean, mac, pelin, podbal, răchită, rapiță, troscot¹³. Ca elemente de conviețuire (cf. istoricului maghiar Gyula Orient¹⁴) cu maghiarii în ținuturile carpatine sînt cuvintele din etnoiatria acestora pătrunse în limba română: a tămădui, talpă, labă feredeu, dar din limba română au fost preluate în graiul secuilor cuvinte ca: gușă, csuma (ciumă) *deszkintálni* (a descînta). Aceste exemple fac sublinierea contactelor și împrumuturilor reciproce între medicina veterinară românească și etnoiatria altor popoare, contribuind la îmbogățirea cunoștințelor, a practicilor curative, a răspîndirii lor.

Numeroși călători străini care au străbătut observînd îndeaproape ținuturile locuite de români, în sec. XV–XVIII, au consemnat folosirea plantelor de leac, dar și a remediilor de origine animală în practicile empirice ale localnicilor. Venețianul Francesco Massaro menționa referindu-se la flora Transilvaniei "cît despre ierburile de leac aici se află din belșug cele mai frumoase pe care nu le găsești în Italia"¹⁵. Referitor la organoterapia tradițională ca și la practicile veterinare constatate pe valea Arieșului arăta că există o specie de cerbi (dama) care au "copitele negre și acestea sînt întradevăr foarte bune împotriva epilepsiei. Din pielea lor se fac cingători care dacă

¹⁰ Váczy Coloman, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, în "Acta musei Napocensis", vol. V, 1968 și vol. VI 1969, Cluj

¹¹ V.L. Bologa, *Date pentru o reconstituire a medicinei în Dacia, în faza de trecere de la sclavagism la feudalismul timpuriu, sec. al IV-lea – al X-lea* în vol. "Istoria medicinei românești", 1972, București

¹² C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în Daco-Romania, IV, (1927)

¹³ Apud V.L. Bologa, *Medicina de la sclavagism la feudalismul timpuriu*, p. 74

¹⁴ Orient Gyula, *Az erdélyi és Bánsági gyógyszerészet története*, Cluj, 1926, p. 30–31

¹⁵ Massaro Francesco, *vezi Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 169, Edit. Academiei

se freacă pe pînțele unui cal ce nu poate urina, îl fac să urinează.”¹⁶ Alți călători, ca Antonio Possevino¹⁷, Giovanni Antonio Magini¹⁸ aduceau în sec. XVI. elogiul “leacurilor răcoritoare” folosite și preparate din plante, în ținuturile Transilvaniei, iar scriitorul din Tatra, David Frölich¹⁹ sau Conrad Iacob Hildebrandt²⁰ în sec. XVII., Grisselini, în sec. XVIII. sînt doar cîteva exemple din noianul mărturiilor ce ne vin din veacuri despre practicile etnoiatrice ale românilor. Nu trebuie neglijate nici relațiile parohului Dürr din Apoldul de Jos, care amintea încă la 1572 despre împrumuturile reciproce, româno-germane, în practicile de etnoiatrie umană și veterinară din împrejurimile Sibiului și ale Brașovului²¹.

Elaborarea “herbariilor” manuscrise ale evului mediu, în ținuturile carpatice a constituit o epocă nouă în afirmarea și recunoașterea valabilității cunoștințelor medicale tradiționale. În “Ars Medica” atribuită lui György Lencsés de la 1570²², în “Herbariul lui Péter Melis Juhász (Cluj, 1578)^{22a}”, în lucrarea “Pax corporis”, a lui Pápai Pariz Ferenc, de la 1690^{22b}), în compendii de rețetare și recomandări medicale și pastorale pe care l-a constituit “sbornicul slavon”²³ din sec. XVI, în lucrările naturalistului Griselini²⁴ din sec. XVII sau al lui Lengyel Daniel²⁵ din sec. XIX – sînt cuprinse numeroase referiri la fondul etnoiatric inestimabil al tradiționalității românești, implicit la practicile terapeutice aplicate la animale.

Contribuții de seamă în cunoașterea și valorificarea fondului etnoiatric tradițional au avut Mihail Halici, umanistul român²⁶, lucrarea sa “Dictionarum valachico-latinarum” fiind o pildă a modului de preluare a elementelor de fitoterapie umană și animală; medicul oculist Ioan Molnar Piuaru²⁷ releva în lucrările sale practicile populare de profilaxie umană și animală cunoscute în Transilvania, iar la începutul sec. XVIII, Dimitrie Cantemir²⁸, în “Descriptio Moldaviae”, în “Istoria imperiului Otoman” sau în “Istoria ieroglifică” se entuziasma relatînd atîtea practici, obiceiuri și credințe legate de etnoiatrie, remarcînd, spre exemplu, importanța unor elemente de profilaxie cum era imunizarea prin variolizare. Nu mai puțin însemnat pentru acea vreme va fi

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ Antonio Possevino, *Ibidem*, vol. I, p. 541

¹⁸ Giovanni Antonio Magini, în vol. *Călători străini despre țările române*, vol. IV, 1972, p. 584

¹⁹ David Frölich, *Ibidem*, vol. V, 1973, p. 47

²⁰ Conrad Iacob Hildebrandt, *Ibidem*, p. 570

²¹ apud Dürr Damasus, în Amlacher Albert, *Damasus Dürr. Ein evangelischer Pfarrer und Dechant des Unterwalder Kapitels aus dem Jahrhundert der Reformation*, Hermannstadt, 1883

²² apud, Spielmann, Lázár-Szini Karola, *Contribuții la studiul lucrării lui Gy. Lencsés – “Ars Medica”* (1), în *Revista Medicală*, XVI (1970), nr. 1, p. 112-118

^{22a} vol. *Istoria luptei antiepidemice din România*, p. 48

^{22b} Pápai Páriz Ferenc, *Pax corporis*, Cluj, 1774, cf. Izsák, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, Buc., 1956

²³ *Ibidem*

²⁴ Griselini, apud Vătămanu N. Spielmann I., Izsák S., Huttman Medicina în epoca feudală în vol. *Istoria medicinei românești*, Buc., 1972

²⁵ Lengyel Daniel, apud. Rácz G., Lázár-Szini K. – Iszák Sámuel, *Farmacia de-a lungul secolelor*

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

²⁸ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Hamburg, 1769

fost și manuscrisul lui T. Corbea "Dictiones Latinae cum Valachica Interpretatione", elaborat prin 1691–1700²⁹, la cererea episcopului Mitrofan din Buzău. În cele 377 pagini cuprinde un mare număr de plante de leac subliniind nivelul cunoștințelor populare, între care și cele legate de viața și ocupația agro-pastorală, enumerând remedii cunoscute până azi și utilizate în toate ținuturile carpatice: "iarba veninată" (Aconitum), "creasta cocoșului" (Rhinantus), "tigvă de pământ" (Bryonia alba), "iarba goni-toare de friguri" (Centaurium umbellatum), "izma sălbatică" (Mentha sylvestris) etc.

În secolul "luminilor", prețuirea cunoștințelor populare și a plantelor oficinale recomandate de etnoiatria umană și veterinară se accentuează. În lucrările scrise din Transilvania secolului XVIII, aceste elemente de știință populară erau citate alături de alte argumente privind cultura și civilizația românească ca factor de stabilitate și unitate, "Dictionarul" lui Samuil Micu Clain (Buda, 1801), "Hronica românilor și a mai multor neamuri" a lui Gh. Șincai (Iași, 1806), – "Istoria pentru începutul românilor în Dacia" a lui Petru Maior (Buda, 1812) subliniau fondul cultural, spiritual, chiar etnografic comun pentru cele trei provincii locuite de români. La 1847, Gh. Barițiu publica în "Calendarul" său, denumirile diferitelor plante³⁰ iar Timotei Cipariu evoca în aceeași perioadă, bogăția cunoștințelor etnobotanice din ținuturile Transilvaniei³¹. În fine, sfârșitul secolului XIX anunța una din lucrările capitale asupra etnoiatriei umane și veterinare: "Istoria naturală a poporului român", a lui Nicolae Leon.

Un loc aparte în cercetarea și decantarea valorică a cunoștințelor populare, a credințelor și practicilor pozitive și magice l-a avut Bogdan Petriceicu Hașdeu, personalitate proeminentă, de la sfârșitul celuiilalt veac. Acesta, alături de monumentalele sale opere, "Cuvente den bătrîni" (1871–1881) și "Magnum etymologicum Romaniae" (1887–1893) a elaborat planul întocmirii unei istorii a civilizației și culturii române pe baza răspunsurilor la chestionarele lansate în ținuturile românești. Spirit enciclopedic și erudit fără egal în epoca sa, Hașdeu a adunat în cele 19 volume monumentale date privind cunoștințele practice, valabile ale etnoiatriei pentru dezvoltarea civilizației și științei unui popor, atrăgînd atenția contemporanilor săi asupra fondului permanent viu și în mișcare ascendentă a istoriei și culturii populare, căutînd integrarea ei în cultura europeană. El a evidențiat, spre exemplu, că plantele tămăduitoare pentru animale pomenite în antichitate de Pliniu erau întrebuițate în sec. XIX, cu aceeași finalitate de către țărani români în țara noastră³².

Celălalt cărturar român de la sf. veac. XIX, Nicolae Densușianu aduna în alte 17 volume cu răspunsuri la chestionare privind cultura populară date importante despre credințe, practici, remedii în patologia umană și animală³³.

²⁹ D. C. Drăgan, *Cărțile de medicină din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în "Viața medicală", XV, 1968, nr. 13

³⁰ Mușlea Ion, *Timotei Cipariu și literatura populară*, în vol. "Studii de istorie literară și folclor", Ed. Academiei, București, 1964

³¹ *Ibidem*

³² V.L. Bologa, *Date pentru o reconstituire a medicinei în Dacia, în faza de trecere de la sclavagism la feudalismul timpuriu, sec. al IV-lea – al X-lea*, în vol. "Istoria medicinei românești", Buc., 1972; I. Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Răspunsurile la chestionarele lui Hașdeu*, Ed. Minerva, Buc., 1970

³³ A. Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul sec. al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui N. Densușianu*, Ed. Minerva, Buc., 1976

În sfârșit, e locul să amintim etapa culegerii sistematice de date referitoare direct la medicina populară, cu practicile sale umane și veterinare, însoțite de pletora descîntecelor, ca elemente de magie preventivă și curativă, oglindind mentalitatea tradițională. Eforturile multor cercetători, istorici, medici, folcloriști, etnografi au culminat la sfârșitul celui alt veac cu lucrările medicului Ch. Laugier, Ion Vianu, iar în veacul nostru cu cele inițiate și îndrumate de recunoscuți savanți clujeni, Vasile Bogrea, Valeriu L. Bologa, Alexandru Borza, urmați de Valeriu Butură, Nicolae Dunăre, Béla Gunda, Tiberiu Morariu, Emil Precup³⁴, ca și de I.A. Candrea³⁵, care în "Folclorul medical român comparat", a sistematizat și a interpretat tradițiile de etnoiatrie și credințele populare dintr-o perspectivă spațială și temporală largă, comparînd elementele autohtone cu cele ale ținuturilor învecinate utilizînd totodată textele antice și medievale, pentru a atesta persistența de-a lungul secolelor a elementelor străvechi. Toți cei enumerați mai sus au făcut adevărată școală care a format numeroși cercetători ai acestui important domeniu al spiritualității populare, relevînd că mediul natural cu o vegetație atît de bogată, vechimea milenară a cunoștințelor empirice și ale practicilor pozitive au determinat păstrarea nestinsă, vie a etnoiatriei aplicate, cu toate că azi, în multe zone ea a intrat în fondul pasiv al memoriei colective.

Învățătul istoric al medicinei, V.L. Bologa, recomandînd decantarea a tot ce este valoros din etnoiatrie "ca aurul din nisipul apei" releva prioritățile locuitorilor în domeniul etnoiatriei pastorale ca înseși baze ale marilor descoperiri medicale, ulterioare: trepanația moștenită de păstorii români din timpuri imemorabile, pentru lecuirea oilor bolnave de coenuroză ("câpială") produsă de parazitul *Coenurus cerebralis*³⁶ și variolizarea. Savantul clujean arăta că românii din Valea Someșului, din valea Oltului sau din Țara Bîrsei practicau variolizarea, vaccinarea oilor sănătoase prin folosirea pustulelor de pe pielea oilor bolnave de vărsat, iar prin analogie, vaccinau copiii antivariolic, folosind pustulele oilor bolnave, sau scaldîndu-i în laptele infectat al vacilor cu variolă. Conform relatărilor medicilor clujeni, Nyulas (la 1802) și Ioan Czako (în 1807)³⁷, acest procedeu de variolizare a premers epocii descoperiri a vaccinului antivariolic de către medicul englez Jenner (în sec. XVIII). Datorită eficacității acestor procedee, ele au fost preluate de medicina veterinară științifică. Griselinii constata în sec. XVIII practicarea aceleiași metode de variolizarea la păstori din Banat³⁸.

Cercetînd personal diferite zone ale Transilvaniei (Munții Apuseni) Bihorul, Banatul, Maramureșul, Țara Oașului, Țara Năsăudului, Sălajul, ni s-a evidențiat concepția populară tradițională privitoare la dualismul cauzalității patologiei animale: cauzalitatea empirică (condițiile de igienă și de hrană, ereditatea) și cauzalitatea magică

³⁴ V.L. Bologa, op. cit., Alexandru Borza, *Dictionar etnobotanic*, Buc., 1968; Valeriu Butură, "Enciclopedie de etnobotanică românească", Ed. șt. și de enciclopedică, Buc., 1969; Nicolae Dunăre, Maria Bocșe, I. Sovrea, Tineriu Graur – *Probleme de etnologie medicală*, Cluj, 1974; Gunda Béla, "Ethnographia Carpathica" Debrecen, 1965; Tiberiu Morariu, *Cercetări de medicină populară în Măguri Răcătău*; Emil Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, 1926

³⁵ I.A. Candrea, *Folclorul medical român comparat*, Buc., 1944

³⁶ V.L. Bologa, *Procedee populare de imunizare împotriva variolei cunoscute la noi din vechime*, în mediul rural, în "Revista științelor medicale. Medicina internă", VI, 1954, nr. 2

³⁷ Izsák S., *Farmacia...*, p. 185

³⁸ V.L. Bologa, op. cit.

(conform mentalității tradiționale). În consecință, apărarea și vindecarea animalelor, nu se putea obține decât prin mijloace complexe și combinate, indicate de empiria locală ca adevărate cutume ale pământului. Grijă pentru profilaxia practică, pozitivă domină întreaga viață a crescătorilor de animale, începând cu construcția statuelor și a stînilor, cu grija alegerii zonelor de pășunat și a zonelor de vegetație optimă, cu paza lor de pericole naturale și de animale sălbatice și terminînd cu igienizarea permanentă, curățirea și îngrijirea oilor. Dar, în afara tuturor gesturilor și acțiunilor de profilaxie, păstorii, conform concepției tradiționale recurgeau la un complex de gesturi, rituri, interdicții care să îndepărteze orice element malefic pentru viața turmelor, apărîndu-le viața, conferindu-le fertilitate și mană. Aceste rituri și practici magice erau legate de mai mulți factori.

De împreunatul turmelor și urcarea la "văratic", la pășunat, făcîndu-se recomandări:

– "Cînd trec turmele prin sat să te gîndești că pot fi deochiate. Trebuie rostite rugăciuni pentru paza lor"³⁹ se credea în toate zonele carpatice.

– "Cînd se împreunează turmele și ies la munte, preotul merge la fiecare botei de oi și le stropește cu mătăuz de busuioc, hodolean, leuștean, salcie verde și iederă, binecuvîntîndu-le să fie sănătoase și cu spor la lapte"⁴⁰ – spuneau informatorii din Țara Năsăudului.

– "Cînd pleacă oile la munte, se pune în calea lor un lanț peste care trec, iar femeile stropesc cu apă, zicînd: cum nu se deoache ciubărul și lanțul, așa să nu se deoache oile", crezînd că vor avea spor la lapte⁴¹ se recomanda în Bihor.

Alte credințe erau legate de locul și viața stînii:

– "Pe "creierul" strungii să se facă o cruce din lemn verde"⁴²;

– "Cînd se mută staurul se ia un pumn de pămînt din strungă și se mută în locul nou"⁴³.

– "Nu e bine să mulgi oile în locuri străine că nu mai dau lapte"⁴⁴

– "De la tîrlă nu e voie să dai foc și sare că dai sănătatea oilor"⁴⁵

– "Nu este iertat să se așeze cineva pe năclad (butuc de lemn de la vatră) că intră lupul și ursul la oi"⁴⁶

– "Cînd se mulg oile nu e voie să se cînte în fluier sau trișcă, căci își pierd laptele"⁴⁷

– "Să nu cînti noaptea din trișcă, că aude "fata pădurii" și stîrnește copacii"⁴⁸ – recomandau păstorii din toate zonele carpatice ale Transilvaniei.

Numeroase interdicții se refereau la diferite acțiuni în *cadru* vieții satului și *activității în familie*:

³⁹ vezi zonele cercetate personal.

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ Avram Ioan, Buntești, nr. 908, jud. Bihor

⁴² apud Precup

⁴³ Vasile Sângeorzan, Maieru, jud. Bistrița Năsăud

⁴⁴ vezi zonele citate

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ *Ibidem*

⁴⁸ *Ibidem*

- Să nu dai lapte nesărat din casă, că stîrlesc oile;
- Să nu arunci sare, lapte, gălețile în care se pune laptele, în foc;
- În zilele de post, miercuri și vineri să nu se dea din casă lapte, brînză și lînă;
- Marți și vineri să nu se lucreze lîna, că se îmbolnăvesc oile,
- Cînd se vînd oi, să iei un smoc din lîna lor, altfel își pierd "sămînța",
- Nu e bine să cumperi sau să mănînci brînză înainte de a se vedea clăi de fîn pe hotar, că le fulgeră sau le trăznește oile pe munte⁴⁹, spuneau bătrînii din satele Mocănimii Munților Apuseni.

Alte interdicții sînt legate de *condiția fiziologică a omului și de ținută*:

- "Păcurarul să fie spălat, curat cînd scoate oile din staul, altfel le ia ceasul necurat, se îmbolnăvesc";

- Femeile să nu intre între oi la stînă;

În sfîrșit, în *sărbătorile legate de viața turmelor* se recomanda:

- "la Sf. Filip și la Sf. Andrei să nu coși, că intră lupul între oi";

- "la Sîngeorz, femeile pun rug la staul și-l ung cu leuștean și usturoi, ca să nu ia strigoile, laptele";

- "la Mucenici (9 martie) e bine să se afume oile cu tîmție, ca să fie ferite de boala și fiare"⁵⁰.

Față de toate aceste credințe însă, bogăția cunoștințelor empirice păstrate încă în memoria satelor sau puse în aplicare – este impresionantă. Prin fitoterapia practică, pozitivă, prin organoterapie sau folosind substanțe minerale, păstorii români au învățat din timpuri străvechi să apere viața și sănătatea turmelor, asigurînd prosperitatea lor. În tabelele sinoptice anexate prezentăm aceste remedii culese în zonele cercetate (vezi anexa, 2, 3).

De cele mai multe ori, etnoiatria veterinară a fost strîns dependentă de fondul de cunoștințe și practici ale etnoiatriei umane, uneori herboriștii, vindecătorii fiind aceeași. Deseori însă se specializau pentru vindecarea animalelor înșiși păstorii. Dar, dacă în viața de familie sau în aceea a comunității existau nu rareori și femei care practicau medicina populară, etnoiatria veterinară intra în exclusivitate în atribuțiile bărbaților, după cum, conform tradiției, însăși activitatea legată de creșterea oilor, de viața stînilor intra în exclusiva lor atribuție⁵¹. Mulți vindecători, prin priceperea și cunoștințele lor s-au desprins din anonimat, faima lor depășind hotarul ținutului în care au trăit. Vasile Rus, din Mărișel (Mocănimea Munților Gilăului), Vasile Coțan din Sălciua (Mocănimea Trascăului, în Munții Apuseni), Anton Popîrtac, din Sanț (Țara Năsăudului), Vasile Sîngeorzan din Maieru (Năsăud), Avramuț Augustin, din Poienii de Jos (Bihor) etc.

Un fenomen deosebit, dovadă a stadiului înalt atins de cunoștințele empirice îl constituie specializarea unor comunități întregi în colectarea plantelor și prepararea remediilor. Această îndeletnicire adiacentă ocupațiilor tradiționale agro-pastorale a determinat adevărate mutații social-economice ale așezărilor respective. Pînă în pri-

⁴⁹ Vasile Rus, Mărișel, jud. Cluj

⁵⁰ Informator Anton Popîrtac, Sanț, jud. Bistrița Năsăud

⁵¹ N. Dunăre, *Elemente de cultură populară spirituală în practicarea unor ocupații la români*, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, Cluj, 1971

mul sfert al veacului existau astfel de colectivități în sudul Moldovei, sau în sudul Banatului, dar nicăieri n-au atins stadiul de specializare ca în Bihor, la Poienii de Jos⁵², pe Crișul Pietros, unde sînt încă familii întregi specializate pe fitoterapie umană și veterinară.

În ultimul sfert de veac, îndeosebi, cercetarea etnoiatriei veterinare a dus la obținerea unor remedii intrate în farmaceutica și medicina veterinară științifică. Și amintim spre exemplificare medicamentul obținut în Institutul Agronomic din Cluj, de laboratorul veterinar, "Eridiaromul", pentru tratarea bolilor digestive ale animalelor, urmînd vechi rețetare empirice, bazate pe fitoterapie.

Retrospectiva asupra evoluției cunoștințelor etnoiatrice ale poporului român credem că dincolo de ilustrarea și argumentarea vechimii și a continuității preocupărilor medicale, întărite de recunoașterea anticilor, mai apoi a învățăților evului mediu și a savanților contemporani – conduce la concluzia firească a valorii incontestabile pentru iatrosomie a ceea ce s-a transmis peste generații, prin tradiție și practică profilactică și terapeutică neîntreruptă. Pe de altă parte este indubitabil faptul că o atare "știință" bazată pe îndelungata observare a naturii, a mediului vegetal și faunistic este implicit dovada vechimii și statorniceii unui habitat și a ocupațiilor tradiționale agro-pastorale.

⁵² Maria Bocșe, Virgil Giurcă, Ana Marossy, *Contribuții la cunoașterea medicinei populare din bazinul Crișului Negru Oradea, 1970*; M. Bocșe, *Un sat din Munții Apuseni, specializat în medicina populară*, în vol. "Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural", Editura medicală, Buc., 1973

**TABEL SINOPTIC DE PRACTICI TERAPEUTICE VETERINARE
PENTRU ÎNGRIJIREA OVINELOR**

ANEXA I

FITOTERAPIE

Nr. crt.	Specia plantei		Scopul întreb.	Mod de preparare	Mod de întreb.	Origin inf.
	Denumire pop.	Denumire şt.				
0	1	2	3	4	5	6
1.	Alfin	<i>Vaccinium myrtillus.</i>	boli ale aparat. digestiv (diaree)	frunzele fierte	se amestecă în hrana animalelor	M-ţii Apuseni
2.	Alior	<i>Euphorbia amygdaloides</i>	contra paraziţilor, a muşcăturilor de şarpe	decoct obţinut din tulpina	se spală pielea şi rănilor animalelor	M-ţii Apuseni
3.	Anason	<i>Pimpinella anisum L.</i>	pentru muşcătură de şarpe, pentru sporirea laptelui	frunze şi tulpini fierte în vin	se spală rănilor	Bihor
4.	Arin negru	<i>Alnus glutinosa L.</i>	contra febrei aftoase şi pentru tăieturi la copite	seminţe puse în hrana furajeră decoct din frunze şi coajă	prin hrănire se adăpau vitele sau li se spălau rănilor, apoi erau pansate cu coajă de arin, fiartă	M-ţii Apuseni, Bihor, Năsăud, Cluj, Apuseni
5.	Armurar	<i>Silybum marianum L.</i>	slăbirea animalelor, lipsa de mîncare a oilor	fiertură de frunze, în zer sau în borş	se adăpau oile, sau erau spălate cu fiertură	Apuseni
6.	Arnică	<i>Arnica montana L.</i>	pentru răni şi tăieturi	frunza crudă sau decoctul se puneau pe rănilor picioarelor	pansement pe răni	Apuseni, Bihor, Sălaj
7.	Brad	<i>Abies alba Mill L.</i>	pentru răceli, rit profilactic	se fierbeau muguri de brad, se făcea "foc viu" arzîndu-se cetină	se adăpau cu ceai, se treceau oile prin fumul cetinii, apoi erau stropite cu cenuşa de brad, ca rit profilactic	Apuseni
8.	Brădişor, birul vîntului pedecută	<i>Lycopodium . clavatum L</i>	pentru riie	sporii fierţi	emulsie cutanată	M-ţii Apuseni, Bihor, Oaş, Năsăud, Țara Bîrsei
9.	Brînca ursului, crucea pămîntului	<i>Heracleum sphondylium L.</i>	pt. sporirea laptelui	planta uscată	amestecată în tărîţe, se dă în hrană	M-ţii Apuseni, Bihor, Oaş, Năsăud, Țara Bîrsei

10.	Brîndușa de toamnă, ceapa ciorii	Colchium autumnale L.	pentru rîie	semințe sau bulbi fierți	emulsie cutanată	idem
11.	Brustur	Arctium lappa L.	pentru boli ale stomacului	frunze și rădăcini fierte	fiertura pusă în hrană	idem
12.	Buciniș	Anthriscus silvestris L.	pentru sporirea laptelui	frunze, puse în tărițe	se dădeau ca hrană, la suirea turmei pe munte	Țara Năsăudului, zona Gurghiu
13.	Scrîntitoare	Potentilla recta L.	pentru sporirea laptelui	se usucă planta	se dă în furaje ca hrană	Munții Apuseni, Zărand, Bihor
14.	Busuioc roșu	Amaranthus caudatus L.	pentru boli de stomac și ale căilor urinare	se usucă la umbră, apoi se fierbe	se adapă oile	Munții Apuseni, Mocăniștea Trascăului, Alba
15.	Calcea calului	Caltha palustris L.	pentru sporirea laptelui	tulpina uscată	amestecată cu sare și tărițe se dă ca hrană	Țara Năsăudului, Maramureș
16.	Cătina roșie	Myricaria germanica L.	pentru vindecarea rănilor	frunzele plantei, fructele fierte	se puneau pe rană	în Vrancea, Țara Bîrsei, Gurghiu
17.	Ceapă	Allium caepa L.	cînd înghit oile cuie sau sîrmă	bulbii cruzi se toacă și se storc	se dă oilor în hrană, iar sucule de ceapă le vindecă	Munții Apuseni
18.	Chimen	Carum carvi L.	pentru poftă de mîncare și spor de lapte	planta verde sau semințele	se dau oilor în hrană	Țara Năsăudului, Maramureș, Bihor
19.	Cimbru	Thymus serpyllum Fries L.	pentru infecția căilor urinare	se face fiertură din plantă	se pune în hrana animalelor	Mocăniștea Trascăului, Bihor
20.	Cînepa	Cannabis sativa L.	contra gâlbezei	se afumeau oile bolnave cu pleavă arsă	se închideau în staul și erau afumate cu pleava uscată	M-ții Apuseni
21.	Cornișor, netoată	Lycopodium selago L.	pentru "capaimă" (un fel de tenie a oilor)	se fierbea planta	se turna zeama pe gura oilor	Țara Năsăudului
22.	Crin de pădure	Lilium martagon L.	contra răsugului la oi	bulbul zdrobit și amestecat cu usturoi	se dădea în hrana animalelor	Apuseni, Bihor, Maramureș
23.	Curcubețeaua, mărul lupului	Aristolochia clematidis L.	pentru răni	frunzele crude sau fierte în oțet sau în vin	se splăeau rănilor	Banat
24.	Dalac, poama vulpi	Paris quadrifolia L.	contra dalacului	frunzele, planta întreagă	se pune în hrana animalelor	Apuseni, Bihor, Năsăud

0	1	2	3	4	5	6
25.	Dihor	Orobanche picridis Schluz L.	contra "dihorului" boală la capul oilor	se prepara decoct	se spălau oile bolnave	idem
26.	Drobșor	Isatis tinctoria L.	contra gâlbezei la oi și a "galgarei" la cârlani	se prepara decoct	se punca în scâldătoarea oilor	idem
27.	Ferigă de câmp, țolul lupului	Pteridium aquilinum L.	contra paraziților (păduchi, căpuși)	decoct de rădăcini	se spălau oile	idem
28.	Fierea pământului	Gentiana utriculosa L.	contra bolilor de ficat și stomac	decoct din frunze	se adăpau oile	idem
29.	Fierea	Lilium martagon L.	pentru boli de stomac	planta	se pune în furaje	Munții Apuseni, Bihor, Mureș, Maramureș, Banat
30.	Floare de gălbinaș	Inula salicina L.	contra gâlbezei	planta crudă	se pune în furaje	idem
31.	Garoafa	Dianthus caryophyllus L.	pentru răni infectate	decoct din plantă	se spală rănilor	idem
32.	Iarba coșului	Centarium umbellatum Gilib.	pentru boli de stomac	decoct împreună cu mușetel și iarba singelui	plantele uscate, decoct în hrana animalelor	idem
33.	Iarba singelui	Potentilla ternata C. Koch L.	pentru stomac	decoct cu plantele de mai sus	în hrana oilor	idem
34.	Iarba lui Tatin tătăneasa	Symphytum officinale L.	pentru sporirea laptelui	planta, sau rădăcina răzuată	în hrana oilor	Munții Apuseni, Gurgui, Bihor, Banat
35.	Limba cucului, mîna maicii domnului	Orchis maculata L.	pentru mușcătură de șarpe sau de nevăstuică	decoct din plantă	se spăla rana	idem
36.	Linariță, gura mîței	Linaria vulgaris Mill. L.	pentru sporirea laptelui	planta uscată și sfărmată	în hrana oilor	idem
37.	Lemnul domnului	Artemisia abrotanum L.	pentru stomac și poftă de mîncare	se usucă frunze	în hrana oilor	idem
38.	Mac	Papaver somniferum L.	care pentru ușurarea fătutului	semințe fierte	se adapă cu fiertura de mac	idem
39.	Mărar	Anethum graveolens L.	pentru căile urinare; pentru sporirea laptelui	fiertura din semințe	se adapă oile	Munții Apuseni, Banat, Bihor

40.	Măslin	<i>Olea europaea</i> L.	contra gălbezei	fructul pisat	se puneau măslinele în mîncarea oilor se adapă cu ceai, oile	idem
41.	Muşeţel	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	pentru boli de stomac	fiertură de plantă		idem
42.	Păpălău	<i>Physalis alkekengi</i> L.	contra dalacului	decoct din plantă	se dă în hrana oilor	Apuseni, Banat, Bihor, Năsăud, Maramureş, Bîrsa
43.	Pătrunjel de cîmp	<i>Pimpinella saxifraga</i> L.	pt. armurare	se fierbea planta cu sămînţă de cînepă	se adăpau oile	idem
44.	Podbal	<i>Tussilago farfara</i> L.	pentru "junghi" pentru spor de lapte	fiertura din plante	se adăpeau oile	idem
45.	Plămîneaua	<i>Pulmonaria officinalis</i> L.	idem	idem	idem	idem
46.	Porumb	<i>Zea mays</i> L.	pentru boli ale stomacului	fiertură din păr de porumb, în amestec cu <i>susai</i> (<i>Sonchus arvensis</i> L.), <i>voştiniţă</i> (<i>Mentha longifolia</i> Nath.), <i>lemnul domnului</i> (<i>Artemisia abrotanum</i>), <i>răcuină</i> (<i>Anagallis arvensis</i> L.), <i>afîn</i> (<i>Vaccinium myrtillus</i> L.)	idem	idem
47.	Rostopască	<i>Chelidonium majus</i> L.	pentru vărsat	fiartă sau uscată şi	se dă ca hrană	Munţii Apuseni, Bihor, Bîrsa, Banat
48.	Ruşcuţa de primăvară, dediţei galbeni	<i>Adonis vernalis</i> L.	contra dalacului	amestecată cu sare rădăcina plantei se introducea sub pielea de la gît, printr-o incizie şi se lăsa timp de 2 ore. Provoca abces purulent, dar animalul se vindeca după cîteva zile.		idem
49.	Salvie, jaleş	<i>Salvia officinalis</i> L.	pentru febră aftoasă	se făcea legătură cu frunze de salvie şi sare, într-o pînză, introducîndu-se în gura animalului		idem
50.	Slăbănog	<i>Impatiens noli-tangere</i> L.	pentru dizenterie, pentru răni	fiertură	se adapă; se ung rănilor	idem

ORGANOTERAPIA

Nr. crt.	Elementul întrebuințat	scopul întrebuințării	mod de întrebuințare	originea informației
1.	Pustule infectate de la animalele bolnave, sau pielea celor moarte de aceeași boală	vărsatul oilor variolă	se înțepă oile sănătoase și li se inoculează din pustulele infectate, obținându-se imunizarea prin variolizare; se pune în interiorul pielii unei oi moarte de variolă sfoară de cîneapă, lăsîndu-se mai multe ore, apoi se trece sfoara prin urechile oilor sănătoase	în toate zonele carpatice
2.	Șarpe uscat	pentru mușcătura de șarpe	se afumă rana arzîndu-se șarpe uscat; se spală rana cu apă în care s-a ținut șarpe uscat	Munții Apuseni, Banat, Bihor, Năsăud, Oaș, Bîrs, Gurghiu
3.	Gîndaci de frasin	contra turbării	se adăpau oile cu zeamă în care s-a fiert gîndacii	idem
4.	Inimă de lup	pentru mușcătură de lup	se spală rana cu "mărătoare" apoi se unge cu unsoare în care s-a fiert inimă de lup	Munții Apuseni
5.	Nevăstuică uscată	contra mușcăturii de nevăstuică	se fierbe animalul uscat și se spală mușcătura cu zeama obținută	idem
6.	Pînză de păianjen	contra sîngerării urechilor	se pune pe ureche pînză de păianjen	idem

OPOTERAPIA

1.	Calcar, var	pentru "scală"	se pune zilnic var pe copită și pe picior, pînă la genunchi	idem
2.	Cenușă, potasă din "foc viu"	pentru boli ale pielii	se dizolvă cenușa în apă de izvor și se unge pielea oii	idem
3.	Sare, argint	pentru răni și bube	se spală rana cu apă sărată sau cu apă în care s-a ținut ban de argint	idem

NÉPI ÁLLATGYÓGYÁSZATI ELJÁRÁSOK KUTATÁSAINAK KORDINÁTÁI ERDÉLY TERÜLETÉN

Kivonat

Az Erdélyi román falvak ősi, hagyományos foglalkozásait vizsgáló etnológiai kutatások, a régészeti feltárások megállapításai, a régi levéltári anyagok dokumentumai, valamint a néprajzi adatok összefüggő tényei meggyőzően bizonyítják: e terület lakóinak hagyományos földművelő-pásztor-kodó tevékenységét. Ugyanakkor a "népi tudomány" is, – amely az évtizedek folyamán leszűrt tapasztalatok összessége – bizonyítéka a román nép hagyományos kultúrájának és szellemi fejlődésének.

A népi tudományok egyik fontos részét képezi a népi állatgyógyászat (etnozotrika) mely a különböző betegségmegelőző és gyógyászati eljárásaival, (úgy emberi, mint állati betegségeken) évszázadok múltán is a modern, tudományos orvosi és gyógyszerészeti kutatások kiapadhatatlan forrása maradt.

A népi állatgyógyászati eljárások ugyanakkor (és főképpen) tagadhatatlan bizonyítékai a földművelő-pásztor-kodó életmód régiségének, és a Kárpát-Duna menti lakosság magasfokú szellemi képességeinek és rátermettségének.

Az ókorban az itt élő dák lakosságot úgy emlegetik, mint igen jó ismerőjét a helyi környezetnek. Igen jól ismerték a flórát és a faunát, amelyet felhasználtak mindennapi tevékenységükben, így a gyógyászatban is.

Herodotosz és Strabon munkáikban megemlékeznek a dák nép rendkívüli ismereteiről ezen a téren. Két korabeli görög orvos: Anazarbai Discorides és Pseudo-Apuleius (i.e. 11. szd.) beültették főműveikbe: DE MATERIA MEDICA és DE MEDICAMINIBUS HERBARIUM-ba az ókori népek által ismert gyógymódok mellett olyan dák elnevezésű gyógynövény neveket is, melyeket napjainkig ismertek és használatosak.

A különböző népi gyógyászati módokat (úgy emberi vagy állati) a középkorban is megemlíti a nálunk járt idegen utazók, mint: Fr. Massaro, Magini, Possevino, Frölich, Hillebrandt és mások. Ugyanúgy az első orvosi tárgyú kéziratok, HERBÁRUÁK is, mint többek között: Lencsés György, ARS MEDICA-ja (1570), Méliusz Juhász Péter: HERBARIUM-ja, megjelent Kolozsvárott 1578-ban, Pápai Páriz Carena: PAX CORPORIS (1690), valamint Griselin, a XVIII. sz.-ban, és Lengyel Dánielnek a XIX. sz.-ban írt munkái.

Jelentős mértékben hozzájárultak a népi gyógyászati eljárások népszerűsítéséhez hazánkban, többek között megemlíthetjük Mihail Haloci-ot, az ismert román humanistát, és a kolozsvári szemorvost, Ioan Molnar Piurariu-t (XVIII. szd.) vagy Dimitrie Cantemir – moldovai uralkodót, valamint a "Școala Ardeleană" jeles képviselőit, mint Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai és Petru Maior.

Fontos mozzanata volt a népi gyógyászati eljárások erdélyi kutatásainak olyan munkák megjelenése, melyek Hașdeu és Nicolae Densușianu által a XIX. sz. végén, az ország egész területén terjesztett kérdőívek alapján készültek. A két román tudós, bár egymástól függetlenül dolgoztak, rendkívül gazdag anyag birtokába jutottak, úgy emberi, mint állati betegségek gyógyítására vonatkozóan. Ennek jelentőségét emeli ki két ismert kolozsvári orvos: Dr. Nyulas és Dr. Czákó.

Jelentős számú román orvos, történész, szociológus és etnológus, mint Vasile Sogrea, Valeriu Bologa, Alexandru Borza, Valeriu Butură, Nic. Dunăre, Gunda Béla, Tiberiu Morariu, Emil Precup munkái, valamint személyes kutatásaim Erdély különböző vidékein azt tükrözik, hogy hazánk e táján napjainkig megőrződtek a régi népi gyógyászati eljárások alapvető módszerei és jól ismertek a gyógymódok alapját képező növényi és ásványi gyógyszerformák, melyek szorosan kötődnek az ősi földművelő-pásztor-kodó tevékenységhez.

Napjainkban a kolozsvári, marosvásárhelyi, gyulafehérvári, Piatra Neamț-i gyógyszerészeti intézetek, valamint a kolozsvári és más állatorvosi főiskolák kutató tevékenységükben felhasználják ezt az időtálló, gazdag népi gyógyászati eljárásokat és gyógyszerformákat, melyeket a Kárpát-medence lakói évszázadokon, sőt évezredekken át létrehoztak.

COORDONNES DE LA RECHERCHE D'ETHNOYATRIE VÉTÉRINAIRES DANS LA TRANSYLVANIE

Résumé

La recherche ethnologique du village humain des contrées carpathiques roumaines et la bibliographie immense des occupations traditionnelles ont démontré l'incontestable ancienneté, continuité et l'interdépendance des occupations agro-pastorales, élément de stabilité et pérenité démographique. Les preuves archéologiques, historiques et linguistiques l'ont démontré et "la science" populaire, totalité des connaissances acquises par l'empirisme multimilenaire constitue l'argument de l'évolution spirituelle-même et de la civilisation traditionnelle roumaine.

L'ethnoyatrie dans des pratiques des daces, nos ancêtres, a été mise en évidence des l'antiquité par les oeuvres de Dioscorides de Anazarba et par Pseudo-Apuleius, les deux médecins grecs de II-ème siècle de n.e. Ces pratiques ont été soulignées dans le Moyen Age par les voyageurs étrangers, par exemple, Massaro, Magini, Possevino, David Frölich, Hildebrandt etc.

Dans les espaces carpathiques, les connaissances acquises et liées aux occupations agro-pastorales ont généré la pratique intense de la phitothérapie, et l'emploi des remèdes animaux et minéraux. D'innombrables croyances, rites, interdictions liées à l'élevages des moutons des zones ethnographiques de la Roumanie constituent des éléments de prophylaxie et thérapeutique magique qui, dans la conception traditionnelle du peuple doivent compléter de complexe de pratiques positives, concrètes, curatives.

On doit souligner le fait que les connaissances sur l'immunité par le moyen de varioliser et aussi les pratiques chirurgicales des bergers roumains sont misés parmi premières découvertes mondiales.

Enfin, les connaissances et les pratiques vétérinaires des bergers roumains constituent la base inestimable du développement de la médecine vétérinaire scientifique. Beaucoup de découvertes de la pharmacologie actuelle, par exemple "Eridiarom", un médicament pour la pathologie des animaux (un résultat de la recherche de l'Institut Agronomique de Cluj) ont la base des anciennes ordonnances pastorales de phitothérapie locale.

CREȘTEREA ANIMALELOR ÎN BIHOR REFLECTATĂ ÎN CONSCRIERILE DOMENIULUI BEIUȘ ȘI AL CAPITLULUI DE ORADEA LA 1721 ȘI 1722

de /

ANA ILEA și VERONICA COVACI

Înzestrarea gospodăriilor țărănești cu tot felul de animale în epoca medievală o putem reconstitui în mod real pe baza unor documente de arhivă specifice perioadei cum sînt: urbariile, conscrierile de bunuri, inventarele, socotelile de venituri și cheltuieli ale domeniilor feudale, registrele de dijmă, jurnalele de robotă etc., care oferă informații de prim ordin pentru cunoașterea raporturilor feudale în toată complexitatea lor și pentru reconstituirea vieții social-economice în dimensiunile ei autentice.

Pe baza conscrierilor domeniilor Episcopiei și Capitlului romano-catolic din Oradea pe anii 1721 și respectiv 1722¹ vom încerca să prezentăm situația creșterii animalelor la începutul sec. al XVIII-lea în comitatul Bihor. Ne permitem extinderea problematicei la nivelul întregului comitat întrucît cele două domenii cuprindeau aproximativ jumătate din teritoriul acestuia și din punct de vedere geografic sînt reprezentate toate zonele.

Conscrierile amintite cuprind o multitudine de date legate de localitățile aparținătoare celor două domenii feudale. Pentru fiecare localitate în parte înregistrează numele capilor de familie, categoria socială, cantitatea sesiei, suprafața terenului arabil și a fînațului, animalele mari și mici, cazanele de fiert țuca și morile.

Sînt consemnate apoi obligațiile în natură, muncă și bani ale supușilor față de stăpîn. Tabelele sînt urmate apoi de aprecieri privind așezarea satelor, calitatea pămîntului, modul de organizare administrativă și judecătorească a locului, descrierea manufacturilor, a diferitelor edificii domeniiale, a terenurilor alodiale și a pădurilor și pășunilor existente în perimetrul localităților respective.

Cele două conscrieri cuprind în total 171 de sate, 1 tîrg și 44 predii, care forma-

¹ Conscrierea domeniului Beiuș al episcopiei rom. cat. de Oradea din anul 1721 se păstrează în original la Arhivele Statului Oradea, Fd. Episcopia rom. cat. Oradea, registre, nr. 368 f. 1-182. Este publicată integral de A. Ilea, Gh. Mudura, V. Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în "Crisia", X, Oradea, 1980, p. 354-452.

Conscrierea domeniului capitular din anul 1722 se păstrează în original la Arhivele Statului Oradea, Fd. Capitlul episcopiei romano-catolice din Oradea, Acta Antiqua, Fasc. LXV, nr. I, p. 1-222. Este publicată în sinteză de A. Ilea, V. Covaci, *Relații social-economice bihorene în conscrierea din anul 1722*, în "Crisia", XII, Oradea, 1982, p. 170-188, 1983, p. 144-166.

ză domeniul Beiușului al Episcopiei romano-catolice și domeniul capitular. Aceste domenii au fost reorganizate la începutul sec. al XVIII-lea în urma rescriptului imperial din anul 1693 prin care cele două instituții ecleziastice și-au redobândit aproape toate bunurile stăpânite până la anul 1566, reconstituindu-se astfel cele mai întinse feude din comitat și printre cele mai mari din Transilvania². Erau domenii concentrate cu un număr mare de sate situate unul în vecinătatea celuilalt.

Domeniul Beiușului cuprindea 1 târg, 126 sate și 13 predii așezate în districtele Beiuș, Vașcău și Beliu, întinzându-se până la extremitatea sud-estică a Bihorului, adică până la limitele de hotar cu comitatele Arad și Zărand³. Domeniul capitlului se compunea din 45 sate și 31 predii situate pe cursul inferior al Crișului Repede, spre sud-vest până la cursul Crișului Negru, iar în partea de nord a Bihorului pe Valea Erului și a Bereteului⁴. Satele erau răspândite în câmpie, pe văi și pe dealuri și în zone depresionare. Diferitele forme de relief prezente pe teritoriul analizat în baza acestor consemnări ofereau locuitorilor posibilități diverse pentru practicarea agriculturii. În zonele de șes și pe văile cursurilor apelor, unde pământul de cultură era cantitativ mai extins și calitativ mai bun, locuitorilor le reveneau suprafețe agricole mai mari și astfel își puteau asigura un trai mai ușor. În schimb în zonele de dealuri, unde pământul era mai restrâns și productivitatea mai scăzută, precum nu rareori și înzestrarea mai slabă a gospodăriilor țărănești cu inventar viu și mort, viața oamenilor era mai grea.

Starea materială a țăranimii se poate analiza pe baza informațiilor privind suprafețele de teren și numărul animalelor deținute de fiecare familie.

Înzestrarea gospodăriilor cu animale de tracțiune era una din condițiile principale pentru propășirea locuitorilor satelor. Creșterea animalelor asigura țăranimii atât posi-

² Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története*, vol. II, p. 246–259.

³ Redăm mai jos în ordine alfabetică toate satele din domeniul Beiușului cuprinse în consemnarea din 1721: Archiș, Băița, Băleni, Băraști, Beiuș, Beiușele, Belejeni, Beliu, Bîrsești, Bochia, Borz, Boftei, Brădeț, Briheni, Budureasa, Buntești, Burda, Curățele, Cusuius, Delani, Drăgănești, Dumbrăveni, Feneriș, Ferice, Finiș, Fiziș, Fînațe, Forău, Ghighișeni, Grădinari, Groșeni, Gurani, Gurbești, Hășmaș, Hinchirîș, Hîrșești, Hodiș, Hodișel, Holod, Hotărel, Ioaniș, Josani, Lazuri, Lazuri de Beiuș, Lehecenii, Lelești, Lunca, Lupoia, Măgura, Măraș, Meziad, Mierag, Mizieș, Nemniș, Nimăiești, Pântăsești, Petrani, Petreasa, Petrieni, Pietroasa, Pocioveliște, Poiana, Poienii de Jos, Poienii de Sus, Ponoare, Prisaca, Remetea, Rieni, Rogoz, Saca, Săliște de Beiuș, Săliște de Vașcău, Săucani, Săud, Sebiș, Secaciu, Seghiște, Sighișel, Sînmartin de Beiuș, Sînnicolau de Beiuș, Sîrbești, Sohodol, Stîncești, Sudrugiu, Șiad, Șoimi, Șoimuș, Ștei, Șuncuius, Șuștiu, Talpe, Tăgădău, Târcaia, Tărcăița, Teleac, Toplița, Totoreni, Țigănești de Beiuș, Uileacu de Beiuș, Urviș de Beiuș, Urviș de Beliu, Valea Neagră de Jos, Valea Neagră de Sus, Vașcău, Vălanii, Vălenii de Beiuș, Vărzarii de Jos și Vintere. Domeniul era împărțit în șase șpanate: Vașcău, Beliu, a lui Petru Pörff, a lui Petru Nica, a lui Ioan Roman și a lui Ioan Ciune.

⁴ Redăm mai jos în ordine alfabetică cele 40 de sate ale domeniului capitular cuprinse în consemnarea din 1722: Alparea, Berechiu, Bicaciu, Borș, Cauciul-Nou, Căpîlna 1/3, Chieru, Cihei, Cheșa, Dobricionești 1/3, Dumbrăvița de Codru, Dumbrăvița Mică, Felcheriu, Forosig, Gălășeni, Hodiș, Husasăul de Criș, Ineu de Criș, Ioșia, Josani, Lupoia, Măgești, Miersig, Petid, Roit, Ronțău, Sălăcea, Săldăbagiu Mic 1/3, Sititelec, Sintelec, Suplacul de Tîncă 1/3, Șauaieu, Șilindru 1/2, Tarcea 1/3, Tămășeu, Toboliu, Uileacul de Munte, Ursad, Vadu Crișului și Vășad.

Domeniul mai cuprindea o parte a orașului Oradea pe malul stîng al Crișului Repede și încă 5 localități (Bagamer, Csökmő, Mikepercs, Nagy Harsány și Szent-Péterszeg) situate azi pe teritoriul Ungariei.

bilitatea efectuării lucrărilor agricole cât și agonisirea în bună parte a mijloacelor de subzistență.

Conscrierile amintite înregistrează numeric pe familii, în primul rând, animalele mari, ca boi, vaci, cai după care animalele mici ca porci, oi, capre și stupi. În afară de aceste animale în gospodăriile țărănești se creșteau tot felul de păsări după cum se putea deduce și din darurile și daturile impuse global pe localități. Aceste obligații ocazionate de sărbătorile de Paști și Crăciun se stabileau din păsări ca: găște, rațe, găini, pui etc. Cuantumul acestor daruri ne oferă posibilitatea formării unei imagini generale în ce privește creșterea păsărilor în localitățile respective.

În cele ce urmează vom încerca o analiză, pe baza datelor conscrierilor, a creșterii animalelor în Bihor la începutul sec. al XVIII-lea. În acest scop am centralizat pe domenii numărul total al localităților, al familiilor precum și numărul animalelor mari și mici putând astfel aborda și starea materială a țăranimii din perspectiva înzestrării familiilor cu inventar viu.

Domeniul	Nr. sate	Nr. fam.	boi	vaci	cai	porci	oi	capre	stupi
D. Beiuș	127	1665	3291	2753	1182	7943	—	—	—
D. Capitular	40	1189	2640	2044	484	3914	1815	443	481
Total	167	2854	5931	4797	1666	11857	1815	443	481

Din tabelul de mai sus rezultă că revine pe familie o medie de 2,08 boi, 1,3 vaci, peste 4 porci și 1 cal la două familii. Observăm că în cazul domeniului Beiuș nu sînt înregistrate în tabele familii cu oi, capre și stupi, dar creșterea acestor animale este confirmată de consemnările din conscrieri în legătură cu perceperea nonei și a dijmei din miei, iezi și stupi. Făcînd o comparație între cele două domenii observăm decalajele sesizabile în ce privește creșterea cailor și porcilor ceea ce se explică prin faptul că în domeniul Beiușului calul era mult mai necesar pentru cărăușii și lucru la pădure, iar porcii pe lîngă că asigurau necesarul de hrană se creșteau mult mai ușor prin scoaterea la pășunat și la ghindă în pădurile mult mai abundente decît pe domeniul capitular.

Pentru a putea analiza mai profund situația din domeniul Beiușului, care era mult mai întins decît cel capitular, redăm în tabelul de mai jos situația numerică a animalelor pe șpanate raportat la numărul familiilor.

Șpanatul	Nr. familii	boi	vaci	cai	porci
Vaşcău	304	625	527	257	913
Petru Pörff	159	287	215	109	774
Petru Nica	291	547	436	186	1547
Ioan Roman	322	757	556	212	2164
Ioan Ciune	280	599	542	208	1781
Beliu	197	399	385	155	660
tîrgul Beiuș	112	77	92	55	104

Din analiza cifrelor de mai sus deducem că nu se înregistrează mari diferențe în ce privește înzestrarea familiilor cu animale între cele 6 șpanate pornind de la diferențierea în ce privește numărul total al familiilor. Trebuie să subliniem totuși numărul mai scăzut de porci în șpanatele Vașcău și Beliu care se poate explica la Vașcău prin antrenarea populației la muncile de la manufactura de fier față de care era im-

pusă la o serie de obligații, care cereau creșterea unui mai mare număr de animale de tracțiune. În târgul Beiuș numărul scăzut de animale se explică parțial și prin tendințele de urbanizare și îmbrățișarea altor îndeletniciri de către populație. O mai mare diferențiere în ce privește înzestrarea gospodăriilor cu animale se constată între localități și între familii chiar din aceeași localitate.

Pentru a ilustra acest lucru redăm mai jos sumarul satelor din Spanatul Vașcău și o parte din satele domeniului capitar.

Satul	Nr. familii	înnat, în cossași	boi	vaci	cai	porci
SPANATUL VAȘCĂU						
Bărăști	15	31	28	21	9	43
Vaşcău	18	51	46	29	13	62
Șuștiu	24	42	52	35	20	71
Lehecenii	20	46	36	29	9	39
Vărzarii de Jos	16	35	33	26	13	50
Vărzarii de Sus	19	69	42	35	14	47
Cărpinet	21	45	53	41	18	58
Poiana	12	32	10	13	9	20
Săliște de Vașcău	16	56	26	21	5	25
Căbești	10	32	24	17	10	33
Briheni	12	47	25	36	10	33
Hotărel	14	23	35	34	7	95
Ponoare	22	65	40	33	18	58
Izbuc	22	82	45	37	21	97
Lunca	26	50	58	54	18	89
Sîrbești	20	41	44	33	12	57
Criștior	17	54	28	33	11	36
DOMENIUL CAPITULAR						
Șilindru 1/2	54	175	54	52	12	66
Tarcea 1/3	15	63	24	20	2	30
Vășad	97	100	200	137	32	152
Sălacea	182	828	443	319	47	504
Tămășeu	27	75	63	51	2	62
Uileacul de Munte	103	222	85	66	38	11
Ioșia	22	72	41	40	16	83
Borș	68	27	145	101	8	130
Rontău	16	83	49	55	3	96
Alparea	39	154	104	61	20	132
Cheriu	31	93	83	44	2	55
Felcheriu	14	29	25	14	5	22
Sîntelec	12	31	16	18	4	18
Cacuciu Nou	23	130	65	42	6	106
Gălășeni	6	40	18	21	6	36
Josani	9	53	39	21	5	61
Măgești	7	34	26	20	3	40
Vadu Crișului	40	283	89	87	19	227
Dobriconești 1/3	4	24	15	10	2	27
Ineu de Criș	44	185	86	77	27	126
Husasău de Criș	23	126	77	62	16	159

Pomind de la caracterul concentrat al domeniului Beiuș am exemplificat cu sate ale domeniului capitar situate în diferite zone ale comitatului pentru a acoperi o arie geografică cât mai largă și cu condiții naturale mai diverse.

Datele tabelului de mai sus reliefează diferența între numărul animalelor de la o localitate la alta, determinată în primul rând de numărul familiilor și apoi de condițiile naturale, de puterea economică a satelor la care concură desigur și alte avantaje sau dezavantaje ale locului.

O concluzie importantă care se desprinde însă din studierea tabelelor este preocuparea locuitorilor pentru creșterea animalelor, cifrele fiind edificatoare în acest sens la începutul sec. XVIII-lea, când abia se instalase o relativă liniște în viața satelor, în urma evenimentelor politice de la sfârșitul secolului precedent.

Dacă urmărim tabelele localităților din conscrieri constatăm că situația era mult mai diferită de la o familie la alta, ceea ce reflectă în mod concludent diferențierea materială a locuitorilor. Luăm spre exemplificare satele Vășad și Vadu Crișului din domeniu capitar, sate diferite atât ca mărime cât și ca așezare și situație socială. La Vășad din cele 97 de familii, 65 aveau între 2–6 boi, majoritatea 2–4, 79 familii aveau și vaci (între 1–5), 18 aveau cai, iar 62 aveau porci și numai 15 familii aveau oi între 12–50. La Vadu Crișului din cele 40 de familii, 23 aveau boi între 2–8, 33 familii aveau vaci între 1–6, numai 11 aveau cai (între 1–3), iar 25 de familii aveau și porci.

Urmărind cu atenție repartizarea animalelor pe familii în cazul acestor localități, printre cele mai înstărite din domeniu, constatăm totuși că nu toți locuitorii aveau animale mari sau că proporția acestora era diferită de la o familie la alta. Majoritatea gospodăriilor aveau în primul rând boi, principalul animal de tracțiune aproape în toate zonele. Locuitorii mai săraci, mai ales jelerii în multe cazuri aveau numai 1–2 vaci de care se foloseau și pentru executarea muncilor agricole.

Pe domeniul Beiușului populația era în general mai săracă, majoritatea familiilor dețineau cel mult 2 boi, 2 vaci și 1 cal.

În gospodăriile mai bune se înregistrează în general 4 boi și în cazuri mai rare până la 6 boi.

Spre exemplificare arătăm situația din Sînmartinul de Beiuș unde din 11 familii o familie avea 6 boi, 5 familii 4 boi și alte 5 aveau 2 boi. Aceleași familii dețineau și 19 vaci (între 1–3), iar 7 familii cu boi și vaci aveau și câte un cal.

În satul Ștei din 12 familii una singură avea 4 boi, 8 familii aveau câte 2 și 3 familii nu dețineau boi. În gospodăriile cu boi se înregistrează și câte 1–2 vaci și 1 cal.

Putem concluziona că în majoritatea cazurilor familiile care aveau boi dețineau în același timp și vaci și eventual câte 1 cal, acestea avînd o situație materială bună.

Creșterea animalelor era condiționată însă de existența și calitatea fînăului și pășunilor din fiecare localitate precum și de alte posibilități de asigurare a hranei acestora.

Alături de terenurile arabile fînătele jucau un rol hotărîtor în economia gospodăriilor țărănești prin asigurarea furajelor necesare întreținerii animalelor de tracțiune și chiar a celor mici pe timpul iernii.

Conscrierile analizate, după cum am mai arătat consemnează în cazul fiecărei familii suprafața fînătelor exprimată în cosași sau în care de fîn⁵.

⁵ Suprafața fînăului care putea fi cosită într-o zi de un cosaș = fînă de un cosaș = un car de fîn = 1 iugăr fînă în sec. al XVIII-lea în Bihor.

În zonele de cîmpie fînațele, la fel ca și terenurile arabile, erau situate în hotarul satului dispuse în două călcături (sole).

De asemenea, acestea erau supuse redistribuirii anuale între locuitori și probabil conform practicii timpului se făcea și alternarea de la an la an a fînațelor cu terenurile arabile în scopul creșterii producției.

În zonele depresionare și de dealuri cele două categorii de terenuri situate în preajma intravilanelor satelor de tip împrăștiat de aici erau de la bun început statomizate în sesie.

Apar însă și siutații cînd în cadrul aceleiași localități se înregistrează atît fînațe în sesie, cît și distribuite anual între locuitori. (Ex. Șilindru, Tarcea, Sălacea, Uileacul de Munte). Această diferențiere se face probabil în funcție de calitatea și așezarea acestor terenuri în perimetrul satelor. Informațiile privind calitatea fînațelor sînt însă sporadice și foarte sumare.

Oricum, terenurile – atît arabile cît și fînațele – care se distribuiau anual erau de mai bună calitate decît celelalte.

În marea majoritate a satelor celor două domenii fînațele sînt înscrise însă în categoria celor date în sesie în mod statomic ceea ce denotă o calitate mediocră a lor chiar dacă suprafața este îndestulătoare.

În ce privește întinderea acestor terenuri în zonele mai înalte, terenurile arabile erau mai restrînse în favoarea fînațelor, pe cînd în zonele de cîmpie proporția era inversă.

Luînd spre exemplificare în acest sens 19 sate din domeniul capitular, dintre care 8 situate în zonă de cîmpie și 11 în zonă de deal, observăm că în primul caz la arabil de 857 iugăre corespunde fînaț de 649 iugăre, iar în al doilea caz arabilului de 334 iugăre îi revine fînaț de 420 iugăre.

Raportînd suprafețele la numărul gospodăriilor obținem la cîmpie o medie de peste 4 iugăre arabil și peste 3 iugăre fînaț, iar la deal o medie de peste 2 iugăre arabil și peste 3 iugăre fînaț.

În cazul domeniului Beiuș deși în cele mai multe cazuri este neîndoielnică extinderea fînațelor în defavoarea arabilului prin specificul zonei, datele oferite de conșcriere nu sînt revelatoare în acest sens, întrucît aici pe lîngă fînațele cuprinse în sesie locuitorii beneficiau de alte locuri de fînațe și pășuni situate mult în afara hotarelor satelor, în pădurile din munții apropiați.

În locurile unde arabilele și fînațele din hotarul satului erau neîndestulătoare se obișnuia ca locuitorii să arendeze în prediile din vecinătate anumite suprafețe din aceste terenuri. Spre exemplu locuitorii din Miersig și Sititelec adunau 60 de care de fîn și își țineau porcii la ghindă în prediile Babostya și Fülöpháza.

Pentru extinderea fînațelor se practica în mod frecvent la acea vreme defrișarea și destelenirea de noi terenuri care treptat intrau în circuitul agricol atît în folosul locuitorilor cît și al stăpînilor feudali. Destelenirea fiind o lucrare grea se efectua cu 4-6 animale de tracțiune la fel ca și alte lucrări agricole, aratul și unele transporturi. În zonele submontane și de dealuri existau cu siguranță astfel de terenuri încă neproductive pe care conșcrierile, nu în toate cazurile, le înregistrează, dar care treptat pe parcursul secolului, pe măsura dezvoltării economiei rurale și a sporului populației, vor intra tot mai mult în sfera preocupărilor locuitorilor.

Conscrierile nu ne furnizează prea multe amănunte în legătură cu pășunile care erau deasemenea indispensabile creșterii animalelor. Se menționează doar existența pășunilor, calitatea și dacă erau îndestulătoare sau nu. La fel ca și în cazul fînațelor locuitorii foloseau pășuni în predii, în locurile cu mărăciniș, pășunile alpine și practicau deștelenirile și defrișările în acest sens.

Creșterea animalelor mai era favorizată și cerută în același timp de existența pădurilor atît în hotarele satelor cît și alpine. Pădurile erau o importantă sursă de venit pentru stăpînii de pămînt atît prin abundența lemnului de foc cît și de construcții cît a fînațelor, pășunilor, a animalelor sălbatice și a fructelor.

În conscrierile amintite suprafața pădurilor este raportată la numărul porcilor care puteau fi scoși la ghindă. În cazul satelor Uileacul de Munte, Alparea, Cheriul și Felcheriul sînt înregistrate păduri de o capacitate de 150 pînă la 300 porci. În pădurea "Csomoz" de la poalele munților Bihorului cele șase sate ale domeniului capitular (Cacuciu-Nou, Gălășeni, Josani, Măgești, Dobricionești și Vadu-Crișului) puteau ține la ghindă pînă la 8 mii de proci, iar pe pășunile din această pădure își țineau oile.

În zonă apropiată, satele Ineu de Criș și Husasăul de Criș foloseau în comun o pădure de o capacitate de 400 de porci.

În zonele în care satele aveau în preajmă întinse păduri seculare locuitorii aveau nevoie de animale de tracțiune și pentru transportul lemnului atît pentru stăpîn cît și pentru necesitățile proprii.

Creșterea animalelor trebuie abordată la aceea vreme și prin prisma obligațiilor în natură, muncă și bani ale supușilor față de stăpînii de pămînt. De altfel, la întocmirea conscrierilor se înregistrau animale mari pentru stabilirea robotei și a cărașiei și animalele mici pentru dijmuire.

Cele mai importante obligații în natură legate de creșterea animalelor erau nona și dijma din animalele mici și daturile din păsări.

În pertinențele românești ale Beiușului se menține vechea obligație dijma din porci – specifică acestor locuri.

Dijma din porci se percepea în strînsă legătură cu scoaterea lor la ghindă, adică se lua unul din 10, iar cînd numărul era mai mic se plătea pentru fiecare 24 dinari. În conscriere întreaga obligație este evaluată în bani ridicîndu-se la sume considerabile.

Astfel pentru cele 11 sate din șpanatul lui Petru Pörff la numărul total de 774 porci se înregistrează suma totală de 227 fl.

Tot legat de creșterea porcilor se percepeau și taxe pentru pășunat pe pășunile stăpînului: cîte 12 dinari de fiecare porc peste un an, iar cei mai mici se considerau cîte 2-3 la un loc. Spre deosebire de dijma porcilor, taxa de pășunat (pecunie cespitalis) este în uz și pe domeniul capitular sau pe alte domenii unde se practica scoaterea porcilor la pășune.

Însăși înregistrarea acestor taxe denotă posibilitățile și preocupările locuitorilor pentru creșterea porcilor, animale necesare atît pentru asigurarea mijloacelor de subsistență, cît și pentru procurarea de bani.

Dijma și nona se mai percepeau și din miei, iezi și stupi fiind o dovadă în plus a creșterii oilor, caprelor și albinelor.

E posibil ca pe domeniul Beiușului, unde conscrierea nu consemnează acest fel de animale să nu fi fost în uz această obligație, aici stăpînul de pămînt fiind nevoit să re-

cunoască vechile privilegii ale românilor s-a limitat numai la dijma porcilor, ceea ce nu înseamnă că locuitorii nu creșteau aceste animale mai ales oile, atât de necesare gospodăriei și pentru care zona le oferea condiții propice de creștere.

Fiind un criteriu de apreciere a potențialului economic al gospodăriilor țărănești numărul animalelor de tracțiune se lua în considerare la stabilirea zilelor de robotă și în unele cazuri chiar la a taxei anuale (censul).

Trebuie să subliniem că la început de secol în Bihor robota nu depășea **12 zile de muncă** pe an de fiecare gospodărie, stăpînii de pămînt, fiind interesați în repopularea satelor pustiite în timpul luptelor din secolul anterior, încă nu manifestau mari exigențe în ce privește perceperea obligațiilor, iar pe de altă parte nefiind încă bine reorganizate domeniile nu reclamau un volum mare de muncă din partea supușilor. Tot astfel se poate explica și faptul că pe domeniul Beiușului obligațiile în muncă se răscumpărau în bani cu excepția șpanatului Vașcău care deservea manufactura de fier în contul robotei.

Am prezentat așadar pe baza celor două conscrieri cîteva considerații privind creșterea animalelor în Bihor la începutul secolului al XVIII-lea, perioadă de redresare atât a gospodăriilor țărănești **cît și a marilor domenii feudale**.

Cele două ocupații de bază ale **populației** – agricultura și creșterea animalelor – s-au practicat într-o strînsă interdependență în toate zonele indiferent de formele de relief predominante, fapt determinat în primul rînd de caracterul relativ închis al economiei țărănești. De asemenea, peste tot se constată și caracterul mixt al creșterii animalelor determinat atât de nevoile de hrană și îmbrăcăminte ale gospodăriilor țărănești, cît și de asigurarea activităților productive de bază.

Pentru început de secol în condițiile date, de reorganizare; de mișcare a populației, considerăm o bună înzestrare a gospodăriilor țărănești cu animale, mai ales cu boi ceea ce demonstrează interesul locuitorilor pentru impulsivitatea economiei agrare în vederea obținerii de producții mai mari și asigurarea unui trai mai bun. Se înregistrează tot acum și interes din partea organelor administrației de stat și a stăpînilor de pămînt în redresarea gospodăriilor țărănești prin acordarea unor scutiri de obligații și a altor înlesniri.

De ambele părți se manifestă interes și preocupare și pe linia introducerii de noi terenuri în circuitul agricol tot în scopul creșterii veniturilor.

Putem sublinia că majoritatea locuitorilor comitatului aveau la acea vreme gospodării bine încheiate, statornice, aveau pămînt de cultură, fînaț și animale, fiind foarte redus numărul celor care nu aveau nici pămînt nici animale, aceștia fiind în special jelerii care încă erau legați de pămîntul locurilor.

BIHAR MEGYE ÁLLATTENYÉSZTÉSE AZ 1721. ÉVI BELÉNYESI ÉS AZ 1722. ÉVI VÁRADI KÁPTALANI URADALMAK ÖSSZEÍRÁSAI TÜKRÉBEN

Kivonat

A váradi püspökség és káptalani uradalmak 1721. illetve 1722. évi összeírásai alapján, melyek a váradi állami levéltárban találhatók, megpróbáltuk bemutatni az állattenyésztés helyzetét Bihar megyében a XVIII. század elején. Igaz ugyan, hogy csak ezt a két conscriptiót használtuk fel, legyen még is megengedve, hogy néhány következtetést levonjunk ebben a tárgykörben az egész megyére vonatkoztatva, mivel ezen egyházi birtokok magukban foglalták a megye területének majdnem a felét és ugyanakkor földrajzilag mindenütt elszórtan megtalálhatók. A két conscriptio magában foglal 171 falut, 1 mezővárost és 44 prediumot melyek együttesen képezik a püspöki birtokok belényesi uradalmát és a káptalani birtokokat, Nagyvárad város kivételével. A falvak egyaránt elhelyezkednek az alföldön és a hegyes-völgyes vidékeken, amely változatosság különböző lehetőséget biztosít a mezőgazdaság és az állattenyésztés számára.

A paraszti gazdaságok felszereltségét állatokkal jól kimutatják a conscriptiók, melyek számszerűleg bejegyzik családokként a nagy állatokat, úgymint ökrök, tehén és lovak, melyek után következnek a kisebb állatok és pedig disznók, juhok, kecskék és méhek. Szárnyasállatokat is tenyésztettek ami kitűnik a dáciák és ajándékok feljegyzéseiből, ezek minden településnél összesítve lévén megjelölve.

A conscriptiók adatait elemezve lehetőség volt, hogy megfigyeljük a paraszti gazdaságoknak, kiváltképpen az igasállatokkal való ellátottságát, ami elsősorban is jelzi a helységek lakóinak gazdasági erejét. Megállapítható volt, hogy a gazdaságok nagyobb része rendelkezett két ökörral, de léteztek 4 ökrös családok is, és ritkább esetben 6 ökröt is jegyeztek be egy gazdaságnál. Azon családoknál ahol ökrök találhatók egyidejűleg tehén és ló is van bejegyezve. Ezek a jobb módú családoknak számítottak. A szegényebb lakók, különösképpen a zsellérek csak egy-két tehénrel rendelkeztek és ezt használták a mezőgazdasági munkák végzésére is.

Az állattenyésztés szorosan kapcsolódott a rétek és legelők feltalálhatóságához minden egyes faluban, valamint egyéb más környezeti adottságokhoz, amelyek biztosíthaták az eledelt az állatok számára, kiemelkedő hangsúlyt kapva itt a makkos erdők. Ilyen tekintetben a szántóföldek mellett szerepel az összeírásokban a rétek területi nagysága amellyel a gazdák rendelkeztek. A legelők esetében kevesebb a konkrét információ, de létezésük említve van minden falu esetében, megjelölve minőségüket és hogy elégséges-e a legeltetésre. A conscriptorok figyelme kiterjedt az erdőkre is, ezekkel kapcsolatban a területi nagyságukat abban állapítva meg, hogy milyen számú disznó makoltatható ezekben.

Az állattenyésztéssel összefüggésben érintettük a lakosság természetbeni, szolgáltatásbani és pénzügyi tartozásait földesuraikkal szemben, ugyanis az összeíráskor az igavonó állatokat éppen a robot és fuvarozás megállapítása érdekében jegyezték fel, a kisebb állatokat pedig a dézsmaszedés céljából.

A két dokumentum elemzése alapján megállapítható volt, hogy a XVIII. század elején, amikor ezen két nagy feudális birtok átszervezésben van és a népesség mozgalom is észlelhető, mégis a paraszti gazdaságok állattenyésztése nagy hangsúlyt kap, különös tekintettel az igavonó-állatokra, amely jól érzékelteti a lakosság érdekelttségét az agrárgazdaság előmozdításában, jobb termés elérésében és így az életszínvonal emelésében. Úgyszintén érdekelték a földbirtokosok is a paraszti gazdaságok felélénkítésében, biztosítva ilyen irányban különféle könnyítéseket és felmentéseket a földesúri szolgáltatások alól. A robot munka még nem haladta meg a 12 napot évenként és legtöbb esetben megváltható volt. Kiemelhetjük azt a tényt is, hogy a lakosság többsége eléggé felszerelt, állandó gazdasággal bírt, szántó földjeik és réteik mellett állatokat is tartott, csökkent arányú lévén azon családok száma akiknek nem volt sem földjük sem állatuk, ezek általában a zselléri sorsban lévők, akik még nem kötődtek lakóhelyükhöz.

ASPECTE ALE EVOLUȚIEI TEHNICII AGRICOLE LA DRĂGUȘ ÎN SECOLUL AL XX-LEA

de

BARBU ȘTEFĂNESCU

M-am decis greu să scriu aceste rânduri pentru că, îmi dau seama că am în față cel puțin două obstacole dificil de trecut: mai întâi complexul psihologic pe care mi-l crează statutul de "vedetă" dobândit de Drăguș în cadrul cercetărilor cu profil de sociologie, etnografie și folclor, eșalonate pe mai multe decenii și care au permis cunoașterea, de multe ori detaliată, a diverselor aspecte intime ale vieții comunității drăgușene, cercetări inițiate și direcționate în cadrul uneia dintre cele mai înalte întru chipări ale spiritului științific românesc, Școala sociologică de la București; în al doilea rând sînt conștient că o singură săptămînă petrecută la Drăguș este prea puțin pentru o tentativă de a clarifica, fie și numai parțial, o problemă cu implicații majore în viața locuitorilor, cea a tehnologiei, prin componenta sa cea mai importantă pentru viața satului, tehnologia agricolă. De aceea, fie-mi permis să abordez doar cîteva aspecte ale acestei proleme, fără a avea nicidecum pretenția unei rezolvări a ei, rîndurile de față înclinînd să fie mai degrabă un pios omagiu adus Drăgușului, vitalității extraordinare a oamenilor săi și nu în ultima instanță tuturor acelor care s-au aplecat cu pasiune și înțelegere asupra cercetării vieții lor trudite.

Într-o recentă sinteză de istoria tehnicilor se arată că "toate teoriile care au văzut lumina zilei după prima revoluție industrială și care constituie, în ciuda divergențelor, corpuri ale științei economice, au recunoscut tehnicilor esențialul: de a fi baza sistemului de producție, de schimb și de repartiție, fără care nimic nu se poate explica"¹, pentru că, spune Fernand Braudel, "totul este tehnică: efortul violent dar și efortul răbdător și monoton al oamenilor care acționează asupra lumii exterioare, mutațiile vioaie pe care le numim cam repede revoluții... dar și îmbunătățirile lente aduse tehnologiilor ca și nenumeratele gesturi, desigur fără importanță inovatoare..."².

Parafrazîndu-l pe marele istoric francez citat, putem afirma că și în viața satului Drăguș agricultura a constituit, de-a lungul secolelor "mareă industrie a oamenilor"³. Agricultura, ca tehnică de exploatare, ridică trei mari probleme: amenajarea terito-

¹ Bertrand Gille (sub red.), *Histoire des techniques*, Encyclopedie de la Pléiade, Editions Gallimard, 1978, p. 1027

² Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p.85

³ *Idem*, p. 139

riului, plantele de cultură și tehnicile de lucru. Cercetările efectuate asupra acestei ocupații la Drăguș au insistat cu deosebire asupra primei probleme, am spune noi în mod firesc, ținând seama de importanța pe care sistemul de cultură o are nu numai în cadrul agriculturii ci și a vieții de ansamblu a satului. Este de fapt principala problemă pe care o vom aborda și noi în cele ce urmează.

Dar să schițăm mai întâi cadrul fizic general în care se desfășoară viața agricolă a comunității drăgușene: un hotar situat în partea dinspre munte a depresiunii Făgărașului, relativ întins, puțin accidentat, cu un pământ în care predomină solurile brune de pădure podzolite și podzolurile propriu-zise, cu un climat umed și destul de răcoros, cu frecvente inversiuni termice⁴. În aceste condiții se subînțelege că folosirea agricolă a pământului pe care îl au la dispoziție drăgușenii impune rezolvarea prealabilă a problemei refacerii fertilității, a forței pământului de a fi cultivat, de fapt problema cheie a agriculturii în toate epocile.

În altă ordine de idei, "momentul" declanșării cercetărilor asupra satului, afla comunitatea drăgușeană în ultima fază a derulării unei economii închise, foarte accentuat naturală⁵, în care apelul redus la piață se făcea nu atât pentru a întregi gama produselor necesare subsistenței, ci mai ales pentru a vinde – nu neapărat surplusul – în vederea procurării banilor necesari achitării impozitelor, impunerilor și a altor taxe. Dar să urmărim îndemnul lui Braudel și "să nu credem orbește în imobilitatea totală a istoriei țărănești"⁶. În deceniile care urmează pînă la cooperativizare gospodăria țăranului drăgușan se va integra din ce în ce mai mult în producția pentru piață. Prezența tot mai des repetată la piață, locul în care "tradiționalul, arhaicul, modernul și foarte modernul sînt tot timpul în atingere"⁷, va modifica treptat optica, mentalitatea țăranului din Drăguș. Acest nou mod de a privi economia este și o consecință a ameliorării, a micilor îmbunătățiri aduse tehnicilor de producție dar în același timp este ea însăși o cauză a unui nou demaraj în evoluția tehnicilor de cultură: mai multe cereale pentru piață, în condițiile unei accentuat spor demografic și în situația apropierei cu pași repezi de un plafon maxim de utilizare arabilă a pământului⁸, putea surveni numai prin adoptarea, chiar incipientă, a unor elemente ale tehnicii agricole moderne, ca o condiție a sporirii randamentelor cerealiere. Sînt însă doar cîteva elemente care, cu puține excepții, nu vor ajunge să se generalizeze pînă la cooperativizare. Adoptarea lor se înscrie într-un fenomen mai larg sesizabil la nivelul agriculturii țărănești transilvănene; pentru Drăguș și alte sate românești din Țara Oltului nu poate fi omisă proximitatea realităților existente în unele sate săsești, mai înaintate din punct de vedere al exploatarei agricole⁹.

⁴ Gh. Iacob, *Contribuții la geografia agriculturii depresiunii Făgăraș*, în *Natura, serie geografie-geologie*, 1963, nr. 1, p. 22–23

⁵ Ștefania Cristescu Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Extras din Monografia "Drăguș un sat în Țara Oltului", întocmită de Institutul de Științe sociale al României, București, 1940, p. 12

⁶ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1985, p. 308

⁷ *Idem*, p. 13

⁸ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 92

⁹ Ion Luca Ciomac, *Cultivarea pământului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I, București, 1929, p. 323–324

Agricultura tradițională a avut la dispoziție trei posibilități care erau chemate să o scoată din impasul pierderii fertilității pământului: gunoirea, odihnirea periodică a solului și alternanța culturilor¹⁰. Toate cele trei modalități erau active la Drăguș în perioada dintre cele două războaie mondiale. Este semnificativ, pentru importanța atribuită gunoirii, faptul, frapant, semnalat de Henri H. Stahl, în legătură cu concurența dintre vecinătățile drăgușene și în cadrul acestora între locuitori pentru cumpărarea dreptului de adunare a gunoiului stradal¹¹. Ținând cont de fertilitatea redusă a pământului, cantitățile de gunoi aplicate anual să dovedeau insuficiențe pentru refacerea solului. De aceea s-a recurs și la celelalte două modalități enumerate (odihna periodică + rotația culturilor), reunite în sistemul de cultură cu trei tarlale în care era împărțit pământul arabil al satului, sistem care “trebuie socotit la limita dintre intensiv și extensiv”¹².

Nu insistăm asupra trăsăturilor care caracterizează acest sistem de proveniență apuseană, el fiind bine caracterizat în literatura de specialitate românească și străină, în cazul Drăgușului beneficiind de analiza pertinentă a lui Henri H. Stahl¹³. Trebuie să precizăm că pînă la mijlocul secolului al XIX-lea Drăgușul a avut un sistem cu două cîmpuri¹⁴; la 1789, de pildă, documentele amintiseră cele două cîmpuri în suprafață, fiecare, de 1587 cîble și 2 11/16 ferdele și un fînaț cosit anual sau tot la doi ani, de 160 5/6 care de fîn¹⁵. Momentul trecerii spre sistemul cu trei cîmpuri se încadrează iarăși într-un proces mai larg la nivel transilvănean, ca urmare a reglementării urbarială ce a urmat patentelor de desființare a iobăgiei din 1853 și 1854¹⁶.

Dacă la 1929 sistemul de cultură la Drăguș mai era un tip clasic de “Dreifelderwirtschaft”, sistem comunitar care presupune obligativitatea supunerii tuturor locuitorilor unui plan de muncă comun, pe baza așa-zisei “sile a pământului”, potrivit căreia toți sătenii erau obligați să samene cereale de toamnă pe tarlăua I, cereale de primăvară pe tarlăua II, cea de a treia fiind lăsată în “ogor”, în anii următori fiecare din cele trei tarlale primind succesiv utilizarea celorlalte două¹⁷, în deceniile care au urmat pînă la cel de al doilea război mondial și în primul deceniu după conflagrație, asistăm la tendințe înnoitoare care vizau, nu ieșirea din sistemul comunitar – care se menține deosebit de puternic pînă la cooperativizare – ci reducerea înconveniențelor sale “iremediabile”: slaba productivitate, apoi existența unei treimi din terenul arabil rămas anual necultivat, lăsat să se odihnească și să asigure curățirea solului, grație arăturilor repetate, fapt care împiedică extinderea unor culturi considerate de importanță secundară, în favoarea atotputerniciei cerealelor; se reduc mult și fînațele

¹⁰ A. Birnie, *Histoire économique de l'Europe (1760–1930)*, Payot, Paris, 1932, p. 32

¹¹ Henri H. Stahl, *Vecinătățile din Drăguș*, în *Sociologie românească*, an. I, 1936, ar. 1, p. 26–27

¹² C. Filipescu (coordonator), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. V, Editura P.S.A., București, 1943, p. 494

¹³ Henri H. Stahl, *Amintiri și gînduri*, Editura Minerva, București, 1981, p. 122–128

¹⁴ *Idem*, p. 122

¹⁵ Ștefan Meteș, *Drăguș, un sat în Țara Oltului (Făgăraș)*, Institutul Social Român, București, 1945, p. 199

¹⁶ Barbu Ștefănescu, *Evoluția agriculturii bihorene în lumina planurilor cadastrale (sec. XVIII–XIX)*, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p. 607

¹⁷ Henri H. Stahl, *Amintiri și gînduri*, p. 122–124

cu consecințe negative asupra creșterii animalelor, de unde lipsa unor cantități suficiente de gunoi care face astfel din ogor o necesitate economică¹⁸.

Nevoile sporite de numerar ale gospodăriei drăgușene nu pot fi satisfăcute de culturile cerealiere de bază – suficiente doar pentru o strictă subsistență, abia capabile să asigure „sudura” cu recolta anului viitor. De aceea trebuie să se orienteze spre culturi ale cărui consum local este redus putând fi astfel mai mult destinate comercializării, cum a fost cazul culturii ovăzului, plantă mai puțin pretențioasă la sol și climă.

Cum era imposibil să se reducă suprafețele ocupate de culturile cu rol alimentar preponderent (grâu–secară și porumb–cartof, grupate astfel în cele două cîmpuri aflate anual în cultură), creșterea suprafețelor cultivate cu ovăz s-a făcut pe seama „ogorului”, a pămîntului lăsat anual în refacere. Era primul pas în trecerea de la sistemul comunitar în trei timpi spre cel în patru timpi¹⁹. În adoptarea lui pare să fi avut un rol și fenomenul de contagiare din exemplul altor sate din zona Făgărașului care, din a doua jumătate a secolului al XIX–lea, trecuseră la sisteme îmbunătățite, pe patru tarlale²⁰, sate în care adesea drăgușenii luau pămînt „în arendă”. Se ajunge la rotația: grâu–porumb + cartof – ovăz–ogor–grâu..., în care culturile și ogorul revin pe același teren la un interval de patru ani. Aceasta însemna însă o forțare a limitelor naturale a pămîntului și riscurile scăderii productivității erau foarte mari. De aceea „foamea” drăgușenilor pentru gunoi va crește considerabil, fiind tot mai obișnuite drumurile de zeci de kilometri pentru cumpărarea și transportarea gunoierului din alte sate, adesea noaptea, cu care trase de patru vite²¹. Eforturi mari, simple paleative însă, pentru că nu rezolvă fondul problemei: oprirea pierderii fertilității solului. De aceea, asistăm treptat la individualizarea și marginalizarea terenurilor cultivate cu ovăz și cartof, stabilizarea lor pe pămînturile mai slabe de sub munte și ieșirea lor din sistemul de rotație a tarlalelor²².

Dar nu numai creșterea suprafeței cultivate de la 2/3 din arabil la 3/4, prin trecerea de la sistemul cu trei la cel cu patru tarlale, contribuie la creșterea producției agricole drăgușene. O serie de alte modificări tehnice „mărunte” îndrumă agricultura din acest sat spre intensificare, modificări devenite posibile datorită lărgirii breșei făcute în mentalitatea țărănească și prin acțiunile practice ale echipelor care au cercetat Drăgușul, cunoscut fiind faptul că doar exemplul reușit are șanse să se impună lumii țărănești; în primul rînd un utilaj de bază superior: plugurile se îmbunătățesc calitativ; este interesant că s-a ajuns la generalizarea plugului cu corman schimbător într-un sat în care predomină totuși terenurile plane. Țăranii invocă două argumente de bază care au pledat pentru generalizarea sa: greutatea specifică redusă – pînă astăzi a rămas în forma inițială, cu coarne și grindei de lemn, cu trupa metalică – buna lui adaptare la sol și forma alungită și îngustă a loturilor (a „holdelor”), cauzată de fărîmițarea excesivă a pămînturilor în cadrul celor trei tarlale, care făcea mai dificilă

¹⁸ Albert Soboul, *La civilisation et la Revolution francaise*, tom. I, Arthart., 1970, p. 79

¹⁹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gînduri*, p. 118

²⁰ Ion Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 320

²¹ Inf. Solomon Codrea, ns. 1934, nr. 436, Dinete Liviu Virgil, ns. 1926, nr. 248, Drăguș (jud. Brașov), (1988)

²² Inf. Remus Codrea

întoarcerea plugurilor cu corman fix, la capete²³. Menținerea lor până astăzi infirmă afirmațiile celor care, în epocă, le vedeau dispărând în câțiva ani în fața ofensivei plugurilor metalice de fabrică²⁴. Un utilaj mai adecvat permite multiplicarea arăturilor, creșterea adâncimii de executare; tradițional pentru semănăturile de toamnă (executate în ogor) se efectuau trei arături (ogoritul, întorsul și arătura de semănat) și o singură arătură pentru cele de primăvară; noutatea constă în trecerea la executarea ogorului de toamnă pentru terenurile destinate plantelor prășitoare, semănate primăvara.

Și alte momente ale calendarului agricol anual beneficiază de îmbunătățiri tehnologice: semănatul prășitoarelor se face din ce în ce mai mult pe rînduri (pe brazde sau rînduri de cuiburi) ceea ce atrage după sine nu numai o ușurare a prășilelor manuale ci și generalizarea plugurilor de sapă care alertează executarea lucrărilor de întreținere a culturilor; consecința este mai buna lucrare a pămîntului, executarea a trei prășile pentru porumb și cartof²⁵.

Marele pas din punct de vedere tehnic este începutul utilizării și a altor surse de energie în afara celor tradiționale, sub forma energiei concentrate (în combustibili fosili, îngrășăminte chimice, pesticide)²⁶, care de fapt înseamnă primele elemente ale mecanizării și chimizării. Ca peste tot în Europa prima secvență a calendarului agricol care a beneficiat de o mecanizare efectivă a fost treieratul, operațiunea care necesita o muncă "penibilă" și de lungă durată, în condițiile executării ei cu îmblăcii. Și iarăși ca peste tot, țaranii se asociază pentru a cumpăra batozele; așa apar și cele patru "societăți" drăgușene deținătoare de batoze²⁷ care licitau treieratul în cadrul vecinătăților satului. Grijă mai mare față de recoltă, reclamată de calitatea an de an mai bună cerută seminței – condiție esențială a unei productivități ridicate – ca și de creșterea cantităților comercializabile de cereale, duc la achiziționarea și generalizarea utilizării unor selectoare de semințe (trioare).

Începuturile, foarte modeste de altfel, ale chimizării se rezumă la achiziționarea unor substanțe de tratare chimică a seminței în vederea combaterii bolilor și dăunătorilor animalii și, în ultimele decenii de înaintea cooperativizării, la utilizarea primelor îngrășăminte chimice, care, adăugate unor tehnici mai eficace de aplicare a gunoierului, el însuși mai mult (gunoier în cuib sau pe brazdă la prășitoare) conduc la creșterea randamentelor cerealiere²⁸.

Simptomatică ni se pare ruperea echilibrului existent de veacuri între tehnicile "pozitive" și cele magice, atât de bine pus în lumină pentru Drăguș de Ștefania Cristescu Golopenția, în favoarea primei categorii. Puține, foarte puține practici magice se mai păstrează chiar și în amintirea locuitorilor.

Iată deci câteva semne înnoitoare. O trecere mai accentuată spre modernizare este împiedicată însă de constrîngerile comunitare care încorsetează într-un sistem rigid

²³ Ion Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 320

²⁴ Inf. Remus Codrea, Sofonea Vasile, ns. 1924, nr. 200, Drăguș (1988)

²⁵ *Idem*

²⁶ Ioan Puia și Viorel Soran, *Ecologie agricolă*, în *Probleme moderne de ecologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 318

²⁷ Marin Sorescu-Spineni, *Geografia economică a satului Drăguș*, în *Sociologie românească*, 1939, nr. 4-6, p. 191

²⁸ Inf. Solomon Codrea

toată activitatea agricolă, care nu numai că nu încurajează inițiativa personală ci, adesea o înăbușă în fașă. Sistemul împiedică asolamentele aplicate individual, reduce și standardizează numărul culturilor, împiedicând pătrunderea unora noi; plantele leguminoase de nutreț, de pildă, cu rol esențial în trecerea spre sisteme rotative fără ogor, pătrund greu. Fărâmițarea excesivă a proprietăților, în loturi mici, adesea minuscule, împiedică aplicarea a numeroase procedee tehnice, mărește distanțele, greu de acoperit, în orice caz prin eforturi mari și de durată. De aceea agricultura drăgușană păstrează, până la cooperativizare, un pronunțat caracter de subsistență, perpetuând adesea tehnici specifice cum ar fi de exemplu cultura în "etaje" (grâu amestecat cu secară)²⁹ sau combinarea a două procedee de semănat³⁰, tehnici care aveau menirea să aigure un minim indispensabil de recoltă, viața celor care o practică rămânând în mare măsură situată într-o zonă "din afara pieții sau cel puțin o zonă jumătate în afara ei, zonă a autoconsumului, a autosatisfacerii, a închiderii în sine"³¹.

Toate acestea cer gospodăriei țaranului drăgușan eforturi mari, fizice și din ce în ce mai mult financiare, care adesea se dovedesc insuficiente. De multe ori nu pot face față nevoilor cu ceea ce le oferă propriul hotar, fiind nevoiți să ia adesea pământ în arendă în satele de peste Olt³², continuând, sub alte forme, vechea participare la muncile agricole sezoniere "în Ardeal"³³. Țăranul drăgușan era adesea copleșit, mai ales în perioadele de solicitare maximă, când, "în câteva luni sînt întoarse paginile cele mai încărcate ale calendarului agricol"³⁴ și nu putea face față individual situației decît în cadrul organizării comunitare stricte. Este, credem, și una din cauzele menținerii, în ciuda a numeroase inconveniențe, a sistemului comunitar atît de mult timp și atît de puternic și ale cărui reminiscențe sînt ușor de sesizat și astăzi (în timpul campaniei de cercetări din august 1988 în momentul declanșării operațiunii de transport a paielei la C.A.P.-ul local am fost izbiți de promptitudinea cu care a venit răspunsul locuitorilor, zeci de care trase de "drugane" putînd fi văzute încărcate, dirijate spre locul de depozitare, ducîndu-ne cu gîndul la aspectul de "furnicar" al cîmpului drăgușan în perioadele de vîrf agricol). Orice durată lungă se sfarmă într-o zi – afirmă Fernand Braudel – niciodată dintrodă, niciodată întrutotul"³⁵.

²⁹ Ion Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 321

³⁰ Inf. Codrea Solomon, Sofonea Vasile

³¹ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. I, p. 50

³² H.H. Stahl, *Amintiri și gînduri*, p. 121

³³ David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI–XVII*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1963, p. 167

³⁴ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1985, p. 45

³⁵ Idem, *Jocurile schimbului*, vol. I, p. 370

AZ AGRÁRTECHNIKA XX. SZÁZADI ALAKULÁSÁNAK VONATKOZÁSAI DRÁGUȘ FALUBAN

Kivonat

A Dimitrie Gusti vezette Bukaresti Szociológiai Iskola által Drăguș (Olt-vidéke) községben végzett és több szakmában feldolgozott komplex falukutatás után hat évtizeddel készült felmérés képezi a jelen dolgozat alapját. A kutatás kitűzött célja a földművelés –, mint a falusi élet egyik alapvető vonatkozásának –, e hat évtizedes fejlődésének feltárása.

Az 1929-es monografikus kutatások kezdetekor a Drăguș-i közösség egy zárt, természetes gazdálkodás utolsó fázisában volt, amelyet a piaci viszonyok csupán az adókötelezettség kifizetésének mértékében érintettek. A klasszikus vetésforgó-rendszer képezte e gazdaság szervezési alapját.

A második világháborút megelőző és az utána következő évtizedek során, az 1962-es erőszakos kollektivizálásig, Drăguș mezőgazdasága fokozatosan a piac befolyása alá kerül, következésképp intenzívebb jellegűt nyert: a három ütemű rendszerről lassan-lassan áttérnek a négyütemű mezőgazdaságra: egy sor kisebb technikai módosítást vezetnek be – tökéletesített eke, sorvetés, az ekekapa általános elterjedése: a gépesítés első elemei, mint mindenfelé, a cséplés területén jelentkeznek.

Érdekes vonatkozás, hogy az erőszakos kollektivizálással történt durva beavatkozás a közösség életébe, nem volt képes teljesen szétrombolni az évszázadok során kialakult gazdag életviszonyokat.

QUELQUES ASPECTS DE L'ÉVOLUTION DE LA TECHNIQUE AGRICOLE À DRĂGUȘ AU XX-ÈME SIÈCLE

Résumé

L'ouvrage a comme fondement une recherche effectuée six décennies après que L'École Sociologique de Bucarest, dirigée par Dimitrie Gusti, a initié les recherches ayant un caractère complexe à Drăguș (Le Pays de l'Olt), qui ont à la publication de plusieurs oeuvres de référence. Cette recherche s'est proposée de suprendre l'évolution de l'un des plus importants aspects de la vie villageoise, dans les six décennies qui se sont écoulées, nous nous référons à la vie agricole.

Au moment du déclenchement des recherches monographiques, en 1929, la communauté de Drăguș était dans la dernière phase du déroulement d'une économie fermée, naturelle, dans la quelle on appelait au marché, seulement dans la mesure où il était nécessaire pour payer les impôts. Un système classique avec trois lambeaux de terrain, très rigoureusement respecté par la communauté constituait la base organisationnelle de cette économie.

Dans la décennie précédente la deuxième guerre mondiale et puis les décennies qui lui ont suivi, jusqu'à la collectivisation imposée dès 1962, L'agriculture de Drăguș s'oriente de plus en plus vers le marché et – par conséquence – aspire à s'intensifier: on passe lentement du système en trois temps vers un système en quatre temps; survient une série de petites modifications techniques – des charues améliorées, l'ensemencement par rangs et la généralisation des charues bineuses; les premiers éléments de la mécanisation font leurs apparitions, comme partout, dans le domaine du battage du blé.

C'est intéressant le fait que l'immixtion forcée, brutale, dans la vie de la communauté par la collectivisation forcée n'a pas détruit en totalité la riche vie de relation développée au cours de centaines d'années de vie antérieure.

A NÉPI ÁLLATTARTÁS KUTATÁSÁNAK FŐBB KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

de

VARGA GYULA

Az állattartás kutatása a magyarországi etnográfának mindig központi kérdése volt. Földes László 1963-ban kötetet kitöltő bibliográfiát állított össze a témából, melyet mára újabb kötettel lehetne kiegészíteni. Ha a szigorúan vett néprajzi jellegű tanulmányköteteken, monográfiákon, tanulmányokon túl számításba vesszük az agrártörténeti, agrártudományi, földrajzi megközelítésű szakcikkeket, s főleg a különböző helytörténeti monográfiákban megjelent, valójában számottevő eredeti forrásanyagot is publikáló írásokat, akkor nyilvánvalónak tűnik, hogy a korábbi kutatási szempontokat újra kell értékelni.

Rövid előadásomban nem vállalkozhatom a problémakör teljes áttekintésére, csupán a népi állattartási, -tenyésztési rendszerek kérdéséhez szeretnék néhány dolgot elmondani.

Elégé ismert, hogy a XX. század első évtizedeiben – főleg a nagytekintélyű tudós Herman Ottó hatása alatt – Magyarországon a néprajzi érdeklődés a pásztorkodás felé irányult, abból a feltevésből kiindulva, hogy a pásztorkodás "a magyarok nagy ősfoglalkozása" volt. Így a kutatás homlokterébe került maga a pásztor, mint vélt "ősi" reliktum. Kutatták az őrzési-, terelési-, gondozási módszereket, a pásztorok eszközeit, ruházódását, életmódját. Bár első időktől fogva sok kutató számára nyilvánvaló volt, hogy a XX. században az alföldi pusztákon mindenütt virágzott pásztorkultúra nem élhetett folyamatosan a honfoglalás óta, hiszen a középkorban, a XI-XVI. század között az Alföldet is sűrű faluhálózat népesítette be, mely alkalmatlan volt a nomadizálásra. Tudták azt is, hogy nálunk már a IX-X. század óta hagyománya van a földművelő gazdasághoz kötött "kezes" tartásmódnak, mégis *Tálas István* 1955-ben méltán írhatta: "erezhető hiányossága volt az állattartás régebbi kutatásának, hogy a jószágoknak a földművelésben betöltött jelentőségével, haszonvételi tartásával keveset törődött, mert a pásztorkodás iránti érdeklődés elfelejtette etnográfusainkkal, hogy az állatnevelés, tenyésztés egyúttal a földművelő paraszti munka, a gazdálkodás, a forgalom, a táplálkozás, stb. alapja."

Valóban, a rendszerezés alapja nálunk mindvégig a század elején kialakult szemlélet volt, mely szerint az alföldi népi állattartása két fő kategóriába sorolható: 1. a szilaj, vagy "rideg", (illetve ennek mérsékeltebb fajtája a "félzilaj") tartásmódra, és

2. az "istállózó"-, vagy "kezes" tartásra. *Herman Ottó*, majd *Győrffy István* óta az előbbi a honfoglalás előtti "nomád" előzményekre vezették vissza, az utóbbit "európai" örökségnek tartották. A két fő forma mellett van némi szakirodalma a magas-hegyvidékre jellemző transzhumáló formáknak is.

Az 1950-es évektől nálunk is előtérbe került az állattartás, -tenyésztés komplex szemlélete. Vagyis az a felismerés, hogy az állattartási formák önmagukban, a tulajdonviszonyok, a földrajzi-, gazdaságtörténeti-, települési viszonyok ismerete nélkül értelmetlenek. A pásztorok sem a maguk kénye-kedvére csatangolhatnak nyájakkal a "senkiföldje" legelőikre, hanem részei egy történelmileg meghatározható gazdasági struktúrának, amely létüket, cselekvésüket megszabja. *Gunda Béla*, *Tálas István* után ezt újabban többen is szóvá tették. (*Paládi Kovács Attila* 1965-ben, *Gaál László* 1966-ban, *Szabadfalvi József* 1970-ben, magam is, 1961-ben.)

A szemléletváltás egyik alaptényezője, hogy a korábbi "időtlen" szemlélet helyett mindinkább előtérbe kerül a "történelmi" szemlélet, vagyis az a törekvés, hogy a népi emlékezet egyre halványuló adatait igyekezzenek a kutatók hiteles történelmi forrásokkal alátámasztani. Bár levéltári forrásokat régebben is használtak – maga *Herman Ottó* is –, de korábban az írott források feldolgozásában is érvényesült bizonyos "pre-koncepció", vagyis a forrásadatokat gyakran a meglévő "romantikus" elméletekhez alkalmazták. Be kell vallani, hogy a néprajzosok körében a különböző történelmi források értelmezésében, alkalmazásában még ma sincs teljes összhang. Emiatt a különböző szempontok szerint megírt munkák között elég nehéz megtalálni a közös nézőpontot.

A komplex igényű rendszerezésben többféle megközelítésmód létezik:

Ma is legtöbb írás földrajzi zónák, olykor közigazgatási rendszerek, vagy "régión" szerint közelítik meg a kérdést. Legtöbbször figyelembe veszik, hogy a kutatott ág milyen tágabb gazdálkodási rendszerhez kapcsolódik. Végül elég gyakori ma is az egyes állatfajok felől való megközelítés.

A földrajzi zónák közül ma is domináns az Alföld, vagyis a síkvidék állattartásának a kutatása. Azt gondolom, ezen a zónán belül is érdemes legalább háromféle típust megkülönböztetni.

a) Ma is sok kutatót foglalkoztat a mezővárosi, vagy pusztai legeltetési forma. Főként az alföldi mezővárosokra jellemző, hogy az állattartásnak három, vagy négy "pólusa" van. 1. maga a városi porta, a hozzá tartozó "belső legelőkkel", esetleg "ólas kertekkel", 2. a településtől távol elhelyezkedő "külső legelők", vagy "puszták", 3. a teletetű szállások övezete, végül 4. a XVIII. század második felétől kiépülő "szálláskertek", tanyák. Ez a négy pólus az Alföld különböző mezővárosaiban nem egyforma módon jelenik meg, ami különböző típusvariációkat eredményezett.

b) Az Alföldön is külön típust képviselnek a kishatárú faluk. Itt beszélhetünk elsősorban "paraszti állattenyésztésről". (*Gaál László* "települési állatgazdálkodás"-nak mondja ezt a típust.) Itt az állat szerves részévé, mintegy alkotó elemévé válik nemcsak a tágabb értelemben vett gazdaságnak, hanem ezen belül a paraszti háztartásnak is.

Ember és állat között valóságos szimbiózis jön létre, mely mindig rugalmasan alkalmazkodik a megélhetés, a gazdasági szükségletek és a piaci lehetőségek alakulásához. Az állattartás itt is közösségi irányítás alatt működik, vagyis a legelőhasznála-

tot, a legeltetés módját az önkormányzat az állattartók szervezeteivel együtt szabja meg. Emiatt mind a tartásmódban, mind a haszonélvezetben helységenként és korszakonként igen sok variáció figyelhető meg.

c) A harmadik kategóriát én majorsági típusnak mondanám. Lényege, hogy az állattartó nem közösségi formában, hanem saját földjén, saját legelőjén tartja állatait. Szükség esetén maga fogad pásztort, vagy saját családtagjaival oldja meg a legeltetést, gondozást. Ennek is lehet nagyüzemi formája (uradalmi majorsági gazdálkodás), és kisüzemi módszere, mint a tanyás farmergazdaság. Mind a nagyüzemi-, mind a kisüzemi forma történetileg meglehetősen behatárolt, hiszen nem lehet visszább a földközösségi rendszerek végleges felszámolásánál, vagyis a XVIII. század végénél. Sajnos, ezekkel a formákkal a magyar néprajzi szakirodalom méltatlanul keveset foglalkozott. (Ebből a szempontból példamutató az 1989-ben megjelent Palóc monográfia III. kötete, melyben *Zólyomi József* az uradalmak állattartását is ismerteti).

A síkvidéki zónák között külön típust képeztek a folyómenti lapályok, tóköznyéki "mocsári" kultúrák. *Szűcs Sándor* jóvoltából elég sokat tudunk pl. a Nagy-Sárrét-, *Morvay Pétertől* az Ecsedi-láp, *Balassa Ivántól* a Bodrogszék-, *Takács Lajostól* a Balaton környéke-, *Andráshely Bertalántól* a Duna melléke, Sárköz, Mohács-, *Timaffy Lászlótól* a Szigetköz népi állattartásáról. E tájak közös típusjegyeit még nem foglalták egybe. Annyi bizonyos, hogy a vízjárások által meghatározott legelőterületek hasznosításában, a vízelvezetések-, elzárások mesterséges rendszerében, az állatok legeltetésében, teleltetésében stb. sok a közös vonás. A lecsapolások, folyószabályozások után a mocsári állattenyésztés rendszere mindenütt átalakult, de ezeken a tájakon a hagyományok egy-egy eleme máig megfigyelhető.

Harmadik sajátos földrajzi zóna a dunántúli-, és az Alföldet övező középhegyvidék állattartása. E tájak állattartásának megismeréséhez néhány alapvető rész tanulmányon kívül (*Vajkai Aurél, Márkus Mihály, K. Kovács László, Kós Károly, Borzsák Endre*, stb.) főleg az 1960-as évektől felnövő néprajzos generáció szolgáltatott számottevő tudományos értékű anyagot. Talán legfontosabb ezen a téren *Paládi Kovács Attila* munkássága, aki főként a keleti palócok, a Gömör megyei magyarság, a barkók egy-egy állattenyésztési ágának feldolgozásával adott alapvető útmutatót. Fontosak *Ikvai Nándor, Szabadfalvi József, Petercsák Tivadar, Viga Gyula* munkái. Többek között ő mondja ki, hogy "a középhegységek állattartási rendszerei átmenetet képeznek az Alföld és a magas hegységek pásztorkodásai között. Úgy hiszem, hogy ezen a területen még sok feltáratlan terület van.

Negyedik zóna a magashegyvidékek pásztorkodása már régtől fogva foglalkoztatta a magyar történészeket, nyelvészeket, néprajzosokat (*Takács Sándor, Szabó István, Kniezsa István, Veress Endre, újabban Földes László*, stb.), de bizonyára azért, mert e hegységek kívül esnek a mai Magyarország határain, a kérdéskörrel általában lengyel, szlovák, morva, román, bolgár és német kutatók foglalkoztak. (Pl. *W. Antoniewicz* – a nagy Tatra monográfia szerkesztője! –, *K. Dobrowolsky, B. Kopcinska-Jaworska, J. Podolak, V. Novak, N. Dunăre, T. Morariu, I. Vlăduțiu, R. Vuia, R. Vulcănescu, Ch. Wakarelski, W. Marinov, M. Boesch, W. Jacobeit*, stb.)

Mostani tanácskozásunk egyik érdekessége és aktualitása többek közt az, hogy a történeti Bihar vármegye területén a felsorolt valamennyi földrajzi zóna jellegzetes ál-

állattartási típuskategóriái megtalálhatók, s ezek a történelem folyamán nyilvánvalóan szerves kölcsönhatásban voltak egymással.

A népi állattartási formák rendszerezésének másik fontos szempontja, hogy maga az állattartás milyen tágabb gazdálkodási rendszerhez kapcsolódik?

Ebből a szempontból a legfontosabb meghatározó az, hogy az állattartó rendelkezik-e földtulajdonnal, vagy legalábbis földhasználati joggal? Ha igen, akkor mindenképpen komplex mezőgazdasági üzem alakul ki, amelyben maga az állattartás szerves egysége lesz az egész üzemnek. Akár több-, akár kevesebb szerepet tölt be abban az állattartás, az egész üzem ismerete nélkül nem érthetjük meg annak lényegét.

Ha az állattartó nem rendelkezik föld-, legelő tulajdonnal, akkor gazdasági potenciálja attól függ, hogy hol, milyen körülmények között tud állatai számára legelőt bérelni, illetve hogyan tudja megszerezni az állatok tartásához szükséges takarmányokat? Régebben ebbe a kategóriába a pásztornépek tartoztak, akik kizárólag állataik hasznából éltek. Az Alföldön, de általában a magyarság körében ez a tartásforma a honfoglalás óta nem volt jellemző, bár szórványokban mindegyik zónában előfordult. Főleg úgy, hogy a magas hegyvidékek transhumáló pásztoraik látogatták az itteni legelőket. Ritkán itt is felbukkantak földdel nem rendelkező juhászok, akik nyájait bérlet legelőkön tartották. (Ilyenek pl. a Szabolcs megyei vándor juhászok.)

Ettől függetlenül vidékünkre sokkal inkább a komplex földművelő-állattartó gazdaság a jellemző, melynek történelmi alapja a jobbágytelek, illetve a hozzá tartozó legelő-, rét appertinentia. De elég sok a kismesesi-, nemesi-, kollektív nemesi (pl. hajdú) jog alapján bírt közös legelő. Tudjuk, hogy a jobbágyfelszabadításig a legelőket általában közösen használták a birtokos nemesek és a jobbágyok. Azután előbb a földesúri legelőket választották el, majd a faluk használatában maradt közös legelőket kezdték különböző okokból csorbítani, szétosztani, melynek következtében a XIX. század második felétől az állattartás korábbi hagyományai legtöbb vidéken átalakultak.

Az átalakulás azonban nem egyforma ütemben ment végbe. Ahol megmaradtak nagyobb, összefüggő osztatlan legelők, ott régi, vagy legalábbis régiek vélt hagyományok is megmaradtak, ahol viszont a legelőket felosztották, a földeket tagosították, tehát a hagyományos tallószabadulások is megszűntek, ott az állattartás gyökeresen átalakult.

Nagy kiterjedésű legelőinken a XX. század közepéig extenzív állattartás legeltet. Szabadfalvi József 1970-ben úgy látja, hogy a pusztai extenzív tartásmód összefüggésben van az Alföldön jellemző extenzív mezőgazdasági üzemmóddal. Extenzív földműveléshez extenzív állattartás párosul. Ez azonban nem minden esetben van így. Jó minőségű fekete földeken, sőt még a kiskunsági homokvilágban is a XX. században már sok belterjes, sőt kertkultúrás üzemet találunk, (V. ö. Für Lajos: Kertestanyák a futóhomokon. Bp. 1983.), miközben az ugyanitt pusztákon évszázados hagyomány szerint legel "Kiskunságnak száz kövér gulyája". A mezőgazdasági üzemek extenzív-intenzív jellegének meghatározása különben is elég bonyolult kérdés, nem lehet "csak" a gabonatermesztés, vagy a szabadban való legeltetés tényezőjével mérni. A már említett szőlő-, gyümölcskultúrák mellett sok helyen a zöldség, más helyen a tej, gyapjú, zsírtermelés, vagy cukorrépa, lucerna, hüvelyes növények termelése lesz jellemző. Kismarjában a tenyészállat nevelés, az ökorhízlás, a tinó be-

tanítás lesz jellegzetes foglalkozás, miközben egymás mellett él a kintháló "félszilaj" tartásmód, a különböző "kézből való legeltetés" és az intenzív istállózó, takarmányozó tartásmód. Hiszen az alföldi puszták szikes legelőit egyedül csak az extenzív legeltetés módszereivel lehet célszerűen hasznosítani.

A földtulajdon nélküli állattartás speciális módszerei fejlődtek ki az elmúlt 40 év alatt. Bizonyára tanulságos lenne e kényszerszülte-, de a paraszti leleményességet mindenképpen tükröző, úgynevezett "háztáji" állattartási mód számbavétele. Kétségtelen, hogy egy abnormis, anorganikus rendszerről van szó, hiszen a háztáji állattartók mindenben ki voltak szolgáltatva az államhatalom és a nagyzem érdekeinek, mégis, különösen az 1960-as évektől létrejött hazánkban egy viszonylag jóminőségű szarvasmarha-, sertés-, juh-állomány, mely minőségben meghaladta a régi paraszti állományt. Megtanulták a parasztok a különböző bonyolultabb, "tudományos" tartási, tenyésztési eljárásokat, s ezeket próbálták összeegyeztetni a hagyományokkal. Így a népi állattartásnak egy új, addig ismeretlen típusa alakult ki.

A népi állattartás rendszerezésekor továbbra is meghatározó szempont maradt az állatfajonkénti áttakintés. (Tudomásom szerint ilyenfajta megközelítésben készül az új Magyarország Néprajza állattartás kötete is.)

Sajnos, az egyes állatfajokról nem egyenlő mélységű a tájékozottságunk. Míg a juhtartásról gazdag nemzetközi összehasonlítással is rendelkezünk, addig pl. a szarvasmarha-, és a lótaratást illetően inkább csak táji leírásokkal találkozunk. Az utóbbi években megnőtt az érdeklődés a sertéstartás iránt (Penyigey M. Dénes, Paládi Kovács Attila, Szabadfalvi József, Császár Árpád, stb.). Valamelyest fokozódik az érdeklődés néhány kisebb jelentőségű állatfaj iránt, mint a szamár (Szilágyi Miklós), kecske (Viga Gyula), baromfi (Magyari Márta), stb.

Az állatfajonként történő áttekintés azért is fontos szempont, mert ezáltal világítható meg a tartás-, tenyésztés-, haszonvételi módok bizonyos specifikumai, melyek aztán áttételesen meghatározói lehetnek a gazdálkodásnak, a népi életformának. Állatfajonként legcélszerűbb pl. meghatározni a pásztortípusokat, a pásztorepítményeket, s részben az eszközöket is. Az állatfajok jelenléte a gazdaságok, a családok jellemzésére is alkalmasak. Gondoljunk pl. a "lovas gazda", "ökrös gazda", "tehenes gazda" közötti különbségekre, melyekre Nagyváthy János, Pethe Ferenc óta nagyon sokan rámutattak. Külön karakter a "juhos gazda". A juhtartás vidékünkön mindig olyan specifikum volt, mely csak kevés gazdaságra volt jellemző. Még a legnagyobb juhtartó helységben, Hajdúszoboszlón is csak minden tizedik gazda tartott juhokat. De gazdájának jelképévé vált a szamár (elsősorban juhászok tartották), a kecske ("szegényember tehene", de a bakkecskét tartó sorozatos gúny tárgy volt).

Az egyes állatfajokról szóló írások, monográfiák fő veszélye viszont az, hogy kelő körültekintés híján a kutató könnyen arányvesztésbe eshet. A pusztákon legelő hatalmas gulyák látványa pl. nem egy kutatót arra késztetett, hogy jó módú földműves falukat "nomád pásztorszállás"-hoz hasonlítottak (pl. Szűcs Sándor), vagy az ország legjobb szántóföldjével, földműves tanyákkal körültelepített hajdú városokat "főként állattartó" településnek írták le, holott itt az egy főre, vagy az egy hektár földre eső állatok száma kevesebb, mint egészen kis bihari falukban. Említettük már, hogy a meglehetősen nagyszámú juh-állomány is általában a földműves lakosság kis százaléka között oszlott meg.

Mindenesetre, nagy izgalommal várjuk az új Magyarország Néprajza állattartásról szóló kötetét, mely reméljük, korszerű összefoglalását adja az eddigi kutatásoknak.

Debrecen, 1991. július 18

Válogatott irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan: *A mohácsiak állattartása I-II.* Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. Budapest. 1968, 1970.
- ASZTALOS István: *Az állattartás területi megoszlása Magyarországon.* Akadémiai Közlemények. Budapest. 1968.
- BELÉNYESY Márta: *A ló becse a középkorban.* Ethnographia (Ethn.) LXVIII. 1957.
- BALOGH István: *Formen der extensiven Viehhaltung auf dem Puszten von Debrecen.* In: *Viehucht und Hirtenleben.* Bp. 1961.
- BALOGH István: *A pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII-XIX. században.* Ethn. LXIX. 1958.
- BENCSIK János: *A szarvasmarha paraszti tartása Hajdúnánáson a XVIII. század végétől.* Hajdúböszörmény, 1974.
- CSÍSZÁR Árpád: *A beregi sertéstenyésztés.* Ethn. LXXXII. 1971.
- ENYEDY György: *Az állattenyésztés területi típusai az Alföldön.* Földrajzi Közlemények. 1961.
- FÖLDES László: *Az állattartás és pásztorelet magyar néprajzi szakirodalma.* Index ethnographicus. VIII. 1963.
- FÖLDES László: *Egy alföldi juhtartó gazdaság.* Néprajzi Értesítő. XLIV. 1962.
- FÖLDES László: *A juhtartás típusai a Kárpát medencében.* Néprajzi Közlemények. II. 1957.
- FÖLDES, László (Red.): *Viehucht und Hirtenleben in Ostmittel-europa.* Bp. 1961.
- FÖLDES, László (Red.): *Viehwirtschaft und Hirtenkultur.* Bp. 1969.
- FÜR Lajos: *Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón.* Magyar Mezőgazd. Múzeum Közl. 1970.
- GAÁL László: *A magyar állattenyésztés múltja.* Bp. 1966
- HERMANN Ottó: *A magyarok nagy ősfoglalkozása.* Bp. 1909
- HERMANN Ottó: *A magyar pásztorok nyelvincse.* Bp. 1914.
- KOPCZYNSKA –JAWORSKA, B.: *La pastorale dans les Carpathes. Ecole pratique des hautes études 6. Etudes Rurales section.* Paris, 1963. 9.
- MARKUS, Mihály: *Magyar szarvasmarha az Alacsony-Tátrában.* Ethn. LXXV. 1964.
- MÁRKUS Mihály: *Jolsvai kolomposok.* In: *Kodály emlékkönyv.* (Szerk.: Gunda Béla). Budapest. 1943.
- MORVAY Péter: *Az Ecsedi-láp vidékének egykori állattartása és pásztorelete.* Ethn. LI. 1940.
- NAGY Gyula: *Határszéli havasaink és az alföldi állattenyésztés.* Köztelek. 1892. aug. 27.
- NAGY-CZIROK László: *Pásztorelet a Kiskunságban.* Budapest. 1959.
- PALÁDI KOVÁCS Attila: *A keleti palócok pásztorkodása.* Bp. 1965.
- PALÁDI KOVÁCS Attila: *Development of Swine keeping in Hungary in the 18-th Century.* Művelődés és Hagyomány 5-6. Debrecen, 1988.
- PENYIGEY M. Dénes: *A makkoltatás története Debrecen erdőgazdálkodásában.* Magyar Gazdák Szemléje. XLVI. 1941.
- PODOLAK, Jan: *Tradicné sposoby zimovania dobytky na Horehroni.* Slov. Národopis. 1960.
- SZABADFALVI József: *A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémái.* Népi kultúra – népi társadalom II-III. Budapest. 1968.
- SZABADFALVI József: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon.* Műveltség és Hagyomány. XII. Debrecen, 1970.
- SZÚCS Sándor: *A nagysárréti juhászat.* Debreceni Szemle. XI. 1937.
- TAKÁCS Lajos: *Berki pásztorok a Kis-Balaton szigetein.* Néprajzi Közlemények. XI. 1966.
- TÁLASI István: *A Kiskunság népi állattartása.* Budapest. 1936.
- TIMAFFY László: *Szilaj pásztorkodás a Szigetközben.* A Földgömb. XII. 1941.

- VARGA Gyula: *Hauptformen der bauerlichen in der Berettyoniederung*, In: *Viezucht...* 1961.
- VARGA Gyula: *A szarvasmarha egy bihari falu gazdálkodásában*. Déri Múzeum Évkönyve. 1969-70.
- VIGA Gyula: *Weidenwirtschaft und Hirtenwesen in Bükk Gebirge*. Műv. és Hagy. 1988.
- ZÓLYOMI József: *Az állattartás ágazatai Palócföldön*. In: *Palócok*. III. Eger. 1989.
- VIUIA, R.: *Tipuri de păstoriți la români*. Bukarest. 1964.

PRINCIPALELE PROBLEME EVIDENȚIATE DE CERCETĂRILE PRIVIND CREȘTEREA TRADIȚIONALĂ A ANIMALELOR ÎN UNGARIA

Rezumat

Cercetarea creșterii animalelor, totdeauna a ocupat un loc central în etnografia din Ungaria. În 1963 Földes László a întocmit un volum întreg de bibliografie referitoare la această temă, ceea ce pînă azi s-ar completa cu un nou volum.

Cercetările s-au extins mai ales la începutul secolului al XX-lea. În urma mai multor lucrări ale reputatului Hermann Otto, interesul s-a îndreptat în primul rînd spre păstoritul din Alföld. O sinteză despre creșterea animalelor a fost scrisă de Györffy István pentru Etnografia Maghiară, apărută în 1930. Cercetătorii au deosebit, în mare, două ramuri principale: creșterea animalelor în grajduri și ceea ce la pășune, iar în cadrul acesteia din urmă au diferențiat modul de creștere zisă "rigidă" cînd animalele au stat în tot timpul anului în aer liber și cea "semirigidă" cînd animalele iarna stăteau în grajduri. În transhumanța animalelor între pășunile de vară și adăposturile de iarnă, dar și în multe alte elemente ale păstoritului mulți au bănuit continuitatea unor reminescențe nomade. Începînd de la mijlocul secolului al XX-lea cercetarea istorică a fenomenelor etnografice a ieșit tot mai mult în evidență și în Ungaria, constatîndu-se necesitatea diferențierii clare între formațiunile cristalizate în diferite perioade istorice.

Noile cercetări au pus un accent mai mare și asupra cercetării corelației dintre creșterea animalelor și agricultura.

În majoritatea lucrărilor etnografice această problemă este abordată cu prioritate pe zone geografice, pe localități. Cel mai bine studiat din acest punct de vedere sînt localitățile cu pășune de mare întindere din "Alföld" (Cîmpia M.), mai cu seamă cele din zonele "Kiskunság" și "Hortobágy".

Mai puțin cunoscută este creșterea animalelor în cazul satelor de cîmpie cu pășune mai mici unde această preocupare se leagă mult mai organic cu agricultura și pe care am putea denumi "creșterea țărănească a animalelor", de și mai multe lucrări –, monografiile locale – în primul rînd, tratează această problemă. Și mai puțin cercetată este creșterea animalelor pe fostele domenii.

În cadrul păstoritului de cîmpie un tip aparte aparține cel din ținuturile mlăștinoase de odinioară, din care mai cunoscută este zona "Sárrét" (din fostul comitat Bihar, n.n.).

Și cercetătorii din Ungaria s-au preocupat cu păstoritul în înalți, mai ales în Carpați și în munții din Transilvania, avînd în vedere că păstorii de aici foarte des se coborau pe cîmpie precum și cei de la Alföld s-au urcat în pădurile din munți pentru ghindă. Evidențiem în mod deosebit inițiativa lui Földes László, care a adunat în două volume consistente, studiile cercetătorilor din țările vecine privitoare la transhumanță.

LES PRINCIPAUX PROBLÈMES MISES EN EVIDENCE PAR LES RECHERCHES CONCERNANT L'ÉLEVAGE TRADITIONNEL DES ANIMAUX EN HONGRIE

Résumé

La recherche concernant l'élevage des animaux a occupé toujours un lieu central dans l'ethnographie hongroise. En 1963 Földes László a élaboré un volume entier de bibliographie concernant ce thème, qui jusqu'aujourd'hui pourrait être complété par un nouveau volume.

Les recherches se sont étendues surtout au commencement du XX-ème siècle. Sur les traces des plusieurs ouvrage du réputé Hermann Otto, l'intérêt s'est dirigé – en premier lieu – vers le pâturage d'Alföld. Une synthèse concernant l'élevage des animaux a été écrite par Györffy István pour *L'Ethnographie Hongroise*, parue en 1930. Les chercheurs ont distingué, généralement, deux branches principales: l'élevage des animaux dans des étables et l'élevage au pâturage, et dans le cadre de ce dernier ils ont distingué la manière d'élevage soit dite "rigide", quand les animaux ont été au cours de l'année entière au pâturage et celle "semirigide", quand les animaux pendant l'hiver étaient dans des étables. Dans la transhumance des animaux entre les pâturage d'été et les abris d'hiver et en beaucoup d'autres éléments du pâturage, beaucoup de chercheurs ont soupçonné la continuité de certains réminiscences nomades. Vers le milieu du vingtième siècle, la recherche historique des phénomènes ethnographiques est issue en évidence en Hongrie et on a constaté la nécessité de différencier nettement les formations cristallisées durant les différentes périodes historiques.

Les nouvelles recherches ont mis l'accent plus grand sur l'investigation des corréllations entre l'élevage des animaux et l'agriculture.

Dans la plupart des ouvrages ethnographiques, ce problème est abordé avec priorité par zones géographiques, par localité. De ce point de vue, les localités les plus sérieusement étudié sont celles avec des pâturage étendus, vastes d'Alföld (La Grande Plaine), surtout celles de la zone de Kiskúnság et Hortobágy.

On ne connaît pas assez bien l'élevage des animaux dans le cas des villages de plain, plus petites, ou cette préoccupation est liée d'une manière plus organique de ce qu'on pourrait nommer "l'élevage paysan des animaux" quoique, plusieurs ouvrage – les monographies locales – traitent ce problème. Encore moins recherché est l'élevage des animaux sur les anciennes grandes propriétés foncières.

Au cadre du pâturage de plaine, un type à part est représenté par celui des contrées maréageuses d'autrefois, desquelles la plus connus est la zone "Sárrét" (de l'ancien département de Bihar).

Les chercheurs d'Hongrie aussi se sont préoccupé du pâturage alpin, surtout dans les Carpathes et les montagnes de Transylvanie, ayant en vue le fait que les bergers d'ici descendaient souvent dans la plaine, tel comme ceux d'Alföld qui sont monté à la montagne pour le gland. Nous mettons en évidence surtout l'initiative de Földes László qui a rassemblé en deux volumes consistants, les études des chercheurs des pays voisins, concernant la transhumance.

MAGYAR PÁSZTORSZOKÁSOK

de

UJVÁRY ZOLTÁN

A magyar pásztorság különböző csoportjainak gazdag és tájanként változó szokáshagyományai vannak. Jelentős eltéréseket mutatnak az egyes állatfajokkal foglalkozó pásztorok szokásai. Lényeges a különbség a csikósok, juhászok, gulyások és a kondások között. További eltéréseket mutat a pusztai legelők és a falvak pásztorainak a szokáshagyománya. Az előbbieket az év folyamán huzamos ideig mikroközösségben élnek a pusztákon, az utóbbiak a legelőre naponkénti ki- és behajtással a falu társadalmi hagyományaihoz igazodva élnek.

A pásztorszokások az egész magyar nyelvterületre kiterjedő részletes vizsgálatát a néprajzi kutatás még nem végezte el. Néhány jelentősebb tanulmányon kívül elsősorban az állattartással kapcsolatos monográfiák és tanulmányok közöltek pásztorszokásokat.

Előadásomban néhány jellegzetes szokást emelek ki részint a Hortobágy pásztorainak szokáshagyományaiból, részint más magyar területeken ismeretes pásztorhagyományokból.

Az őszi pásztorünnepek sorában jelentős a *Demeter-nap*. Ez a nap a Hortobágy-melléki Nádudvaron a pásztorok nagy találkozási alkalma volt. A közös mulatságot a nádudvari, kunmadarasi, karcagi és debreceni legelők találkozási övezetében álló csárdában tartották meg. A rendezők a juhászok voltak, akik meghívták a csikósokat, a gulyásokat, valamint a pusztai csőszöket és pandúrokat is. A mulatsághoz évenként más-más juhászszámadó adta a birkát. A birkából bográcsban paprikást főztek. A juhászfeleségek rétest és pogácsát sütöttek. Ők is részt vettek a közös vacsorán és a mulatságon. Az asztalfőn a birkát adó számadó ült. Köszöntötte a megjelenteket és kezdetét vette a vacsora. A birka fejét a vendéglátó számadó kapta. A vacsora után daloltak és táncoltak. Az első nóta hagyományosan ez volt:

Dömötör napján van az idő,
Elszáradt már a legelő
Bőgnek az éhes bárányok,
Búslakodnak a bojtárok,
Szomorkodnak a juhászok.

(Szabadfalvi, 1964. 21–22)

Hasonlóan jelentős volt a *dömötörözés* a Kiskunságon is. A juhászok ünnepe volt, de a juhászok meghívták *dömötörözni* a csikószámadókat és a gulyásszámadókat is.

A Demeter-napi találkozót a Kiskunságon is évenként más-más juhásszámadó rendezte, rendszerint a lakásán vagy egy pusztai házban. A közös lakoma előkészítése a számadó feleségének a kötelessége volt. Többnyire egy hónappal korábban egy birkát kiválasztottak és levágásig bőségesen táplálva külön tartották. Az ünneplés előtti napon megnyúzták. A húsa egy napig szikkadt, aztán bográcsban megfőzték. Frissen sütöttek tésztát és fánkot.

A vacsorát követően rendszerint daloltak és táncoltak. A fent említett nóta variánsai a kiskunsági pásztorok körében is elhangzottak:

Dömötörön van az idő,
Nincsen már a tarlókon mező,
Sírnak rínak a bárányok,
Szomorkodnak a juhászok.

*

Dömötör felé az idő,
A juhásznak számolni kő.
Alig van egy két ürüje,
Azon egy-két csöngője...

(Nagy Czirok, 276–278)

Nagy múltra tekint vissza a *gazdasági evés* szokása. Erről a Hajdúszoboszlón gyakorolt figyelemre méltó szokásról a két világháború közötti időben Ecsedi István adott rövid híradást. A második világháború után is megtartott *gazdasági evésről* alapos, minden részletre kiterjedő tanulmányban ír Földes László. A juhtartó gazdák, amint Ecsedi István írja, "az együttérzés ápolására évenként háromszor *gazdasági evést* rendeznek". Nevezik ezt *húsevisnek* is. A három alkalom: juhászfogadás, báránynyírás és őszi számadás. Az 1930-as években a gazdasági evéshez a húst esetenként a társaság egy-két tagja biztosította. Mindketten egy-egy jó vágó juhot adtak. A húsadó gazdák adták a kenyeret, a főzéshez a sót, a paprikát, a hagymát és a szalonát. A *nyáj-juhász* feladata volt a juh megölése, megnyúzása és az étel elkészítése. A hús feldarabolása után az ún. gyöngyöshurkát megtöltötte és a *vasfazikokban* megfőzte a *listásgazda* udvarán. A *listásgazda* a társulat pénzéből tagonként egy-egy liter bort biztosított. Ha az együttevés ideje alatt az ital elfogyott, a listásgazda megfelelő mennyiséget hozatott. Az étel elkészülése után a juhász mindenek előtt kóstolót vett a fazékból és küldött a húsadó gazda és a listásgazda feleségének. A gazdák körülültek a bográcsokat, amiket vasháromlábra vagy kerekasztalra helyezett a juhász és azután "mártottak" a vashazékból. Gyakran előfordult, hogy a maradék húst – egy bizonyos idő után, beszélgetést, borozgatást követően – megmelegítették és újra fogyasztották.

A gazdasági evés jelentősége – az "együttérzés ápolásán túl" – minden valószínűség szerint abban állt, hogy ezek az alkalmak lehetőséget adtak a társaság folyó ügyeinek az intézésére. Az evésen minden gazda megjelent, s így a fontos kérdésekben közösen, tulajdonképpen társasági gyűlésen dönthettek. A juhtartás gazdatársulá-

sai és azzal együtt a hagyományos szokások a régi gazdasági rendszer átalakulásával elvesztették jelentőségüket és helyükre új formációk kerültek.

A magyar nyelvterületen széles körben ismeretes volt az a szokás, hogy a pásztoroknak a szegődött bérükön, járandóságukon felül az év folyamán részint az egyes napokhoz kapcsolódva, részint más, naptári naphoz nem kötött alkalommal az állattartók helyenként hagyományosan kialakult étel-ital adományt adtak. A jószág első tavaszi kihajtása, őszi hazahajtása sok helyen ünnepélyes formában történt. A pásztorokat megvendégelték, mulatságot rendeztek számukra. A pásztorok bizonyos ünnepnapokon, vagy azok előestéjén házról házra jártak, köszöntőt mondtak, amely alkalmakkor az állattartók megajándékozták őket. A megajándékozás szokásának nagy múltját és fontosságát mutatja egy 1649-től való adat, amely már a régi hagyományokra való hivatkozással lényegében kötelezővé teszi az ajándékozást. Nádasdy Ferenc utasításában a mezei pásztorok számára (17. pont) olvassuk: "Sz. Márton napján, karácsony napján, farsang kedden, húsvét napján, valamint a régi szokás volt, most is a kitűl mi lehet, megadattasék." (Történelmi Tár, 1884. 560.) Ebből kitűnik, hogy a 17. sz. elején a Nádasdy birtokokon négy jeles nap alkalmával volt szokásban az ajándékozás. Később ezekhez még más naptári napok is kapcsolódtak. A hagyományra a recens néphagyományból számos példát tudunk említeni. A szokás a magyar nyelvterületen széles körben ismeretes, s sok helyen napjainkig megmaradt. Az alábbiakban a jeles napokhoz fűződő szokásokhoz közlök recens példákat egy nagyobb tanulmányhoz gyűjtött anyagomból.

Nádudvaron a pásztorokat a bérükön felül évente három ünnep alkalmával ajándékozták meg: húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor. Az év első ajándékozási alkalma a húsvét volt. Húsvétkor még csak a csürhés járt ki a jószággal, így ez a csürhés fő ajándékozási alkalma volt. A húsvét reggeli kihajtáskor a csürhessel együtt ment a felesége talyigával és átvette az ajándékokat: dúckalácsot, sonkát, egy-két tojást, a csordás először pünkösdkor kapott ajándékot. Négyszögű, hajtogatott sarkú túrósbéles volt a csordásnak adott ajándék. A felesége gyűjtötte össze fehér tarisznyába, s talyigán húzta haza. Karácsonykor a pásztorok dúckalácsot és pálinkát kaptak a gazdáktól.

Hajdúszoboszlón úgyszintén három ünnepnap – húsvét, pünkösd, karácsony – alkalmával kaptak ajándékot a pásztorok. A pásztorok, ill. a pásztorok bojtárjai az állattartó gazdákat sorban felkeresték, hogy kalácsot szedjenek. A csürhésnek, ill. a csordásnak, ha a jelzett ünnepnap szombatján kihajtott, a gazdaasszony a kalácsot kivitte a kapuba, s ott adta át. Egyébként a bojtárok bekopogtak a gazdákhöz, ahol érkezésükre már számítottak, s előre elkészítették a vesekalácsot, a fonatost. A csürhés és a csordás a sertés, ill. a tehén számának megfelelő számú kalácsot kapott a gazdaasszonytól. A juhtartók – függetlenül a juh számától – egy-egy kalácsot kaptak. A csürhés és a csordás – az állatállomány számától függően – 150–200 kalácsot kapott. A pásztorok a kalácszedést követően hosszú időn át kenyér helyett is kalácsot ettek, s fogyasztotta a család is. A kanecetesnek nevezett savanyú ételbe szeletelve fogyasztották. A bojtár fehér tarisznyába gyűjtötte a kalácsot, s gyakran előfordult, hogy az kétszer, olykor háromszor is megtelt egy-egy ünnep alkalmával.

Hajdúböszörményben a pásztorok húsvétkor és karácsonykor kaptak kalácsot az állatok tulajdonosaitól. A pásztor felesége a kapott kalácsokat abroszba gyűjtötte és

ha sok gyűlt össze, a felesleget eladta. Egy abrosz pásztorkalács 1942 húsvétján 8 pengő volt. Ha a kapott kalács fölöslegét nem adták el, akkor elcserélték. Egy abrosz kalácsért egy üveg pálinkát vagy egy demizson bort adtak. Pünkösdkor is volt ajándékozás. Ez alkalommal a gazda vitte ki a legelőre a pásztornak a bort és a kalácsot.

Sárrétudvariban húsvét és pünkösdkor reggelén, amikor a csordás és a kondás hajtotta az állatokat, a részükre sült dückalácsokat kivitték nekik a kapuba. A jobb módú gazdák italt is adtak. A kalácsot zsákba rakták. Ha a kondás karácsonykor is kihajtott, ugyancsak dückalácsot és italt kapott.

Karcagon húsvétkor és pünkösdkor a gazdák tehenenként egy-egy fonott kaláccsal és borral ajándékozták meg a csordást. A csordás zsákot vitt magával, s abba gyűjtötte a kalácsot. A csűrhes úgyszintén kapott kalácsot és bort. Előfordult, hogy a csűrhes és bojtárja "egész nap" mulatott, énekelt és táncolt a legelőn.

Túrkevéen pünkösdkor reggelén, amikor a csordás elindult, ment vele a felesége vagy a gyereke, aki zsákot vitt magával. Ha a gazdák hallották, hogy dudál, kieresztették a jószágot, s a gazda vagy a gazdaasszony ment ki a kapuba, hogy átadja a fonott kalácsot. A pásztort többnyire itallal is megkínálták. A gulyások kiveréstől szorulásig a pusztán voltak. Pünkösdkor a gazdaasszonyok bőséggel sültöttek kalácsot: "Na, lányom, most sok kalácsot süssünk, mert jönnek a pásztorok!"

Dévaványán a nagyobb ünnepek alkalmával, húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor a pásztoroknak fonatos, dúc- vagy vesekalácsot adtak. A pásztorok a nyakukba bakót (csikóbőrből vagy borjúbőrből készült tarisznyaféle) tettek. Volt, aki két bakót vitt, mert számított arra, hogy sok kalácsot kap. A meddő gulyától a pásztor vagy bojtár bement a faluba, sorba járta a gazdákat és összegyűjtötte a kalácsot. Karácsonykor a pásztorok elmentek megköszönteni a gazdákat. Az ünnep első reggelén mentek, s így köszöntöttek: "Jó reggelt kívánok, Mihály gazda! Az Isten éltese sokáig, hogy a jövőben is megmaradjunk békességben. Legyen jó termés, hogy nekem is jusson belőle, mert üres a tarisznyám." A gazda kolbászt vagy szalonnát, vagy egy keresztcsontot (erősen lemetezett füstölt sódar) adott a kántáló pásztoroknak.

A csordás megajándékozásának sajátos formáját ismerjük Tiszalókról. Amikor a gazda, leginkább azonban a gazdaasszony pünkösdkor reggelén hajtotta a tehenet a legelőre, vitte magával a csordás részére a kalácsot. Többnyire fonatos kalácsot, de gyakori volt, hogy túros bélest, lekváros bélest, mákoskürtöt sültöttek ez alkalommal a pásztorok részére. Szakajtóruhába takarva vitték ki a legelőre. A csordás felesége a legelő szélénél zajdaruhát terített le, s az állattartók a kalácsot arra rakták. A szőlőtermő gazdák egy üveg bort is vittek. A csordásné sorban mindenkinek boldog ünnepet kívánva megköszöntötte az ajándékot. A kondásnak a kalácsot a kapuban adták át. A kondást, amikor reggel kihajtotta az állatokat, a tulajdonosok a kapuban várták és ott nyújtották át az ajándékot. A kondást, mivel húsvétkor és karácsonykor is hajtott, ezen napok reggelén is megajándékozták. A gulyások a legelőről pünkösdkor bementek a faluba és sorba járták a kintlevő állatok tulajdonosait, akiknek ünnepet köszöntöttek. Úgyszintén kalácsot kaptak, s a gazdák megkínálták őket itallal. Tiszadán a pásztorok megajándékozásának szokása azonos volt a tiszalókiéval. Furtán a pásztoroknak a három ünnep alkalmával a gazda vagy a gazdaasszony fonatos kalácsot adott át. Méhkeréken pünkösdkor reggelén szintén fonott kalácsot kapott a csordás, s pálinkával is megkínálták. Egy kenyeret és állatonként fél kg. szalonnát, mint járandóságot az

év folyamán sorban házanként a kapuban kapta meg az állattartó gazdáktól. Ez alkalommal többnyire egy üveg italt is kapott.

Zempléni, abaúji, borsodi és gömöri területeken általánosan elterjedt hagyomány volt a pásztorok ünnepnapjainak megvendéglése, megajándékozása. Kékeden húsvétkor és pünkösdkor a csordás minden háztól, ahonnan tehén járt a legelőre, három-négy túróslángost, lekváros lángost kapott. Nagypénteken pedig egy szakajtó lisztet adtak a csordásnak. Ez volt az ún. nagypénteki liszt, ami a béren felül járt a csordásnak. Abaújváron húsvétkor és pünkösdkor mákoslepényt, túróslépenyt, fehérkalácsot kapott a csordás és egy ital pálinkával is megkínálták. Abaújdevecseren a csordás karácsony este kürtölve járt házról házra. A gazdaasszonyok túróslángost vagy lekváros lángost vittek ki a kapuba, ahol azt a pásztorok átnyújtották. Edényben a pásztorok karácsonykor kolompot rázva járták végig a falut. Tojást, szalonnát, kalácsot kaptak. Gömörben a Csemosnya-völgyi Dernőn karácsony estén a pásztorok fújtak. A csordás és a kondás együtt járt *vincsoválni*. Káposztás, krumplis vagy juhtúrós lapiskalácsot adtak nekik. A pásztorok utófarsangon is jártak adománygyűjtés céljából.

A Csetnek-völgyi Páskaházán hasonlóképpen mentek a pásztorok farsangolni. A pásztorok a kezükben nyársat tartottak, amelyre ráhúztak egy jókora darab szalonnát, mintha azt már kapták volna, hogy a "méretet" ahhoz igazítsák a gazdák. Némely helyen kolbász és tojás is kijárt a pásztoroknak. A Csermosnya-völgyi Barkán farsang utóljára a csordás és a kondás úgyszintén sorba járta a házakat. Vasnyársat tartottak a kezükben, amelyre a kapott szalonnát húzták.

A pásztorok ilyen alkalommal az egész falut bejárva olyan nagy mennyiséget összegyűjtöttek, hogy némelyik gazdának se volt annyi szalonnája.

A farsangi nyársalás a koledáló szokáshagyományba tartozik, s nem csupán a pásztorok hatáskörébe. Farsangkor a faluközösség más – elsősorban szegényebb – egyedei jártak, hogy szalonnát, esetleg egyéb naturáliát gyűjtsenek. A csak pásztori megajándékozásra Barkán húsvét előtt zöldcsütörtökön került sor. Zöldcsütörtökön a csordás kürtölve ment végig a falun. A gazdák kimentek a kapuba és pénzt adtak a pásztoroknak. Húsvét első napja reggelén pedig kerek-kalács volt az ajándék. A csordással ment a felesége, aki a kalácsot batyuba szedte. Régi szokás szerint **húsvét első napján** a csordás akkor is kihajtotta az állatokat, ha még egyébként a **legeltetésre sem fű**, sem az időjárás nem volt megfelelő. Páskaházán (Csetnek-völgy) karácsonybőjtin (karácsony este) a csordás, a kondás és mindkettő felesége végigment a falun. A csordás trombitált, s a házakból a gazda vagy a gazdaasszony kivitte a kapuba a nekik szánt ajándékot, a kalácsot és a pálinkát. Hasonló szokás volt a Murány-völgyi Miskolcsányban is. A Túróc-völgyi Felsőfalun a pásztorok fogadásakor **kiszereződtek**, hogy három ünneplőt kapnak. Ez azt jelentette, hogy bőjtnapeste (karácsonykor); húsvétkor és pünkösdkor kalács és pálinka járt nekik a rendes évi bérükön felül. Felsőfaluban, valamint az ugyancsak Túróc-völgyi Alsófaluban és Deresken a csordás és a kondás külön, olykor együtt ment végig a falun. A csordás kürtölt, a kondás **patogott**. Amikor az állattartók a kúrtszót, ill. a pattogást meghallották, az összes ünnepi – mákos, túrós, lekváros – kalácsból szeltek egy-egy darabot és kb. egy decinyi pálinkával kivitték a kapuba. A pásztor felesége abroszba szedte a kalácsot. Az abroszt mindkét végén megkötötte. Az egyiknél a nyakába akasztotta. A másik végét pedig a karján tartotta. Az így kialakított batyuba rakta a kalácsot. A pásztor a pálink-

kát – néhány pohár elfogyasztása után – rendszerint a harmadik, negyedik ház után, butykosba töltötte. A Sajó-völgyén, Pelsőcön, Sajórecskén, Szentkirályin a túrós vagy a lekváros lángost tarisnyába rakták. Pelsőcön a háton vitt batyuba tették az állattartók a kalácsot. Ez utóbbi helyen a csordásnak dohányt is adtak. A kondás karácsony első napjának reggelén kapta meg az ajándékot, amikor hajtotta az állatokat.

A gömöri Száraz völgyön, Ragályon és Gömörszőlősen ugyancsak a három ünnep – karácsony, húsvét, és pünkösd – volt az ajándékozási alkalom. Húsvétkor és pünkösdkor mindkét pásztor a hajtással egyidőben kapta meg a kalácsot és az italt. A csordás karácsonykor végigment a falun, s minden háznál kapott kalácsot és italt. Ragályon karácsonykor a juhtartó gazda a bacsojának bort küldött. Előfordult, hogy behívatta a házába és megvendégelte.

A felső-magyarországi területekről megemlíthetjük még, hogy Nagycétényben (Nyitra m.) karácsony böjtjén jártak a pásztorok házról házra. Ünnepi köszöntőt mondtak. Szalonnát, cipőt és pálinkát kaptak. Az ugyancsak Nyitra megyei Ahán a kondás és a csordás karácsony este járt köszönteni. Nyírfavesszőket vittek magukkal. A gazdaasszony egy szállal megcsapkodta őket. A pásztorok az ütésekkor magasra ugrottak, hogy az állatok egészségesek, virgoncok legyenek. A gazdaasszonytól kalácsot, bort vagy pálinkát kaptak.

A vesszőhordásra és azzal kapcsolatos adománygyűjtésre bőséges példát említ Manga János az Ipoly menti területről. Dunántúlon Vas megyéből vannak adatok a vesszőzésre, amely Márton napjához kapcsolódott. Ez alkalommal, továbbá húsvétkor, József napkor, ritkábban Szt. György előtti vasárnapon tojással, kaláccsal, perccel, réteszel, olykor pénzzel adományozták meg a pásztort (Bárdosi J.). Zalánban úgyszintén jártak a pásztorok köszönteni. Szt. György napkor a gazdákat végigjárták jó reggelt köszönteni. A bojtár kosarat, edényt vitt magával, amelyekbe a kalácsot, a tojást és a zsiradékot gyűjtötte. Sz. Márton napkor is kaptak egy karika rétest és egy pohár bort (Bofta, Madarasy Gy.). Erdélyből és más magyar nyelvterületről Szendrey Zsigmond ismertet idevonatkozó anyagot.

A pásztorok ünnepi megajándékozása más népek hagyományában is ismeretes volt. Így pl. sajátosan kapcsolódik az agrármágiához az egykori razani kormányzóság területén lakó délorosz hagyomány. Karácsonykor a pásztor házról házra járva "bevetette" a házbelieket magokkal: "Az élőnek, a termésthözónak, a gazda és a gazdaasszony egészségére." Vagy: "Vetek, vetek nyári búzát, zabot, hajdinát a borjaknak, a bárányoknak és minden parasztnak." A pásztor kalácsot kap új esztendei ajándékkul (Zelenin D.). Vagy pl. az úgyszintén egykori szmolenszki kormányzóság területén Szt. György napján ünnepélyesen hajtották ki a nyáját a tavaszi legelőre. A háziasszonyok szalonnával és tojással ajándékozták meg a pásztorokat (Bogatyrev P., 1. Dömötör T.). Hasonló adományszerző szokások ismeretesek a szlovák, a szerb, a bolgár, a német stb. néphagyományban. Az őszi, tavaszi pásztorünnepeknek több európai nép hagyományában kiemelkedő jelentőségük volt.

Az adományszerző pásztorszokások összehasonlító vizsgálata sok tanulsággal szolgál mind az állatkultusz szempontjából. Számos példából kitűnik, hogy az idetartozó hagyomány a rítusok, a hiedelmek területéről magához vonzott több olyan elemet (pl. zajscapás, vesszőzés), amelynek más funkciója is volt. Az első kihajtás a legelőre, a behajtás a legeltetési idény végén számos preventív rítust alakított ki. A

pásztorünnepek a népélet legrégibb rétegéhez tartoznak, s a hajdankori kultuszok emlékeit őrizték meg napjainkig.

OBICEIURI PASTORALE ÎN ALFÖLD

Rezumat

Diferitele grupuri care practică păstoritul în Ungaria se remarcă prin obiceiuri tradiționale bogate și diferențiate de la o zonă la alta. Dar, deosebiri în obiceiuri apar și între crescătorii de animale care se ocupă de diferite rase. Sînt firești deosebirile între stăvari, oieri, păstori și porcari. Diferențieri există între obiceiurile practicate de păstori de pe pășunile puste și a păstorilor sătești, localnici. Primii, în cursul anului trăiesc în microcomunități la pustă, ultimii trăiesc în conformitate cu obiceiurile societății sătești.

În expunerea mea, arăt câteva caracteristici ale obiceiurilor păstorilor de la Hortobágy, și chiar a celor din Cîmpia Maghiară:

1. Din sărbătorile păstorești de la Hortobágy și a satelor din împrejurimi, importantă este ziua *Sf. Dumitru*. În această zi oierii organizează o petrecere mare. Cu ocazia asta ei au invitat pe stăvari și pe păstori. La ospăț participau și nevestele păstorilor.

2. Asemănător și tradițional este și obiceiul "*mîncatul gospodăresc*", la care iau parte proprietarii de animale și păstori. Cu ocazia *angajării păstorilor, tunderea oilor și darea socotelii de toamnă* proprietarii au ținut ospăț cu păstori. Acest obicei a avut un scop dublu: a) cultivare relațiilor între stăpîni și păstori; b) înțîlnirile au cauzat discuții despre creșterea animalelor.

3. Răspîndit a fost și obiceiul, conform căruia în cursul anului, în afara simbriei, la anumite zile calendaristice, păstori au primit danii în mîncare și băutură.

4. La obiceiurile mai sus amintite aparține și un obicei caracteristic păstoresc: "*ducerea nuielor*". Păstori de la sate, în primul rînd din unele locuri de "Dincolo de Dunăre" și din "Zona de Sus", în ziua de *Sf. Martin* și la *Crăciun* au vizitat pe rînd proprietarii de animale, avînd în mîna o legătură de nuielă. Gazda cu soția lui a luat o nuiă din legătură cu care a lovit păstorul cu scopul ca animalele să fie proaspete și sănătoase. Obiceiul "ducerea nuielor" este cunoscut și la alte popoare europene.

LES COUTUMES PASTORALES DANS LA ZONE D'ALFÖLD

Résumé

Les différents groupes qui pratiquent le pâturage en Hongrie, se remarquent par des coutumes traditionnelles riches et qui se distinguent d'une zone à autre. Mais, les différences entre les différentes coutumes apparaissent entre les éleveurs qui s'occupent des différentes espèces. Les distinctions entre des éleveurs des chevaux, des moutons, des bestiaux et des porchers sont naturelles. Il a des différences entre les coutumes pratiqués par les bergers des pâturages de la "Pusta" et les coutumes des bergers des villages. Les premiers, au cours de l'année vivent dans des petites communautés dans la "Pusta", tandis que les autres s'intègrent dans la vie des communautés villageoises respectives.

Cet ouvrage met en évidence les traits caractéristiques des coutumes des bergers de la Hortobágy et mêmes des coutumes de la Plaine Hongroise:

1. Parmi les fêtes pastorales de la Hortobágy et des villages des alentours, important est le jour de Saint Dimitrie. A l'occasion de cette fête, les bergers font la noce. A cette occasion, ont été invités les éleveurs des chevaux et des bestiaux des alentours aussi. Au festin participent les épouses des bergers aussi.

2. Semblable et traditionnelle est l'habitude du "dîner collective" (le festin collective), auquel prennent part les propriétaires des animaux et les bergers. A l'occasion de l'engagement des bergers, la tondaison et aux comptes d'automne, les propriétaires organisent des festins avec les bergers. Cet usage a eu un double but:

- a) de cultiver les relations entre les maîtres et les bergers;
- b) les rencontres ont causé des discussions sur l'élevage des animaux.

3. Une autre coutume a été aussi répandue, conformément auquel durant l'année, sauf le salaire, a l'occasion des certains jours, les bergers ont reçu des donations qui consistaient en nourriture et boisson;

4. Aux coutumes mentionnées au-dessus, on peut ajouter encore une, caractéristique pastorale "ducerea nuielelor" (occasion avec laquelle les bergers portent aux mains un lien de verges). Les bergers des villages, en premier lieu ceux de "Tau delà Danube" (de l'autre côté de Danube) et "de la zone d'en haut" (du dessus), le jour de Saint Martin et au Noël, ont visité à tour de rôle les propriétaires, portant un lien de verges.

Le hôte ou sa femme ont pris une verge du lien et ont frappé le berger; le geste ayant comme but que les animaux soient frais et sains. Cette habitude est connue chez les autres peuples européens aussi.

MIGRÁCIÓS JELENSÉGEK KELET-MAGYARORSZÁGON A HAGYOMÁNYOS ÁLLATTARTÁSBAN

de

SZABADFALVI JÓZSEF

Az európai néprajztudomány a pásztorkodási rendszereket elsősorban a fellelhető migrációs jelenségek alapján tipologizálta. Általában a következő nagyobb típusokat különböztették meg: *nomadizmust*, *transzhumanszt* (transhumance), és *Almwirtschaftot* (Alpwirtschaft). Mi, magyarok az utóbbira jobbra a *havasi pásztorkodás* kifejezést használjuk.

A magyar állattenyésztés néprajzi tanulmányozása, a 19. sz. utolsó harmadában, más nyomokon indult. A téma első monografikus feldolgozója, az eredetileg zoológus *Herman Ottó* az állattartásban megnyilvánuló különbségeket egymásra épülő fejlődési fokozatokba rendszerezte: Azokat a pásztorkodási formákat, amelyekben az extenzív tenyésztési mód dominált, azokat ősi típusoknak, egy korábbi állattenyésztési eljárás reliktumainak tekintette. Ahol az állatok takarmányozásával és istállóknban való elhelyezésével jobban törődtek, fejlettebb, magasabb szintű formának tekintette.¹ Herman Ottó nyomdokain *Györfly István* alkotta meg a magyar állattenyésztés máig is alkalmazott tipológiáját: *szilajpásztorkodás*, *félszilaj pásztorkodás*, *kezestartás* v. *istállózó állattenyésztés*.² 1969-ben megjelent tanulmányomban részletesen foglalkoztam a magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai kérdéseivel.³

A magyar etnográfusok egy része felfigyelt a Kárpátok magashegyi területein folytatott migrációs jelenségekre, sőt azok feldolgozásában is részt vett.⁴ Mások, el-

¹ *Herman Ottó*: A magyar pásztorok nyelvkinse. Budapest, 1914. 160, 317, 333, 402, 502.

² *Györfly István*: Gazdálkodás. In: A magyarság néprajza. Budapest, 1941. II*2 5–225.

³ *Szabadfalvi József*: A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémáihoz. Népi Kultúra – Népi Társadalom, II. Budapest, 1969. 45–62.

⁴ *Takáts Sándor*: Régi pásztornépünk élete. In: *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. II. Budapest, 1915. 295–354.; *Takáts Sándor*: A nyaraló és telelő. In: *Takáts Sándor*: A magyar múlt tarlójáról. Budapest, é.n. 301–308.; *Veress Endre*: Erdélyiek legeltetése Moldva havasalföldjében. Magyar Gazdák Szemléje, XXXIII. Budapest, 1928. 162–178, 209–228, 289–308; *K. Kovács László*: A bálványosvárjai fejos juhászat. Néprajzi tanulmányok, No. 2. Budapest, 1947.; *K. Kovács László*: Beiträge zur Frage des Esztena-Genossenschaften (Melkgenossenschaften) in der siebenbürger Heide. In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Red.: *Belényesi Márta* – *Földes László* – *Gunda Béla*. Budapest, 1961. 329–361.; *Kós károly*: A kalotaszegi kosarazó juhászat.

sősorban Gunda Béla a Dél-dunántúlon észlelhető migrációval egybekötött sertés-makkoltatásra mutattak rá.⁵ Varga Gyula pedig 1956-ban arról adott hírt egy kisebb tanulmányában, hogy egyes nyírségi községekből juhászok rendszeresen hajtának juhokat nyári legelőre a Bihar megyei Kismarjára.⁶ A Kárpát-vidék népeinek állattenyésztéséről, jobbára pásztorkodásáról 1961-ben jelent meg Budapesten egy kiváló tanulmánykötet német nyelven az áldott emlékezetű Földes László szerkesztésében. Ebben a magyarok mellett ukrán, lengyel, román, morva, szlovén és bolgár tudósok is publikáltak saját népeik pásztorkodásáról.⁷ 1969-ben Földes László még monumentálisabb tanulmánykötetet szerkesztett, ahol közel háromtucat élvonalbeli kutató publikált Európa, a Közel-Kelet, s részben Ázsia sztyeppeövezeteinek pásztorkodásának legjellegzetesebb területeiről és eljárásairól.⁸ E két munkát nem ismertetem, a pásztorkodáskutatók ismerik vagy legalábbis hozzáférhető számukra. Mindezek alapján azt szeretném leszögezni, hogy a magyar kutatók hazánk népi állattartása feldolgozása során valójában nem foglalkoztak a máshol oly annyira exponált migrációs jelenségekkel. Az 1961-ben megjelent kötetben csupán Balogh István írt a Hortobágy pusztá extenzív állattenyésztése kapcsán a hajdúsági városok, elsősorban Debrecen, részben a Nagykunság és a Kiskunság városainak ún. külsőleges nyaraltatásáról.⁹

Én magam az 1960-as évek elejétől kutatom a magyar alföldi állattenyésztést és pásztorkodást. 1966-ban jelent meg tanulmányom magyarul, majd 1968-ban angolul egy terjedelmesebb tanulmányom, amelyben a folyók s más vízjárta területek mellékén való állattenyésztés történeti és recens hagyományainak tömegét gyűjtöttem össze.¹⁰ 1970-ben jelent meg nyomtatásban kandidátusi disszertációm *Extenzív állattenyésztés Magyarországon* címmel. Ebben külön fejezet található *Migráció és extenzívítés* címmel.¹¹ Itt rámutattam több migrációs jelenségre, jobbára azonban a nyírségi juhászok vándorpásztorkodásával, illetőleg az Alföldön a transzhumansz legettetésre emlékeztető folyómenti teletetés emlékeivel foglalkoztam. Itt arra az eredményre jutottam, hogy az extenzív állattenyésztéssel, a nem elegendő legelővel és takarmánnyal jár együtt a migráció.

Miscellanea Ethnographica, I. 3–28. Kolozsvár, 1947.; Földes László: Esztana und Esztana-Genossenschaft bei den Szeklern. In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa, Budapest, 1961. 283–328.; Földes László: Quellen zur Transhumance in Siebenbürgen. – Walahei aus der ersten Hälfte des Jahrhunderts. In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur Red.: Földes László. Budapest, 1969. 345–356.; Szebeni Géza: A csíki juhászat. Ethnographia, LXXIII: Budapest, 1962. 54–89.; Kniezsa István: A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolatai. Ethnographia, XLV. Budapest, 1934. 62–73.

⁵ Gunda Béla: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban, Földrajzi Közlemények, LXVI. Budapest, 1938. 30–52.

⁶ Varga Gyula: Vándorló juhászok a kismarjai szíken. Ethnographia, LXVII. Budapest, 1956. 109–123.

⁷ Földes László (szerk.): Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest, 1961.

⁸ Földes László (szerk.): Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest, 1969.

⁹ Balogh István: Formen des extensiven Viehhaltung auf den Puszten von Debrecen. In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest, 1961. 465–503.

¹⁰ Szabadfalvi József: Nomád teletetési rendszer az Alföldön. Műveltség és Hagomány, X. Debrecen, 1964. 85–136.; Szabadfalvi József: Nomadic Wintering Sisten on the Great Hungarian Plain. Acta Ethnographica, XVII. Budapest, 1968. 138–167.

¹¹ Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagomány, XII. Debrecen, 1970.

Alig egy évvel később, 1971-ben, a Gunda Béla 60. születésnapjára kiadott tanulmánykötetben foglaltam össze a magyar pásztorkodásban fellelhető migrációs jelenségeket.¹² Ebben a következő típusokat vettem számba:

1. A két- és háromnyomásos gazdálkodás idején legeltetés a legelők mellett az ugaron, aratás és behordás után a tarlón, a nyár közepétől a kaszálókon, ősztől az egész határban.

2. Nyaraltatás a nagyhatáru alföldi településeken a lakóhelytől távol eső ún. külső legelőkön, ill. teleltetés a település határában lévő erdőségeken.

3. Legelővel nem rendelkező juhtartó gazdák az Alföldön, jobbára a Nyírségben tavasztól tarlószabadulásig a széles állathajtó utakon vásárról-vásárra hajtották állataikat, aholis azokat nem adták el, de közben az útmentén legeltették állataikat.

4. A legelővel nem rendelkező juhászok legelő- és takarmánybiztosításának módja az ún. felestartásba adás. Állományukkal két-három évre elszegődtek egy olyan birtokoshoz, földesúrhoz, akinek volt fölös legelője. A gazda biztosította a legelőt, a téli takarmányt, istállót és jobbára természetben bért és lakást a juhásznak és családjának. A szerződés végén megfizették a teljes juhállományt, illetőleg, minden évben, a tejből és gyapjából való hasznót is az értékesítéskor megfizették.

5. Nyaraltatás a településtől távol bérelt legelőn. Azok az állattartók, leginkább juhászok, akiknek nem volt lakóhelyükön elegendő legelőjük, pontosabban földjük után elegendő legelőjoguk, azok viszonylag közel, illetőleg távolabbi települések határában béreltek állományuk létszámának megfelelő legelőterületet.¹³

6. A téli migráció legjellegzetesebb módja a sertésmakkoltatás. Ahol nagy kiterjedésű tölgy- és bükkerdők találhatók évszázadokon keresztül fogadtak késő ősszel, tél elején sertésnyájakat. A lehullott makkon "legeltették", illetve hízlalták fel a sertésnyájakat. Az Alföld erdőségei általában nem tudták ellátni a szükségleteket, ezért a szomszédos hegyvidék tölgy- és bükkerdőségeiben béreltek a földesúrtól vagy községtől makkos erdőket. A sertésmakkoltatás, sok területen, egészen a 19. század végéig fennmaradt. Ezt a jelenséget több tanulmányomban részletesen bemutattam.¹⁴

7. Teleltetés folyók völgyében, mocsaras, lápos területek magaslatain: A múlt század közepéig Nagyalföldön szokásban volt a teleltetésnek egy olyan módja, amikor a nyári legelőről nem falujukba, portájukra hajtották haza állataikat, hanem "vizek" mellékre, ahol a magasra nőtt növényzet nyújtott némi takarmányt és bizonyos természetes védelmet az állománynak. Néhol készítettek egyszerű karámkokat, fél-eresszel ellátott aklokot, sőt gyűjtöttek is némi szénát az állatoknak.

¹² Szabadfalvi József: Migrationsformen im ungarischen Hirtentum. Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda. Red.: J. Szabadfalvi – Z. Ujváry. In: Műveltség és hagyomány, XIII–XIV. Debrecen, 1971. Studia Folkloristica et Ethnographica, No. 10. Debrecen, 1984. 131–148.

¹³ Említett disszertációmban részletesen foglalkoztam a nyírségi vándorjuhászat formáival: Szabadfalvi József i.m. (1970). 88–108.

¹⁴ Szabadfalvi József: Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. Műveltség és Hagyomány, X. Debrecen, 1968. 55–84.; Szabadfalvi József: Makkoltatás a Zempléni-hegységben. Ethnographia, LXXIX. Budapest, 1968. 62–75.; Szabadfalvi József: Migration und Mastnutzung im östlichen Randgebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene. Acta Ethnographica, XXI. Budapest, 1972. 317–345.; Szabadfalvi József: Zur extensiven Schweinezucht auf der Grossen Ungarischen Tiefebene. Ethnographica et Folkloristica Carpatica, I. Debrecen, 1979. 53–62.

8. A Nagyalföld keleti vízmenti, dúsvegetációs tájaira a 18. századtól jártak román juhászok telettetésre.¹⁵

A románok transzhumáló juhtenyésztésének természetesen nem ezek voltak a legfontosabb területei!

Mostani előadásomban, a szerényre szabott időtartam miatt, a következő jellegzetesebb magyar migrációs jelenségekhez fűzök gondolatokat: A jelenségek teljeskörű elemzésére és értékelésére itt nem vállalkozhatom:

A. Telettetés folyóvölgyekben vagy más vízjárta területeken.

B. Állatok nyári legeltetése lakóhelyüktől távol.

C. Sertésmakkoltatás.

Mindhárom jelenség – hasonlóképpen mint a migráció minden formája – valahogyan az ún. extenzív állattenyésztés függvénye, illetőleg nincsen összhangban az adott terület gazdálkodásának két nagy szektora, a földművelés és az állattenyésztés. A lakosság egy része több állatot tart annál, amit télen vagy nyáron képes a településen nyári legelővel, v. takarmánnyal ellátni, valamint istállózni. Következésképpen ugyanezeket elmondhatjuk az eurázsiai és északafrikai "vándorpásztorodások" klasszikus formáira, főként a nomadizmusra, a transzhumanszra, de a havasi pásztorkodásra is. Ebben hát rokon minden hagyományos migráción is alapuló pásztorkodás. Erre a jelenségre a már említett 1970-ben megjelent könyvemben is részletesen rámutattam.¹⁶

A migráció közvetlen kapcsolatban van a takarmánykészítés és takarmánytermesztés mennyiségi és minőségi mutatóival is. A kaszálók szénája – egyrészt – nem minden állatnak nyújt takarmányt, illetőleg a település határában gyűjtött mennyiség nem mindig lehetett elegendő a teljes állatállománynak. A belterjes állattenyésztés teljes takarmánybázisát csak a szálas és kapás takarmánynövények (kukorica, burgonya, tök, takarmányrépa, ill. lóhere, lucerna stb.) széleskörű elterjedése teremthette meg. Ez pedig országainkban alig vehető egyszáz esztendősnak. A takarmánynövények teljes nagyságrendű termesztése csak a 19. század utolsó, ill. századunk első két évtizedében alakult ki!

Az állatállomány elhajtása más területekre pontosan azért alakult ki, mert helyben nem tudták legeltetni, illetőleg takarmánnyal ellátni azokat. Ezért kell megkülönböztetnünk az ún. *passzív takarmányozást* az ún. *aktív takarmányozástól*.¹⁷ Az első forma azt jelenti, hogy oda hajtották az állatokat, ahol azok maguk keresték össze nyári vagy téli táplálékukat. Az ember még nem gyűjtötte össze a teljes vagy az összes állat részére az eleséget.

A. A folyók vagy más vízjárta területek mellékén való telettetésről 1966-ban jelent meg egy nagyobb terjedelmű tanulmányom *Nomád telettetési rendszer az Alföldön* címmel. A középkortól levéltári adatok sora, a 18. századtól történeti, gazdasági,

¹⁵ Gunda Béla: A román pásztorkodás magyar kapcsolata. Nép és Nyelv, I. Kolozsvár, 1941. 313–319.; Balogh István: Adatok a román pásztorok 18. századi alföldi legeltetéséhez. Műveltség és Hagomány, III. Debrecen, 1961. 213–218.; Földes László: i.m. (1968); Földes László: A vándorló Erdély. Ethnographia, XCIII. 1982. 333–389.; Béres András. Erdélyi purzsások telettetése a Hortobágyon. Műveltség és Hagomány, XV–XVI. Debrecen, 1973–1974. 139–152.

¹⁶ Szabadfalvi József: i.m. (1970) 162–177.

¹⁷ Szabadfalvi József: i.m. (1970) 58–82.

statisztikai s más források, majd pedig a 20. századi néprajzi módszerrel feltárt adatok százával sorakoztathatók elő arra, hogy széleskörű gyakorlat volt elsősorban a nagyobb mennyiségű állattartó területeken az, hogy a lovakat, szarvasmarhákat vagy juhokat nem településekre, pontosabban portájukra hajtották haza a nyári és őszi legelőkről, hanem külön kialakított téli szállásokra. Ennek legegyszerűbb módja az volt, hogy a vízmenti dúsvegetációjú terület egyik magaslatán letaposták a magasra nőtt nádat és más növényzetet, oly nagy területen, hogy a nyájak rendszeren elférjenek. Megegett, hogy a határvonalnál a nádat falszerűen jól össze is korcolták. A pásztorkoknak ugyancsak nádkunyhót készítettek. A terület magasra nőtt vegetációját a hó sem lepte el, így némi táplálékhoz is jutottak. A magasra nőtt növényzet némi védelmet is nyújtott a téli szelek, viharok ellen. Voltak fejlettebb téli szállások is, ahol nem zárt istállók, hanem egyszerűbb építmények is álltak, illetőleg ahol némi kaszált szénát is gyűjtöttek oda. Ilyen volt még századunkban is pl. Debrecen keleti és északi határán elterülő erdőségekben, illetőleg a Duna mentén a Sárközben.¹⁸

A magyar alföldi pásztorkodásnak ezt a sajátosságát 25 éve "nomád jellegűnek" minősítettem. Hozzátettem még azt is, hogy folyamatossága feltételezhetően fennmaradhatott jó ezer esztendőn át, egészen a honfoglalás korától. Szakmánk nagyobb fele inkább arra hajlik, hogy az csupán egy másodlagos folyamatként a középkortól, a pusztázással és a nagyhatáru települések kialakulásával jött csak létre. Ezek a kutatók az extenzivitást és a migrációt mindenképpen összekötik a nagyobb pusztai legelők kialakulásával. Elfeledkeznek arról, hogy az állattenyésztés technikai szintje nem (csak) a település határának nagyságától, sőt inkább a gazdálkodás technikai szintjétől függ. Illetőleg a kasza v. a széna pusztá említése – pl. történeti forrásokban – önmagában még nem igazolja a közösség teljes állatállományának folyamatos és általános takarmányozását.

Kézenfekvő egy másik összevetés is: Az Alföldi vízmenti teletetés hasonlóságot mutat a transzhumáló pásztorkodás teletetési módjával is. Gondoljunk itt. pl. a Kárpátok román pásztoraik teletetésére a Duna Delta vidékénél, az Alduna mellett, vagy akár Moldvában a folyók mentén, vagy akár a bihari és békési Sárretn. Évek telvén és többszöri végiggondolás után mégis az eurázsiai pusztai pásztorkultúra hagyományaival érzem a genetikai kapcsolatot a magyar pásztorkultúra eme sajátosságának.

Legyen szabad azt is megemlítenem, hogy elavultnak érzem a nomadizmus kategorizálását is: Elmosódnak a határok a *nomád* és *félnomád* között. Az adatok sokasága bizonyítja, hogy ahol arra az éghajlati viszonyok lehetőséget biztosítanak az ún. nomád népek is foglalkoznak némi növénytermesztéssel, gyűjtenek némi takarmányt, legalább a fiatal és a fejős állatok részére, illetőleg téli szállásaikon található egyszerű fallal körülvett karámok, sőt féleresztes aklok is. Történeti és récents adatok igazolják, hogy nem nagy időintervallumok telvén – a régi szóhasználat szerint – a "nomádok" téli szállásaikon természetesen valamilyen növényt, majd valami rászorított

¹⁸ Balogh István: A jószág teletetése Debrecen környékén. Debrecen, 1938. Különlenyomat a Déri Múzeum Évkönyvéből.; Balogh István. i.m. (1961).; Kovács Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Néprajzi Értesítő, XIII. Budapest, 1912. 207–239.

arra, hogy felhagyjanak vele.¹⁹ Feltételezhető az útleírók v. kutatók megfigyelésének pontatlansága is.

B. A nyírségi juhászok évi legeltetési rendje pedig nagy hasonlóságot mutat Európa magashegyi területein fellelhető havasi pásztorkodásával annyi különbséggel, hogy itt nem a hegyek erdőhatáron felüli legelőin vannak a nyári szállások.

A Nyírség falvaiban azokat a, legtöbbször szegény parasztokat, akik – meggazdagodás reményében – juhot vásároltak össze és juhászatra adták a fejüket, *magatartó juhászoknak* nevezték. 100–200 juhukat maguk pásztortolták, esetleg fiuk segített nekik.

Tekintsük végig életüket tavasztól: A Nyírség területén igen sok volt a földbirtok, a falvaknak viszonylag kis határ jutott, a parasztbirtokosoknak kevés földjük volt. A 19. században nagyon sok legelőt feltörtek és bevetettek. A juhtenyésztő gazdák még ott is kiszorultak falujuk legelőjéről, ahol esetleg korábban volt helyük. Legelőt tehát tavaszra a koranyárra kellett biztosítani, mert otthon saját határukban, vagy nagybirtokon, a gabonaterítők felszabadulása után, már szívesen látottak voltak, ha *kosarazták* – továbbelhelyezhető karámjaikkal trágyázták – a gazda földjét. Gyakran megesezt, hogy koraősszel ismét visszahajtották a bérelt gyeplegelőre, de a kapások betakarítás után már ismét járhatták falujukban az egész határt. A nyírségi vándorjuhászok a telet otthon, falujukban töltötték. Itt jobb-rosszabb, de fedeles építményben helyezték el a juhokat és takarmányozásukról is gondoskodtak.

Leszögezhetjük már most is, hogy a vándorjuhászatot – beleértve a már említett útmenti legeltetést és az ún. felestartást is, a legelőhiány okozta. Ha akadt otthon, vagy közvetlenül a közelben bármilyen legelő, sohasem vándoroltak el. Ez nem feltételezés, erre számtalan példát tudunk említeni gyűjtéseinkből.

Nyaraltató területeik között a legfontosabb a Hortobágy pusztája volt, annak is északi és északnyugati tájai. Adtak itt ki bérbe legelőt a nagyhatárú falvak, földbirtokosok, igen gyakran pedig az egri római katolikus érsekség birtokain is. Jelentős volt – továbbá – az elvándorlás Bereg megye, Bodroghely, Ung, Zemplén és Bihar megye olyan közséjeibe is, ahol volt "kiadó" legelő. Ha kedvező volt számukra, évekig is eljártak ugyanoda, de ha valamiért változtattak, azt jobbra már ősszel felkeresték a tulajdonost és lekötötték a legelőt.

A nyári legelőkre már április elején, közepén, de legkésőbb május elején elindultak. A juhászok általában egyedül nyaraltattak, megesett azonban, hogy ketten együtt béreltek legelőt. A régi állathajtó utakon vagy dűlőutakon terelték juhaikat. Az állatok szétszedhető karámjaihoz a *léckákat* (*drankákat*) és a pásztrok holmijait korábban kétkerekű taligán, majd szekereken szállították. Éjjel és deleléskor üres földeken, kút mellett álltak meg. A nyári szálláson összeállították a 3–4 méteres *léckák*ból a karámot, maguknak pedig egyszerű kis kunyhót csináltak. Az anyajuhokat fejték, a tejet *gomolyának* dolgozták fel, a *savót* rendszerint a magukkal hozott süldő malacokkal etették fel. A nyári szálláson otthonról hozott baromfi-féléket is tartottak. A gomolyát a szomszédos falvakban árusították vagy kereskedőknek adták el.

¹⁹ Szabadfalvi József: A nomadizmus és növénytermesztés kérdéséhez. ARATOR. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Balázs Géza és Voigt Vilmos. Budapest. 1987. 61–68.

Csak megemlítem, hogy a Magyar Alföldön nem volt olyan sokréttű feldolgozása a juhtejnek, mint bárhol a havasi juhászatokban. Ennek – talán – az az oka, hogy nálunk a juhtenyésztés sohasem jutott uralkodó szerephez, a domináns gazdálkodás mindig a földművelés volt. Ha az ún. *magatarti juhász* az állattartásból meggazdagodott, földet vásárolt, s fokozatosan felhagyott a juhászattal.

Hajlamosak lennénk arra gondolni, hogy a juhtenyésztésnek ez a módja nem újkeletű-e, nem csak századunkban alakult ki? Ennek ellentmond azonban igen sok történelmi adat mindazon területekről, ahol a 20. században is előfordult. A Nyírségben pl. a 16. század közepétől vannak dézsmajegyzékek és összeírások, amelyek a juhtenyésztés átlagosnál nagyobb súlyára és jelentőségére nyújtanak egzakt adatokat.²⁰

C. A *sértésmakkoltatás* Kelet-Magyarországon, évszázadokon át, a migráció legáltalánosabb és legszélesebb körű megnyilvánulása volt. A ma ismert és használt takarmánynövények általános körű termesztése előtt szinte csak a tölgy- és bükkerdők makkja szolgált a sertések téli takarmányozására és felhízlalására. A makkoltatás jelentősége már a 18. századtól csökkent, de teljesen csak századunk elején, első harmadában szűnt meg. Nemcsak a sertések fogyasztják el a makkot, megesett, hogy más állatfajtákat, pl. juhokat is makkoltattak.²¹

A vadon élő állatok, közöttük a vaddisznó is fogyasztja a makkféléket, a domesztikált sertés csak folytatta a gyakorlatot. Itt említem meg, hogy a télen-nyáron szabadban tartott sertések is igen vadak voltak. Ide vonatkozóan történeti adataink a mediterrán magaskultúráktól vannak, a rómaiak, majd később a középkori barbár népek is makkoltattak. A magyar nép körében úzott sertésmakkoltatást a 11. századtól oklevelek őrzik. Az erdők birtoklása és használata, a legeltetés és a makkoltatás miatt is, mindig fontos és központi kérdés volt. Számptalan pert is folytattak e téren.

Azokon a településeken, ahol volt elegendő saját erdőjük, – ez volt viszonylag a kevesebb – tudták helyben makkoltatni a sertéseket. Szeptember végétől-október elejétől behajtották a sertéseket az erdőbe, s a makktermésnek megfelelően, decemberig-januárig ott "takarmányozták" állataikat. A hízókat innen hajtották vagy vitték haza. Megegett, hogy még némi kukoricával is "javították" levágás előtt, de nem mindegyik sertés ette meg már a kukoricát. Bő makktermés idején ezzel takarmányozták a továbbtenyésztésre tartott, süldő sertéseket is.

Az Alföldön azonban – középkortól, majd pedig a 18. századtól erősödő erdőirtások miatt is – szomszédos erdős hegyi területeken béreltek makkos erdőt. Jellemző volt ez mind a paraszti, mind a földesúri gazdaságokban is. Békés és Bihar sík területeiről a nagykiterjedésű Bihar hegység és a szomszédság peremvidékén, a Nyírségből, Szatmár és Bereg sík területeiről hasonlóképpen Nagykároly, Szatmár környéki hegyekben, illetőleg Ungvár, Munkács és Beregszász környéki hegyi erdőségeken béreltek tölgy makkos erdőket.²²

²⁰ Balogh István: Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. Ethnographia, LXIX. Budapest, 1959. 537–566.; Balogh István: Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556-ból. A Józsa András Múzeum Évkönyve, I. Nyírháza, 1960. 144–168.

²¹ Szabadfalvi József: Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műveltség és Hagyomány, V. Debrecen, 1963. 131–143.

²² Szabadfalvi József: Az extenzív sertéstenyésztés emlékei Magyarországon. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1969–1970. évre. Debrecen, 1971. Itt említem meg, hogy a sertéstenyésztés monográfiáját elkészítettem 1986–87-ben, ezt nyújtottam be a Magyar Tudományos Akadémiának

A téli szálláson csupán gallyakból raktak némi karámot, de megesett, hogy csak 3–4 nagy tüzet raktak a nyáj köré az állatok védelmére. Nagy kuvasz vagy komondor, nyájvédő kutyákat tartottak. A pásztorok is gyakran csak a tüzek mellett, nagy bundában aludtak, de emelhettek földkunyhót is.²³

A sertésmigrációnak volt egy igen érdekes módja is: Ez esetben a nyáj a nyarat vizes, lápos területeken, azok mellékén töltötte. Itt – a legelés mellett – a víziállatokkal (hal, béka, csiga, sikló) vízi szárnyasok tojásaival és fiatal egyedeivel, vízi növényekkel, azok gumós gyökereivel táplálkozott. Télen pedig a szomszédság erdős hegyvidékeire hajtották makkra. Ezt a jelenséget – történeti és régészeti anyagok feltárásával – legszemléletesebben *Csiszár Árpád* dolgozta fel a beregi vizes síkság és hegyvidék között.²⁴ Ez a tartásforma mind a Tiszántúlon, mind máshol hazánkban – hasonló körülmények között – előfordult.²⁵

Csak megemlítem, hogy a magyar sertéstenyésztés közel egyezer éve azt tanúsítja, hogy a tenyésztés fejlettségi szintje és a sertésfajták mindig szoros kapcsolatban álltak egymással. Ahogyan javultak a fejlesztés feltételei, úgy honosodtak meg a mind gazdagabb fajták.²⁶

Ha mármost a sertésmakkoltatás migrációs vonatkozásait próbáljuk besorolni az ismert kategóriákba, akkor ez nem fog sikerülni. Az európai és a magyar sertésmakkoltatás migrációját külön önálló típusnak kell tekintenünk.

A sertésmakkoltatás is – hasonlóképpen mint más vándorpásztorokodások is – geográfiaiilag meghatározott. Csak azokon az éghajlati területeken alakulhatott ki, ahol a tölgy- és bükkerdők tenyésznek. Ez kontinensünk középső sávjára tehető. Csak utalnék arra a tényre, hogy az arktikus, a sztyeppe és sivatagi nomadizmus vagy pedig az Alpwirtschaft is ugyanígy geográfiaiilag meghatározott. Emellett legalább ugyanennyire meghatározó tényező az adott társadalmi csoport társadalmi-gazdasági fejlettsége is.

akadémiai doktori dolgozatnak. A munkát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszéke közelesen kiadja: *Szabadfalvi József: A sertés Magyarországon*. Debrecen, 1991.

²³ *Szabadfalvi József*: i.m. (1968).

²⁴ *Csiszár Árpád*: A beregi sertéstenyésztés. *Ethnographia*, LXXXII. Budapest, 1971. 481–496.; *Csiszár Árpád*: Sertésmakkoltatás az északkeleti Erdővidéken. *Agrártörténeti Szemle*, XVI. Budapest, 1974. 234–246.

²⁵ *Szabadfalvi József*: i.m. (1971. Az extenzív sertéstenyésztés Magyarországon.).

²⁶ *Szabadfalvi József*: Az ősi sertésfajták Magyarországon. *Agria*, XXIII. Eger, 1987. 189–205.; *Szabadfalvi József*: Intensive Schweienerrassen in Ungarn. In: *Ideen, Objekte und Lebensformen*. Gedenkschrift für Zsigmond Bátky. Red: B. Gunda, L. Lukács, A. Paládi-Kovács. Székesfehérvár, 1989. 213–218.; *Szabadfalvi József*: Az intenzív sertésfajták Magyarországon. In: *Történelem, régészet, néprajz*. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Szerk. *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1991. 135–146.

PROBLEMA MIGRAȚIILOR ÎN CREȘTEREA TRADIȚIONALĂ A ANIMALELOR DIN UNGARIA

Rezumat

Etnografia europeană a propus tipologia sistemelor de păstorit în primul rând după fenomenele migraționale. În general, cunoaștem următoarele tipuri: *nomadă*, *transhumanță* și *Almwirtschaft*. Studiarea păstoritului de către etnografia maghiară, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea a vizat alte căi. Herman Ottó a fost primul care a prelucrat această temă într-o lungă lucrare monografică, considerînd diferențierile existente în creșterea animalelor urmarea unei dezvoltări în diferite epoci de timp.

În această lucrare prezintă următoarele fenomene migraționale maghiare importante:

- A. *Iernatul în văile apelor sau în alte locuri cu apă*
- B. *Pășunatul animalelor vara, departe de vatra satului*
- C. *Scoaterea porcilor la ghindărit*

La toate cele trei forme se pot observa că nu este corelată practicarea agriculturii cu creșterea animalelor. Țin foarte multe animale, mai multe decît pot să adăpostească adăposturile destinate lor. De asemenea, nu dețin hrană suficientă.

Iernatul animalelor în apropierea văilor consider că este o preocupare străveche.

Se aseamănă această pendulare cu transhumanța la români.

LE PROBLÈME DE LA MIGRATION, DANS L'ÉLEVAGE TRADITIONNEL EN HONGRIE

Résumé

L'ethnographie européenne a proposé la typologie des systèmes pastorales – premièrement – d'après les phénomènes de migration. Généralement, nous connaissons les types suivants: nomade, la transhumance et *Almwirtschaft*.

L'étude de l'élevage par l'ethnographie hongroise, dès la deuxième moitié du XIX-ème siècle, a visé d'autres voies: Herman Ottó, a été le premier qui a fait un travail d'explication sur ce thème, dans un ouvrage monographique, prenant en considération les différences existantes dans l'élevage, par la suite d'un développement durant les diverses époques du temps.

Dans cet ouvrage, on présente les suivants phénomènes de migration hongroise, les plus importants:

- l'hivernage dans les vaux des rivières ou autres parts où il y a de l'eau;
- l'pâturage des animaux pendant l'été, loin du centre du village;
- l'issue des porcs dans forêt, pour manger du gland.

On peut observer, à toutes ces trois formes, qu'il n'y a pas une corrélation entre l'exercice de l'agriculture et l'élevage. Ils tiennent beaucoup d'animaux, plus qu'ils sont capables d'abriter dans les abris qui leur sont destinés. Aussi, ils n'ont pas de la nourriture suffisante pour le nombre des animaux, qu'ils tiennent.

L'hivernage des animaux auprès des vignobles, est une préoccupation ancienne.

Ce mouvement pendulaire est semblable à la transhumance chez les Roumains.

A PUSZTAI ÁLLATTARTÁS ÉS LEGELTETÉSI REND

de

BALOGH ISTVÁN

A magyar néprajz a XIX. század végén lett önálló disciplinával bíró tudománnyá. Kezdetől fogva különleges érdeklődéssel fordult az állattartás kutatása felé, főleg azért, mert az Alföld két helyén, a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon, a Hortobágy és a Tisza egykori árvizes síkságán az állattartásnak különleges, a magyar etnikum területén is egyedülálló relikuma lett. Történeti adatok hiányában akkor azt vélték, hogy ez a relikum egyenes örököse a magyarság honfoglalás előtti életformájának és némely külsőleges jegyek alapján rokonságot véltek felfedezni a délorosz és a Középázsia sztyepp vidékén ismert *nomadizáló* állattartási móddal. (Hermann Ottó, 1898.; Madarassy László, 1912.; Ecsedi István 1914.)

A magyarság népi anyagi kultúráját tárgyaló nagy összefoglalás a két világháború között az állattartásnak két alapformáját különböztette meg:

1. a *kezes* jószágtartást és
2. a *rideg*, vagy *szilaj* tartásmódot.

Az elsőnél főként az ígás, fejős és hízóba fogott állatokat általában a gazdaságban, istállóban és takarmányon tartották, legfeljebb nyári időszakban, napközben hajtották a települések közelében elterülő legelőre.

A (2.) rideg tartásmód mellett az állatok tavasztól késő ősziig a településektől távolabb eső, kizárólag legelőnek használt határrészen állatfajok, nemek és kor szerint elkülönített gulyákban, ménesekben, nyájakban néhány pásztor felügyelete alatt éjszakáztak, az időjárástól való védelmükre, egybentartásukra építmények nem voltak, csupán a pásztorok élelme, ruhája megóvására voltak a legelőn ideiglenesen emelt építmények. A tél beálltával a legelőn a gulyák, ménesek, juhnyájuk feloszlottak, a pásztorok ideje kitelt, a jószágtulajdonosok az állataikat a határ szántóföldi részen álló tanyáikra hajtották és szénán, szalmán, kukoricaszáron tartották, rendszeresen félig fedett nyitott aklokban. Az ilyen módon ridegen tartott állatokat nem fejték, esetleg később törték be ígába, ezeket *heverő jószágoknak* nevezték.

Tavasszal, leginkább a Szent György nap után (ápr. 24.) újra a legelőre hajtották és ott tartották a Mindenszentek napjáig (nov. 1.).

A tartásmódnak megfelelően a legelőnek használt határrészek is elkülönültek, a kezes állatok a települések közelében fekvő *belső legelőn*, vagy a szántóföldek ugarban levő részén jártak; a heverő, ridegen tartott jószágállomány a határ messzebb – sok napi járásra – eső *külső* vagy *pusztai legelőjén* legeltet.

A magyar néprajzban az első évtizedekben bizonyos romantikus és ahistorikus szemlélet uralkodott. Ennek következtében sokáig úgy vélték, hogy a pásztorok nyájakkal, gulyáikkal szabadon változtathatták a legelőterületet, ide vagy oda vándoroltak "a hó leeste után a rétekbe, nádasokba húzódtak, ahol a jószágállomány az udvaron kitelelt. A pásztorok – akiknek ez időben ruházatuk, életmódjuk és magatartásuk a faluban, városban élőtől, birtokos parasztoktól és szegény népszámosoktól szembeütően különbözött – bizonyos öntudattal viselték az állatokkal való bánásmód specializálódott ismeretét. Sokan őket vélték "a nagy ősfoglalkozás", a nomád pásztorkodás egyeneságú leszármazottainak, az egykori szabadok utódainak." (Györffy István, 1924.; Szűcs Sándor, 1946., 1957.)

A magyar népiség társadalom- és mezőgazdaságtörténeti kutatás nyomán és a néprajzban is teret hódító történeti szemlélet térhódítása következtében ma már világosan látjuk, hogy a XIX. és XX. század fordulóján nyomokban még élő *pusztai állattartási mód és legeltetési rend nem áll genetikus kapcsolatban a honfoglaló magyarság feltételezett nomád pásztorkodásával, hanem történeti képződmény*. Mostani ismereteink szerint kialakulásának kezdete a XIV. század végére tehető, de fennállása alatt is lényeges változáson ment keresztül.

II.

A Kárpát-medence központi területei a Duna–Tisza köze, a Tiszántúl nagy kiterjedésű határok közt ritka településekkel homok, termékeny vagy szikes legelőjű tájait a magyar középkor első századaiban sűrű falvak népesítették be. E falvaknak a halomokkal jól megvolt határai között földesúri birtokosai voltak, a határhasználat rendjét a földesúr és a falu együttesen határozta meg.

A XIV. század közepétől kezdve közel száz esztendeig tartó, több okból bekövetkezett tényező következtében a kiscsalvak tekintélyes része néptelenné vált, az addig művelés alatt álló határ visszanyerte eredeti képét, erdős sztyeppé változott. De nevét nem veszítette el, az oklevelekben *praedium* néven említik, amelynek magyar megfelelője a *puszta* szó.

Területi és jogi különállását azonban nem veszítette el akkor sem, ha a szomszéd lakott település lakói vették használatba, a földesúrnak tulajdonjoga is megmaradt fellelve. A földesúr vagy maga hasznosította – leginkább legelőnek vagy kaszálónak – vagy bérbe, zálogba adta valamelyik faluközösségnek, esetleg vállalkozó *tőzsér*nek (marhakereskedőnek).

A XV. század elején a felső-itáliai és dél-németországi városok hússzükségletét a Kárpát-medence pusztáin nevelt és hízlalt, s lábon hajtott szarvasmarha-csordák fedezték. A gulyák őrzésére és vásárokra hajtására a baromtulajdonosok nagyszámú pásztort fogadtak, akik a kártevők (farkasok) és útonállók támadásai kivédésére szűrő- és vágó fegyverekkel látták el magukat. Ezeket a hivatásos pásztorokat nevezték *hajdúknak*, s az 1514-es parasztháborúban Dózsa György legjobb katonái ezek közül kerültek ki.

A felkelés leverése után keletkezett 1514: 61. tc.-ből világosan kiderül, hogy a földesurak saját, vagy a falvak és mezővárosok lakói által bérelt pusztákon és a mezővárosok nagy kiterjedésű határain álló *szállásokon* az állatok számára begyűjtött takarmánykazlak mellett, állatok számára szolgáló építmények mellett emberi tartóz-

kodásra való kunyhók (tuguriumok) is állottak, ahol az állatok gondozását ellátó bér-munkásokként éltek a hajdúk, a jobbágytársadalom első specializálódott csoportja.

A kettős királyság korában, majd a török elleni harcokban a hajdúk egy része zsoldos gyalogos katonává lett, de még a XVI. század végén is hajdú névvel illették a leginkább nőtelen – latin szóval *bubulcus*-nak nevezett sörénpásztorokat. A többségük azonban akkor már puskás gyalogos katona volt. (Takáts Sándor 1908.; Szabó István 1950.; Balogh István 1969.)

Az idézett törvény szerint nemcsak a földesurak pusztáin, hanem az alföldi mezővárosok és falvak határain és az általuk bérelt pusztákon is állottak szállások. A mezővárosok és falvak nagyarányú marhatenyésztésre és kereskedelemre specializálódott lakói, a *sörésgazdák*, vagy többen *kompániába* állva vagy egyenként a határ, vagy a puszta egy részét bérbe vették és a bérbevett területen *kertet* építettek, ahova a szénát összehordották, az állatok számára aklokat, istállókat, a gondozóknak pedig valamiféle, *tuguriumnak* nevezett kunyhókat állítottak. (Márkus István 1943.)

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a Délalföldön Mohács közelében egy német utazó le is írt egy ilyen földesúri pusztán álló szállást. A földesúr 2–3 ezer darab marhát nevelt és hízlalt e szálláson, amely a pusztai állattartás majorsági központja volt és innen látták el a puszta távolabbi legelőin legeltetett nyájak pásztorait élelemmel. Szántóföld kevés, annyit művelnek, amennyi a kenyérnek való gabonát megteremte.

A szálláson a hízó marhák részére hosszú istállók voltak építve, a heverő marha a legelőn járt, télen széna- és szalmakazlak közé terelték és a szabadban takarmányozták őket. A szénát nyaranta szlovák kaszásokkal takarították be.

A pásztorok kevés pénzért és természetben ételmet kaptak. A konvenció kenyér, szalonna, bab, húst nem kaptak, mert a szaporulatot úgysem lehetett számontartani. Lényegében ugyanilyen rendszer szerint éltek a mezei kertek pásztorai is. Az egy vagy több gazda által bérelt legelőterület természetes határjelek által el volt különítve a szomszédokétól s ezen belül az állatállomány napszak szerint szabadon járt, itatóhelyül a természetes vízfolyások és vízállások vagy ásott kutak szolgáltak.

III.

A XVIII. század első felében a pusztai állattartási rend lényeges változáson ment keresztül. Ezek a változások részben az állatfajok arányának alakulásában látszóttak.

1. A szarvasmarhatartás mellett jelentősebb súlyú lett a juhtartás és lótenyésztés.

2. A földesúri pusztákat nem az egyes sörésgazdák bérelték, hanem a mezővárosok vagy szabad parasztfalvak közösségei egyetemlegesen vették bérbe vagy zálogba és lakók számára ingyen vagy a bérösszeg fedezésére legelőbért szedtek. A közösen használt pusztai legelőkön az állattartók már nem állíthattak maguknak saját mezei kerteket.

3. A nagyhatárú települések lakói a közelebbi határrészeket fokozatosan szántóföldi művelés alá vették, a XVIII. század végére legtöbb helyen kétkultúras (őszi-tavaszi gabona és kukorica) termelés honosodott meg, máshol gabonagyepváltó gazdálkodási rendszer alakult ki. A szántóföldi művelés szükségletéhez igazodva, a településektől távol húzamosabb időtartamú munkák (szántás, vetés, aratás nyomtatás, később kukoricatörés) miatt a kintdolgozó emberek és ígás állatok számára ideigle-

nes épületeket emeltek. Ezek mellé takarították be a szénát, szalmát, a nyári legelőről tél idejére hajtott heverő jószágok számára.

A szállás elnevezés a XVIII. században már az ilyen szántóföldeken álló kétlaki, nyaraló-telelő helyeket jelentette.

4. A közös pusztai legelőkön egyes állattartók magángulyáit, méneseit, juhnyájait a több állattulajdonos által közösen őrzített gulyák, ménesek, nyájak váltották fel. A tíz-tizenöt gazda által alkotott közösséget *gazdaságnak* nevezték. A gazdaság fogadta a legeltetési időnyre a számadót, az pedig az állatállomány arányában a 3–4 bojtárt. A számadó és bojtárok meghatározott számú, ingyen legeltethető állatot tarthattak, a számadó az előtte járó állatok számához képest pénzért és a gazdától természetbeni élelmezést (szalonna, kenyér, főzelék) kapott, amelyet ABC sorrend szerint a bojtár szedett be, vagy a gazda vitt ki a pusztára (*sorkenyér*).

5. A gazdaságok a közös legelőre a szükségnek megfelelő területet foglaltak el, és a *járás* határait felcsóvázták, földhantokkal jelölték meg. A járáson belül az *állást*, az éjjelező helyet változtatták, a pásztorok a fedeles *talyigájukat* – ebben tartották az élelmet és a ruhát – nyaranta tovább is vontatták. A pásztorfogadás rendjét és a legelő használati rendtartást általában a közösségek határozták meg. Ez vonatkozott a tavaszi *kihajtásra*, ősszel a *szétverés* időpontjára (ápr. 24., ill. nov. 1.)

6. A tél beálltával a közös nyájak feloszlottak, az állattartók a saját jószágaikat, a határ szántóföldi részén álló szállásaikra hajtották és saját maguk vagy béreseik gondozták, a hízóba fogott söréket istállóban, jászolhoz kötve gondosan takarmányozták, de a heverő jószág a szalma, széna kazlak mellé állított félszer nevű, korláttal kerített telelőn, a szabad ég alatt tanyázott, a földre szórt takarmányt ette, taposta.

7. A mezővárosi, falusi pusztai legeltetési rendben tehát a nyári legelő és a telelő, mely tárbelileg is elkülönült egymástól, a pásztorok is más-más konvenciót kaptak nyárra és télre. A *telelős pásztort* az állatok tulajdonosa fizette, a nyáriakat pedig a gazdaság.

(Balogh I. Ethn. 1953.; U.a. 1961/a.; 1961/b.)

IV.

A XIX. század második felében a gabona konjunktúra hatása és a polgári földtulajdon kialakulása után az alföldi nagyhatárú falvak és mezővárosok többségében a pusztai legelőket felosztották és helyükön szántóföldi termelés alakult ki. Csupán Szeged és Kecskemét homokos és Debrecen s a hajdúvárosok egykori ártéri szikes külső pusztái maradtak meg nagyobb külső legelőnek. Ezeken a XVIII. század folyamán kialakult pusztai állattartási rend erősen megváltozott formája élt tovább reliktum formájában. Legtovább – a második világháborúig – a debreceni Hortobágyon.

Debrecen határa kb. 110 km hosszan húzódott kelet–nyugati irányban, három eltérő talajadottságú tájon keresztül. A várostól keletre a homokos erdős puszták területéig, a középkori települések irtásos pusztáin kaszáló rétekkel és szántóföldi termeléssel.

A várostól nyugatra 24 km szélességű termékeny löszhátság most már földműves tanyákkal bekerítve, gabona-kukorica vetés váltó gazdálkodású terület.

Ezen túl terült el a Hortobágy ármentesített síkja, fátlan füves legelő, az állattartó-földművelő gazdák heverő jószágai nyári legelője. A kb. 35.000 holdnyi (10.000 ha)

legelőn hatóságilag kijelölt járásokon faj, nem és kor szerint elkülönítve tavasztól őszig legeltek a gazdaságok által fogadott számadók és bojtárok őrizetére bízott heverő, és a munkák szünetében legelőre csapott igás ökrök és hámos lovak. Minden-szentek táján a közös gulyák, ménesek feloszlottak, az állatokat a gazdák szántóföldi, vagy kaszálóbeli tanyájukon teletették részben istállóban, részben – a nagyobb állat-tartók – teletető aklok, szárnyékok védelme alatt a szabadban, szénán, szalmán, kukoricaszáron. Akinek több tanyája volt – a szántóföldön és a kaszálóban is – addig tartotta az egyik helyen, míg a takarmány elfogyott, s aztán a másik tanyájára hajtotta. Így a lábon hajtott állatállomány szüntelenül ingázott a nyári legelő és a teletető hely között. A csekély számú – az első világháború előtt mintegy 150 pásztor – ruházatában, magatartásában, öntudatában az itteni paraszttársadalomban külön csoportot alkotott, mert ekkor már három generációra visszamenően az állatok őrzésének, gondozásának és gyógyításának speciális hagyományörzője volt.

(Ecsedi István 1914.; Balogh István 1938.)

V.

A pusztai állattartási mód interetnikai vonatkozásához tartozik az is, hogy a tiszántúli uradalmi pusztákon a XVIII. század óta történeti adatokkal igazolható, hogy az erdélyi havasi juhászok az alföldi síkságon is teletették nyájaikat, 1753–58 között néhány Szabolcs megyei pusztán több szelistyei juhos gazda 7000, 3842, 5518 és 3317 darab juhot teletetett a földesuraktól vásárolt szénán. 1796-ban keletkezett pásztorösszeírásban kilenc olyan, kétségtelenül román nevű pásztort találtunk, akik részben mint konvenciós juhászok, részben saját nyájaikkal bíró juhosgazdák éltek Szabolcs megye pusztáin. Az erdélyi juhászok még az 1830-as években is béreltek téli legelőt a debreceni tanácstól a Hortobágyon. A tiszántúli juhtartásban a tejfeldolgozás módja, a fejős juhászat építményei és néhány műszava őrzi a több évszázados érintkezés eredményét.

(Manciulea, St. 1931.; Balogh I. 1959.; 1961/a.; 1961/b.; 1961/c.)

Idézett irodalom

Balogh István, 1938. A jószág teletetése Debrecen környékén. / = Déri Múzeum Évkönyve. DMÉ 1937. 175–212.1./

U.a. 1958. Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII–XIX. században / = Ethnographia (Ethn.) 537–566.1./

U.a. 1959. Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból / = Ethn. 291–312.1./

U.a. 1961/a. Tanyák és majorok Békés megyében / = Gyula, Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 25/

U.a. 1961/b. Formen der extensiven Viehhaltung auf der Pussten von Debrecen. / = Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Bp./

U.a. Adatok a román pásztorok XVIII. századi alföldi legeltetéséhez / = Műveltség és Hagyomány III. Bp./

U.a. 1969. Hajdúság Bp.

U.a. 1976. Tugurium – szállás – tanya. / = Ethn. 1–53.1./

Ecsedi István, 1914. A Hortobágy pusztája és élete. Db.

Györffy István, 1924. Nagy Kunsági Krónika. Karcag.

Herman Ottó, 1898. Ős foglalkozások. Bp.

U.a. 1914. A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp.

- Madarassy László*, Nomád pásztorkodás a Kecskeméti pusztákon. Bp.
- Manciulea Ștefan*, 1931. Contribuții în studiul elementului românesc din cîmpie și Carpații Nordici, Cluj, 125–129.
- Márkus István*, 1943. Kertek és tanyák Nagy Kőrösön a XVII–XVIII. században. Kecskemét.
- Szabó István*, 1938. Hanyatló jobbágyság a középkor végén. /= Századok, 10–59.1./
- U.a. 1956. A hajdúság kialakulása. /= Alföld, 1956.3.sz. 50–57.1./
- U.a. 1963. /= Agrártörténeti Szemle, 1–49.1./
- U.a. 1966. A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp. 139–188.1.
- U.a. 1968. A középkori magyar falu. Bp. 107–120.1.
- U.a. 1975. A magyar mezőgazdaság története Bp. 34–35.1.
- Szűcs Sándor*, 1946. Pusztai krónika. Bp.
- U.a. 1957. Pusztai szabadok. Bp.
- Takáts Sándor*, 1908. A magyar gyalogság megalakulása. Bp.

REGLEMENTAREA PĂȘUNATULUI ÎN PUSTĂ

Rezumat

În primele decenii în etnografia maghiară s-a răspîndit punctul de vedere că păstorii cu turmele lor puteau să schimbe locul pășunilor neîngrădiți de nimeni și că obiceiurile pășunatului în Pustă își păstrează tradiția *nomadă* străveche.

Cercetările au arătat că organizarea pășunatului nu este în legătură cu cea nomadă ci este rezultatul unei dezvoltări istorice.

Acele localități, unde pășunatul în pustă este atestat în secolele XIV–XV au fost sate cu populație densă. O mare parte a acestor sate pînă la sfîrșitul sec. XVI din diferite cauze istorice s-au distrus și în locul acestora s-au format pustele, în latină *praedium*-ile. Bineînțeles, proprietarii de drept erau moșierii care dădeau pășuni întinse în arendă anumitor comunități de la sate și orașe sau negustorilor de vite. Încă în vremea asta la pustele au fost înființate staule pentru concentrarea animalelor, colibe de păstori (*tugurium*), păstorii fiind angajați moșierilor și gazdelor care se ocupau cu creșterea animalelor. Efectuau munca după dispoziții date de cei menționați.

La începutul secolului XVIII creșterea animalelor în pustă trece prin schimbări importante. Cauza principală este că pustele peste tot devin proprietățile satelor și orașelor din împrejurimi. Din acest moment pustele beneficiază de o nouă ordine în folosirea hotarelor.

Cei care se ocupau cu creșterea animalelor, 10–15 gospodării, au format comunități numite „gospodării”. În fruntea gospodăriei era „listás gazda” care a fost membru în administrația de auto-guvernare a orașelor. Aceste gospodării împărțeau pășunile din pustă, ei contactau păstorii principali, care la rîndul lor angajau și plăteau ciobanii.

Cu începerea iernii turmele comune erau desființate. Fiecare proprietar avea singur grijă de animale.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea o parte a pășunilor au fost folosite pentru agricultură, numai în unele zone ale orașelor ca Kecskemét, Debreșin, Seghedin etc, au rămas ca pășuni întinse. Dintre acestea cea mai mare este Hortobágy, din care 10.000 ha, pînă în 1948, au aparținut orașului Debreșin.

LA RÉGLEMENTATION DU PÂTURAGE DANS LA PLAINE D'ALFÖLD

Résumé

Pendant les premières décennies, dans l'ethnographie hongroise, s'est répandue le point de vue que les bergers avec leurs troupeaux pouvaient changer leurs lieux, sans tenir compte de personne et que les coutumes du pâturage dans la plaine, gardent la tradition nomade ancienne.

Les recherches ont démontré que l'organisation du pâturage n'est pas en liaison génétique avec le pâturage nomade, mais il est le résultat d'un développement historique.

Les localités, où le pâturage dans la plaine est attesté dans les siècles XIV-XV ont été des villages avec une population dense. Une grande partie de ces villages ont été détruits, jusqu'à la fin du XVIe siècle, par différentes causes historiques et sur ces places se sont formés les "pusta", en latin les *praedium*. Bien sûr les propriétaires étaient les grands propriétaires fonciers, qui affermaient des vastes pâturages pour certaines communautés des villages et des villes ou aux marchands de bestiaux. Dès ces temps on a fondé des étables pour la concentration des animaux, des chaumières pour les bergers (*iugurium*), les bergers étant les salariés des grands propriétaires fonciers et des hôtes qui s'occupaient de l'élevage des animaux. Ils faisaient leur travail suivant les ordres de ceux qui ont été mentionnés.

Au commencement du XVIIIe siècle, l'élevage des animaux dans la plaine souffre des changements importants. La cause principale est que les "pusta", les pâturages, deviennent partout les propriétés des villages et des villes des alentours. De ce moment, les "pustas" bénéficient d'un nouvel ordre dans l'usage des limites.

Ceux qui s'occupaient avec l'élevage des animaux, 10-15 fermes ont formé une communauté nommée "fermes". En tête de la "ferme" était le "listás gazda" celui qui a été membre de l'administration locale des villes. Ces "fermes" partageaient les pâturages de la plaine, ils contactaient les bergers principaux qui, à leur tour, engageaient et retribuaient les pâtres.

Au commencement de l'hiver les troupeaux communs étaient supprimés. Chaque propriétaire soignait ses animaux.

À la fin du XIXe siècle, une partie des pâturages a été utilisée pour l'agriculture, seulement certaines zones des villes comme: Kecskemét, Debrecen, Szeged etc., ont resté avec des pâturages étendus. Parmi ces pâturages, le plus grand est Hortobágy, du que 10.000 hectares, jusqu'en 1948 appartenaient à la ville de Debrecen.

PÁSZTOROK AZ ALFÖLDI FALVAK ÉS MEZŐVÁROSOK TÁRSADALMÁBAN

de

SZABÓ LÁSZLÓ

1. Az alföldi pásztortársadalomra, pásztorszervezetre vonatkozóan eléggé régi és alapos leírásokkal, elemzésekkel rendelkezünk. *Herman Ottó, Ecsedi István, Györffy István, Madarassy László, Luby Margit, Málnási Ödön, Szabó Kálmán, Tálasi István, Balogh István, Nagy Czirok László, Bencsik János, Papp József, Földes László* és mások, közöttük számos helyi monográfia szerzője is, fontos adalékokat szolgáltat. Olyan aprólékos elemzéseink is vannak, mint *Gunda Béla* munkája, amely a nő helyzetét vizsgálja a juhász közösségekben. *Földes Lászlóé*, aki egy alföldi juhtartó gazdaságot mutat be, s tárgyait e közösségnek a Néprajzi Múzeumba szállítja. *Bencsik János* és *Fazekas Mihály* egy-egy közösség (Polgár és Hajdúböszörmény) egész állattartását vagy csak a juhászatát jeleníti meg, s a pásztortársadalmat szokásaival, munkájával együtt komplex módon írja le. *Papp József* pásztor dinasztiák nyomába ered.

Kevesebb azonban az olyan munka, amely a pásztortársadalmat egy tágabb közösséggel, vagy éppenséggel a falu vagy mezőváros társadalmával való viszonyában írja le. Itt *Luby Margit* kezdeményezésére, majd *Balogh István* és *Varga Gyula* elemzéseire gondolunk elsősorban, bár a már említett *Bencsik János* és *Fazekas Mihály* munkái is idevehetők. Ezek azonban a teljes pásztoréletet mutatják be, s végül kevés hangsúly esik a pásztorok és a faluközösség viszonyára. *Földes László* juhtartó gazdaságot bemutató alapos tanulmánya azonban úgyszólván példa nélküli.

Nem lényegtelen témánk szempontjából az sem, hogy *Györffy István* után születtek olyan alapos, elemző a pásztorkodás és az állattartás viszonyát vizsgáló munkák, amelyek lehetővé teszik a mögöttes folyamat felvázolását, megértését, s a pásztorok és más közösségek viszonyába a tartásmód változásán át való bepillantást. Itt elsősorban *Szabadfalvi József* *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon* című, sok vitát kiváltott művére, *Balogh István* több tanulmányára, *Paládi-Kovács Attila* széna- és takarmány gazdálkodással foglalkozó kultúrhistoriai munkájára gondolok, s mellette olyan alapos leírásokra, mint *Csiszár Árpád* vagy *Nagy Gyula* paraszti állattartást és pásztorkodást szétválasztó, erősen megkülönböztető gyűjtései.

E rövid írásban lehetetlen ezt a bonyolult kérdést tisztázni. Csupán kérdések vehetők fel a rendelkezésre álló, itt fő vonásaiban idézett irodalom, s saját jázsági, kis-

és nagykunági, Dél-hevesi gyűjtéseim alapján. Inkább a főbb szempontokat vetem csupán fel, s az általam megoldásként kínálkozó megközelítési lehetőséget vázolom.

2. Az alföldi falvak és mezővárosok jellegzetesen paraszti közösségek. Maga a magyar *mezőváros* szó pontosan kifejezi azt, hogy a város lakóinak élete a földművelésre, állattartásra, azaz a *mezőgazdaságra* épül. Tehát nemcsak a falvak lakói tekinthetők tradicionális paraszti közösségeknek, hanem az alföldi városias jellegű, nagyobb lélekszámú települések is. A magyar paraszti társadalom neves kutatója, a szociográfus *Erdei Ferenc* ugyan kimutatja, hogy a *földműves* és a *paraszt* fogalom közé nem tehető egyenlőségi jel, azonban az is bizonyos, hogy a kettő nagy mértékben fedi egymást Magyarországon, s általában Közép- és Kelet-Európában.

A bevezetőben a *pásztortársadalom* szót használtuk, s ugyancsak a falvak és mezővárosok *paraszt társadalmáról* is beszéltünk. Mindkettőt társadalomnak neveztük. Ám fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a kettő között erős különbözőség is van.

A magyar néprajzkutatók *Fél Edit* 1948-ban megjelent cikke óta megkülönböztetik egymástól a *társadalom* és a *közösség* fogalmát. E különbségtétel végső soron *Tönnies, F.* múlt századi munkájára vezethető vissza, akinek szempontjait éppen a harmincas-negyvenes években vitte át a magyar tudományos köztudatba *Dékány István*, aki *Fél Edit* felfogását is befolyásolta. A szerző alapvető munkájában elkülöníti egymástól az organikus építkezésű és eredetű *közösséget* (*Gemeinschaft*) és a tudatosan szervezett, kívülről is organizált *társadalmat* (*Gesellschaft*). Többen támadták ezt a felfogást, ám a nagy magyar történész *Szabó István* a középkori faluról szólva úgy véli, hogy annak társadalmi szerkezete e két fogalom alkalmazásával fejthető meg mégis leginkább, működése ezek segítségével értelmezhető.

Amikor magunk is meghatározni kívánjuk a pásztorok és parasztek viszonyát, úgy véljük, hogy e fogalom párt kell segítségül hívunk.

A falu és mezőváros társadalmi a magyar középkor óta kívülről is szervezett. A földesúri hatalom, majd a megjelenő államhatalom kialakítja a faluszervezetet, amelynek tisztségviselői (bíró; választott testület: magistratus, communitas; írástudó jegyzője: notarius; s fogadott közösségi alkalmazottai: csőszök, pásztorok; szerződött jogbérleti: mészáros, kocsmáros, molnár) vannak. Ők tartják a magánföldesurakkal és az állammal a kapcsolatot, intézik az adók és egyéb szolgáltatások ügyeit, s a külső hatalom (beleértve az egyházat is) a maga szempontjai szerint osztja különböző kategóriákba a falu népét. Nálunk, nyugat-európai mintára a legáltalánosabb ilyen kívülről megállapított, elsősorban az adózást szolgáló társadalmi kategóriák: a *jobbágy* (különböző egész és résztelkekkel), s a *zsellér* (ház tulajdonnal vagy anélkül).

A falu és mezőváros jobbágyi, majd 1848 után paraszti tekintett társadalmi azonban nem így működik a valóságban. A fenti, külső szempontú minősítések nem valóságos társadalmi kapcsolatokat fejeznek ki. A falu vagy mezőváros társadalmában benne van a belső szerveződésű, organikus fejlődésű *közösség*, amely valóságos és működő emberi kapcsolatokra épül (vérségi, szomszédsági, munkaviszonyok során kialakult, s egyéb kapcsolatok), amelyek meghatározzák a napi élet folyását, s működtetik – a külső erőktől függetlenül is – a társadalmat. A közösségek bonyolult rendszert alkotnak, s természetük szerint – egy nagyobb közösség esetében pedig feltétlenül – apróbbakra töredeznek, úgynevezett *kisközösségekre*. Nem az a meghatározó a napi életben, hogy ki jobbágy vagy zsellér, s ennek hanyadtelkes, illetve házias

vagy házatlan kategóriájába sorolható be egy-egy összeírás alkalmával, hanem milyen rokoni szálak kötik össze az embereket, kik segítenek egymásnak a különböző munkákban, kik ünnepelnek együtt, kik milyen funkciót töltenek be egy-egy esküvő vagy lakodalom alkalmával, vagy éppen egy elhunyt közösségi tag temetésén.

A társadalom és a közösség elválik egymástól a falu vagy mezőváros paraszti társadalmán belül, s más-más jellemvonásokkal, funkciókkal jellemezhető. Más szerepet is tölt be mindkettő a külső világgal kapcsolatban, egy nagyobb táj vagy ország-rész társadalmának egészébe tagozódva. Ugyanakkor egyáltalán nem független egymástól e paraszti társadalmon belüli két struktúra. Elemeik át-meg-áthajtják egymást. Nem tudunk itt ezek természetével foglalkozni, csupán megemlítiük, hogy amikor a pásztorok társadalmi szervezetét vizsgáljuk, s a címben megjelölt viszonyukat értékeljük a falu vagy mezőváros társadalmával, azt is vizsgálnunk kell, hogy maguk a pásztorok az egész társadalomhoz melyik struktúrán át kapcsolódnak. Részei-e a közösségnek is vagy csupán a falu társadalmába tagozódnak?

3. A magyar néprajzi szakirodalomban amikor pásztortársadalomról, pásztorszervezetről esik szó, egyértelműen az extenzív vagy legeltető állattartáshoz kapcsolható pásztorok társadalmára gondolunk. Ez a török időkben egész Alföldet jellemző tartásmód még virágzik a XVIII. században is, ám a tanyásodás felgyorsulásával a XIX. század első harmadától kezdve fokozatosan visszaszorul, s a XX. században olyan régi állattartásokról híres közösségek, mint a járszági mezővárosok már szinte lefelől sem rendelkeznek. A pásztorkodásnak csak a reliktumai figyelhetők meg olyan pusztán, mint a Hortobágy, a Duna-Tisza közti Bugac, illetve a Kiskun-puszták vagy a Hortobágy mellékén lévő Nagykun-puszták, a Kishortobágy, a Jászság széli Pély, vagy a békési Ecseg, a szatmári vagy nyírségi maradvány legelők.

Az átalakuló tartásmód, a tanyai intenzívebb tartás előretörése, a földművelés tér-foglalása a gazdálkodáson belül a régi pásztor világ hanyatlását idézte elő. S egyben azt is jelentette, hogy a pásztorok mintegy közelítettek a faluhoz, mezővároshoz. Lassan, mint a kezes jószágok belső legelőikön dolgozó őrzői kapnak szerepet, beépülnek a falu társadalmába, ám magának a paraszti közösségnek nem lesznek tagjai. Ezért is van az, hogy a pásztorok mindenütt tiltakoznak a *paraszt* minősítés ellen. Nem annak nálunk pejoratív felhangja miatt, hanem mintegy megmaradt öntudatukra apellálva. Ugyanis a Hajdúságban vagy a Jászkunságban, amely kiváltságolt paraszti közösségnek számított a paraszti státus rangnak számított, s e megnevezést a pásztorok itt is ugyanúgy elutasítják, magukra nem vonatkoztatják.

A pásztorok ugyanis önálló, sajátos közösséget alkottak, amely egészen különbözött a paraszti közösség szerkezetétől.

A pásztorok a mezőgazdaság speciális tudású, tevékenységű, hatalmas értékű vagyont felelősséggel kezelő foglalkozási csoportot alkottak. Hasonlatosak e tekintetben az erdővidékek mész- és szénégetőjéhez, a folyómenti települések halászaikhoz vagy a mezővárosi iparosságokhoz. Ők is ott élnek a falvak, mezővárosok társadalmában, de sajátos, egész életüket meghatározó foglalkozásuk más ritmust ad életüknek, egymásra vannak utalva, s elkülönülnek a nagy többséget alkotó, végül is a jobbágyok vagy parasztok többségét kitevő földművelőktől, akiket épp úgy összeköt a földdel való foglalkozás, mint emezeket. A pásztorok részei a falu társadalmának, hiszen akár a közösség, akár egy-egy gazdaközösség, akár egy gazda vagy uraság (birto-

kosok) alkalmazták őket. Ám helyileg mégis kívül élnek a falu vagy város határon, egész évi lakhelyük szinte a távoli legelő. Tipikusan férfi közösséget alkotnak, s nem ritkák közöttük az úgynevezett *rideg legények*, akik soha nem nősülnek meg. Családjuk a nős pásztoroknak is távol van: benn él a faluban az idősebb asszonyokkal, kisebb gyermekekkel, s csak hetenként látogat ki az asszony a pusztára, visz tiszta holmit, friss eleséget az embereknek. A pásztor felesége – éppen mert férje távol él – maga is szinte kirí a falu természetes közösségéből. Nem ritkák a szóbeszédok oktanulról is kikapósságukról, szabad erkölcsükről. Nem egyszer helyileg is elkülönülnek, a falu szélén, szélső utcájában laknak. Vannak persze olyan falvak, amelyekhez közvetlenül kapcsolódik a nagylegelő (pl. a Hortobágy széli Nagyiván vagy Tiszacsege, a kiskunsági Szabadszállás, Fülöpszállás), ahol jelentős a pásztorok száma, s külön társadalmat alkotnak a falun belül.

A pásztortársadalom jellemzője a nagyfokú foglalkozási endogámia. Egyrészt azért, mert el kell fogadnia – s kívülálló, ha nem ebbe nőtt bele, nehezen fogadja el – a sajátos életmódot, a vele párosuló felfogást. Másfelől – főként a juhászoknál, ahol a tej feldolgozása jelentős asszonyi munkát igényel – a speciális munkafolyamatok ismerete szükséges, s ezt nehezen lehet kívülállónak elsajátítani. Az endogámia a pásztorok társadalmát még zártabbá teszi, s pásztordinasziák alakulnak ki.

A legelőkön élő, az év nagy részét ott töltő pásztorok férfi társadalma hierarchikusan épül fel. A nagyvagyonú, komolyabb jószágállománnyal rendelkezők a vállalkozók, akik vagyonukkal felelnek a közösségeknek, uradalmaknak a rábízott állatokért. Ők szegődnek el, s egyben ők választják meg segítőtjeiket, saját alkalmazottait, akik gyermekkortól fogva különböző lépcsőkön át jutnak el az önálló nyájpásztorsáig, gyűjthetnek vagyon. A magyar néprajzi irodalom említett jelesei több vidékről írták le ezt a pásztorszervezetet, amely lényegében belső rend, hierarchia, s vidékenként árnyalatnyi eltérés figyelhető meg, s lehetnek mások az elnevezések is. A lényeg azonban az, hogy lassú emelkedés következhet be időtelével, s ez lassú gyarapodással is együtt jár. A tudás és a vagyon együtt adott rangot, emelt ki egy-egy családot nemzedékeken át a pásztor társadalomból. Jellegzetes pásztorcsaládok vannak egy-egy közösségben: pl. a Jászságban a Fekete, a Falábu; a Nagykunságban a Czinege, a Jenei, az Eszenyi, a Finta; Debrecenben az Emódi; Hajdúböszörményben a Szálkai, a Móricz és más családok.

A pásztorok maguk között különbséget tettek gazda szerint is. Más rangja volt egy-egy nagy város (Debrecen, Hajdúböszörmény, Kecskemét, Szeged) fogadta pásztoroknak, mint a kisebb közösségek pásztoraiknak egy vidéken belül, csakúgy mint egy-egy nagyobb uradalom pásztoraiknak (pl. az egri püspök vagy egri káptalan) lenni vagy egy szűkebb, falun belüli gazdaközösség juhászának beállni. Nagyobb uraságnál, jeles városban szolgálni előkelőbb és biztosabb, de felelősségteljesebb állást is jelentett. A nagy legelőterületek visszaszorulása után fogalommal vált Bugac, a Hortobágy, Szeged vidéke, s itt csak kipróbált, igazán hozzáértő pásztorokat alkalmaztak, régi dinasztikiából. A kis maradvány legelőknél, mint a hevesi Pély vagy a tiszazugi uradalmi homoki legelő, a "harmadrendű pásztorok"-nak adtak helyet az elbeszélések szerint. Aki idejött a Hortobágyról vagy Bugacról, az gyanús volt, valószínűleg megszökött, nem tudta a kárát kifizetni, nem egy esetben állatfajtát is váltott: gulyásból juhász lett, ami nemcsak lefokozás, hanem társadalmi esés is volt.

Ugyanis maguk a pásztorok nyájfajták szerint is rangsorolták egymást. Ez a rangsor az utolsó kétszáz, kétszázötven évben változott, annak megfelelően, hogy melyik állat hozott inkább hasznot, melyik volt a fontosabb. A Hortobágyon a csikós és gulyás rangja cserélődött így az idők folyamán, de őket a juhász soha meg nem előzhette.

Mindez elsősorban a rideg, a nagyállattartásra jellemző. Maguk a nagy legelőkön élő pásztorok is különbséget tettek egy másik pásztorcsoport és maguk között, s elkülönültek a belső legelőkön dolgozó, naponta kihajtó, városi, községi vagy gazdatársulatok szolgálatában álló pásztorok csoportjától. Ezek családotól benn éltek a faluban (ha olykor a községi pásztorházban is), s napi kapcsolatban álltak a paraszti közösségekkel. Résztvettek szokásaikban (aprószenteki vagy karácsonyi vesszőhordás; újév-köszöntés nagy túlköléssel, ostopattogatással, kolomprázással, olykor állatok kihajtásával; karácsonyi kántálás), s így is kötődtek a faluhoz. A mesterség körükben is öröklődő, belső házasság is jellemzi csoportjukat, s elkülönülnek a falu földművelő-paraszti magjától, s más csoportjaitól. Érintkeznek a közösséggel, de nem részei annak. Ugyanakkor közvetítőként működnek a pásztortársadalom egésze, a pusztaiak és a falu paraszttársadalmá között. Ők gondozzák télen át a jószágot, gyógyítják a beteg állatokat, az állatok ellésekor ajándékot kapnak, megkínálják őket. A falu szemében azonban külön társadalmi csoport tagjai, s ők sem tartják parasztoknak magukat.

A pásztortársadalom e része az utóbbi száz évben, ha nem is növekedett, de a legeltetés visszaszorulásával jelentőségük megnövekedett, sok helyütt a pásztorok fogalmán már csak őket értik.

4. A mezővárosok közössége a XVIII. században a magisztrátus közreműködésével szegődttette többnyire Szent György napkor a pásztorokat. Debrecenben – mint ezt Papp József leírja – még az 1940-es években is a város feladata volt a gazdák számadóival a kontraktus megkötése. Hivatalos munkaszerződés volt ez, amelynek írásos hagyatéka minden mezőváros vagy nemes közösség levéltárában tanulmányozható. A számadó aztán maga fogadta fel bojtárait, segítségét. A szegődtetés megfelelő ünnepélyességgel, majd áldomással ért véget a legtöbb helyen. A városok külön pusztabírói vigyáztak a rendre, tartották számon a jószágok gyarapodását. Megfelelő esküforma (pl. Szeged, Nagykunság, Jászság) kötelezte a pásztort a minőségi munkára, csakúgy, mint egyéb hivatalnokokat (bíró, jegyző, bába, csősz, orvos). A számadó saját állat (olykor föld-) vagyonával is felelt a rábízottakért.

Szegeden a város – minthogy egyéb alkalmazottait is ekkor fogadták fel – *cselédnek* minősíti a pásztort, bár a XVIII. században még e szónak nincs pejoratív íze. Ugyanígy a béresekkal, gyalog cselédekkel együtt és egyidőben szegődtetett az uradalom is. Itt is cselédnek tekintették őket, csakúgy, mint az uradalmi iparosságot. A városok és falvak ugyan megbecsülték az alkalmazottakat, s így a nagymultú pásztor-dinasztiából származó pásztorokat is, munkájuk fontosságával és értékével tisztában voltak, mégis alacsonyabb társadalmi státusúaknak tekintették őket a pár holdas földművesnél. Ez a megítélés egyben távol is tartotta a pásztorokat a paraszti társadalomtól.

A parasztság és a pásztorok életmódja távol állt egymástól. A pásztor által pásztort jóság (akár a külső-, akár a belső legelőn tartotta az állatot) szerves része a paraszti gazdaságnak, de személyes munka nem kötötte hozzá a gazdasághoz ezt az üzembrészt. Jó példa erre az, hogy a Jászság kiskunsági pusztái – ahol a rideg jószágot

tartották az év kilenc-nyolc hónapjában – a XIX. század második felében, mint nagyértékű, kamatozó bankbetétek foghatók fel, amelyek a jáász gazdáknak jelentős hasznot hajtottak. Amidőn önállósulnak és elszakadnak e puszták, megszűnik számukra az extenzív tartás lehetősége, a jáászági gazdaságokat semmiféle megrázkódtatás nem éri, élük tovább saját életüket, pénzüket ettől kezdve a bankokba teszik be, élnek az új világ lehetőségeivel. Ilyen módon személytelenné válik a távoli pusztán tartott állatok őrzője az anyaközség számára, közeledés alig van, s a pásztor fogalom ilyen személytelen jellege átsugárzik a naponta kihajtott nyájak őrzőire is. A kapcsolat velük baráttian lekezelő, fölényesen atyafiságos, s a kapcsolat ritka esetekre korlátozódik (állatok megtermékenyítése, elletése, betegségük gyógyítása). S vonatkozik ez olyanokra is, akik a faluban generációkon át éltek, mint pásztorok, s ilyen minőségben megbecsült emberek.

Növelte a távolságot az is – különösen már a XIX. század második felében, s századunkban –, hogy a pásztoroknál hosszú ideig fennmaradtak a természetbeni juttatások, hisz ők maguk bizonyos dolgokat nem termelvén, csakis ilyen úton juthattak bizonyos javak birtokába. Ilyen a soros koszt, a soros kenyér, szalonna, kása- és babfélék, a bocskor (amit felváltott később a *bocskorpénz*), az ünnepeken való megajándékozás (kaláccsal, kolbásszal, borral, pálinkával). Az ilyen bérezési forma a középkorban, az újkor elején még általános és természetes forma volt. Az önellátó falvakban a pap, a tanító, a községi alkalmazottak jó része (köztük a pásztor is) másként nem juthatott hozzá bizonyos javakhoz. Mivel a falusi intelligenciánál (értelmiség) ez a bérezési forma hamarabb megszűnt, ezért a pásztorok ilyen juttatásai a parasztság szemében anakronisztikusnak tündek, nem egyszer összerosódott (még ha szokás is övezte: vesszőzés, ostyahordás) a természetbeni javakat gyűjtő koldusok, kéregetők, cigányok házalásával, s így degradálta a pásztor társadalmat.

Ugyancsak lefokozólag hatott a falu közössége szemében a XIX. század közepétől a pásztorok mostoha életmódja, ha szembe állították a polgárosuló paraszti igényekkel. Főként mezővárosokban tűnt ez a távolság nagynak. A pusztán kint élő, s kezdetleges építményekben magát az idő elől meghúzó pásztor, megfosztva a tisztálkodás lehetőségétől is olykor, a primitívség megtestesítőjeként jelent meg. Erre számtalan gyűjtési tapasztalatot idézhetnek.

S végül e kemény életmód kialakította erkölcsök sem hagyhatók figyelmen kívül. Épp nemrég elemeztem gyűjtéseimet a Kiskunságból, s azt kellett látnom, hogy *Móricz Zsigmond* e vidéken játszódó *Barbárok* című novellája egyáltalán nem romantika, hanem teljes realitás. Szabadszállás, Fülöpszállás, Jakabszállás, Kerekegyháza térségéből majdnem hasonló, konkrét eseteket gyűjtöttem magnetofonnal a nyolcvanas évek elején, s bennük az ököljog, olykor már társadalmon kívüliség dicsérete, teljesen jogos volta fogalmazódott meg. Ez a kemény erkölcs, a szemet szemért elv, illetve a legelőért folytatott kíméletlen harc a gazdák egy részét is megérintette, hisz az ő vagyonukat gyarapította a kemény erkölcsű, kegyetlen pásztor. A gazdaközösség és a pásztortársadalom azonban itt sem kapcsolódott össze.

S végül.

A kisebb falvak belső legelőin élő, félig a faluban élő pásztor, mint említettük nemcsak a társadalommal, de a közösséggel is kapcsolatban áll. Az életmódbeli különbség (a polgárosodás egy alacsonyabb foka) szintén csökkentette a falu és a pász-

torok társadalmi közötti távolságot. Ugyanakkor épp itt indult meg a pásztortársadalom erősebb hanyatlása is. Előbb csak a kondások körében kezdenek cigányokat, nem pásztor családból valókat alkalmazni, úgymond, szakmai tudás nélkül. Utóbb ez a juhászat kivételével más nyájaknál is állandóvá és általánossá vált. Napjainkban lenézett mesterség falusi pásztornak lenni, mert tisztában vannak azzal a parasztok, hogy már nem speciális szak tudású réteget alkalmaznak.

IRODALOM

- Balogh István 1938 A jószág teletetése Debrecen környékén. Debrecen. Klny.
 1943 A hortobágyi pásztorkodás történeti múltja. NÉ. XXXV (1943) 97-112.
 1959 Szabolcs megyei pásztörösszeírás 1796-ból. Ethn. LXX (1959). 291-312.
 1969 Hajdúság. Budapest.
 1973 A civisek világa. Budapest.
 Bencsik János 1969 Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. Debrecen.
 1971 Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Debrecen.
 Csiszár Árpád 1974 Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. ATSZ XVI (1974) 234-246.
 Dékány István 1943 A mai társadalom. Budapest.
 Ecsedi István 1914 A Hortobágy pusztája és élete. Debrecen.
 Fazekas Mihály 1979 Kunmadaras juhászata. Karcag.
 Földes László 1962 Egy alföldi juhtartó gazdaság. NÉ XLIV (1962).
 Gunda Béla
 1972-1974 A nő helyzete a juhászközösségben. In: MésH XV-XVI (1972-1974). 225-243. Debrecen.
 Györffy István
 1928 Szilaj pásztörök. Karcag.
 1941 Gazdálkodás. In: Magyarország Néprajza II Budapest.
 Herman Ottó
 1909 A magyarok nagy ősfoglalkozása. Budapest.
 Luby Margit
 é.n. Fogó legelőkön. Budapest.
 Madarassy László
 1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest.
 Málnási Ödön
 1928 A szoboszlai juhászat. NÉ XX (1928) 57-78.
 Nagy Czirok László
 1959 Paraszti állattartás a Vásárhelyi pusztán. NK. 1-2. (1959). Budapest.
 Paládi-Kovács Attila
 1979 A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest.
 Papp József
 1971 Pásztorok, pásztornemzetségek Tiszacsegén. Ethn. LXXXII (1971) 201-219.
 Szabadfalvi József
 1970 Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. MésH XII (1970) Debrecen.
 Szabó István
 1969 A középkori magyar falu. Budapest.
 Szabó Kálmán
 1942 Kecskemét pásztorelete. I. Juhászat. NÉ XXXIV (1942) 1-26.
 Tálasi István
 1936 A kiskunság népi állattartása. Budapest.

Tönnies, Ferdinand

1983 *Közösség és társadalom*. Budapest.

Varga Gyula

1978 *Egy falu az országban*. Debrecen.

COMUNITATEA PASTORALĂ, PĂSTORII ÎN SOCIETATEA DIN ALFÖLD

Rezumat

Folosindu-mă de literatura de specialitate și de propriile mele cercetări din regiunile "JÁSZSÁG" și "NAGYKUNSÁG", și din județele "DÉL-HEVEST" și "JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK", voi schița o tematică a lucrării mele:

A. Societatea păstorească este strâns legată de societatea țărănească din satele și orașele de câmpie din ALFÖLD. Numindu-le societăți, subliniez totodată deosebirea puternică dintre acestea.

În cadrul societății din satele și orașele de câmpie evidențiez separat societatea țărănească și comunitatea păstorească, formată tradițional în cadrul societății păstorești și care în literatura de specialitate este cunoscută sub numele de organizație păstorească.

B. Păstoriile au alcătuit o comunitate aparte, izolată, închisă pentru exterior, pe care o caracterizează moștenirea dinastică a meseriei, căsătoria intrinsecă și organizarea muncii în trepte ierarhice.

Anumite cunoștințe care s-au păstrat în cadrul familiilor, precum și valorificarea averii au dat rangul familiei.

C. Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea comunitatea orașelor, cu ajutorul magistratului, tocmeau păstoriile în ziua de Sf. Gheorghe.

Modul de viață: trăind în condiții vitrege și oarecum izolate de comunitățile țărănești îmbughezite și de societatea orașelor de câmpie, distanța în plan social devine mai însemnată.

În schimb, acolo unde domină păstoritul local, păstorul fiind legat de sat, are legături nu numai cu societatea dar și cu comunitatea.

LES BERGERS DANS LA SOCIÉTÉ D'ALFÖLD

Résumé

En me servant de la littérature de spécialité et de mes propres recherches, des régions de: "JÁSZSÁG" et "NAGYKUNSÁG" et des départements "DÉL-HEVEST" et "JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK", j'ebaucherais un thème de mon ouvrage:

A. La société pastorale est étroitement liée à la société paysanne des villages et des ville de la plaine d'Alföld. En les nommant des sociétés je souligne, en même temps, les puissantes différences existantes entre eux.

Dans le cadre de la société des villagest et des villes de plaine, je mets en évidence à part la société paysanne et la communauté pastorale, formée –par tradition – dans le cadre de la société pastorale et qui, dans la littérature de spécialité, est connue sous la dénomination d'organisation pastorale.

B. Les bergers se sont constitués dans une communauté à part, isolée, fermée pour l'exterieur,

qui est caractérisée par l'héritage dynastique du métier, le mariage intrinsèque et l'organisation du travail sur l'échelle hiérarchique.

Certaines connaissances gardées au sein des familles et la valorisation de la fortune ont donné le rang de la famille.

C. Jusqu'à la fin du XVIII-me siècle, la communauté des villes, à l'aide du magistrat, engageaient les bergers au jour de Saint Georges.

Le mode de vie: vivant dans des conditions cruelles et plus au moins isolées des communautés paysannes embourgeoisées et de la société des villes de plaine, la distance sur le plan social devenait plus marquée.

En échange, là où domine le pâturage local, le berger étanché au village, il a des liaisons non seulement avec la société, mais avec la communauté aussi.

PÁSZTORÉLET AZ ALFÖLDI PUSZTÁKON

de

VAJDA MÁRIA

A napjainkra kikristályosodó komplex történeti szemléletű néprajzi kutatások tükrében tudjuk, hogy a nagyhatárú alföldi települések külső pusztai legelőin az elmúlt évszázadok során élő – nyomokban még a XIX-XX. század fordulóján tetten érhető – sajátos állattartási mód, legeltetési rend történelmi képződmény¹. A pásztorok pedig – akiknek élete jelen előadás témájául szolgál – részei annak a földrajzi, települési, társadalmi, gazdasági viszonyok által történelmileg meghatározható gazdasági struktúrának, mely létüket, cselekvésüket, életformájukat meghatározta.

A külső pusztai legelőre kihajtott állatok kiveréstől a beszorulásig a pusztákon legeltek. A kiverés időpontja állatfajonként eltérő volt. Legkorábban a juhnyájak mentek a legelőre március 15. után, a gulya és ménes Szent György nap (április 24.) után. Az állatok legkésőbb november 30-ig (András nap) maradtak a legelőkön.

Az egymással összefüggő kunsági, hajdúsági, bihari és szabolcsi, szinte egy országrészt kitevő legelőterületeken nagyjában azonos feltételek mellett, egységes életformában élő pásztortársadalom a jobbágyság földtelen, lakótelek hiányában helyhez nem kötött rétegeből toborzódott, amelyet az akkori közigazgatási szervezet nem nagyon tudott ellenőrizni². A feudális kötöttségekben élő jobbágytársadalom sokféle nyűgétől szabadon élő pusztai pásztorok között sajátos hierarchia alakult ki az állatfajtákhoz kötődően. Mindig annak az állatnak a pásztorai kerültek a rangsor élére, amelyik az adott korban gazdaságilag a legfontosabb volt. Pl. a hortobágyi pásztor-hierarchia élén a nyalka csikós áll, holott a XIX. sz. közepéig a lótenyésztésben bekövetkezett fellendülésig, de még azt követően is a gulyás a szarvasmarhák pásztorai állt az első helyen³.

¹ Balogh István: A hortobágyi pásztorkodás történelmi múltja. Néprajzi Értesítő XXXV. 1943. 97-112.; Uő.: Pusztai legeltetési rend Debrecenben a 18-19. században. Ethnographia LXIX. 1958. 537-566.

² Balogh István: Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. Ethnographia LXX. 1959. 291-312.; Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. (reprint) Budapest, 1990. Györffy István: A szilaj pásztorok. Karcag, 1928.

³ vö.: A hortobágyi ménesben pl. 1789-ben 347 ló van, 1855-ben már 2106. – Ecsedi István: A hortobágyi puszták és élete. Debrecen, 1914. A 19. század folyamán jelentősen megnőtt a lóállomány, helyenként a szarvasmarha rovására is. Ez összefüggésben van a tanyák elszaporodásával, a megnövekedett fuvarozási igényekkel, az eke korszerűsítésével, a földművelés térhódításával.

Az egy nyájnál dolgozó pásztorcsoporton belül is kialakult egyfajta hierarchia, amelyet tükrözött a pásztorok között kialakult munkamegosztás⁴. Az élen a *számadó* állt, akit a városok vezetősége majd az állattartó gazdák fogadtak. Tavaszi kihajtáskor ő vette át személyesen a gazdáktól az állatokat. Ettől fogva az őszi behajtásig anyagilag felelt a rábízott állatokért. A számadó rendszerint maga is módosabb ember volt. Ő kapta a pásztorbért, és fizette belőle az általa fogadott bojtárokat, akik legeltették, gondozták az állatokat. A bojtárok között is rangsor volt. A legtekintélyesebb az *öregbojtár* vagy *számadóbojtár*, aki távollétében helyettesítette a számadót, patriarchális hatalommal uralkodott a mellé beosztott bojtárok és kisbojtárok felett. A legutolsó a *kisbojtár* vagy *lakos*, a Kiskunságban *tanyásnak* hívták, aki lényegében kiszolgált a pásztorokat: tüzet rakott, főzött, tisztán tartotta a főzőedényeket és a pásztortanya környékét, éjszaka legeltetett is.

A pásztorok feladatát, bérét, életmódját az állatok fajtája szabta meg, illetve befolyásolta. A különböző állatokkal foglalkozó pásztorok munkája különböző nehézségű volt. A pásztorbér változó számítás és név alatt természetbeni és készpénz vagy gabonajárándóságból állt⁵.

A pásztorok legjelentősebb munkafolyamatai a következők voltak: legeltetés, terelés, őrzés, számontartás, itatás, jóság kifogása, juhok úsztatása, fejés, juhásztanyán a tej feldolgozása.

Tavaszi kihajtáskor a számadó könyvbe feljegyezte a gazda nevét az átadott jószág korát, darabszámát és jegyét. A gazdák ugyanis kötelesek voltak a jóság felismerésére illetőleg azonosítására szolgáló "bilyogot" sütni a nagyjóság bőrébe⁶. A jóság megkülönböztetésére szolgált a *jegy* is, a jóság bizonyos megcsonkítása (pl. fül)⁷. A XIX. század második feléig, helyenként végéig a rovásbottal, vagy párosrovással tartották számon a jószágot⁸. A rovás egyik felét a pásztor, másik felét a gazda őrizte.

A legeltetés rendjét⁹ – miután a XVIII. században a pásztortanyák helyei és az egyes járások határai állandósultak – a legelő lehető leggazdaságosabb kihasználása, a legelőn járó jószágok kor és fajta szerinti tulajdonságai, az évszak, napszak és az időjárás határozták meg. A nyári legelőn a pásztorok munkabeosztása és életritmusa is ehhez igazodott.

⁴ Tóth István: A Kiskunság népi állattartása. Budapest, 1936.; Nagy Czirok László: Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, 1959.

⁵ Herman Ottó: A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest, 1909.; Bencsik János: Pásztorok a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. No. 22. Debrecen, 1969.; Papp József: Pásztorok, pásztornemzetségek Tiszacsegén. Ethnographia LXXXII. 1971. 201-219.; Bódi Erzsébet: Pásztorbérek Karcagon. In: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. Debrecen, 1972-1974. 81-91.

⁶ Tárkány Szűcs Ernő: A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon. Ethnographia LXXVI. 1965. 187-199, 359-410.

⁷ Szabó Kálmán: A jóság jegye és billege Kecskeméten. Néprajzi Értesítő XXIV. 1932. 96-102.

⁸ Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Budapest, 1909.; Lükő Gábor: A debreceni pásztorrovás. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve Debrecen, 1938. 83-89.

⁹ Balogh István 1959. i.m.; Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XII. Debrecen, 1970.

Hajnalban a számadók, bojtárok a fekvő állatokat az álláson felnézték, "felolvas-ták", hogy nem szökött-e el, nem veszett-e el valamelyik. Különösen a XVIII-XIX. században – amikor a puszták közbiztonsága meglehetősen problémás volt – bírt ez nagyobb jelentőséggel. Leghamarabb a juhokat indították legelni, még sötétben, mert a sűrű gyapja miatt nehezebben bírja a meleget, s nagy forróságban már 9-10 órára összeáll, nem legel, s délután négy óra tájban indul el megint, s legel míg az "esthaj-nal csillag" el nem tűnik, sőt néha egész éjszaka is. A gulya napfelkeltétől 11-ig, dél-után általában 3-tól napnyugtáig legel. Ősz felé, a nappalok rövidsége miatt a pusztán néhol szokásban volt a nagyjóságok éjszakai legeltetése, járatása is¹⁰. A déli itatás után a jóság a delelő álláson összeáll és pihen. Ilyenkor van a pásztornak is szabad ideje. Legtöbb a juhásznak, hiszen az ún. "juhászdél" kezdődik a leg hamarabb. A juhtartásnál a haszonvétel változatosabb lehetőségei miatt a szervezet, s tulajdonviszonyok és a tartásmód a nagyjóságénál differenciáltabban alakult¹¹. Más életet éltek ennek következtében a nyájjuhászok és az ún. magatarti juhászok, de más volt a fejős juhászok, a kospásztorok élete és feladata. A századfordulótól a pusztára kiköltöző juhászné a tejfeldolgozásban segített és a pusztai legelőn sok baromfit tartott.

A kiverés utáni hetekben a pásztrok mindig ügyeltek arra, hogy a jóságokat forgassák, összefelé tereljék, hogy a különböző gazdaktól egy nyájba került állatok összeszokjanak. Ha a szoktatás nem jól sikerült, egész nyáron talpon kellett állni. A jól szoktatott gulyát, ménest ősszel alig lehet szétverni.

A pásztorka gondjaira bízott állatokat részint *terelő* eszközökkel (ostor, bot), részint kutyáival kormányozza, nógató szókkkal tereli¹². Segítőtársa a csikósoknál, néha a gulyásoknál is a ló, juhászoknál a számár. Kutyával inkább csak a juh- és disznónyáját lehet terelni. A gulya, ménes mellett tartott nagytestű, bátor, igen tanulékony komondor és kuvasz kutyák főként a nyáj őrzésére, a farkasok és tolvajok elleni védelmére szolgáltak. A magyar juhnyáját is komondorral őrizték és terelték. Ahogy a közmondás őrzi: *"Hegyes a juh szarva, mégis fél a komondortu"*¹³. Gyakran hazai folyóvizek (Tisza, Duna, Sajó, Maros) nevével nevezték el a komondorokat, mert a pásztorka hite szerint így nem vész meg¹⁴. A kutyát, mint a legfőbb segítőtársukat, pici kölyök korától nagy gonddal tanították a pásztrok. A merinói birkával, nyugatról került hozzánk a juh- és disznónyáj terelésére és őrzésére szolgáló puli.

A pásztorka munkaeszközeit a célszerűség és az állatok alapos ismerete jellemezte. A rövid nyelű ostor a lovon ülő pásztorka jellegzetes terelő szerszáma, a csikós jelképe. A gyalogos pásztorka nélkülözhetetlen kézbeli szerszáma, terelő és hajtó, támadó és védekező eszköze a bot,¹⁵ melyhez számtalan babonás szokás, eljárás fűződik. Mági-

¹⁰ *Ecsedi István*: Éjjeli legeltetés és pásztortűz a Hortobágyon. Néprajzi Értesítő XXI. 1929. 53-54.; *Nagy Czirok László* 1959. i.m. 160-161.

¹¹ *Szabó Kálmán*: Kecskemét pásztortétele. I. Juhászat. Néprajzi értesítő XXXIV. 1942. 1-62.; *Földes László*: Egy alföldi juhtartó gazdaság. Néprajzi Értesítő XLIV. 1962. 27-79.; *Málnási Ödön*: A régi magyar juhászat. Budapest, 1928.

¹² *Béres András*: Terelők és terelőeszközök a hajdúsági pásztrok kezén. Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961. Debrecen, 1962. 151-203.

¹³ *Hankó Béla*: A magyar juh. Természettudományi Közlöny 1937. 380.

¹⁴ *Herman Ottó*: A magyar pásztorka nyelvkinése. Budapest, 1914. 17.; *Nyíri Antal*: A folyónevekből lett kutyanevekről. Ethnographia LXXIV. 351-354.

¹⁵ *Béres András*: A Déri Múzeum Debrecen környéki díszes pásztorkései. Déri Múzeum Évkönyve 1957. Debrecen 1958. 83-118.

kus állatörző erőt is tulajdonítottak neki a pásztorok¹⁶. Az alföldi pásztor trágyában érlelte a botnak való fát, hogy sötétebb színű legyen; az így átpácolt fa sohasem repedt meg, s el sem görbült. Az ismert növényföldrajzi viszonyok miatt nagy becse volt a pusztán a fának. A különböző pásztorok botja az általuk őrzött állatokhoz igazodott. A gulyás botja mellig ér és másfél ujjnyi vastag, lefelé vékonyul, úgy terel vele, hogy a marha után dobja. Mivel így gyakran kárt okozott az állatban, több helyütt találkozunk eltiltásával. A lóhátról terelő kunsági gulyásnak külön "vaskengyel végű", vékony botja van, a "gajló", amellyel a lóhátról eldobott botot leszállás nélkül fel tudja venni¹⁷. A kondás botja a gulyáséhoz hasonló hosszúságú, de kissé görbe és lefelé vastagodik. A disznópásztor is dobja a botot. A juhász általánosan használt kampósbotja¹⁸ az alföldi pusztákon hosszú botra erősített vas vagy rézkampó. Terelésre is szolgál, igazi szerepe azonban a beteg juh kifogása. A magyar juhnyáját őrző pásztor még a gulyáséhoz hasonló botot használt. A XVIII. század második felétől behozott merinói juhokkal terjedt el fokozatosan a kampósbot használata. A sötétségben való tájékozódásra szolgál a *kolomp*, *harang*, *csengő*, *pergő*, melyet a nyughatatlanabb állat nyakába akasztanak. A pusztán tartott, jól szoktatott jószág a nyájban összetart. Nehéz egyet-egyet kiszakítani a tömegből. Kifogásukra szolgál a dobóhurrok: a *pányva* vagy *árkány*. Az árkányt ma már csak a Kiskunságban ismerik. A disznó kifogásához a kanászok hosszú rúdra erősített, harapófogóhoz hasonló szerszámot használtak.

Az állatok őrzése az elmúlt korokban különböző nehézségű volt. A XIX. század végéig gyakran kellett számolni a farkasveszéllyel. A múlt század hatvanas éveigi, amíg Ráday Gedeon a kormány teljhatalmú csendbiztosa vaskézrel fel nem számolta a betyárvilágot, a szabad legények okoztak tetemes károkat¹⁹. Rossz szándékú, pajkos emberek néha később is szándékosan megriasztották a ménest vagy gulyát, hogy a szétszaladt jószágban kárt tegyenek. A Hortobágyon pl. pipából kalapmocskot füstöltek vagy farkasszőrt égettek, a gulya, ménes megfutamatására. Az időjárási anomáliák (árvíz, rendkívüli szárazság stb.) is számtalan nehézséget jelentettek a pusztai pásztoroknak. Meleg nyári napokon az élősdiek, legyek miatt gyakran "elbogarzik", megbolydul az állat. A ménes a mennydörgéstől, villámlástól hamar megvadult, megszaladt, a gulya a vérszagtól. Ilyenkor a gulya, ménes könnyen "világgá szaladt", ha nem volt lélekjelenléte a pásztoroknak. Ezért volt rendkívüli jelentősége a pásztorok fizikai tulajdonságainak, az erős, megedződött, kemény fizikumú, bátor, sőt vakmerő férfiak természetes kiválasztódásának. A vázolt veszélyek, sajátos körülmények tették nélkülözhetetlenné a nagy jószágok tereléséhez, őrzéséhez a lovat, melyet azonban a XVIII. századtól kezdve a különböző szabályrendeletek²⁰ sorra tiltanak.

¹⁶ Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Debrecen, 1979. 60.

¹⁷ Herman Ottó: Ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet. Budapest, 1898.

¹⁸ Béres András: Adatok a juhászkampó készítéséhez és használatához. Hajdú-Bihar megyéből. Ethnographia LXIV. 1953. 257-276.; Bogdál Ferenc: A rézöntés technikájához. Az edelényi juhászkampó. Ethnographia LXX. 1959. 369-391.; Manga János: Magyar pásztorfaragások. Budapest, 1972.

¹⁹ Dömötör Sándor: A betyáromantika. Ethnographia XLI, 1930.; Béres András: Tiszántúli híres betyárok. Gyula, 1961.; Balogh István: Szabolcs megye statútuma a pásztorok megrendszabályozására a XVIII. században. Jósza András Múzeum Évkönyve II. Nyíregyháza, 1963. 91-111.

²⁰ Balogh István 1959. i.m.; uő. 1958. i.m.

Így 1725-ben Pest–Pilis–Solt megye; 1727-ben Szeged város; 1730-ban Heves és Külső Szolnok, valamint Szabolcs megye; statútuma tiltotta el a lótarastól a marhapásztorokat²¹. Ugyanis a nyerges lótarast megtiltását tartották a vármegyék a legalkalmasabb eszköznek a lopások megakadályozására. A későbbi években a rendelkezések rendszeres cirkálásokkal igyekeztek érvényt szerezni a vármegyék katonái, melynek során elkobozták a pásztorok lovait. A debreceni pásztorok és gazdáik 1853-ban meg a budai helytartótanácsnál is tiltakoztak, hogy a szilaj gulyákat, a megriadt, megszaladt marhákat – melyeket a gonosz emberek elhajthatnak, a farkasok megdézsmálhatnak –, a pásztorok ló nélkül meg nem őrizhetik²². Ha elveszik a lovat a pásztoroktól, a kár megtérítésére nem lehet őket kötelezni. A későbbi statútumok bizonyos feltételek mellett megengedik a várostól távol eső pusztákon a gulyások lótarastát.

A XVIII. századból származó pásztorendtartások²³ a pásztorok alapkötelességének az állatok legeltetését, itatását, tolvajoktól való megvédését tartották, ezen túl feltűnően nagy hangsúlyt fektettek a tolvajlástól való eltűntetésre.

Az itatóhelyek a XIX. század második felében bekövetkezett vízmentesítések előtt a pusztai legelőkön általában a természetes vízfolyások és vízállások voltak, így itt szervezett itatásra nem volt szükség. A pásztorok is a nyílt vizeket szerették, mert az itatás nem került fáradságba. A korabeli pásztorbérek is differenciáltak aszerint, hogy az itatás kútból vagy természetes vizekből történt. Az itatásnak egész nyáron való biztosítására a Tisza tavaszi árvizeit gátolták fel. A hortobágyi puszták környékén fekvő települések között a XVIII. században állandó viszályokat okozott, hogy a fentebb fekvő Nánás és Böszörmény a délebbre fekvő Újváros, Debrecen és Szoboszló elől elfogták a vizet²⁴. Néhány kivételtől eltekintve ásott kutak a pusztai legelőkön a XIX. sz. közepéig nem igen voltak. Peres iratok őrzik többnyire ezek emlékét. (Így pl. a Hortobágyon Fekete Péter kútja (1561); Gódmér kútjának megújítása (1700); Nyíró (Benedek) kútja (1620); Csapó Mihály kútja (1640, 1759); Szőkéné kútja (1700); francia kút (1862)²⁵. Nagy szárazság idején a természetes vízfolyások kiszáradt medrében ástak ún. *gödör* vagy *sírkutakat*²⁶: a négyszögletes kútgödör két szemközti oldala lejtős volt, az egyikben lehajtották a jószágot a kút vizéig, a másikon visszaterelték a partra. Ezek az ármentesítés után tűntek el a pusztai legelőkről, amikor a föld árja lassanként leszállott, s a mélyből a vizet már csak bizonyos szerkezet segítségével lehetett felhúzni. A pásztor legnagyobb munkát kívánó teendője a vízmerítés, ennek megkönnyítésére a gémes kút szolgált. A nagy vízigényű gulya, s a még több vizet igénylő ménes egy-egy itatására több száz veder vizet kellett felhúzni a hosszú itatóvályúba, s a meleg szerint naponta általában 4-5 alkalommal itattak.

²¹ Idézi: Herman Ottó 1909. i.m. 231.

²² Balogh István 1958. i.m.

²³ Herman Ottó 1909. i.m. 230-231, 367-385.

²⁴ Balogh István: Néprajzi adatok a Hortobágy környékéről a XVIII. századból. Ethnographia LXX. 1959. 465.

²⁵ Zoltai Lajos: A Hortobágy. Debrecen, 1911.; Béres András: A Hortobágy néprajza. In: Hortobágy a nomád pusztától a nemzeti parkig. Budapest. 1976. 259.

²⁶ Madarassy László: Az ivóharang. Néprajzi Értesítő VII. 1906. 202-205.; Fehér Gyula: Kutak a Körös Kissárrétján. Ethnographia XLIX. 1938. 175-185.

Ezért a kút mellé a pusztákon 2-4 gémet állítottak, s így ugyanannyi bojtár egyszerre tudta húzni a vizet a kútban levő pallóra állva.

A juhok és sertések itatásában a szabad vizeknek a legutóbbi időkig számottevő szerepük volt, a disznó és juhjárások területeit is ennek megfelelően szabták meg.

A hagyományos pusztai állattartásban az állatok gyógyítására²⁷ különösebb gondot nem fordítottak, az állatok nagy száma miatt, és a jószág is ellenállóbb volt. Kivételt képeztek ez alól a juhászok, főleg azóta, hogy a merinói juhok elterjedtek, hiszen ennek a fajtának számtalan betegsége van (rühesség, kergesség stb.). Messze földön híresek voltak a kuttyák legveszedelmesebb betegségét, a veszettséget gyógyító specialisták, az ún. "veszettorvosok"²⁸. Minden faluban akadt egykor a jószág gyógyításához értő ember, ezek többnyire a pásztorok közül kerültek ki. A hivatalos orvoslás a XVIII. század végén, de inkább a XIX. század elején kezdett terjedni. A városok magistratusai sorra hozták rendelkezéseiket, amelyek betartását ugyan szorgalmazták, de eredménye szinte mindig esetleges és kétséges volt.

Az egy nyájnál dolgozó, egy munkaszervezetet alkotó pásztoregyes étkezési közösséget is képezett²⁹. A pásztorbérben egészen a XX. századig rendszeresen szerepeltek természetben kiadandó táplálék termények, élelmiszerek, mégpedig a helyi táplálkozással összhangban álló választékban. Így az Alföldön köles, szárastészta, kenyérgabona, ezt kiegészíthette vagy egészében helyettesíthette a készkenyér, továbbá hozzátartozott még a szalonna, só. Élelmiszerforrásuk volt még a nyájban baleset, betegség folytán kimúlt vagy a máséból "szerzett", esetleg saját tulajdonukat képező állatok húsa. A pásztorok hideg és meleg ételeinek többsége a környező települések parasztételei közül került ki, csak lényegesen kevesebb fajta, szinte kizárólag egyszerű, nyílt tűzön, egyetlen edényben, a szolgafára akasztott bográcsban elkészíthető ételekre korlátozódott. Jellegzetes, csak a pásztorok által készített étel kevés van. A húsetelek közül ilyen a maga levében, zsírájában, fedetlen bográcsban megpuhított pörkölt vagy *parázhús*, és az ebből készített *száritott hús*. A különböző nevek-re hallgató, különbözőképpen elkészített tésztakása, bár a pásztorok gyakran elkészített ételei közzé tartozott, szerepel az alföldi parasztétkezők sorában is. Kedvelt pusztai pásztoreledel volt a kiskunsági gulyások által oltott *tarhó* vagy édesen altatott tej. A főzés helyéül a Hortobágyon a *vasaló*, a Nagy- és Kiskunságban a *cserény* szolgált. A főzés – közös nyersanyagból – a lakos, tanyás vagy talyigás névre hallgató kisbojtár feladata volt. A fátlan pusztai legelőkön tüzelőanyagul az árvaganénak, vagy – humort sem nélkülözve – bélfának nevezett száradt marhagané szolgált. A pásztorközösség hierarchikus rendje a közös étkezések lefolyásában is érvényesült.

A tisztálkodási alkalom hiánya és az időjárás szeszélyei miatt is a pusztai pásztorok viseletüket – mely a falusi parasztokéhoz hasonlóan a XIX. század közepéig, sőt

²⁷ Nagy Czirok L. 1959. i.m. 179-190.

²⁸ Szűcs Sándor: Veszettorvosok a Nagysárréten. Ethnographia XLIX. 1938.; Wagenhuber (Vajkai) Aurél: A veszettség és az ijedezés gyógyítása az Alföldön. Ethnographia XLVII. 1936. 155-158.; Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Debrecen, 1979. 53-56.

²⁹ Füvessy Anikó: A pásztorok táplálkozása a tiszafüred-kőcsi legelőn. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. Debrecen, 1972-1974. 175-185.; Ecsedi István 1914. i.m.; Nagy Czirok L. 1959. i.m. 216-230.; Cs. Sebestyén Károly: A nomád pásztorkodás életformája. Népünk és Nyelvünk X. 1938. 41-60.; Györffy István: Nagykunsági krónika. Budapest, 1941.

megrögzött, idősebb pásztoroknál később is durva fehér vászonból készült – zsírral kengették, hamuval kevert faggyúba mártották a férgek elszaporodása ellen védve. Testüket, hajukat is erősen zsírozták³⁰. A XIX. század közepe után, a gyári vászon elterjedésekor a kiskunsági csikósok a kék gatyát is zsírral, hamuval féregtelenítették, s ezen ősi módszerrel mentesültek a fehérmemű tisztítás gondja alól is. A gyári termékek elterjedése, és a múlt század közepe táján a pásztorok rangsora szerint differenciálódott, cifrábbá vált viselet tisztántartására és a tisztálkodásra már valamivel nagyobb gondot fordítottak.

A pásztorok, különösen a bojtárok többsége a múlt század második feléig iskolába nem igen járt, pusztához kötött életmódjuk miatt templomba se jártak, vagy csak elvétve, a vallásról keveset tudtak. "Az eget imádsággal nem igen fárasztották". Mikor a törvény az egyik juhászt vallása felől kérdezte, így felelt: "igaz református katolikus vagyok!"³¹ Egy 1819-es rendszabály szerint "a pásztorok s más gyanús személyek szent beszédek hallgatására még kényszerítendők is, sőt a szent beszédek hallgatásáról a lelkészek által kiállított bizonyítvány követelendő"³². Természetesen voltak istenfélő, s lehetőség adódtna templomba járó emberek is köztük (a számadótól pl. egyenesen elvárták a templomba járást, az adott kor felfogásának megfelelő erkölcsös viselkedést, házaseletet), bár minden bizonnyal ők lehettek kevesebben. 1753-ban a pásztorok lótarthatóságának letiltásával kapcsolatos rendelkezések betartásának érvényt szerző katonák, az egyik debreceni gulyástól a hortobágyi pusztán nemcsak a lovát vitték el, hanem "egy Újtestamentumát és több közönséges könyvét is."³³

Közismert ugyanakkor a pusztai pásztorok nagyszerű természetismerete. Kiválóan ismerték az állatok tulajdonságait, az időjárás változásait, megbízhatóan tájékozódtak az égitestek járása után.

A nagy távolságok, messzire láthatóság miatt sajátos pusztai jelzőrendszert alakítottak ki. Így pl. fontos jelző szerepe volt a kútgém különféle állásainak, korábban pedig az ún. látófákról történő jeladásnak³⁴.

A pusztai pásztorok élete meglehetősen szűk, egymásra utalt közösségben zajlott, megszokott rend szerint, naponta ismétlődve. Felkelés, legeltetés, étkezés, vízhozás, delelés, fejés, tejfeldolgozás, főzés, alvás a szabad ég alatt, s ez ismétlődött vég nélkül a nyári legelőn. Az egyhangú pásztoréletet színesítették a különböző pásztormulatságok, vásárok, csárdalátogatások. A csárdák látogatásától a XVIII. századtól kezdve tiltották a pusztai pásztorokat, nemcsak azért, mert hitelbe, "felírásra", vagy "róvársra" ittak, melynek kiegyenlítéseként – mikor már "sok volt a róváson" – idegen bélyegű, vagyis "szerzett" borjúval, juhval, birkával fizettek; hanem azért is, mivel legfőbb kötelességüket, az állatok őrését, szem előtt tartását megszegték, és ennek az állat látta kárát. A Hajdúkerületi statutum szerint (1772) "A pásztoroknak

³⁰ A korabeli viseletleírások rendszeresen említik. L.: *Kresz Mária*: Magyar parasztviselet 1820-1867. Budapest, 1956. 132, 141, 147, 169.

³¹ *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból II. Budapest, 1915. 287.

³² Idézi: *Herman Ottó* 1909. i.m. 320.

³³ *Balogh István* 1958. i.m.

³⁴ Legutóbb L.: *Szabadfalvi József*: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. *Studia folkloristica et ethnographica* 10. Debrecen, 1984. 226-232.

kocsmákban korhelkedni, részegeskedni tilalmaztatik, különben (...) 40 pálcaütést fognak szenvedni.”³⁵

A pusztai pásztorok jellegzetes életmódját, kultúráját, erkölcsi szokásait a rideg körülmények, a lakott helytől való távolság, foglalkozásuk sajátosságai alakították, formálták. Meglehetősen elszigetelt, elkülönülő réteget alkottak a parasztságon belül. Ez rányomta a bélyegét szerelmi életükre is. Kinn a pusztán a két nembeli fiatalság összeismerkedésére nem nyílt alkalom, legfeljebb a szomszéd tanyákon, a pusztai bálók alkalmával köthetett ismeretséget a fiatalság. Ismeretség hiányában gyakoriak voltak a "komendálás" útján kötött házasságok. Gyakran vettek pásztorcsaládból feleséget, főként a juhászok, amit foglalkozási endogámiának nevezhetünk³⁶. A régi pásztorok között szép számmal voltak ún. *rideg legények*, akik sohasem nősültek meg. Az ilyenekhez nyugtalanabb vérű nők járogattak ki a pusztára, titkon napokat is töltöttek a pásztorok közelében, s ez alatt az idő alatt a többi pásztort is "kiszolgálták". A Kiskunságban "*közösanyáknak*" nevezték őket³⁷. Az alföldi városok jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a pajkos asszonyok és a lányok is szívesen mulattak a pásztorokkal, s főleg a rideg legényekkel, akiket "ággal, meleggel" szívesen tartottak. A szigorú városi tanácsok azonban nem jó szemmel nézték az efféle dolgot, s a nőket meg a pásztorokat is keményen büntették. Kecskemét városa pl. egész csomó lányra vetett 30 botot, s összekötözve valamennyit kiűzte a városból, mert "juhászokkal és kvártélyos katonákkal illetlenül társalogtak". Szokásban volt az is, hogy az ilyen lányok nyakába pacalt vetettek, s úgy űzték ki a városból, csak a terhes lánynak bocsátottak meg. Általánosan bevett kárpótlás szerint, aki a pásztorok közül "törvénytelen gyermeket épített", a "fattyat vető lánynak egy borjút adott".³⁸

VIAȚA PASTORALĂ ÎN PUSTA DIN ALFÖLD

Rezumat

În lumina cercetărilor etnografice complexe, de orientare istorică, s-a constatat că modul specific de creștere a animalelor, regulile de pășunat practicate în cazul localităților cu hotare întinse din Alföld pe parcursul secolelor – care încă puteau fi surprinse la începutul secolului XX –, sînt rezultatele unui proces istoric. Începuturile se pot fixa pe la sfîrșitul sec. al XIV-lea, iar pe parcursul existenței a suferit modificări esențiale. Păstorii – viața cărora este tema actualei lucrări – fac parte din structura economică istoricește determinată de condițiile geografice, sociale și economice, care defineau existența, activitatea, modul lor de viață.

Animalele ținute pe pășunile exterioare de pustă (acestea n-au fost mulse, n-au fost prinse în jug, cîștigul a constat în creștere de greutate, fătul, lîna în cazul oilor), de primăvara pînă în toamnă

³⁵ Herman O. 1909. i.m. 242-243.

³⁶ Gunda Béla: A nő helyzete a juhászközösségben. In: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. Debrecen, 1972-1974. 225-243.; Vajda Mária: Hol a világ közepe? Paraszttvallomások a szerelemről. Kecskemét, 1988. 49, 62-64.

³⁷ Nagy Czirok László 1959. i.m. 261.

³⁸ Takáts Sándor 1915. i.m. 284-286.

erau la pășunat. Data mînatului la pășune diferea după specie. Cel mai repede s-au dus turmele de oi (19 sau 24 martie), cireada și herghelia după Sf. Gheorghe (24 apr.). Animalele au fost ținute la pășunat cel mai tîrziu pînă la 30 noiembrie (ziua Sf. Andrei).

Din momentul preluării animalelor de la gazde păstorul avea răspundere materială pentru acestea, el fiind angajat de către conducerea orașelor, iar mai tîrziu de către proprietarii animalelor. Salariul stabilit l-a primit păstorul (responsabil) din care el plătea pe angajații lui. Plata se făcea în natură și în bani sau într-o cantitate de cereale.

Modul de viață, responsabilitățile, plata păstorilor au fost influențate de specia respectivă de animale. Între păstori s-a stabilit o ierarhie specifică. În frunte se situau totdeauna păstoriile acelei specii care pe teritoriul și pe timpul dat era cea mai importantă din punct de vedere economic.

Cele mai importante procese de muncă ale păstorilor sînt: pășunatul, mînatul, ținere în evidență, adăparea, mulsul, tunderea oilor, prelucrarea laptelui. Gradul lor de dificultate se schimba în cursul timpului. În cursul secolului al XVIII-lea, cînd stînele (?) pe locurile de mînat devin stabile, regimul pășunatului a fost stabilit în funcție de proprietățile specifice vârstei și speciei animalelor, de anotimp și de condițiile meteorologice, urmărind folosirea cît mai economicoasă a pășunilor.

Păstoriile le-au dirijat animalele aflate sub îngrijirea lor cu unelte de mîna (biciul, bîță) și cu cîinele, avînd ca ajutor calul în cazul păstorilor de cireadă și herghelie, iar în cazul ciobanilor, măgarul.

Păstoriile care lucrau la aceeași turmă au format o colectivitate nu numai de lucru ci și de mîncare. Meniul lor era simplu, se rezuma la mîncăruri care se puteau găti la foc deschis, într-un vas (bogrács). Ordinea ierarhică a societății pastorale s-a manifestat și în desfășurarea meselor.

Pînă la sfîrșitul secolului trecut o parte însemnată a păstorilor nu frecventa școala și datorită modului de viață legat de pustă nu mergea la biserică; despre religie știau puțin. Dar, în schimb, păstoriile cunoșteau nemaipomenit fenomenele naturii, însușirile animalelor. Datorită distanțelor mari, a vizibilității îndepărtate, au creat un sistem de semnalizare specific pusteii.

Toamna animalele au fost duse la locurile de iernat, unii dintre păstori au fost angajați de către proprietari la îngrijirea animalelor, ceilalți s-au întors la familiile lor pe timp de iarnă sau se angajau ca slugi.

LA VIE PASTORALE DANS LA PLAINE D'ALFÖLD

Résumé

Dans la vision des recherches ethnographiques complexes d'orientation historique, on a constaté que la manière spécifique de l'élevage des animaux, les règles de pâture pratiquées au cas des localités ayant des limites vastes d'Alföld, au cours des siècles – dont les vestiges pouvaient être surpris encore au début du XX-ème siècle – sont les résultats d'un processus historique. Les commencements peuvent être fixés vers la fin du XIV-ème siècle et au cours de l'existence ont souffert des modifications essentielles. Les bergers – dont la vie est le thème de cet ouvrage – font partie de la structure économique historiquement déterminée par les conditions géographiques, sociales et économiques, qui définissent l'existence, l'activité, leur manière de vie.

Les animaux tenus sur les pâtures extérieures de la Pusta (ceux-ci n'ont pas été traisés, n'ont pas été mis au jong: le profit constait dans l'accroissement en poids, le foetus, la toison au cas des moutons), dès le printemps jusqu'à l'automne étaient au pâturage. Le jour ou les animaux étaient menés au pâturage était différent tenant compte de l'espèce. Les troupeaux de moutons étaient menés de bonne heure au pâturage (le 19 ou 24 mars), les troupeaux de bestiaux et le haras après le Saint Georges (24 avril). Les animaux étaient tenus au pâturage jusqu'à 30 novembre le plus tard le Saint André.

Du moment où le berger a pris les animaux du propriétaire, il avait une responsabilité mate-

rielle pour ceux-ci. Il était engagé par la direction des villes et plus tard par les propriétaires des animaux. Le salaire établi était reçu par le berger responsable et celui-ci payait ses salariés. La rémunération était faite en argent ou bien consistait dans une quantité de céréales.

Le mode de vie, les responsabilités, le paiement des bergers ont été influencés par l'espèce respective d'animaux. Entre les bergers a été établie une hiérarchie spécifique. Les premiers étaient toujours les bergers de l'espèce qui sur un territoire et pendant le temps de référence, était la plus importante, du point de vue économique.

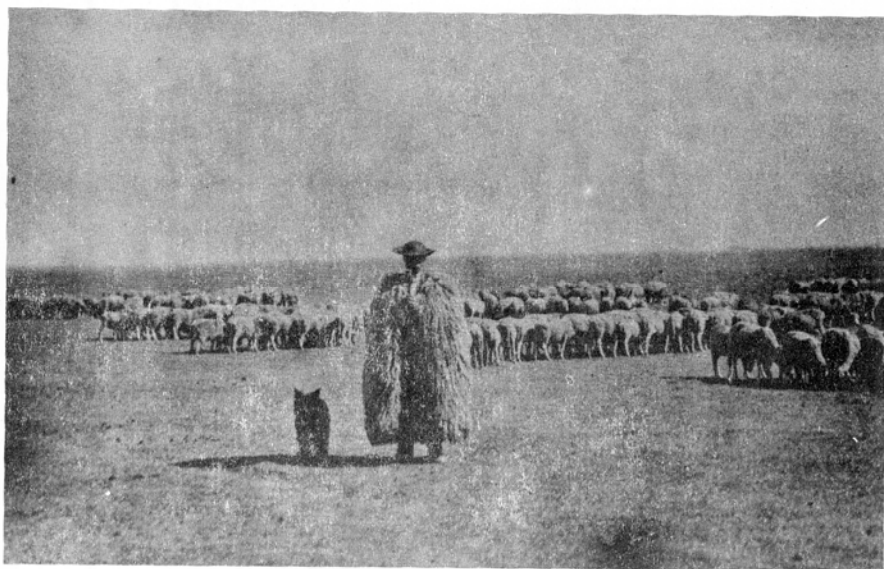
Les plus importants processus de travail des bergers sont: de paître, de conduire, de tenir l'évidence des animaux, l'abreuvement, la traite, la tondaison, l'usinage du lait. La grade de difficulté était changeant au cours du temps. Pendant le XVIIIème siècle quand les bergeries sur les terrains où les bergers conduisent les animaux deviennent stables, le régime de pâturage a été établi en tenant compte des propriétés spécifiques de l'âge et de l'espèce des animaux, de la saison et des conditions météorologiques, ayant pour but l'usage le plus économique des pâturages.

Les bergers dirigeaient les animaux qu'ils soignaient à l'aide des outils à main (le fouet, le gourdin) et avec les chiens, ayant pour aide le cheval, au cas des pâtres des bestiaux et des haras et au cas des bergers, avec l'âne.

Les bergers qui travaillaient avec le même troupeau ont formé une collectivité non seulement de travail mais ils mangeaient aussi, ensemble. Leur menu était simple. Ils étaient contents de manger des nourritures qui pouvaient être cuisinées au feu ouvert, dans un vase (le "bogrács"). L'ordre hiérarchique de la société pastorale s'est montré dans le déploiement des repas.

Jusqu'à la fin du siècle passé, une partie importante des bergers ne fréquentait pas l'école et grâce au mode de vie lié à la plaine ne fréquentait non plus l'église, ils savaient peu concernant la religion. Mais, en échange, les bergers connaissaient fort bien les phénomènes de la nature, les traits des animaux. Grâce aux grandes distances, de la visibilité difficile, ils ont créé un système de signalisation spécifique à la plaine.

L'automne les animaux ont été conduit aux endroits de l'hivernage: quelques bergers ont été engagés par les propriétaires pour soigner les animaux, les autres se sont retournés chez à leurs familles durant l'hiver ou ils se sont engagés comme des serviteurs.

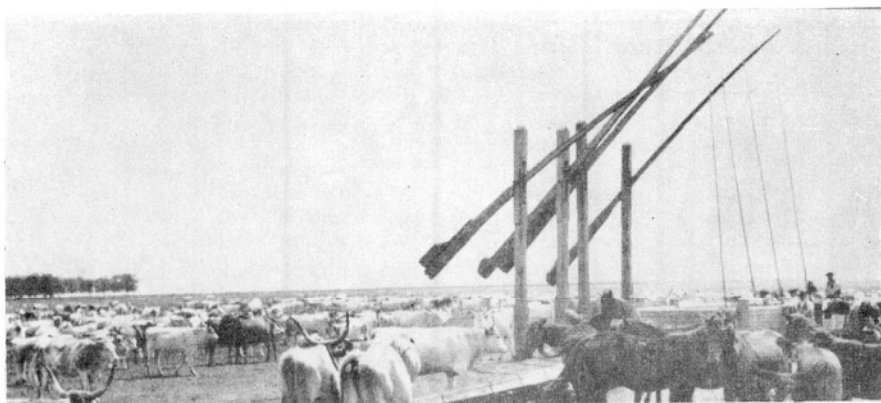
1. Turmă de oi. Foto: Ecsedi István
Juhnyáj. Hortobágy, 1930. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1661.
Déri Múzeum Ltsz. 1661.

2. Scoaterea apei. Adăpatul. Foto: Ecsedi István
Vízmerítés. Itatás. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1815.
Déri Múzeum Ltsz. 1815.

3. Hergheleie și cireadă lângă fântâna cu 4 cumpene.

Foto: Liener Béla

Ménes és gulya a négygémű kútnál. Hortobágy 1930 körül.

Liener Béla felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 21.412.
Déri Múzeum Ltsz. 21.412.

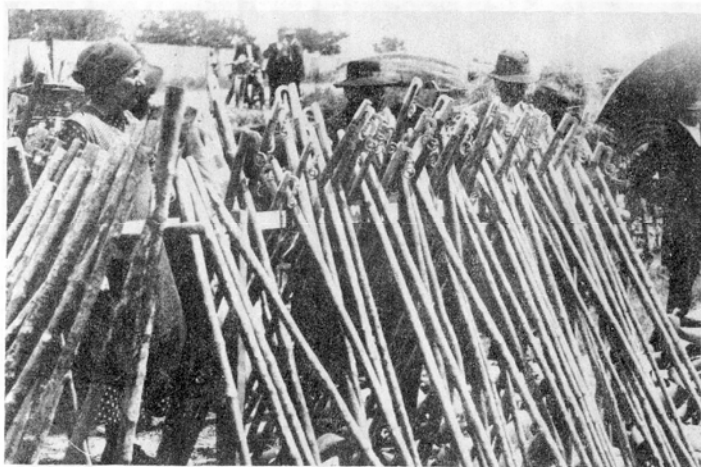

4. Prepararea hranei în bordei. Foto: Ecsedi István
Főzés a vasalóban. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1789.
Déri Múzeum Ltsz. 1789.

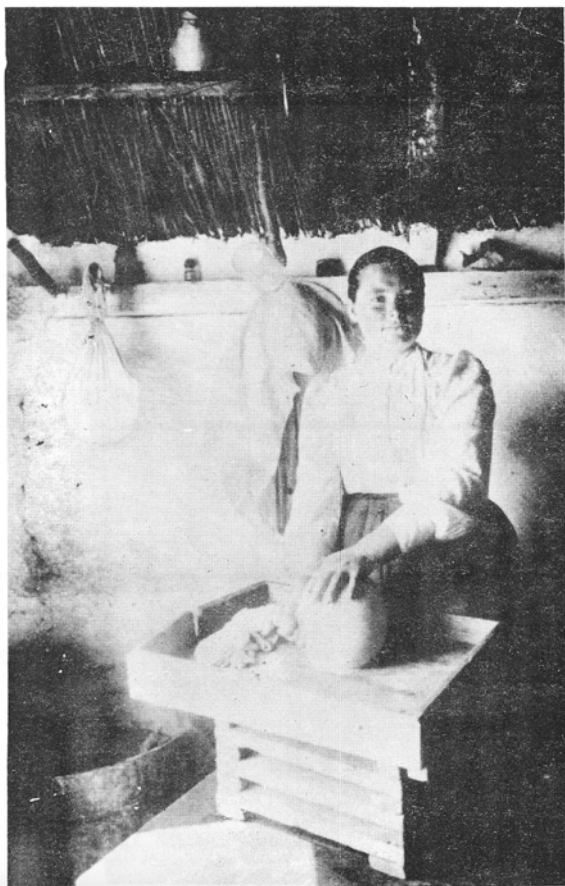

5. Pástori mîncînd
Pásztorok étkezése. Hortobágy.
Muzeul Déri,
fotografie de arhivă
Déri Múzeum, archív felvétel

6. Tîrgul de la pod. Vînzarea cîrligelor (cațe).
Hidivásár. Kampóvásár. Hortobágy.
Haranghy György felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 149.
Déri Múzeum Ltsz. 149.

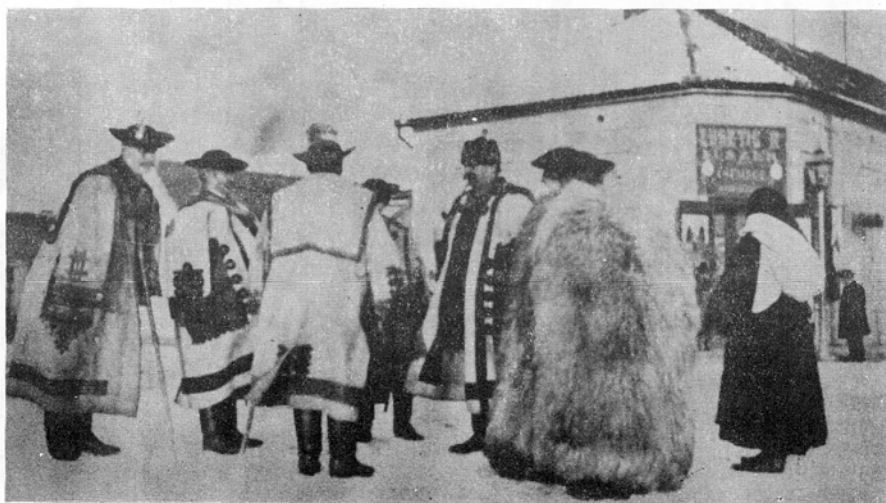

7. Femeie presînd caşul
Gomolyanyomó asszony. Hortobágy, Máta.
Muzeul Déri, fotografie de arhivă
Déri Múzeum, archív felvétel

8. Iernatul. Oi la fîntînă. Foto: Horváth István
Teletetés. Juhok a kútnál. Debrecen, Bánk.
Horváth István felvétele.

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1846.
Déri Múzeum Ltsz. 1846.

9. Reîntoarcerea păstorilor. Foto: Ecsedi István
Pásztorfogadás. Debrecen. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1674.
Déri Múzeum Ltsz. 1674.

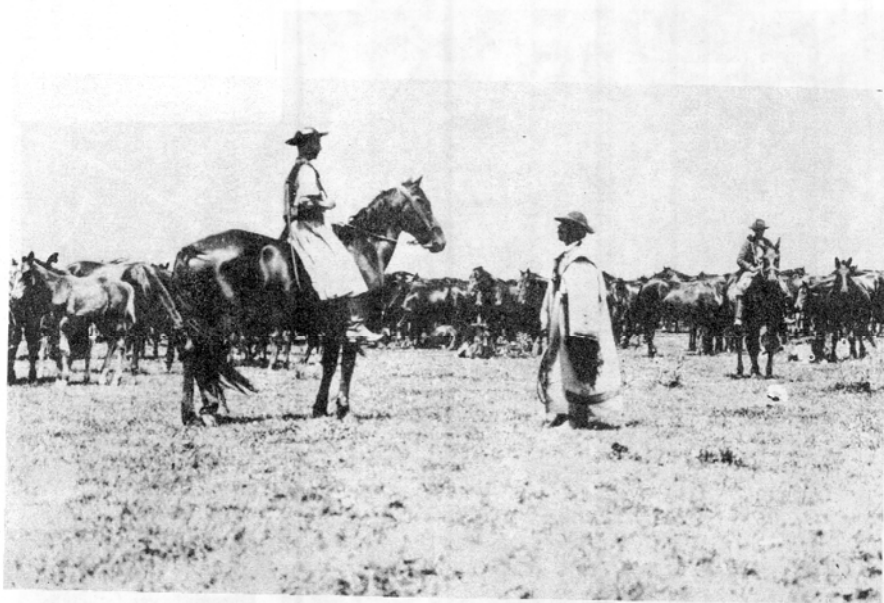

10. Însemnatul oilor
Foto: Ecsedi István
Bilyogozzák a juhót.
Hortobágy.
Ecsedi István felvétele.
Muzeul Déri, Nr. Inv. 1830.
Déri Múzeum Ltsz. 1830.

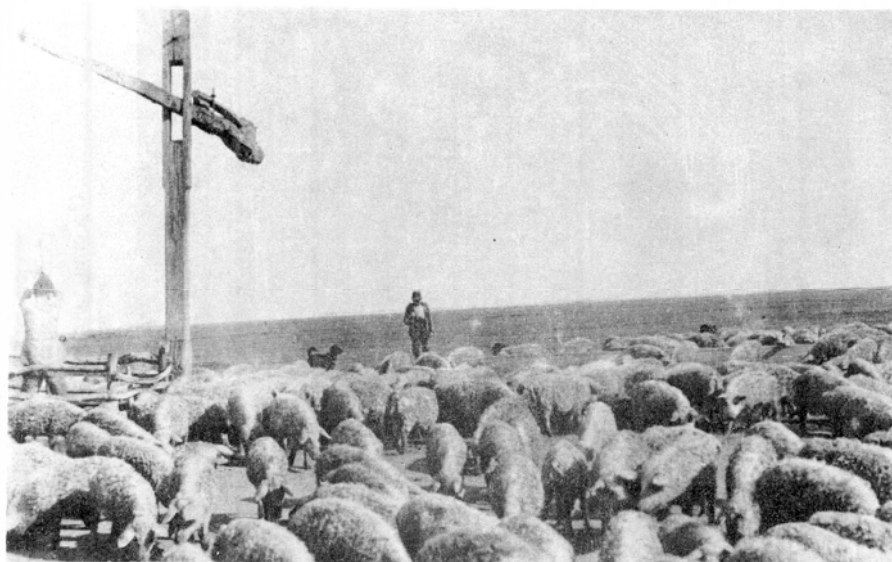
11. Sura de stepă pascănd. Foto: Ecsedi István
Magyar gulya legel. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1683.
Déri Múzeum Ltsz. 1683.

12. Stăvari călare. Foto: Ecsedi István
Csikósok lóháton. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1737.
Déri Múzeum Ltsz. 1737.

13. Turmă de porci. Foto: Ecsedi István
Disznó konda. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, fotografie de arhivă
Déri Múzeum, archív felvétel

14. Mulsul oilor la Hortobágy
Juhfejs a Hortobágyon

Muzeul Déri, Nr. Inv.1731.
Déri Múzeum, Ltsz. 1731.

15. Cioban presînd caşul în faţa colibei
Juhász gomolyát nyom a kunyhó előtt. Hortobágy.
Muzeul Déri, fotografie de arhivă
Déri Múzeum, archív felvétel

16. Păstor bătrîn frigînd slănină
Szalonát sütő öreg pásztor. Hortobágy.
Muzeul Déri, fotografie de arhivă
Déri Múzeum, archív felvétel.

17. Prinderea calului cu arcanul. Foto: Ecsedi István
Ló kifogása pányvával. Hortobágy. Ecsedi István felvétele

Muzeul Déri, Nr. Inv. 1929.
Déri Múzeum Ltsz. 1729.

18. Călibă vâcar
Gulyás kunyhó. Hortobágy.
Faluvégghalma.
Muzeul Déri,
fotografie de arhivă
Déri Múzeum,
archív felvétel

19. Ciobănaș și arendaș. Foto: Ecsedi István
Bojtár és tanyás. Hortobágy. Ecsedi István felvétele
Muzeul Déri, Nr. Inv. 2852.
Déri Múzeum Ltsz. 2852.

ALFÖLDI PÁSZTORÉPÍTMÉNYEK

de

MAGYARI MÁRTA

A pásztorépitmények – a pásztorok által készített és használt enyhelyek, hajlékok – a magyar néprajztudomány kibontakozásának idején sem kerültek el a kutatók figyelmét. Herman Ottó a múlt század végén evolucionista felfogásban a magyar ház, a magyarság háza fejlődésvonalát is a kiskunsági pásztorenyhelyből, a cserényből, illetőleg másik ágon a kontyos nádkunyhóból kiindulva rajzolta meg¹. Később az 1910-es években napvilágot látnak egy-egy kisebb tájegység pásztorépitményeit nagy alapossággal feltáró rész tanulmányok². Ezekre építve a pásztorépitmények típusainak alapvető csoportosítását Györffy István végezte el³. A későbbiekben is születtek új szempontokat is bevezető adatgazdag leírások, s két építményről, a kosárról és az akolról egy-egy széles horizontú elemző tanulmány íródott, a pásztorépitmények vizsgálata azonban még korántsem tekinthető lezártnak⁴.

A romantikus néprajzi szemlélet, amely a szilaj pásztorokban a magyarság ősi, eredeti jellemvonásait vélte felfedezni a pásztorépitményekre is úgy tekintett, mint ősi reliktumokra. Az építmények megjelenési formáját azonban számos egymástól függetlenül is létező, mégis együttesen ható tényező befolyásolja, s ezek bármelyikének megváltozása jelentős módosulásokat okozhat.

Az építmények jellegét meghatározó tényezők közül jelentős a földrajzi környezet, a növényföldrajzi viszonyok hatása, a felhasználható alapanyagok körét is ez szabja meg. Az alföldi pásztorépitmények alapanyagai: a vessző, a nád, a szalma, a sár (vályogfal formájában is), kiegészítő anyagok még a trágya, kukoricakóró, gyékény. Az olcsó fűrészelt deszka újabb századunk elején kezd elterjedni. A Sárközben, a Sárreuten és a Hortobágyon a nád volt a leggyakoribb alapanyag, míg a Kiskunságon gyakoribbak voltak a vesszőfonadékból készült enyhelyek. Az ármentesítések, lecsapolások után, amikor már kevesebb nád és gyékény termett, deszkával kezdték

¹ Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Budapest 1899.

² Madarassy László: Kiskunsági pásztor-enyhelyek. Néprajzi Értesítő 1907. 34-41.; Madarassy László: Nomád pásztorokodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest, 1912.; Ecsedi István: A nomád pásztorenyhelyek a Hortobágy pusztán. Néprajzi Értesítő 1913. 192-218.

³ Györffy István: Pásztorépitkezés a magyar Alföldön. In: Magyar falu- magyar ház. Budapest, 1943.

⁴ Földes László: Kosár, "karám, ól". Ethnographia LXXI. 1960. 436-453.; Szabadfalvi József: Az akol típusa és funkciója. In: Tanulmányok a magyar pásztorokodás köréből, 1984.

ezeket helyettesíteni. Az 1910-es években a Hortobágyon gulyáskunyhó és disznóhodály is készült deszkából.

A múlt században lezajló ármentesítések nemcsak a növény-földrajzi viszonyokat változtatták meg az Alföldön, hanem jelentősen módosították a határszerkezetet is. Egyre nagyobb területek kerültek művelés alá, s ezáltal a legelőterület összeszűkülött, megváltozott a legeltetés rendje is. A távoli, többnyire vizek menti telelőhelyek megszüntével kialakultak a települések közelében a jószágteleltető szállások, az ólaskertek. A teleltető építmények aklok, színek a külső legelőkről az ólaskertekbe, tanya udvarokra, néha a belterületen álló portákra kerültek át.

Az alföldi gazdaságokban a gazdálkodás rendszerére a földművelés és az állattartás szoros kölcsönhatása jellemző. A növénytermesztés változó igényei – nagyobb terület, a trágyahasznosítás módja –, valamint a nagyobb mennyiségben termesztett takarmánynövények, s a nyomtatás után fennmaradó nagy mennyiségű szalma jelentősen módosítják az állatok őrzésének formáit is. (pl. szalmakarámok melletti teleltetés)

A *kosarazás* által történő trágyahasznosítás az Alföldön ritka, gyakoribb a *telkesítés*, amikor az állatok nincsenek szorosan körülkerítve, s az álláshelyük változtatásával biztosítják a föld egyenletes trágyázását.

Az őrzött állatok tulajdonságai is befolyásolják azt, hogy enyhelyük, egybentartásukra milyen építményeket emelnek a pásztorok. Az új fajták megjelenése új építmények szükségét is hozza, így például a merinó juh megjelenésével terjednek el az udvarokon épített juhszínek, birkaszínek és a hodály, mint új épület típus.

A haszonvétel eltérő vagy megváltozó módja szintén új igényeket támaszt. A hodályok gyors elterjedését az is ösztönözte, hogy az egész évben fedél alatt éjszakai juhokról jobb minőségű gyapjút nyertek. A kényesebb, érzékenyebb merinó juh elletése is a hodályokban történt. A gyapjú mellett a juhnyájak másik haszna az anyajuhok fejéséből ered. A fejőkarámok, esztrengák ennek az igénynek a kielégítésére jöttek létre. A kialakult határszerkezet és a tejfeldolgozás hagyományos formája azonban vidékenként eltérő, ezért az esztrengák és mellettük az esetleges tejfeldolgozó építmények nem minden esetben jelennek meg a legelőkön. Az alföldi kertes településeken a fejős juhnyáj gyakran a településhez közeli belső legelőn legeltet, a fejés a gazdasági udvarokon történt. De ha fejőkarám, esztrenga volt is a legelőn, a tejfeldolgozás az Alföldön csak kevés helyen történt a legelőn erre a célra létesített építményben. A kifejt tejet általában beszállították a településre és ott dolgozták fel.

Az alföldi pásztorépítmények általános jellemzésére elmondható még, hogy alapanyagukat az adott tájon megtalálható, könnyen hozzáférhető, de kevésbé tartós anyagok képezik. Éppen ezért a pásztorépítmények eleve rövidebb időtartamra készülnek, mint a lakóépületek vagy a gazdasági udvarokon álló egyéb építmények. A nád szárnyékok például többnyire csak egy évig szolgáltak a jószág enyhelyéül, helyüket is változtatták évente. A többi pásztorépítmény is legalább egy évben egyszer alapos felújításra szorult. Az újabban megjelenő vályog és sárfalú épületek – hodály, gulyáskunyhó, juhásztanya – kivételt jelentenek, mert ezek már időtállóbbak.

Az alföldi pásztorépítmények egy bizonyos része nem helyhez kötött, funkciójukkal összefüggő alapvető jellegzetességük a mozgathatóság, továbbhelyezhetőség.

Az építmények elkészítése speciális szaktudást nem igényel, a pásztorok maguk

készítik el, specialisták segítségét nem veszik igénybe. A nagyobb méretű hodályok kivételt képeznek itt is, mert tetőzetük elkészítése igényesebb munkát követel.

E hosszabb általános bevezető után tekintsük át a magyar alföld pásztoréptméneinek főbb típusait.

A jószág védelmére a talaj szintjéből kiemelkedő bármely természetes tereptárgy alkalmas lehet, a természetes vegetáció részeként az erdők és a nádasok is alkalmasak erre. Az erdei állatteltetésre, az erdő természetes enyhelyként való felhasználására hazánkban már a 14. századtól vannak adatok. A Hortobágyon az ármentesítés után mesterségesen is telepítettek erdőket enyhely céljára⁵. Györffy István szerint ez a telepítés átmenetet képez a mesterséges enyhelyekhez⁶.

A mesterséges enyhelyek közül a legegyszerűbbek a földbe ültetett egyszerű nád vagy vessző falazatok, *szárnyékok*. Készülhetnek deszkából is. Ezek nem zárt építmények, alaprajzuk igen változatos, mivel elsősorban a szélről és a csapó esőtől védtek a jószágot, az uralkodó széljárással szemben valamelyik szárnyában mindig védelmet talált. A szárnyék szinte minden állatfaj enyhelyeként szerepel. A Kiskunságban a nagyjószág – szarvasmarha, ló – részére készülő nádfalat földsáncra építették, a juhok részére szolgálót pedig egy ásónyomnyira ásták a földbe, nádkötéllel vagy vesszővel mindkét oldalán korcolták. Az egyik szárny, nádfal gyakran visszakanyarodik, s az eleség tárolására alkalmas fedett helyet vagy kontyoskunyhót alakítanak belőle. A szárnyékhoz gyakran esztrenga és juhászkunyhó is csatlakozik.

Egykor teletetető építmény lehetett, a 19. századtól a nyári legelőkön található. A szárnyék helyét a legelő trágyázása érdekében évente változtatni szokták.

A szárnyék ismert a Kiskunságon, Nagyunságon és a Hortobágyon, itt *karám* néven⁷.

Az őrzött állatok egybentartását szolgáló fedetlen építmények közül a *karám* a legsebésebb körben elterjedt, szinte minden állatfaj részére készítették. A karám, mint egész nyáj befogadására alkalmas bekerítő építmény formáját, alaprajzát és gyakran elnevezését tekintve is nagy változatosságot mutat. Alaprajza lehet kör, ellipszis vagy négyszög, tető nélküli magas falazatból áll. A tömör falazatú karámok eredetileg az Alföldön a külterjesen tenyésztett állatok teletetető építményei voltak. Faluk leggyakrabban nádból, tüskés gallyakból, vesszőfonadékból készült. Nádból, deszkából vagy vesszőfonadékból kaput is állítottak nyílásához. A legtöbb karám belvilága nagyméretű osztatlan tér, de előfordulnak két és három rekeszes (fiókos) karámok is.

A teletetőhelyként használt karámok sajátos formája alakult ki az Alföld azon területein, elsősorban a Tiszántúlon, ahol a külterjes állattartás mellett nagyarányú gabonatermesztéssel is foglalkoztak, s az uralkodó szemnyerési mód a nyomtatás volt. A *szalmakarám* L vagy U alakban rakott szalmakazalból és hozzá csatlakozó vesszőből vagy trágyából rakott kerítésből áll. Szarvasmarhát, juhot és lovat egyaránt teletettek ilyen karámban, a szalma takarmány és alom is volt egyben⁸.

⁵ Ecsedi István i.m. 213.

⁶ Györffy István i.m. 166.

⁷ Tóth István: A jószág enyhelye a kiskun pusztákon. 1936. Ethnographia LXVII. 1936. 161-183.; Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen 1970.

⁸ Szabadfalvi József i.m. 1970. 54-57.

A befelé dőlő nádfalból kialakított telelőhelyet a Sárréten *kerekkarámnak*, illetve *kosárkarámnak* nevezték⁹. A Hortobágyon és a Nagykunságban szintén kosárkarám a neve, a szárnyék jelentésű karám szótól ezáltal különböztetik meg.¹⁰

A külterjes állattartás háttérbe szorulásával a karám is megszűnik teleteltőhely lenni, s a nyári legelőkre szorul vissza, valószínűleg csak ekkor alakul ki a rudakból összeállított formája.

A karám típusú építmények bizonyos formáit csak a juhászat keretében találjuk meg. A *kosár* legáltalánosabban olyan karámot jelent, amely nem helyhez kötött, hanem szétszedhető, továbbállítható és újra összerakható. A magyar Alföldön a *kosárazás*, a folyamatos továbbhelyezéssel való trágyázás nem volt gyakorlatban, itt a kisméretű, kerek, helyhez kötött nádkarámot nevezték kosárnak¹¹. Az Alföldön a nyájak álláshelyének folytonos változtatásával igyekeztek az egyenletes trágyázást biztosítani, de ez minden bekerítő építmény nélkül történt, telkesítésnek nevezik.

A kosár már a 14. században legelőn álló karámot jelentett, melybe juhokat hajtottak éjszakára, de ez feltehetőleg helyhez kötött volt. A szétszedhető, könnyen mozgatható juhkarám az *esztrenga* az alföldi juhtartásban valószínűleg csak a 18. században honosodott meg. *Isztronga*, *lécka* és *dranka* néven egyaránt ismert. Az esztrenga korábban, a 18-19. században teleteltő enyhely is volt¹². Századunkban már négy- vagy többszögletű, könnyen szétszedhető kerítést jelent, mely a legelőn a juhok egybentartására, illetve fejökarámul szolgál. Az esztrengát gyakran a szárnyék két ága közé rakják (Hortobágy), a deszkából, karókból összerótt esztrengát szokták a jószág védelmére náddal körülakni. A Kiskunságon álltak nádból épített isztrongák is. Gyakran az esztrenga egyik sarka fölé, ahol a fejöhelyet kialakítják, primitív tetőzetet is ácsolnak.

A Kiskunságban megkülönböztetnek *magyar és német isztrongát*. A magyar isztronga a szabadban, a német pedig a birkaszinben vagy hodályban felállított fejökarám.

A *dranka* a Hortobágy északi részén főleg az uradalmi juhászatban terjedt el. Mozgatható építményt jelent, melyet hasított erdei fából, később a 19. század közepétől deszkából ácsoltak össze. A dranka használata ezen a területen a magatarti juhászok és az uradalmi juhászok gyakorlatában különböző volt. A magatarti juhász nem mozdult el drankájával, egy helyben állt. Az uradalmi juhászok pedig ismerték, gyakorolták a *drankázás* szokását. A drankát a legelőn folyamatosan továbbhelyezték, úgy jártak el, hogy mozgatóskor egy oldal mindig helyben maradt, a másik három helyét változtatták. Nemcsak a legelőn, hanem a tarlón is drankáztak.¹⁴

⁹ Szűcs Sándor: A nagysárréti juhászat. Debreceni Szemle XI. 1937. 167-173.

¹⁰ Szabadfalvi József 1970. i.m. 43. valamint Málnási Ödön: A szoboszlai juhászat. Néprajzi Értesítő XX. 1928. 57-78.

¹¹ Földes László i.m. 449.

¹² Hajdúság, Hortobágy – esztrenga; Kiskunság – isztronga; Hortobágy északi része – dranka; Nagykunság – fejökarám; Bereg megye – lécka

¹³ Tálasi István i.m. 161-183.

¹⁴ Bencsik János: Pásztorokodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. Debrecen, 1969. Ehhez lásd még Földes László i.m. A székelyek ezt a művet forgatásnak nevezik.

A napjainkban használt szétszedhető, deszkából, kőből, lécekből összeállított esztrenga (dranka, lécka) már elsősorban fejőakol, valamint a kosarazás építménye, nem teletetőhely. Valószínűleg a merinó juhokkal és a tejfeldolgozás fellendülésével honosodott meg. Az Alföldön a 18-19. században az esztrengának nevezett építmény nem mozgatható, a zárt nádkarámok csoportjába tartozik. Valószínű azonban, hogy a 18. század második felében már egymás mellett élhetett mindkét típus, a helyhez kötött és a mozgatható esztrenga.¹⁵

Az *aklot*, mint karámból és szinből álló építményt ismerik az eurázsiai sztyepp nomadizáló népei, s a 12-17. századi magyar források is szinzel ellátott karám jelentésben említik. Az akolhoz mindig hozzátartozik valamilyen fedett rész, olyan kerített hely tehát, amelynek egyik végében, néha 2-3 oldalán fedeles szin vagy félszer áll. Ez enyhét nyújt az állatoknak és védi a takarmányt is. Az akolban többnyire jászol is található, vagy a szin alatt, vagy középen az úgynevezett *kerekjászol*.

A sárközi *teletető fészert* takarmány kazlakkal körülbástyázták, közepén *kerekjászol* állt, télen nappal a falvakból is ide hajtották a jószágot.¹⁷

A Kiskunsággal határos uradalmakban használt teletető alkotmány volt a *kerek* vagy *görbeakó* (akol), ennek falát körben horogfákra hányt szalma alkotta.¹⁸

Az akol széles körben ismert épülettípus az Alföldön, főleg a kiterjedt puszták szomszédságában található meg. Eredetileg a nagyszámú állatot tartó vidékeken a teletetés építménye volt. A hagyományos, teletetésre szolgáló aklok a teletőhelyen, ólaskertekben, szállaskertekben álltak. Később a gazdálkodás fejlődésével, az állattartás intenzívebbé válásával redukálódott az akol funkciója, s a legelőkön nyári enyhelyé vált, az esőtől védte az értékesebb állományt.

A szin, mint nyitott oldalú, gerendalábakon álló tetőzet a külterjes állattenyésztés időszakában az ólaskertekben, tanyák, házak mellett önmagában is lehetett teletető építmény. Többnyire szarvasmarhát vagy lovakat helyeztek el alatta, rendszerint jászol is volt benne. A történeti források a 15. századtól kezdve említik ezt az építménytípust. Az állattenyésztés belterjessé válásával ennek a funkciója is módosul, *nyári állásként*, nyári istállóként jelenik meg a belső legelőkön, tanyák mellett.¹⁹

Szabadfalvi József vélekedése szerint a külterjes állattenyésztés legfejlettebb és legelterjedtebb építménye, a félszeres akol tekinthető a belterjessé váló jószággtartás két fontos építménye – az ól és a nyári állás – közös őseinek.²⁰

A falazattal és tetőzettel ellátott pásztori építmények közül a legfejlettebb és a legkésőbbi időben megjelenő típus a *hodály*. Nagyméretű, egész nyájat befogadó épület, nagyjószágok számára nem alkalmas, nagyobb részt juhok, ritkán sertések elhelyezésére használják. Az egész Alföldön ismert az épület és a *hodály* szó is, a Kiskunság kivételével, ahol *birkaszinnek* nevezik.²¹

¹⁵ Szabadfalvi József 1970. i.m. 48.; Szabadfalvi József szerint erre utal a Kiskunságban a magyar és a német isztronga elnevezés.

¹⁶ Szabadfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen, 1984.

¹⁷ Kovács Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Néprajzi Értesítő 1912. 207-239.

¹⁸ Tálasi István i.m. 179.

¹⁹ Szabadfalvi József 1970. i.m. 49.

²⁰ Szabadfalvi József 1984. i.m. 128. 130.

²¹ Tálasi István i.m. 161-183.

A hodály hazánkban a merinó juhokkal a 18. század második felében honosodik meg. Teletető építmény is, de a kevésbé ellenálló szervezetű állatoknak a nyári eső ellen is védelmet nyújtott.

A hodályok nagyobb arányú elterjedését az első világháború alatt, s az 1920-as években bekövetkező gyapjú konjunktúra ösztönözte. A juhtartó gazdák ekkor nagyobb figyelmet fordítottak a gyapjú minőségére. Nagyobb mennyiségű és jobb minőségű zsíros gyapjút csak úgy lehetett nyerni, ha a juhok állandóan védve voltak az elázástól. Hajdúszoboszlón az 1920-as évek végén kezdtek ilyen nyári hodályokat építeni.²² A Hortobágy északi részén szintén az első világháború idején terjedtek el a hodályok.²³

A hodálynak két alaptípusát ismerik az Alföldön. Az egyszerűbb a csupán a földre helyezett tetőszerkezetből álló *seggenülő* vagy *guggonülő hodály* és az igényesebb alacsony falú *falashodály* vagy *nyeregtetős hodály*. Az előbbi a nyári legelők szét-szedhető, továbbb helyezhető építménye, míg a fejlettebb helyhez kötött, téli elhelyezésre is alkalmas. Az egyszerűbb típus tetővázát földbe ástott szarufák alkotják, fedőanyaga lehet nád, szalma, kukoricakóró. A nyeregtetős hodályok fala készülhet nádból, vályogból, paticsból, de kőből és téglából is. Leggyakrabban nád- és szalmatetővel látják el. A téglalap alaprajzú hodályon általában két végén található széles ajtó, néha közepén is. Az egyetlen helyiségből álló építményt szükség esetén, például ellés idején, mozgatható kerítéssel, lészákkal választják le. Gyakran az esztrenga is bekerül a hodályba. A hodály egyik sarkában néhol a juhász holmija is helyet kap.

A sertések számára a Nagyunságban sok oldalajtóval ellátott hodályt készítettek,²⁴ a Hortobágyon pedig alacsony falú nyeregtetős *deszkahodályt*.²⁵

Az állatok egybentartása, védelme céljából emelt enyhelyek, épületek ismertetése után tekintsük át a pásztorok számára emelt építmények főbb típusait. A különböző állatfajokat őrző pásztorok kunyhói nagy általánosságban nem sokban különböznek egymástól, az építmények inkább a pásztorlás típusainak megfelelően különülnek el. A településekhez közeli belső legelőn a kondásnak, csordásnak hevenyészett, primitív pásztorokunyhója van. A vándorpásztorok ugyancsak hevenyészett továbbszállítható, ideiglenes jellegű építményekkel rendelkeznek. A távoli legelők pásztoranyái, pásztor szállásai állandó jellegű, kunyhóból és számos melléképületből állnak. A korábbi teletető helyek pásztorokunyhói más jellegűek voltak. A karámokban, aklokban teletető állatokat őrző pásztorok földbe mélyített, primitív tetőzetű enyhelyekben húzták meg magukat.²⁶

A legegyszerűbb pásztori enyhelyek azok a nád vagy vessző falazatok, melyeket

²² Málnási Ödön i.m. 70.; Földes László: Egy alföldi juhtartó gazdaság. Néprajzi Értesítő XLIV. 1962. 27-79. A juhtartó gazdaságság közös költségen épített hodályt 1928-ban a Hajdúszoboszlóhoz tartozó angyalházi legelőn.

²³ Bencsik János i.m. 56.

²⁴ Györffy István közli rajzát Túrkevérről i.m. 193. oldal.

²⁵ Ecsedi István közli fényképét i.m. 193. oldal.

²⁶ Kovács Aladár i.m. 218.

karóval feltámasztva bizonyos szög alatt szél vagy napfény ellen fordítanak.²⁷ Az egyfalas nád és vessző enyhelyek az Alföld északkeleti részén használatosak.²⁸

A Duna–Tisza közén, a Kiskunságban sajátos 2-3-4 falas, főleg vesszőfonatú pásztorenyhely alakult ki a nagyjóságot őrző pásztorok használatában, a *cserény*. Ez vesszőtáblákból összeállított hordozható pásztorenyhely, fala készülhet a vesszőfonadékon kívül nádból, kukoricaszárból és deszkából is. Többnyire két részből áll: a pásztorok tüzelőhelyéből, melyet a cserénytáblák körbefognak és egy kívülről a falhoz csatlakozó lőszárnyékból. A pásztorok a cserényben tartották használati tárgyait, itt tértek nyugovóra, az igavonó állatok is mellette éjszakáztak. A cserény helyét az állással együtt két-három hetenként változtatták a pásztorok.²⁹ A cserénynek létezett egy félig fedett, s egy egész tetővel ellátott formája is; Herman Ottó ebből kiindulva rajzolta meg a magyar ház fejlődésének egyik vonalát.

A juhszárnyék falához támasztott nádfallal, vagy a szárnyék végének visszakanyarításával egyszerű, félig nyitott tárolóhelyeket, enyhelyeket alakítottak ki. Ezek átmeneti típusok az általánosan elterjedt kontyos és nyeregetetős pásztorkunyhók felé. A *kontyoskunyhók* nádból készülnek, favázuk nincs, alaprajzuk többnyire kör. Kör alakú árokba ültetik bele a nádfalat, tetején összefogják és náddal, valamint fűzfavesszővel körülkorcolják. A Hortobágyon *kerekkunyhó* és *hegyeskunyhó* a neve.³¹ Vannak olyan kontyoskunyhók, amelyek közepén tüzelőhelyet is kialakítanak, ekkor a nádat belülről sárral betapasztják.

A Nagykunságban ismert gúla alakú kontyos nádkunyhó átmenetet jelent a favázal rögzített nyergesfedelű kunyhók felé. Ezek teteje többnyire szalmával és náddal borított, de készülhet deszkából is.³²

A Körös folyó vidékén sajátos sárból épített, boglyaalakú pásztorkunyhók is készültek.³³

A szögletes alaprajzú, nyeregetetős pásztorkunyhó nád falazata és teteje favázra épül. Ennek elkészítése több anyagot és időt igényel, mint az előzőké, de tartósabb és kényelmesebb is. Az ilyen nádfalazatot, hogy még tartósabbá tegyék gyakran pelyvás sárral betapasztják és bemeszelik.³⁴ Ennek a típusnak sajátos válfaja a kereken guruló deszkából készült *gulyáskunyhó*.

²⁷ Ezzel a típussal kapcsolatba hozható a hajdúböszörményi földművesek karámja, amely hajlítható, kiteríthető nádfalazat, s a nagyobb mezei munkák során a földeken éjszakázó parasztok enyhelyként használják. Hofer Tamás alapos elemző tanulmányában megállapítja, hogy a térbeli életrend tekintetében (az otthontól való távolság) a pásztor és a földjén dolgozó paraszt hasonló helyet foglal el, s életmódjuk közelít egymáshoz.

Hofer Tamás: Hajdúböszörményi földművesek karámja. Ethnographia, LXVII. 1956.

²⁸ Györfly István i.m. 198.

²⁹ Madarassy László a század elején a kecskeméti pusztán fellelhető összes cserény-típuszt feltárta, leírta. Madarassy László: i.m. 1907. 34-41.

³⁰ Herman Ottó: i.m.

³¹ Bencsik János i.m. 49.

³² Györfly István i.m. 207-208.

³³ Györfly István i.m. 209.

³⁴ Dám László: A hajdúsoboszlói belső legelő pásztorépítményei. In.: Műveltség és Hagomány XV-XVI. Debrecen 1972-74. 109-135.

A négyszögletes pásztorkunyhó a Hortobágy északi részén a 19. század második felében terjedt el, valószínűleg ez is összefüggésben van a fajtaváltás hatásával, valamint a káptalani juhászat megerősödésével.³⁵

A pásztorkunyhók falát akkor kezdik tartósabb anyagból, vályogból építeni, amikor kialakulnak a határban az állandó jellegű *pásztortanyák*, *pásztorszállások*. Ezek jellegzetessége, hogy több építményből állnak, a lakóhelyként szolgáló kunyhó mellett megtalálhatóak itt sertés- és baromfiólak, valamint a Hortobágyon mindenütt a nádfalból alakított tüzelőhely, főzőkarám, a *vasaló* is. A hortobágyi pásztorok jellegzetes építménye, a tűzhely védelmére szolgáló ovális alakú nádfalazat a szárnyékok mellett is megtalálható volt.³⁶

Az Alföldön a juhtej feldolgozása többnyire a gazdák vagy a juhász városi házában történik. A fejős juhnyáját gyakran a településhez közeli belső legelőre hajtják. A fejés vagy ott történik vagy a közeli gazdasági udvarokon. A tejfeldolgozás céljára ezért a legelőn ritkán emelnek külön épületet. Kivételt jelent Hajdúszoboszlón a sajt-készítésre szolgáló sárfalú kunyhó, melynek neve *bacsu*.³⁷

Összegzőképpen megállapítható, hogy az alföldi pásztorépítmények nem időtlenül létező ősi reliktumok, hanem a természeti (földrajzi, növényföldrajzi), a biológiai (a tenyésztett állatok, a megjelenő új fajták tulajdonságai), a társadalmi, gazdaságtörténeti (tulajdonviszonyok, határszerkezet, tenyésztési hagyományok, haszonvételi módok), tényezők által meghatározott, történeti fejlődésében szemlélhető változó, formálódó alakulatok. A változás irányának általános jellemzője, hogy a korábbi teletetű építmények (karámok, aklok, színek) fokozatosan nyári enyhelyekké válnak, s egyre nagyobb számban zárt fedeles épületekben történik az állatok telettetése. A pásztoroknak enyhelyet nyújtó primitív építmények a településekhez közeli belső legelőkön maradnak meg, s a távoli külső legelőkön megjelennek a több építményből álló pásztortanyák.

CONSTRUCȚII PASTORALE DIN ALFÖLD

Rezumat

Construcțiile pastorale au stat în atenția cercetărilor de la începuturile etnografiei maghiare. Viziunea romantică asupra etnografiei, care în cazul păstoritului credea că se pot descoperi însușirile originale, strămoșești ale ungarilor, considera construcțiile pastorale ca niște relicve.

Modul de apariție a construcțiilor este legat de anumiți factori existenți care au avut un rol determinant în schimbările produse.

Unul dintre factorii importanți este zona geografică. Materia de bază a construcțiilor de la cîm-

³⁵ Bencsik János i.m. 51.

³⁶ Ecsedi István i.m. 210.

³⁷ Málnási Ödön i.m. 70.; Földes László: A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Néprajzi Közlemények II. 1957. 149-156. 152.

pie au fost: nuielele, stuful, pământul (sub formă de chirpici) și ca materii complementare: paie, bălegarul, coceanul de porumb.

Scîndura ieftină, tăiată cu ferăstrăul începe să se răspîndească la începutul secolului nostru.

Specia de animale determină caracterul construcțiilor ridicate de păstori. Apariția noilor specii (de ex. oaia merinos) aduce cu sine necesitatea unor construcții noi (adăposturi acoperite).

Caracteristica generală a construcțiilor păstorești din cîmpie este că sînt ridicate din materii prime aflate în zonă, ușor de obținut, dar care nu sînt durabile.

Construcțiile nu necesită o muncă calificată, de aceea păstoriile efectuează munca de edificare a acestora (cu excepția saivanelor).

Construcțiile pastorale din lucrare sînt grupate în două tipuri mari. În prima grupă apar construcțiile destinate pentru apărare și adăposturile pentru animale, iar în a doua construcțiile destinate pentru păstori, inclusiv cele destinate mai ales pentru foc.

LES CONSTRUCTIONS PASTORALES DANS LA ZONE D'ALFÖLD

Résumé

Les constructions pastorales ont retenu l'attention des chercheurs, dès les commencements de l'ethnographie hongroise. La vision romantique sur l'ethnographie, qui dans le cas des bergers croyait qu'on peut découvrir des traits originaires, ancestraux des Hongrois, considérés les constructions pastorales comme des reliques.

Le mode d'apparition de ces constructions est lié de certains facteurs existents qui ont eu un rôle décisif dans les changements qui se sont produits.

L'un des facteurs importants est lié à la zone géographique.

La matière de base de ces constructions de la plaine a été: les verges, le roseau, la terre (sous la forme des briques en terre) et comme des matériaux complémentaires: les pailles, le fumier, le tige de maïs.

La planche pas chère, sciée commence à se répandre vers le commencement de notre siècle. L'espèce des animaux détermine le caractère des constructions élevées par les bergers. L'apparition des nouvelles espèces (par exemple la brebis mérinos), apporte avec soi la nécessité de nouvelles constructions (des abris couverts).

Le trait caractéristique général des constructions pastorales de la plaine est qu'elles sont édifiées en matières premières qui se trouvent dans la zone, qui peuvent s'obtenir facilement, mais qui ne sont pas durables.

Ces constructions n'exigent pas un travail qualifié, c'est pour cela que les bergers sont ceux qui les edifient (à part les abris pour les moutons).

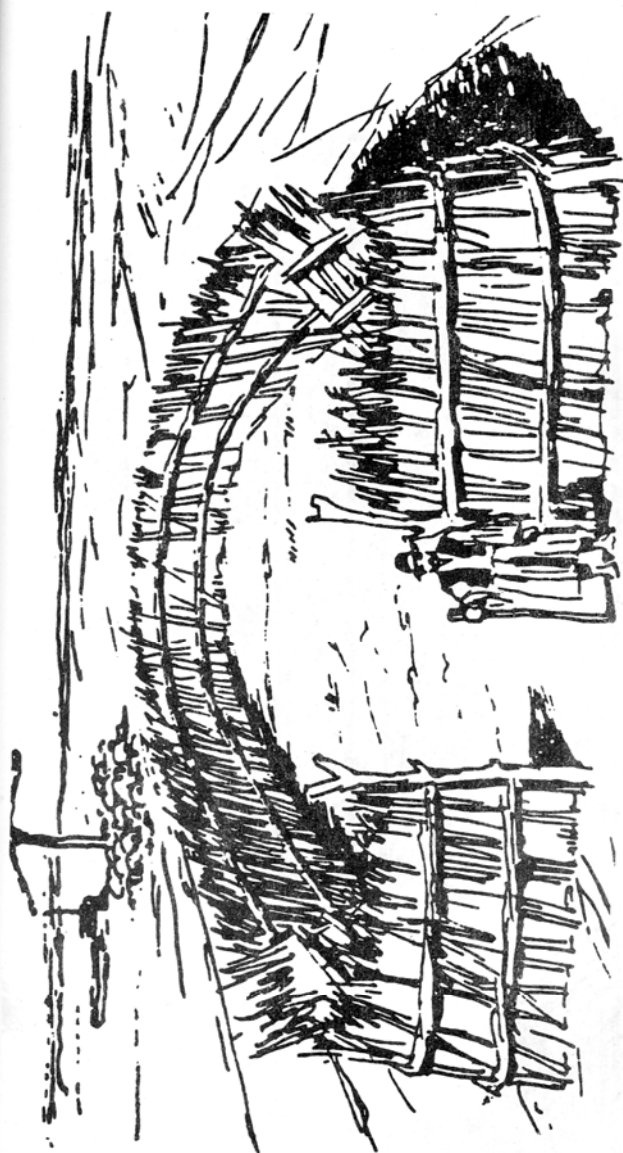
Les constructions pastorales de cet ouvrage sont groupées dans deux grands types. Dans le premier groupe apparaissent les constructions destinées pour la défense et les abris pour les animaux et dans le deuxième groupe les constructions destinées pour les bergers, inclusivement celles destinées surtout pour le feu.

1. Paravint
Szarnyék
Túrkeve-Ecseg

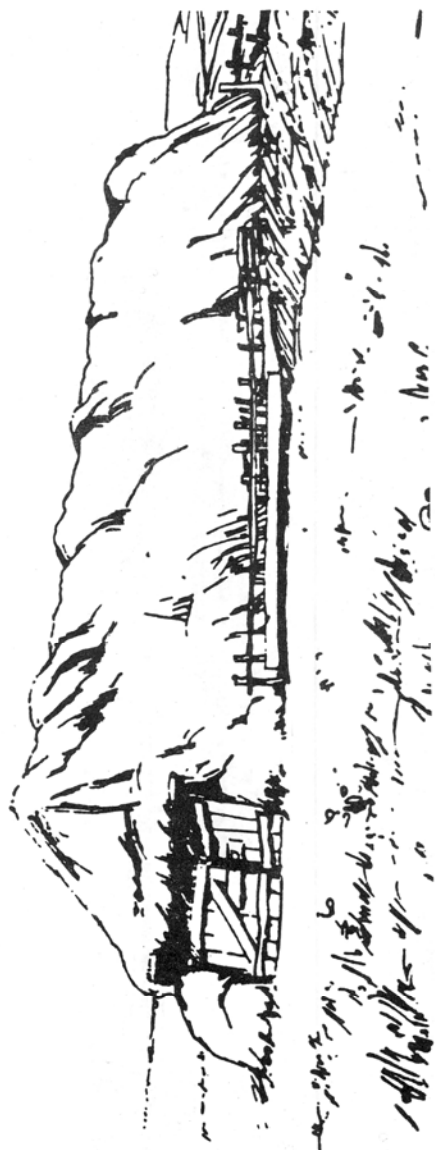
2. Sűnő mutátoare
Esztena
Hajdúszoboszló

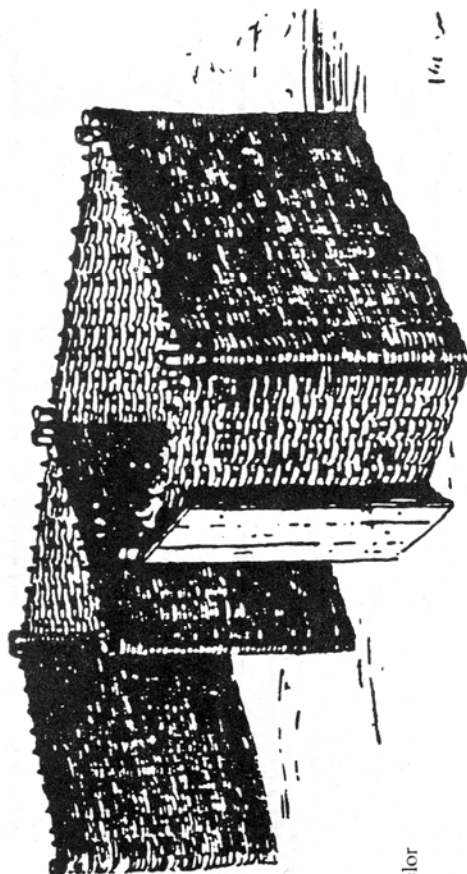
3. Tare pentru
porci (sec. XIX)
Karám
Túrkeve-Ecseg

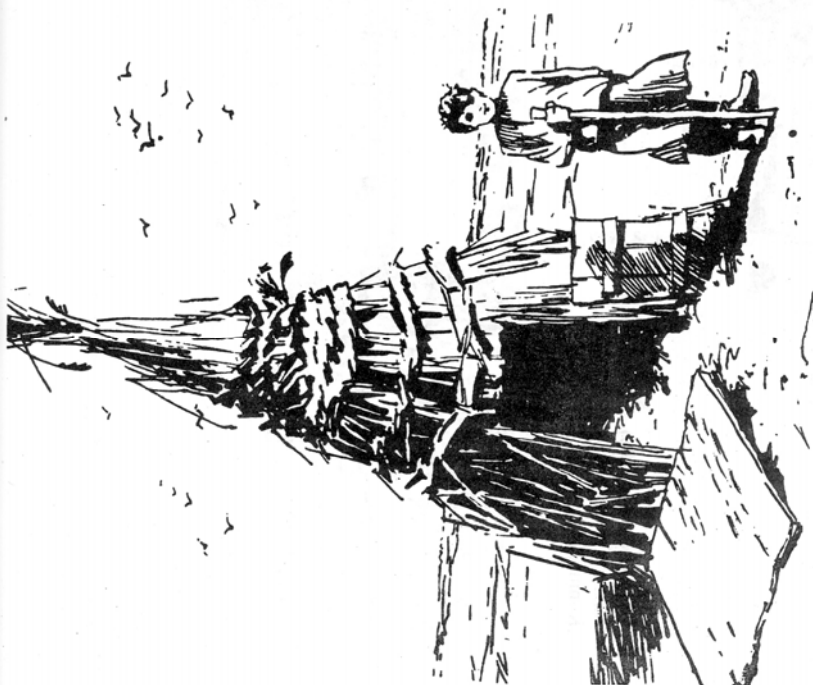
4. Saivan (1908)
Akol (1908)
Túrkeve

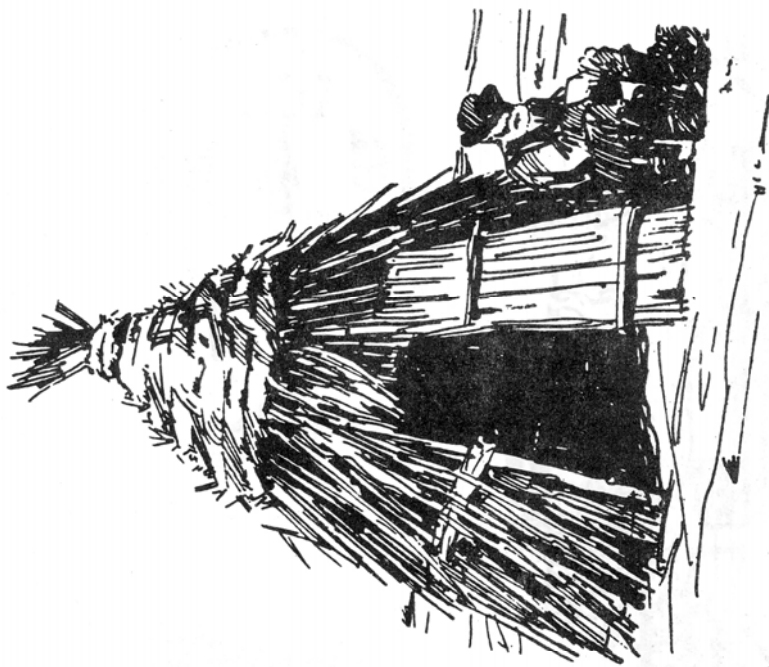
5. Hodaie (1908)
Hodály (1908)
Apa

6. Adăpost pentru protecția animalelor
Cserény
Bugac

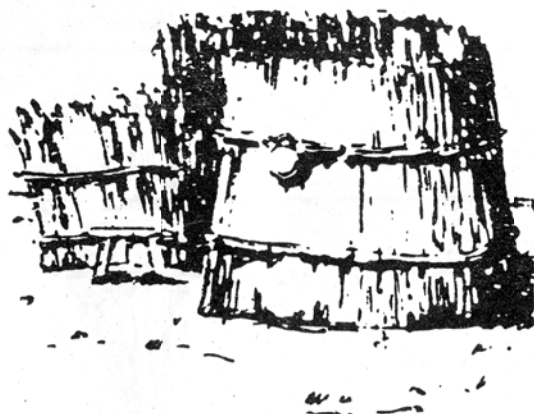
7. Surlá (1908)
Pásztorkunyhó (1908)
Túrkeve-Ecseg

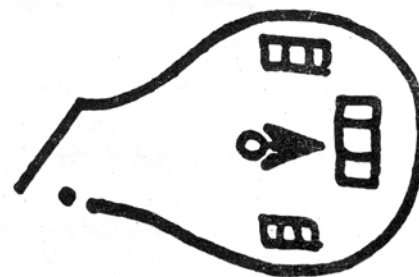
8. Surlá cu concí (1908)
Kontyoskunyhó
Kisújszállás

9. Stînă pentru oi (1906)
Juhásztanya (1906)
Kunmadaras

10. Adăpost pentru protecția animalelor
Vasaló
Hortobágy

11. Schița adăpostului pentru animale
Vasaló vázlat
Hortobágy

ALFÖLDI PÁSZTORVISELETEK

de

V. SZATHMÁRI IBOLYA

Az alföldi – szűkebb értelemben a hortobágyi – *pásztorviselet* témakörrel napjainkban foglalkozó többszörösen is nehéz helyzetben van. Egyrészt azért, mert e témakör – közkeletességénél fogva – már meglehetősen ismert és feltárt, publikációk egész sora jelent meg. Igaz, ezek körében egyaránt megtalálhatók az ismeretterjesztő szintű irodalmak éppúgy, mint a kissé romantikus szemlélettől átitatott közlések, de az alapvető és nélkülözhetetlen forrásmunkáknak számító feldolgozások is¹. Másrészt nehézséget okoz a rendelkezésre álló szűk terjedelem is. A teljes igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy ugyanakkor könnyebbé is jelent mindaz, hogy a pásztorok hagyományos viselete szinte napjainkig "élőben" vizsgálható, továbbá, hogy a sajátos foglalkozásból eredően a pásztorviselet kutatása leszűkül a férfi nem viseletére. A fentiek indokolják, hogy jelen esetben e témakörrel foglalkozó csupán néhány csomópont, illetve jellegzetesség kiragadására és megvilágítására vállalkozhat.

*Ecsedi István*²: "A hortobágyi pásztorviselet" című munkája a témakör vizsgálója számára alapműnek számít. Alapmű mindenekelőtt abban a vonatkozásban, hogy a hortobágyi pásztorviseletnek ilyenfajta összegző írása ezt megelőzően még nem volt. Olyan leírás ez, mely a ruhaformák és típusok ismertetésén túl kitér az alapanyag megmunkálására (pl. bőrkikészítés módjára, az elnevezések etimológiai magyaráza-

¹ Hermann Ottó,

Kresz Mária, 1956. Magyar parasztviselet (1820–1867) I–II. Budapest

Balogh István, 1973. A civisek világa (210–229. 1.), Budapest

Ecsedi István, 1914. A Hortobágy pusztája élete, Debrecen

1914. A hortobágyi pásztorviselet, NÉ. XV. 21–56. 1.

Györffy István, 1926. A magyar szűr, NÉ. XVIII. 49–61. 1.

1929. A bihari cifraszűr, NÉ. XXI. 89–109. 1.

Gáborjáni Alice, 1969. A magyar népviseletek, Budapest

Dorogi Márton, 1956. A juhbőr népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és a Nagykunságban, Ethn. LXVII. 301–319. 1.

1958. Bőrből készült népi dohánytartók, Ethn. LXIX. 271–286. 1.

Béres András, 1955. A debreceni cifraszűr, Budapest

Ébner Sándor, 1933. A hortobágyi pásztorviselet készítése, NÉ. XXV. 65–69. 1.

Lükő Gábor, 1939. Az alföldi gubaviselet eredete, DKK. 121–122. 1.

² Ecsedi István, 1914. A hortobágyi pásztorviselet, NÉ. XV. 21–56. 1.

taira /pl. a gunya szó eredete/ egyaránt. Ecsedi filozófikus fejtegetései a viselet – meghatározó és alakító tényezőkről ma is helytállóak³. "Bárhon és bármikor vizsgáljuk az emberi ruházat fejlődését, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a viseletet nem az egyes népek szabják maguknak, hanem az fajra, nyelvre való tekintet nélkül, a *közös életmódú és társadalmi szokásokkal* bíró népek közt a *földrajzi és természeti viszonyok* követelményeihez képest, egyenlően alakul. Kisebb nemzeti eltérések kétségkívül vannak minden népnél." Ez a megállapítás úgy gondolom fokozottabban él és igaz a sajátos életformájú pásztortársadalom vonatkozásában.

Ecsedi tanulmánya tulajdonképpen már említi azokat az alapvető és elsődlegesen meghatározó tényezőket, melyek a pásztorselejt alakítói és formálói voltak. Ezek közül a tényezők közül elsőként a foglalkozásból eredő *életmód* és földrajzi *környezet* meghatározó szerepét szeretném többszörösen is aláhúzni. Ismeretes, hogy a pásztorok mindenkor a környező falvak *szegény parasztságából toborzódtak*. A Hortobágnak "Egyek, Nádudvar, Nagyiván és Tiszacsege adta a gulyásokat és csikósokat; Balmazújváros, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló a juhászokat. Családja általában csak a számadónak volt, a bojtárok legtöbbje rideg, nőtlen legény maradt... A nyári legelőn a gazdák még a számadóknak sem engedték meg, hogy felesége huzamosabb ideig kint legyen – a fejős juhászok is csak az első világháború után vitték ki az asszonyt, míg tartott a fejés."⁴

Az állatokat őrző, családától távol, pusztákon kintlakó ember számára tehát a viseletek mindenképp a *legpraktikusabb* és *legésszerűbben* kellett kialakítani. Ennek a praktikusságnak és célszerűségnek mind az *alapanyag* megválasztásában, mind a *ruhaformák* kialakításában, mind a *használat- és viselés módjában* egyaránt meg kellett mutatkozni. Az alföldi pásztorselejtben ezen említett célszerűségi meghatározók már a legkorábbi viseleteken fellelhetők voltak. Bizonyára ez a legfőbb magyarázata annak, hogy a pásztorok a legutóbbi időkig olyannyira ragaszkodtak az *archaikus viseleteikhez*.

Az említett szemléletből eredően vált pl. legfontosabb viseleti *alapanyaggá* – a házivászon mellett – a *juhbor* vagy *báránypor*. A lenyúzott állatbőrök, azaz a puhább és kisebb juh és bárányporok a hideg időben használatos felsőruhák számára, míg a ló- és marhabőrök pedig az erősebb lábbelik számára mindenkor a pásztorok rendelkezésére álltak. Hogy mennyire elterjedt alapanyag volt a birkabőr, nem bizonyíthatja más jobban mint az, hogy a vászon ing és gatyá felé kerülő felsőruhák között alig van olyan (pl. a szűr és a mellény), ami ne állatbőrből készült volna. Bőrruha volt a: hátibőr vagy kacagány, mejjbőr, bürlajbi, csüves, bekecs, ködmön vagy köce, bunda, bőrnadrág vagy rajthuzli, bőrfőveg vagy bárányporipka és a lábbőr is.

A bőrök egyszerű és ősi kikészítési módját, annak technológiáját csaknem minden valamirevaló juhász ismerte, s a legutóbbi időkig alkalmazta.

"Bőrruháit⁵ – írja Ecsedi István – nem valami nagy tervszerűséggel szabta és varrta, mint inkább több célszerűséggel." Valóban a saját maguk által szabott bőrruhákra (hátibőr, mejjbőr, nagybunda), s a komolyabb szaktudást igénylő specialistáknál megrendelt egyéb bőrviseletekre egyaránt a praktikusság és a hasznosság volt jellem-

³ Ecsedi István, i. m. 22. 1.

⁴ Balogh István, 1973. A civisek világa, Budapest, 215–216. 1.

⁵ Ecsedi István, i. m. 30. 1.

zõ. A hátibõr, a mejjbõr, a bőrlajbi formája pl. olyan volt, hogy nem akadályozta viselőjét sem a mozgásban, sem az állatok terelésében, bárki felölthette azt. A *csüvesnek* nevezett, hosszú, köpenyeg formájú, térden alul érő ujjakkal ellátott felsőkabát, amit ritkán öltöttek fel, s csak felvetve használták, hogy a karok szabadon mozoghassanak, ugyanakkor csak korlátozott mértékben, a juhászok körében terjedhetett el. Ennek oka pedig az volt, hogy "a gulyásnak, főképpen a csikósnek hideg, széles időben karját kell használnia, mert csak úgy tarthatja együtt a végtelen pusztán a ménest, ha folytonosan körül-körül ostromozza, bizony nemigen használták a csüvest, inkább az ujjatlan *subát*, vagy mint a Hortobágyon inkább szeretik nevezni a *bundát*."⁶ Ugyanezen megfontolásból köti be madzaggal a pásztor a szüre ujját is, – gyakran már a szabó készítéskor bevarrja – s hogy kihasználja azt, ott tárolja szerszámaikat és napközi ételmét. A használatba befogott szűrt – hogy a jószág után menésben ne akadályozzon – a pásztor félvállra veti és az alját a vállhoz fogja fel. Ha pedig gyalogszerrel hosszú útra megy, egyenesen akasztja nyakába, hogy könnyebben lépkedhessen.⁷

A célszerűség és a praktikusság vezérelt a "*bunda felkötős*" változatának kialakításánál is. Nyáron még ha derült is az ég, kora reggel, késő este nagy a harmat, lucok van, esős időben meg végigfolyik ugyan a víz a faggyúzsíros szőrén, de sarkával csak veri a belső bőrére a vizet, így ha megszárad, kitörik, vagy ha újabb nedvesség éri elrothad, elrongyolódik, "fenéje lesz" mielőbb, ezért a természet intésére figyelvén egy bőrrrel többet vesz a régi bunda előállításához, s alját 10 czollnyira, vagy hogy éppen telik körül felhajtja.⁸ A felhajtást nem varrja oda a bundához, csak egyenlő távolságra bőrgombokkal és szíjjakkal hozzáaggatja. Így a nedvesség már nem ér az irhához, mert amit a sarkával felszed, az a szőrös részről most már belülről is lefolyik. A juhász a felhajtott bundaszélt praktikusán még ki is használja, szerszámaikat rejtje el benne, vagy ha lepihen mezőtlábát dugja bele.

Már a fent említettekben is kitűnik, hogy az állatbőrből készült felsőruhákat az időjárás viszontagságaitól is óvni kellett. A védelemnek kétféle formája alakult ki az alföldi pásztorok körében. A nedves, nyirkos idő beálltakor vagy csak egyszerűen szőrével kifelé fordítják a bundákat, köcéket, csüveseket azért, hogy lefolyjon róla a víz, vagy pedig az irhát jó vastagon bekenték zsírral vagy hájjal, ami nem engedte, hogy átázzon a bőr.

Sajátos életmódjukból eredően a pásztorok igen ritkán találkoztak családjukkal, akik tiszta ruhával, rendszeresen elláthatták volna őket.

"A jószág körül meg hamarosan piszkolódott, nyűtt volna a ruha, s az élősdiek is hamar odakaptak volna", ha a szükséges, praktikus óvintézkedéseket előrelátóan idejében meg nem teszik, azaz a "tisztá, új gatyát bekenték hájjal, néha kénesős hájjal... Ezenkívül a pásztor zsíros, piszkos kezét folytonosan kente-fente hozzá. Ez aztán olyan, mint a bőr, megáll, ha kilép belőle. Ámde nem járja a szél s a teste olyan alatta, mint a patyolat. Igaz, hogy nyáron nagyon kellemetlen szaga van, de védi a testet a nap sugarai ellen, hűvösen tartja."⁹

⁶ Ecsedi István, i. m. 32. 1.

⁷ Ecsedi István, i. m. 35. 1.

⁸ Ecsedi István, i. m. 33. 1.

⁹ Ecsedi István, i. m. 26. 1.

A pásztorviseletet meghatározó és kialakító tényezők között meg kell említenünk a pásztorok *sajátos szemléletét* vagy felfogását, amit *pásztor öntudatnak* is nevezhetünk. Ez a sajátos szemlélet egyrészt nyomon követhető a parasztsághoz való viszonyulásban, de magán a pásztortársadalmon belül kialakult hierarchikus rendszerben, azaz az egymáshoz való viszonyulásukban is.

"A pásztorok voltak a parasztságon belül az első, hagyományosan szakszerű ismeretekkel rendelkező csoport" – írja Balogh István.¹⁰ Mindez egy sajátos öntudatot alakított ki bennük, egy olyan öntudatot, amit mindenekelőtt az általuk őrzött állatfajták viselkedésének, természetének és betegségeinek tökéletes és utolérhetetlen ismerete táplált bennük" Magatartásuk, viselkedésük és nem utolsósorban viseletük is ezt a különállást hangsúlyozta.¹¹

Nézzünk ezekre a *különbözőségekre* utaló sajátos jegyekre néhány viseleti példát.

Legszembetűnőbb lehet tehát az a cifrázkodásra való hajlam, mely a legkevésbé volt jellemző a reformátuslakta vidék hagyományhű viseletére, s melynek jegyei a pásztoroknál mindenekelőtt a *szűrök* díszítményében mutatkozik. De teret kap néhány használati eszköz díszítményvilágában is – mint pl. a kostökcacsón vagy a századunk első évtizedeiben megjelenő, berakásos díszítmények körében (karikás) – melyeket nyugodtan nevezhetjük viseletkiegészítő daraboknak is, hiszen a viseletekben (szűrűj), vagy a viseletekhez rögzítve (gatyakorc), mindig magukkal hordták azokat.

A Győrffy István által legősibbnak és legmagyarabbnak említett felső kabát, a *szűr cifra változata*, a debreceni cifraszűr a pásztorok legféltettebb, legkedvesebb, legmegbecsültebb és legtöbb funkcióval bíró viseleti darabja volt. Mint ismeretes, a szűr díszítése egykoron a színes posztóval való szegéssel kezdődött. Ennek legkorábbi előfordulása (a XVII. században) már ugyancsak a pásztorokhoz kapcsolódik.¹² A hortobágyi pásztorok körében kedvelté vált hímezett, cifraszűrök azonban csak a XIX. század elején jelentek meg, s az 1840-es években már olyan nagy divattá váltak, hogy más mezővárosok mesterei is Debrecenbe jártak az új technika elsajátítására. A szűr annyira közkedvelt viseleti darab lett, hogy szinte egyetlen háztartásból sem hiányozhatott. Pásztoremberek és gazdálkodó parasztemberek, cselédek, kisberek, kocsisok és előkelő városi polgárok egyaránt hordták. A szűr viselésének azonban – a szűrformát és díszítményeket tekintve – szigorúan kötött rendje alakult ki.

Egy-egy adott típusú szűrűt csak azok ölthettek magukra, akiket az megilletett. Míg a gazdálkodók és kocsisok pl. a fekete vagy barna alapszínű szűrben jártak, addig a hortobágyi pásztorok csak a fehér szűrposztóból készült, rövidebb, térdig érő (az utóbbi időkben meghosszabbodott), keskeny piros vagy zöld posztószegésű, nyakatlan szűrűt viselték. Ez utóbbi formai jellegzetessége volt továbbá a hatalmas, mindkét vállon leomló és hátközépig érő szűrűgallér is, melyre a legszebb díszítmények kerültek.

A hortobágyi szűr igazi sajátosságát azonban mégis csak a hímezésdíszítés jelentette. Hímezés található a szűr oldalán, az elej két felső részén, a vállakon, a galléron és hátul az alj- hasítájékon. A debreceni cifraszűrök legnagyobb, összefüggő hímezett

¹⁰ Balogh István, i. m. 221. 1.

¹¹ Balogh István, i. m. 221. 1.

¹² Kresz Mária, 1956. Magyar pásztorviseletek (1820–1867) I. Budapest, 35. 1.

felületét a szűrők oldalára kerülő díszítmények és a gallérdíszek adták. A gyapjúfonallal, majd az 1880-as évektől berlinerrel vagy harasztfonallal hímzett díszítéseket a mesteremberek virágzásnak is mondták, lévén a szűrőhímzés csaknem valamennyi motívuma növényi eredetű. Színezésükben általában a piros szín a domináns, de a mindenáron való díszítő szándék a szűrőn, egymás mellé tömörített díszítőmotívumok mellett gyakran színpompát is eredményezett.

Az alföldi paraszti és pásztorviselet egyszerű ruhadarabjai különösebben nem tértek el egymástól, hiszen mint "már említettük a pásztorok a környező, falvak lakosságából verbuválódtak. A nagytömegű szegény parasztság még a XIX. század közepén, sőt nem egy helyt a század végén is egész esztendő alatt póré gatyában s ingben egy rossz subával vagy bundával kénytelen beérni.¹³"

Az első nagyobb különbségek akkor mutatkoztak, mikor bizonyos formák viselésére, pl. a rövid derekú ingre sorozatos tiltások jelentek meg, s a parasztság körében felváltotta azt a hosszúderekú, bőjű ing. A különbséget tovább növelte a polgári viselet egyre nagyobb, befolyásoló hatása, mely újabb formák és anyagok bevezetésével más irányú fejlődést indított el a paraszti viseletben.

Ilyen volt pl. a kékpasztó, azaz a *posztóruha* (dolmány, mente, nadrág) megjelenése. A posztóruha a XIX. század elején még csak a jómódú parasztság ünneplő öltözete volt, méltóságot, rangot kölcsönzött viselőjének, a század második felében viszont már a parasztság általános viselete lett. A pásztorviselet sajátosságaként kell megemlítenünk, hogy a posztóanyag csak igen korlátozott mértékben jelenik meg a felsőruha alapanyagaként, mellényt, rajthuzlót készítenek belőle. Ugyancsak nem terjedt el a parasztság közkedvelt kötény viselete sem.

Bizonyos mértékben a pásztor – öntudatból eredő viseleti elkülönülés jegyének is tekinthetjük a pásztorok ragaszkodását a praktikus kialakított archaikus viseletekhez és formákhoz, illetve elzárkózását a számukra kevésbé praktikus újabb formák és viseleti darabok előtt.

A múlt század elejétől már igen erőteljes volt a *pásztorfoglalkozás specializálódása*. Már nem igen fordult elő, hogy egy pásztor "egyik évben juhász, másik évben gulyás vagy ménespásztor volt"¹⁴ – írja Balogh István. "A gulyás és csikós még alkalmaig cserélte a foglalkozását, de ezek egyike sem lett juhász, még kevésbé kondás. A rangsor egymás közt úgy alakult ki, hogy élen versenyzett egymással a gulyás és a csikós, utánuk következett a juhász és legutoljára a kondás." Ez a pásztortársadalmon belüli hierarchikus rend és szemlélet a szokásrendszeren túl erőteljesen kifejezésre jutott viseletben és a használati eszközállományban egyaránt. Az ezen szemlélet alapján kialakult sajátosságok a pásztortársadalomban – melynek a négy pásztor alaptípuson túl sok más tagja is volt – olyan áthághatatlan törvények voltak, amit mindenkinek kötelezően el kellett fogadnia, s be kellett tartania.

Viseletdarabok egész sorát említhetnénk, s hosszas viselet ismertetésbe bocsátkozhatnánk ahhoz, hogy sorra vehessük mindazokat a ruhadarabokat, melyek a pásztortársadalom egyes tagjait jelölik. Erre itt most nem nyílik lehetőség, csupán néhány jellemző példát idézünk.

¹³ Kresz Mária, i. m. 96. 1.

¹⁴ Balogh István, i. m. 215–216. 1.

A pásztorok egyik legfőbb jelvénye, és legfőbb ismertetőjele volt a *kalap*. A kalapdivat kezdete – Zoltai Lajos¹⁵ kutatásai szerint – Debrecenben az 1783-as évhez köthető. Első formája, a széles karimájú kerek tetejű posztókalap a debreceniek körében azonban nem volt hosszú életű, hamarosan felváltotta azt a kisebb szélű pörge kalap (1830-as évek végétől). A széles karimájú kalapot azonban a pásztorok tovább őrizték és mai napig hordják. Legszélesebb karimája a csikós, valamivel keskenyebb a gulyás kalapnak van, amit általában felgyűrve, nagy melegbe és esős időben azonban lehajtva hordják, így az esernyő és a napernyő szerepét is betölti.

A gömbölyű tetejűre formált csikós kalappal szemben a juhász kalapja gömbölyűtetlen kerek vagy hosszúkás tetejű, karimája pedig közepes nagyságú és lefelé hajló szélű. Legkisebb széle a kondások kalapjának van. A kalap mellett *díszként* mindig ott találjuk a különböző tollakat, melyek közül legtöbbször tartják a darutollat, majd a tűzok- és gémtollakat.

Az 1860-as években a hortobágyi viseletben megjelent az ún. kék ing és kék gatyta. A juhászokat kivéve valamennyi pásztor viselte, de divatja csak rövid ideig tartott, mivel idegennek tartották azt. Egyedül a csikós öltözeteként maradt fenn praktikus okokból, a lóháton ugyanis azonnal szennyes lett volna a fehér ruhája.

A színes fonallal hímzett, díszesebb cifraszűrök mindenekelőtt a csikóst és a gulyást illették meg, míg a juhászok és a kondások a barnásszürke, barna vagy kék posztószegésű, posztórátét díszekkel ellátott, jóval olcsóbb nyakas szűrrel is megelégedtek.

Mint ahogyan a már említett bőr felsőkabátot, a csüvest is csak a juhászok hordták, a derékba szabott, testhez álló, hosszúujjú, előgombos, derékig érő, fodros aljú bekecs is csak az ő viseleti sajátjuk volt.

Összegezve az elmondottakat.

Az alföldi pásztorviseletre – így a hortobágyi viseletre is – megállapítható, hogy a pásztorok sajátos életmódjából eredően az alapvető öltözetdarabok mindenütt egyformán alakultak ki –, a teljes ruházatra kiterjedő, összefüggő viseletegyüttesek megfigyelhetők. Csupán egyes ruhadarabok váltak nevezetessé magukon viselve a sajátos, helyi jellegzetességeket, mint pl. a kun süveg a kunsági, vagy a hajdúsági cifraszűr a hortobágyi pásztorok viseletében.

A hortobágyi pásztorviseletben egy látszatra egymásnak ellentmondó sajátos ketősség mutatkozik meg: egy részről az archaikus elemekhez való ragaszkodás, más részről pedig bizonyos, fényűzésre való hajlam. Mind az előző, mind az utóbbi a pásztorok sajátos életmódjában és sajátos szemléletében egyaránt gyökerezik.

¹⁵ Kresz Mária, i. m. 40. lap. Zoltai Lajos: "Mikor kezdődött Debrecenben a kalapviselés" című feldolgozására hivatkozik.

PORTUL PĂSTORILOR DIN ALFÖLD

Rezumat

Portul de bază al păstorilor din Alföld peste tot este la fel. Numai anumite piese pot fi asociate cu un anumit loc. De exemplu: căciula cunească sau sumanele brodate de la Kunság, Debrecin în portul păstorilor de la Hortobágy.

În portul păstorilor de la Hortobágy se observă două tendințe care la prima vedere se contrazic: de o parte atașamentul la elemente arhaice, pe de altă parte tendința spre lux.

Majoritatea componentelor portului au păstrat *elementele arhaice* ca forma, materia de bază. Cauza este că păstorul fiind departe de familie, încă pe vremuri a alcătuit o ținută practică corespunzătoare scopului și mediului înconjurător.

Luxul se oglindește mai ales în motivele de ornamentație ale sumanelor și mai ales în uneltele de folosință, pe care le-a impus, în timp, așa-numita *conștiință păstorească*.

Ordinea ierarhică ce s-a format în cadrul societății păstorești pe la mijlocul secolului trecut și-a lăsat amprenta în portul păstoresc precum și în inventarul uneltelor deopotrivă.

LES VETÈMENTS DES BERGERS D'ALFÖLD

Résumé

Le maintien de base des bergers d'Alföld, est partout pareil.

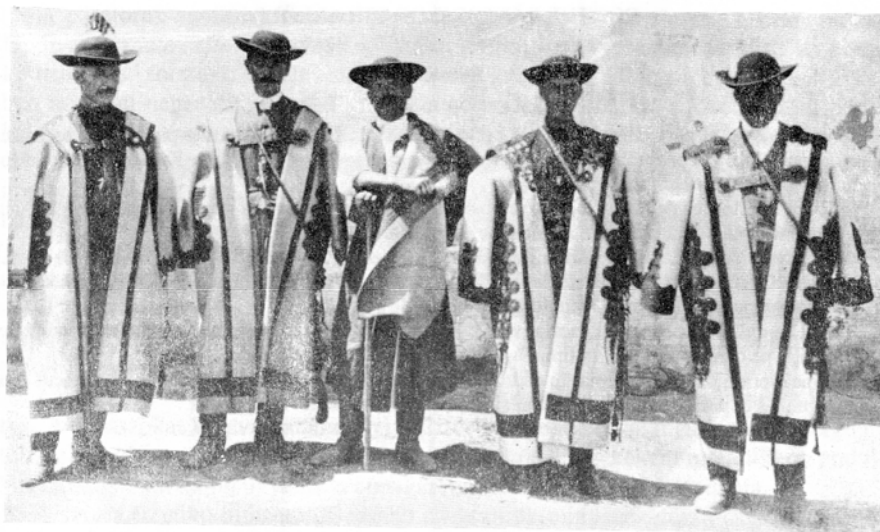
Seulement certains objets peuvent être associé avec un certain endroit. Par exemple: le bonnet de fourrure "cunesque" ou les bures brodés de Kunság, Debrecen dans le maintien des bergers de Hortobágy.

Dans le port des bergers de Hortobágy on remarque deux tendances qui – à première vue – se contredisent: d'un côté l'attachement aux éléments archaïques et d'autre côté la tendance vers le luxe.

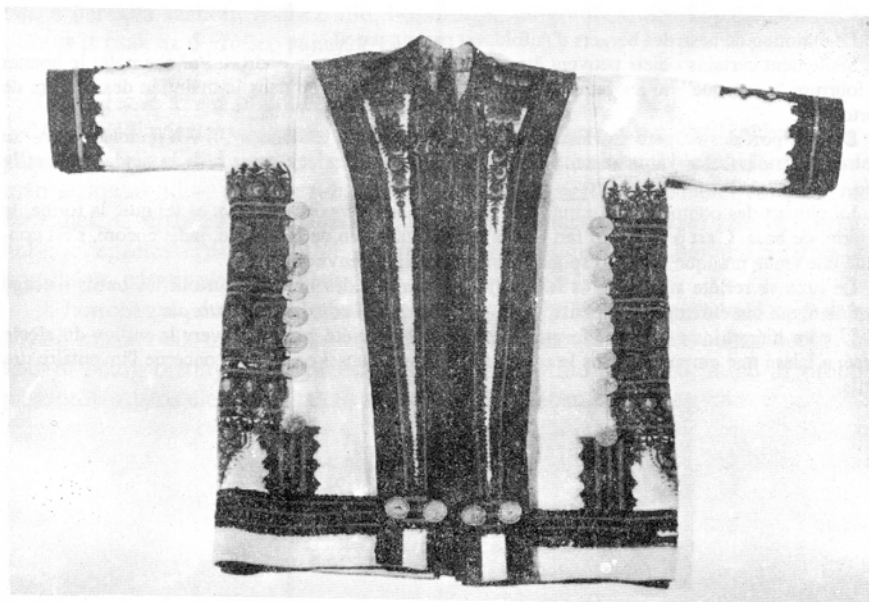
La plupart des composants du maintien ont gardé les *éléments archaïques* tel que: la forme, le matériel de base. C'est à cause du fait que le berger étant loin de la famille, jadis encore, s'est constitué une tenue pratique qui correspond au but et au milieu environnant.

Le luxe se reflète surtout dans les motifs d'ornement des bures et surtout les outils d'usage quotidien, qui ont été imposés – petit à petit – par l'ainsi dite *conscience pastorale*.

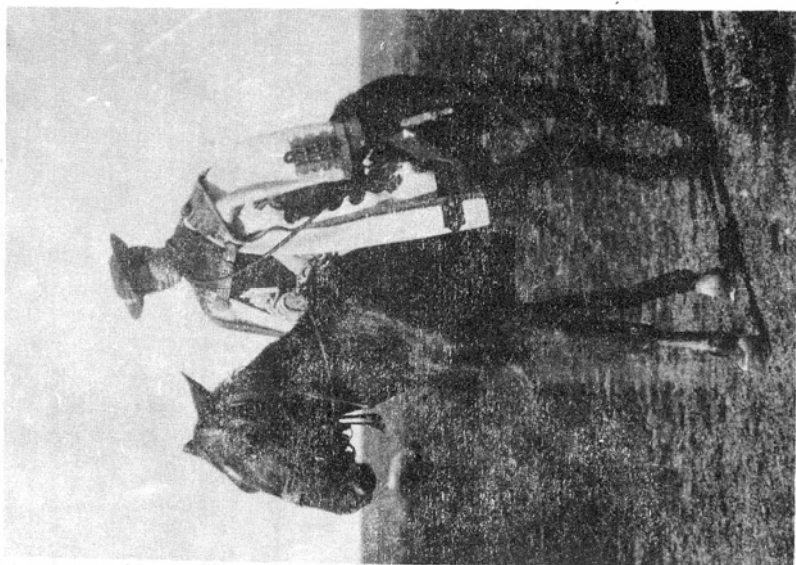
L'ordre hiérarchique qui s'est formé au cadre de la société pastorale, vers le milieu du siècle passé, a laissé une empreinte dans le maintien pastoral et aussi en ce qui concerne l'inventaire des outils.

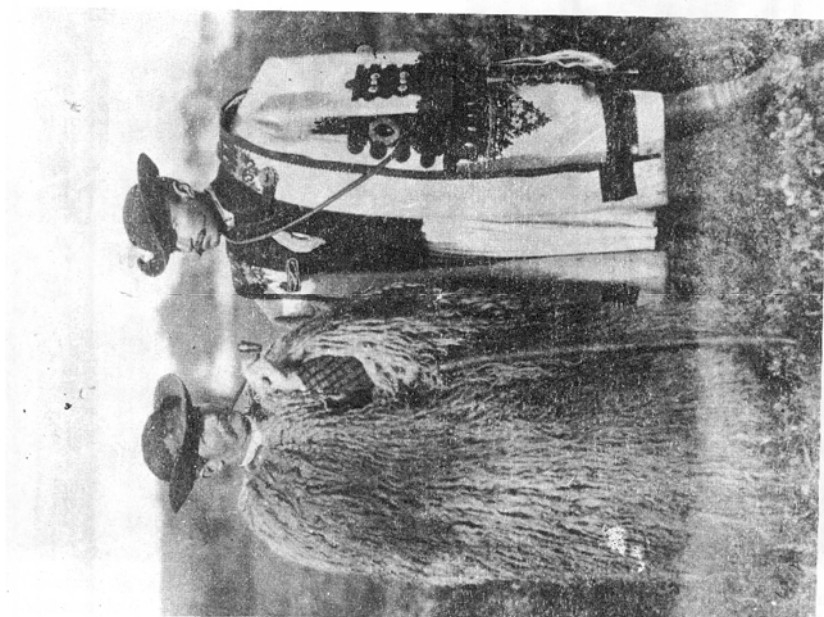
1. Păstori din Hortobágy în sumane de Debrețin.
Hortobágyi pásztorok debreceni cifraszűrben.

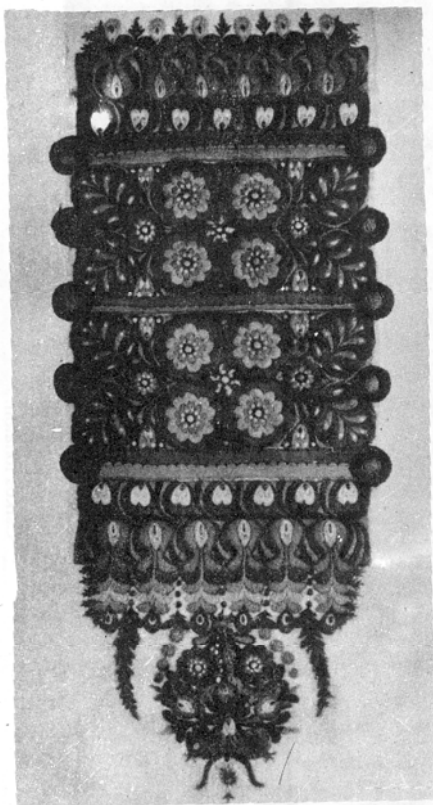
4. Păstori în șubă și suman (păstor și stăvar).
Pásztorok nagybundában és cifraszűrben (gulyás és csikós).

3. Stávar pe cal.
Csikos lóháton.

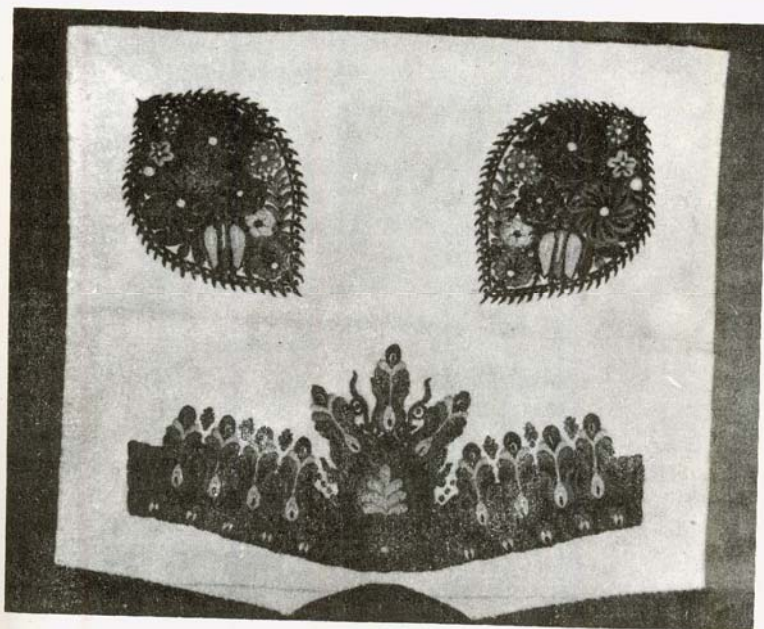
2. Suman din Debrețin.
Debreceeni cifraszűr.

5. Fragment de suman, partea laterală
(suman de Debrețin).
Szűr oldalmintája (debreceni cifraszűr).

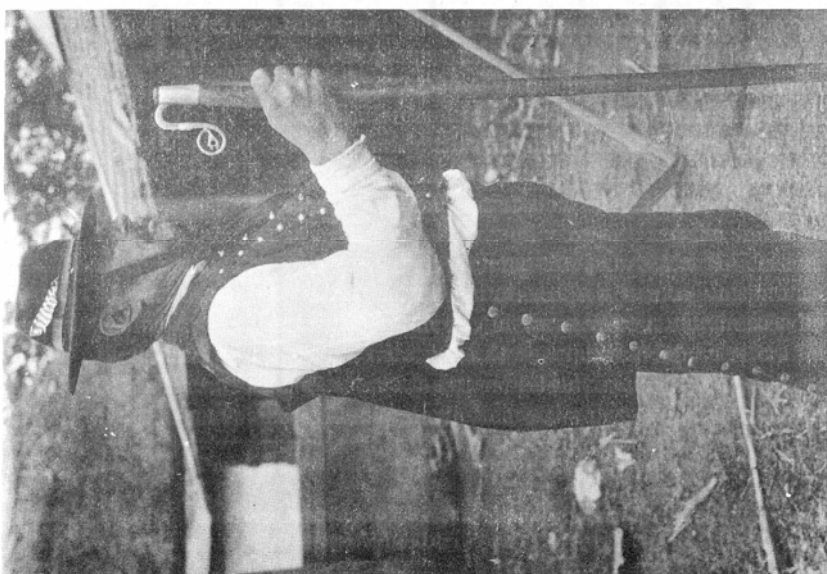
6. Fragment de suman – placă brodată (suman de Debrețin).
Szűraszaj hímzett mintával (debreceni cifraszűr).

7. Forma gulerului de suman.
Szűrgallér mintája.

8. Catarames de sumane.
Szűrcsatok.

9. Port de cioban.
Juhász "rajthuzliban".

10. Port de cioban.
Juhász/.

FOLCORISTUL ION MUȘLEA ȘI ANUARUL ARHIVEI DE FOLCLOR

de

VASILE TODINĂ

Între cercetătorii români de după 1900 angajați pe tărîmul culegerii, conservării și popularizării materialelor de cultură populară, Ion Mușlea, ocupă un loc de seamă. Activitatea sa de peste 40 de ani în domeniul folcloristicii, a însemnat un nou mod de abordare a valorilor etnofolclorice, o nouă concepție asupra modului de cercetare a realităților satului, păstrătorul acestor valori, precum și un cadru clarificator al multiplelor și complexe probleme ale domeniului.

În același timp activitatea sa se leagă de constituirea Arhivei de folclor a României, care preconiza colecționarea materialelor de cultură populară, nu numai pentru a fi publicate, cum făcuseră numeroși folcloristici pînă atunci, ci în mod deosebit pentru a putea fi depozitate, conservate și puse la dispoziția cercetărilor teoretice și sistematizărilor. Prin înființarea acestei instituții s-a asigurat culegerea și publicarea folclorului românesc la nivelul celor mai înaintate țări europene în această privință. Tot grație muncii neobosite în acest domeniu a lui Ion Mușlea, au văzut lumina tiparului cele șapte volume ale Anuarului Arhivei de folclor, care înmănunchiază studii de cercetare de valoare științifică ale unor valoroși cercetători și oameni de știință.

Cel de al zecelea copil al familiei Candid și Ecaterina Mușlea, în persoana cercetătorului și folcloristului Ion Mușlea s-a născut la 29 septembrie 1899 în Șcheii Brașovului. În anii copilăriei petrecuți la Șchei și Rodbav, localitate de obîrșie a părinților, ia contact cu viața de la țară, profund ancorată în griji și necazuri, dar în același timp învăluită în straie de mister, în tainice manifestări ale spiritului uman. Încă din tinerețe face dovada unor valeități literar-artistice, astfel "în clasa a VI-a prezintă la Societatea de lectură a Gimnaziului din Brașov o schiță inspirată din viața satului Rodbav, probabil o amintire din timpul vacanței petrecute în casa bunicilor"¹. Schița literară era inspirată din viața plină de superstiții a satului și era intitulată "Caprele Sonoaiei"². Cu toate că viața la țară nu l-a impresionat în mod deosebit³, totuși ceva în a existat în această lume mirifică care și-a pus amprenta asupra tînrului. Numai

¹ Ion Taloș, *Ion Mușlea – cercetări etnografice și de folclor*, vol. I, București, Editura Minerva, 1971, p. VII.

² Ion Mușlea, *Contribuții la cunoașterea mișcării folcloristice românești între anii 1925–1965*, în "Anuarul de Folclor", vol. I, 1980, p. 7

³ *Ibidem*, p. 6

așa se explică apariția în marele cotidian *Gazeta Transilvaniei* a unui articol "Obiceiuri de nuntă" scris la numai 13 ani⁴. Mișcat probabil de "bogăția ritualului cu care s-a desfășurat nunta aceea țărănească"⁵ și la îndemnul tatălui său a așternut pe hîrtie cîteva din obiceiurile văzute.

Studiile superioare le începe la Iași în 1918 ca student în medicină, pentru ca să treacă curînd la Facultatea de litere din București. În toamna lui 1919 răspunzînd apelului de a "popula Universitatea Daciei Superioare" a trecut la Cluj unde și absolvă în 1922. În timpul facultății nu are preocupări deosebite pentru studierea folclorului "nu exista un curs special de folclor, care l-aș fi audiat cu siguranță"⁶, dar în "sufletul lui se așează un strat destul de solid de cultură populară"⁷ fapt ce-i permite specializarea la Paris în cercetări folclorice ca membru al școlii române din Franța, condusă pe atunci de Nicolae Iorga. Aici se ocupă exclusiv cu studiul folclorului și publică primele contribuții în domeniu⁸. Audiază cursurile unor profesori celebri precum Joseph Bédier, J. Vaillant, André Mazon și desigur Mario Roques "profesorul de românească" care "avea un dar specific franțuzesc de a vedea lucrurile, dar, de a căuta să lămurească începuturile interesului pentru literatura noastră populară, în special preocupările folclorice ale lui Alecu Russo, Vasile Alecsandri"⁹.

În 1925 Ion Mușlea se întoarce în țară și e numit bibliotecar la Biblioteca Universitară din Cluj al cărei director avea să fie din 1935¹⁰. Acceptă din anul următor invitația lui Romulus Vuia de a lucra după amiază la Muzeul etnografic al Ardealului pînă în 1929 cînd "am plecat, deoarece după opt ceasuri pe zi la biblioteca și la muzeu nu-mi rămînea timp suficient să lucrez și pentru mine"¹¹. Își susține în 1927 la Universitatea din Cluj doctoratul cu monografia "Obiceiul junilor brașoveni" – prima teză de doctorat din România în etnografie și folclor. Este recunoscut în 1961 de Ministerul Culturii ca doctor în științe.

Cu sprijinul financiar al Ministerului Artelor, Ion Mușlea pleacă în vara anului 1928 într-o lungă călătorie de studii în centrul și nordul Europei. În acest răstimp ia contact cu marile arhive de folclor din Copenhaga, Abo și Oslo, vizitează mari muzee etnografice la Brîno, Helsinki, Berlin, Hamburg, Köln, Basel și Budapesta.

La întoarcerea în țară din acest periplu documentar propune print-un memoriu înaintat Academiei române prin mijlocirea lui Sextil Pușcariu, înființarea la Cluj a Arhivei de folclor. După lungi dezbateri tergiversate probabil datorită stării materiale precare, Academia în Sesiunea generală din 26 Mai 1930 aprobă înființarea Arhivei de folclor a cărei coordonare îi este încredințată lui I. Mușlea, apreciat de Academie

⁴ *Ibidem*, p. 7

⁵ *Ibidem*, p. 6

⁶ *Ibidem*, p. 8

⁷ Ion Taloș, *op. cit.*, p. VII

⁸ Ion Mușlea, *La cheval merveilleux dans le poésie populaire*, Paris-Bucurest, 1924, Tipografia Vălenii de Munte; Idem, *La mort-mariage une particularité du folklor balkanique*, 1925. Tipografia Vălenii de Munte. Tot la Paris a început să lucreze la un studiu intitulat "*Lenore la români*" la care a renunțat.

⁹ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 9

¹⁰ *Ibidem*, p. 47

¹¹ *Ibidem*, p. 10

“ca un tînăr specializat în acest domeniu prin laborioase cercetări în țară și străinătate”¹².

După o activitate pusă în slujba salvării valorilor culturii noastre populare I. Mușlea a trecut în neființă la 27 iulie 1965 la numai 67 de ani în urma unei boli de inimă.

Înființarea Arhivei de folclor a demonstrat deosebitul interes al Academiei Române purtat folclorului, lucru ce a făcut ca un enorm material care zăcea necunoscut în popor să fie scos la lumină, organizat, sistematizat și publicat. De la declanșarea activității Arhivei coordonatorul acesteia își propune o seamă de principii metodologico-organizatorice, care să contribuie la culegerea sistematică a materialului din teren. Astfel a lansat un “Apel către intelectualitatea satelor”¹³ prin care le solicita trimiterea de materiale folclorice pe care le aveau cules și să se angajeze să răspundă la chestionarele ce le vor primi axate tot pe teme de folclor. În același timp a depus eforturi în vederea formării de tineri, pregătiți pentru exploatarea din punct de vedere folcloric a unor regiuni din care s-a cules pînă acum prea puțin material: Basarabia, Dobrogea, și anumite părți din Ardeal¹⁴. Paralel cu activitatea de culegere și conservare a materialului folcloric începe și activitatea de publicare a acestuia. Astfel sub patronajul Academiei Române și coordonarea lui I. Mușlea are loc publicarea Anuarului Arhivei de folclor ca o continuare a colecției “Din viața poporului român” ajunsă la al 40-lea volum. Conținutul Anuarului este structurat pe studii și cercetări de teren, culegeri de cîntece, balade, snoave, descîntece, prectici magice, obiceiuri etc., recenzii și o bibliografie amănunțită a literaturii folclorice a anului. În acest mod Anuarul căuta să devină cea mai cuprinzătoare și mai reprezentativă publicație a folclorului românesc¹⁵. Din primul număr sînt expuse scopul și obiectivele Arhivei și Anuarului și desigur planurile de perspectivă, între care se distinge “alcătuirea unui Atlas folcloric, menit să arate reprezentarea geografică a motivelor”¹⁶.

Încercînd să deslușim coordonatele majore ale cadrului ideatic cuprins în paginile Anuarului se poate conchide că asistăm la inaugurarea unei noi etape cu un sporit grad de științificitate în cercetarea folclorului românesc. Astfel “se pune definitiv capăt perioadei diletantismului folcloric din România care ca toate celelalte specii de diletantism a dăinuit prea mult”¹⁷. După cum remarca și Mircea Eliade se încheie o perioadă tristă a amatorismului, o perioadă în care mii de oameni au adunat și au tipărit și foarte puțini și-au pus problema metodei, a instrumentului de cercetare, dar licărește la orizont prin constituirea Arhivei de folclor și a Anuarului o nouă etapă ce poate depăși stadiul de pasiune în lungul drum spre știință¹⁸. În consecință simpla adunare de material, în absența metodelor științifice și critice nu duce nicăieri. Cele șapte volume ale Anuarului au reușit să concentreze studii ale celor mai de seamă

¹² “Societatea de Mîine”, nr. 9, 1932, p. 182

¹³ “Anuarul Arhivei de folclor”, vol. I, 1932, p. 6

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, p. 6

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ M. Eliade, *Arhiva de folclor* în “Vremea”, nr. 414 din 17 noiembrie 1935

¹⁸ *Ibidem*

cercetători ai folclorului românesc din acel timp: Artur Gorovei, Petru Caraman, P.V. Ștefănuță, Tatiana Gălușcă, T. German, I. Diaconu, V. Scurtu s.a. Au fost în același timp impulsionați în activitatea de cercetare și mai tinerii: D. St. Petruțiu, Ghe. Pavelescu, Ion Mărcuș s.a. Cu regret trebuie însă să amintim că unii specialiști ai domeniului precum Ovid Densușianu, Tache Papahagi, N. Cartoian, G. Vlăsan s.a. au refuzat colaborarea, fie din modestie, fie că valoarea noii publicații nu i-a putut convinge. Credem însă că această necolaborare din partea unor personalități poartă amprenta unor orgolii. Astfel relatează I. Mușlea "Ovid Densușianu mă privea ca pe un uzurpator, D. Gusti ca pe un om care se vîră în problemele lui sociologice în care cuprindea și folclorul, Caracostea și Silviu Dragomir mă "lucrau" în Secția de literatură de cîte ori se ivea prilejul"¹⁹. Domnea în același timp o suspiciune aparte asupra materialelor publicate în Anuar sub pretext că ele nu ar fi conforme cu realitatea. Un asemenea moment s-a declanșat cu ocazia publicării studiului doamnei Tatiana Gălușcă "Mocanii. Un joc dramatic al românilor din Dobrogea"²⁰. La propunerea lui Caracostea s-a constituit o echipă care a cercetat pe teren conținutul materialului publicat. În urma anchetei raportul întocmit de Ghe. Vrabie este defavorabil "nu s-a putut înregistra nimic din existența unui joc dramatic popular. Este drept am găsit pretutindeni elemente simple ca o baladă ce se cîntă pe infinite variații melodice ea fiind deseori însoțită de un dans, un joc popular denumit "mocănașii"²¹. Prin anii '60 Caracostea regreta neîndreptățirea făcută lui I. Mușlea în 1946, grație unor informații tendențioase, apreciind piesa ca o dramă autentică demnă de a fi publicată. Șirul "lucrațiunilor" a culminat cu cererea insistență a d-lui Caracostea în Secția de literatură, a Arhivei de folclor, în capitală, pe motiv că "cele șapte volume ale Anuarului au fost publicate sub directă conducere a Academiei" și că "vremurile de azi cer instrumente de lucru moderne și metode noi". Cum era și firesc această stăruință nu a avut efect, Arhiva de folclor a dăinuit pe mai departe la Cluj, ea fiind o creație a Clujului și cuprinde mai cu seamă material din Ardeal.

Lăsînd la o parte aceste "lucrațiuni" și polemici sterile lipsite de orice constructivism vom consemna că în cele șapte volume ale Anuarului au fost publicate lucrări de certă valoare științifică, ale unor prestigioși cercetători ai domeniului, ale unor oameni ce s-au aplecat cu har și înțelepciune în munca de salvare a marilor valori ale neamului – valorile folclorice. Mai mult am spune Anuarul a reușit să declanșeze și polemici constructive axate pe probleme de natură științifică. Astfel studiul savantului ieșean P. Caraman "cîntecul gerului"²² a declanșat celebra polemică dintre el și D. Caracostea.^{23, 24}

Cît privește conținutul studiilor ce fac obiectul celor șapte volume ale Anuarului am putut decupa cinci pachete de problematice. În primul rînd lucrările cu caracter

¹⁹ I. Mușlea, *op. cit.*, p. 26

²⁰ "Anuarul Arhivei de folclor", vol. VII, 1945, p. 12–34

²¹ I. Mușlea, *op. cit.*, p. 20

²² "Anuarul Arhivei de folclor" vol. I, 1932, p. 83–97; vol. II., 1933, p. 21–88

²³ D. Caracostea, *Balada crivățului*, în "Revista fundațiilor regale", 1943, nr. 8, p. 264–292

²⁴ A se vedea și studiul lui Iordan Dactu: *Celebra controversă dintre D. Caracostea și P. Caraman*, în "Anuarul Arhivei de folclor", vol. VIII–XI, Editura Academiei Române, 1991, p. 123–134.

monografic reprezintă contribuţia cea mai de seamă a publicaţiei. Ele sînt semnate de I. Muşlea, P.V. Ştefănuţă, Emil Petrovici, s.a şi cuprind un foarte întins spaţiu geografic: Biharul, Ţara Oaşului, Almăjul, Valea Nistrului de Jos etc. (vezi Anexa I). De mare importanţă şi de mare greutate informaţională sînt şi studiile de istoria folclorului şi folcloristicii, care semnalează preocupări în domeniu ale cercetătorilor români, dar şi a celor străini despre folclorul românesc (vezi Anexa II). În acelaşi timp pot fi remarcate şi studiile despre cronologizarea şi geneza baladei populare la români, precum şi a diverselor variante ale snoavei despre "femeia necredincioasă" (Anexa III). Nu lipsesc nici lucrări de folclor comparat, teatru, obiceiuri şi credinţe la români (Anexa IV,V).

O privire critică asupra fiecărui pachet de studii va face obiectul unui amplu comentariu viitor.

În continuarea studiului prezentăm cinci anexe care cuprind conţinutul Anuarului (a celor şapte volume) structurat pe problematicile abordate.

MONOGRAFII FOLCLORICE

1. Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, A.A.F., I, 1932
2. Petru Ștefănuță, *Folclor din județul Lăpușna*, A.A.F., II, 1933
3. Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, A.A.F., III, 1935
4. Petru Ștefănuță, *Cercetări folclorice în Valea Nistrului de Jos*, A.A.F., IV, 1937
5. Emil Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, A.A.F., V, 1939
6. Emil Petrovici, *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Sîrbia)*, A.A.F., VI, 1942
7. Vasile Scurtu, *Cercetări folclorice în Ugocea românească*, A.A.F., VI, 1942
8. Ioan Pătruț, *Folclor de la românii din Sîrbia*, A.A.F., VI, 1942
9. Gheorghe Pavelescu, *Cercetări folclorice în sudul județului Bihor*, A.A.F., VII, 1945

Notă: Am folosit în prezentele anexe prescurtarea A.A.F. pentru *Anuarul Arhivei de folclor*.

ISTORIA FOLCLORULUI ȘI FOLCLORISTICII

1. Ion Mușlea, *Academia Română și folclorul*, A.A.F., I, 1932
2. Vasile Bogrea, *Trei probleme folclorice și aspectul lor românesc*, A.A.F., I, 1932
3. Artur Gorovei, "Sezătoarea". *Povestea vieții unei reviste de folclor*, A.A.F., I, 1932
4. Ion Breazu, *Jules Michelet și folclorul românesc*, A.A.F., II, 1933
5. Bogdan Duică, *Încă un folclorist saxo-român*, A.A.F., II, 1933
6. Ion Mușlea, *Ion Bianu și folclorul nostru*, A.A.F., III, 1935
7. Silviu Dragomir, *Scriitori raguzani și refrenul colindelor noastre*, A.A.F., IV, 1937
8. Ion Mușlea, *Ovid Densusianu folclorist*, A.A.F., V, 1939
9. Ion Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, A.A.F., V, 1939
10. David Prodan, *Vesuri contemporane despre răscoala lui Horea*, A.A.F., VI, 1942
11. Petru V. Ștefănuță, *O familie de povestitori din Iurcenii (Basarabia)*, A.A.F., VI, 1942
12. Ion Mărcuș, *Preocupări folclorice ale teologilor sibieni în anii 1871-1907*, A.A.F., VI, 1942
13. Elisabeta Nanu, *Un manuscris cu irozi al lui Picu Pătruț*, A.A.F., VI, 1942
14. Artur Gorovei, *M. Gaster și folclorul românesc*, A.A.F., VII, 1945
15. Enea Ildoș, *Din activitatea mea de folclorist*, A.A.F., VII, 1945

POEZIA POPULARĂ, BALADA ȘI SNOAVA

1. Petru Caraman, *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare la Români. Partea I Cronologizarea*, A.A.F., I, 1932
2. Petru Caraman, *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare la Români. Partea a II-a Geneza*, A.A.F., II, 1933
3. Ion Mușlea, *Variantele românești ale snoavei despre femeia necredincioasă*, A.A.F., II, 1933
4. Ion Mușlea, *Alte variante românești despre femeia necredincioasă*, A.A.F., III, 1935
5. Romulus Todoran, *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*, A.A.F., VII, 1945

LUCRĂRI DE FOLCLOR COMPARAT, TEATRU POPULAR

1. Vasile Bogrea, *Musca Columbacă în tradiția noastră populară și istorică*, A.A.F., I, 1932
2. Ion Diaconu, *Psihologie și creație populară*, A.A.F., III, 1935
3. Dumitru Șt. Petruțiu, *"Mironosișele" o dramă religioasă din ținutul Săliștei*, A.A.F., IV, 1937
4. Nicolae Smochină, *Din literatura populară a Românilor de peste Nistru*, A.A.F., V, 1939

OBICEIURI, CREDINȚE ȘI RITUALURI MITO-MAGICE

1. Ștefan Pașca, *Nume de botez în Țara Oltului. Obiceiuri și tradiții*, A.A.F., I, 1932
2. Nicolae Drăgan, *Cuvinte și obiceiuri*, A.A.F., II, 1933
3. Valeriu I. Bologa, *Raportul din 1756 al unui chirurg despre credințele Românilor asupra moroilor*, A.A.F., III, 1935
4. Tiberiu Morariu, *Contribuții la aprinderea "focului viu" în Ardeal*, A.A.F., IV, 1937
5. Ion Mușlea, *Materialele pentru cunoașterea răspîndirii "focului viu" la români*, A.A.F., IV, 1937
6. Traian German, *Tovărășiile feciorilor români de crăciun în Ardeal*, A.A.F., V, 1939
7. Gheorghe Pavelescu, *Pasărea suflet*, A.A.F., VI, 1942
8. Tatiana Gălușcă, *"Mocanii" un joc dramatic al românilor din Dobrogea*, A.A.F., VII, 1945
9. Ion Mușlea, *Practici magice și denumirea lor în circularele episcopoești de la începutul veacului trecut*, A.A.F., VII, 1945
10. Gheorghe Pavelescu, *Despre pasărea suflet*, A.A.F., VII, 1945

LE FOLKLORISTE ION MUŞLEA ET L'ANNUAIRE DE L'ARCHIVE DE FOLKLORE

Résumé

Le XX-ème siècle apporte dans l'étude du folklore au plan international une nouvelle direction cantonnée autour de l'idée d'archive folklorique, institution qui a comme but d'abriter les matériaux de culture populaire.

De telles archives ont été fondées en: Finlande, la Suède, l'Allemagne, l'Estonie, en Grèce et d'autres pays, qui mettent à la disposition des chercheurs de la théorie dans ce domaine et la systématisation d'un riche matériel.

En Roumanie, la fondation de l'Archive de folklore est liée à l'activité du chercheur Ion Muşlea, l'un des plus importants et prolifiques folkloristes roumains après 1900.

Cet ouvrage concerne l'activité déployée par Ion Muşlea pour fonder l'Archive de folklore en Roumanie. On souligne, en même temps, ses mérites incontestés dans le cadre de la recherche ethno-folklorique roumaine. Les résultats de ses recherches sur le terrain ont fait l'objet de nombreuses études publiées dans l'Annuaire de l'Archive, publication qui a comme mentor spirituel et coordonnateur Ion Muşlea.

L'Annuaire paraît sous le patronage de l'Académie Roumaine, depuis 1932 jusqu'en 1945 et comprend des études de chercheurs tels que: P.V. Ştefănuca, Emil Petrovici, Vasile Bugrea, G. Bogdan Duică, Silviu Dragomir, Petru Caraman, N. Dragan etc. Les études font l'objet d'une large problématique qui comprend des monographies folkloriques, des coutumes, des croyances magico-religieuses etc.

A R T A

COLECȚIA DE PICTURĂ UNIVERSALĂ A SECȚIEI DE ARTĂ DE LA MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR (I)

de

MARIA ZINTZ

Galeria de artă românească și universală a muzeului din Oradea își etalează expozitiile la etajul întâi al palatului baroc care, împreună cu catedrala romano-catolică și cele zece clădiri ale "șirului canonocilor", formează cel mai mare complex baroc din țara noastră. Vizitatorii români și străini au posibilitatea să admire o clădire monumentală datorată arhitectului Franz Xaver Hillebrandt și inginerului Johann Michael Neumann, constructori de prestigiu la curtea Mariei Tereza. Are planul în formă de "U", spre curtea interioară, largă cuprinsă între laturile de răsărit și de apus ale palatului, urcând, în etaje, trepte lungi ceea ce face ca intrarea spre muzeu să aibă un aer solemn, elegant. Vizitatorul are, astfel, răgazul să se concentreze, să se pregătească în vederea primirii informațiilor pe cât de variate pe atât de interesante, pentru emoțiile artistice, estetice ce le va încerca aici. Monumentul se încadrează în spiritul barocului sud-german și austriac, prezentând asemănări cu palatul din Würzburg și palatul Schönbrunn din Viena, mai ales prin decorația interioară a etajului întâi, liniatura etajului doi, reprezentativa casă a scării din marmoră albă ce urcă ceremonios spre primul etaj, prin deschiderea amplă a sălilor, prin acoperișul înalt, mansardat și ferestrele cu ancadrame semicirculare, pe poartă aparținând coronamente în segment de cerc sau în acoladă, având în interiorul lunetei motive decorative în relief, prin lezenele încoronate cu capiteli ioni. Terminat în anul 1776, palatul a servit ca reședință a Episcopiei romano-catolice.

Trebuie să precizăm că la Oradea a existat încă din anul 1872 un muzeu, adăpostit într-o frumoasă clădire în stil secesion ce a ajuns pe parcurs neîncăpătoare pentru variatele colecții, îmbogățite mai ales după anul 1965, când a început să se pregătească "nașterea" unui nou muzeu, cu cele patru mari secții ale sale, așa cum se prezintă el acum. Acesta a fost și motivul pentru care s-a hotărât să-i fie destinat muzeului palatul baroc, generos ca spațiu de expunere, impresionant ca formă de artă europeană. De-a lungul timpului, monumentul se deteriorase într-o mare măsură, fiind necesare mari investiții pentru restaurare și reconstituire, urmărite cu rigoare de specialiști, respectându-se nu numai stilul baroc dar și caracteristicile specifice, elementele inițiale ale construcției. Inaugurarea noului muzeu a avut loc la 17 ianuarie 1971 iar în iulie 1987 a fost terminată reconstituirea celei de a doua intrări a palatului, așa

cum ni se înfățișează ea astăzi, elegantă, monumentală, amplă. În fața scărilor a fost amenajat un parc cu fântini arteziene iar alături s-a construit un amfiteatru în aer liber unde pot avea loc variate manifestări cultural-artistice.

Fondul colecțiilor de artă îl constituie vechea colecție a muzeului la care s-au adăugat lucrări din colecțiile palatului episcopal. Colecțiile de artă au fost îmbogățite mereu, mai cu seamă în anii din preajma organizării muzeului în actualul edificiu. Au fost transferate atunci mai multe lucrări valoroase de artă europeană de la Muzeul național de artă din București cărora li s-au alăturat în număr mare cele de artă românească contemporană achiziționate și transferate secției de artă prin Inspectoratul pentru cultură al județului Bihor și Ministerului Culturii din București. Dar principala formă de îmbogățire a colecțiilor au constituit-o numeroasele achiziții, datorită cărora muzeul orădean se poate mândri astăzi cu colecții deosebit de valoroase de artă decorativă românească și universală, mai ales de pictură, sculptură și grafică românească modernă și contemporană. Fără aceste achiziții ar fi fost imposibilă organizarea expoziției de bază în acest edificiu, cu spațiile sale largi, atât de potrivite pentru noua și generoasa sa menire. Atunci, în acei ani de intense și documentate cercetări au fost achiziționate lucrări de primă mărime aparținând celor mai de seamă pictori și sculptori români din perioada modernă.

Secția de artă a muzeului deține peste patru mii de lucrări de pictură, grafică, sculptură, artă decorativă la care se adaugă peste 10.000 piese de ex-libris. Firește, expoziția de bază nu cuprinde decât o mică parte, celelalte lucrări fiind adăpostite cu grijă în depozite adecvate ca spațiu.

Așadar, după ce va fi vizitat la parter ampla expoziție de istorie, vizitatorul va urca pe scara elegantă de marmoră la etajul I al muzeului, pentru a ajunge în *expoziția de artă*, cu două galerii, de artă universală și de artă românească ce-și etalează lucrările pe o suprafață de 600 mp. în 19 săli de expoziție, la care se adaugă două coridoare lungi și "holul alb" unde și începe vizita la acest nivel. Înainte de a intra însă în sălile de expoziție, nu poți să nu admiri cele patru mari tapiserii cu ritmuri baroce, *Anotimpurile*, comandă specială pentru nișele pereților, avînd ca autoare principală pe artista plastică Maria Blendea în colaborare cu un grup de artiste decoratoare. De asemenea, vizitatorul va observa cu încântare sobele din faianță, în fiecare sală cu altă decorație barocă sau rococo. Din "holul alb", cu pardoseala din marmoră, din plin luminată prin ferestrele mari, împodobit cu valoroase tapiserii românești contemporane, se ajunge în încăperea centrală a palatului, în "sala festivă", largă, cu înălțimea a două nivele, luminată artificial de un frumos candelabru, decorată cu motive florale cu ghirlande și alte elemente de baroc, somptuoasă, copleșitoare și, aparent, absorbantă prin grandoea ei inițială. Decorația picturală originală ce a suferit și inerente deteriorări și transformări, a fost executată de pictorul Francesco Storno, în anul 1879. În aripa nordică, lângă penultima sală cu artă europeană, se află și fosta capelă, decorată inițial de artistul bavarez Johann Nepomuc Schöpfung.

S-a stabilit nu o dată valoarea inestimabilă a colecției de artă românească ce reunește lucrări de primă importanță și caracteristice celor mai de seamă artiști români moderni și contemporani, începînd cu Gheorghe Petrașcu. Dar în patrimoniul muzeului se află numeroase lucrări de pictură, sculptură, grafică și artă decorativă universală, dintre care o parte însemnată este expusă în opt săli dedicate artei universale.

Expunerea începe cu tablourile cele mai vechi din colecția de artă, aparținând școlilor flamande, olandeze și germane, din secolele al XVI-lea – XVIII-lea. Între acestea se remarcă *Madona cu pruncul*, pictată de un anonim flamand la începutul secolului al XVI-lea. Tabloul este deosebit de valoros prin unitatea de stil și de expresie, prin finețea desenului care, fără să decupeze formele, le urmărește, prin frumusețea, pulsația vieții interioare pe care o intuim de o emoționantă puritate, prin culorile calde, cu transparențe de mare rafinament, așternute într-un strat subțire, prin echilibratul ritm compozițional, prin siguranța execuției. Predomină formele ovale, formele rotunjite sau unduite, într-un raport subtil ce conferă corporalitate și consistență volumelor dar care contribuie și la atmosfera de armonie, de liniște meditativă, de tandrețe omească, la exprimarea celor mai adânci sentimente, cu discreție, cu o delicatețe tulburătoare. Cercetările de pînă acum asupra tabloului au indicat ca probabile direcții pentru identificarea autorului atelierul lui *Quentin Metsys* din Anvers (cu posibilitatea de a fi fost executat de *Joss van Cleef*) și ambianța artistică a orașului Bruges (unde s-a păstrat tradiția lui Van Eyck, cu accent pe sensibilitatea picturală, pe compoziția echilibrată pe un decorativ închis, ca și detaliul în ritmul compozițional etc.), cu trimitere la Gerard David (1460–1523) care, prin prima sa formație olandeză, a adus în pictura flamandă a secolului XV o prospețime a viziunii, o “savoare tinerească a unei descoperiri”, o picturalitate nouă a imaginii, căldură și suavitate în expresie, la care s-au adăugat influențele italiene. Această concepere a scenei în prim-plan, pentru a asigura un contact sentimental cu privitorul era pe gustul noilor spectatori, în acord cu evoluția societății de atunci. Dincolo de aceste presupuneri cu privire la paternitatea tabloului, chipul madonei ne emoționează prin trăirea ei ca tînără mamă, cu un surîs senzual și enigmatic totodată, tandră și ocrotitoare, de o frumusețe interiorizată și totuși tangibilă, firească, în egală măsură. Un fluid pare să lege cele două ființe, un fluid care vibrează și unește corpuri, volume, planuri într-o compoziție echilibrată, într-o atmosferă diafană și calmă.

Într-o altă direcție a picturii din Țările de Jos se înscrie tabloul provenit din atelierul lui Maerten van Heemskercke (1498–1574), reprezentant al școlii din Haarlem, care, așa cum s-a observat, în prima fază a creației sale a împins la extrem sciziunea manieristă a conștiinței estetice flamande. În creația sa au fost asimilate influențele expresionismului nordic ca și cele ale Renașterii italiene, în special ale lui Michelangelo, pe măsura mării sale forțe temperamentale. Tabloul, *Isus între cei doi tâlhari*, manifestă trăsături caracteristice concepției plastice ale lui Heemskercke; corpuri vînjoase, cu volume puternic reliefate, umflate parcă, forme pregnante dar răsucite, traumatizate, spasmodice chiar, ce par încremenite în efortul dureros, expresii de spaimă, contrastante, în planuri accentuate, culori puternice, unde lumina pune în evidență formele fără să le sensibilizeze, fără să le încălzească. Observăm aici influențe michelangiene și ale antichității, înclinația de a reda materialitatea specifică lucrurilor (draperiile, crucea de lemn, frînghia răsucită, părul etc.) noua tendință manifestată la începutul sec. al XVI de a reda “forma pentru celălalt”, care “în fiecare dintre articulările sale, ca și în ansamblul imaginii, “ne privește”. Este, așadar, un tablou reprezentativ pentru manierismul flamand, mai ales din prima jumătate a secolului al XVI-lea, caracteristic pentru mulți pictori din aceeași perioadă, dar mai ales pentru van Heemskereck, după întoarcerea sa în Italia.

În comparație cu expresia de caldă umanitate, chiar dacă directă, a *Madonei cu pruncul* sau cu cea expresionantă, contorsionată a tabloului din Școala lui Heemskercke, portretul interpretare după *Sfânta Margareta*, atribuit Maestrului Magdalenei Mansi, (activ între anii 1510–1525), aparținând școlii de la Bruxelles, se înscrie într-o continuare a tradiției, cu elemente de expresie gotică. Este vorba, fără îndoială, de un pictor stăpîn pe meșteșugul său, care știe să îmbine sensibilitatea desenului ce subliniază ovalul pur, trăsăturile delicate, formele urmărite pînă la miniatural, cu transparența culorilor și plăcerea pentru decorativ, pentru redarea amănunțită a vestimentației, a accesoriilor și podoabelor tinerei femei, într-un realism tipic flamand. Personajul cu formele clar delimitate, chiar dacă cu finețe, pe fundalul neutru, ne privește cu o distanțare liturgică, provenită dintr-o concepție arhaizantă. Dar observăm că se realizează și un model formal prin culorile catifelate. Se crează volume, pe lîngă valorificarea decorativă a pieselor vestimentare, acestea îmbrăcînd fi-resc, cu căldură în trup adolescentin feminin.

În aceeași sală dedicată, în primul rînd, picturii flamande și olandeze, sînt expuse tablouri care reprezintă și barocul secolului al XVIII-lea. Se poate vedea, astfel, un tablou ca *Adorația păstorilor*, din secolul al XVII-lea, interpretare după *Pieter Paul Rubens* (1577– 1640), pictorul cel mai mare și cel mai caracteristic pentru Flandra aceluși secol. Autorul tabloului a creat o compoziție amplă, cu mai multe personaje, în atitudini și gesturi firești, variate prin felul în care privesc scena maternității. Au trupuri monumentale, viguroase, mușchiuloase, energice dar și armonioase, cum este cel al slujnicei ce poartă pe cap vasul cu apă, cu silueta puternică dar mlădioasă. Scena biblică ne duce cu gîndul la o scenă de gen rurală, surprinsă cu realism dar și cu o intensitate a expresiilor, dinamică, chiar impetuoasă prin ritmul compozițional specific lui Rubens care, se știe, a avut mulți discipoli și a determinat o admirație constantă.

Printre elevii și colaboratorii lui Rubens s-a numărat și *Frans Snyders* care, alături de *Jan Fyt*, este unul dintre cei mai mari pictori de naturi moarte și animalieri. La muzeul orădean este expusă o excelentă *Natură moartă cu vînat și fructe* pictată în atelierul lui *Frans Snyders* (1579–1657). Este o natură moartă de mari dimensiuni, cu fructe, legume, vînat, obiecte, o pictură caracterizată printr-o îngrămădire de lucruri, prin vervă, opulență, pitoresc, dinamism compozițional și chiar prin dramatism, printr-o forță a expresiei cu o cromatică variată, cu intensități și rafinament deopotrivă, cu predominarea culorilor calde, mai ales a roșului. Este vorba de o compoziție aglomerată și totuși unitară, care, dacă nu a fost pictată de Frans Snyders, a fost realizată de un elev ce și-a însușit cu fidelitate personalitatea creatoare a maestrului. Fiecare obiect, fiecare fruct, fiecare element al scenei picturale este redat în toată specificitatea sa materială; pielea cu care este tapițat scaunul, cuiele, lemnul, carafe și cupe, pahare, suculența frunzelor și a fructelor (unde se evidențiază strălucirea savuroasă a rodiei, transparența unor fructe, catifelarea sau matitatea lor), cele două pahare cu vin roșu – să ne amintim că naturile acestea moarte erau investite și cu calități expresiv-simbolice –, patina unor obiecte, moliciunea blănurilor unor animale, penajul multicolor al păsărilor vîinate etc. Școala olandeză a secolului al XVII-lea este reprezentată și printr-un tablou *Petrecere*, semnat de *Peter Veredaelf*, ce ilustrează scena de gen olandeză a secolului al XVIII-lea, chiar dacă nu printr-un reprezentant de primă mărime. Este înfățișată o petrecere într-o cîrciumă spațioasă, cu personaje nume-

rcase din mediul citadin negustoresc, chefuind, jucînd cărți, gesticulînd, în situații, ipostaze, poziții diverse. Spiritul de observație al pictorului are accente de umor, înclinații spre ridiculizare. Interiorul de cîrciumă se deschide în dreapta spre alte interioare, animate, iar în stînga, spre un peisaj unde o femeie alungă cu mătura pe un chefliu ce a întrecut măsura. Pictorul a dorit să înfățișeze cu vervă nu numai o scenă de petrecere dar a avut ambiția să creeze un spațiu în adîncime cît mai divers, cît mai amplu, cît mai complicat. Pe lîngă aceste preocupări plastice, observăm și aici plăcerea de a picta minuțios veșminte, ornamente, accesorii, obiecte cît mai diverse.

Dintre tablourile ce aparțin picturii germane, amintim două *uși de altar* din secolul al XV-lea unde, pe lîngă reprezentări gotice, întîlnim și stîngace caracteristici formale renașcentiste, încercări de rezolvări perspective și elemente de peisaj, alături de fondul de aur tradițional; un *Cavaler cruciat* îngenunchiat, probabil din sec. al XV-lea, dar mai ales o lucrare de mici dimensiuni atribuită lui Adam Elscheimer (1578–1610), pentru o mai mare rigurozitate, încadrînd-o în atelierul acestui mare artist care, așa cum îi scria Pieter Paul Rubens unui prieten, “a murit în plină putere a talentului, la apogeul creației sale...” Rubens, deși a avut un stil pictural cu totul altul, l-a apreciat în mod deosebit pentru fireșcul cu care concepea și crea compozițiile, cu personajele redată cu realism și atenție pentru amănunte. S-a observat “că este nu odată încercă stabilirea unei ordini cronologice riguroase a tablourilor și atribuirea lor cu certitudine lui Elscheimer”. În tabloul *Adorația păsărilor* de la Oradea, maniera picturală este asemănătoare cu cea prezentă în lucrările sale create după plecarea în Italia, cu influențele clar-obscurului și ale realismului lui Caravaggio, asimilate cu o admirabilă personalitate. Imaginea respiră un aer de autenticitate, personajele biblice ne apar ca niște adevărați țărani ce privesc cu emoție, cu o uimire sinceră o scenă a maternității, cu atitudini și gesturi pe cît de firești pe atît de expresive. Lumina aurie, caracteristică lui Elscheimer care îl va impresiona și influența pe Rembrandt, pune în evidență centrul tabloului unde se află pruncul Isus. În interiorul șurei vedem și diferite unelte țărănești pictate cu minuțiozitate, cu realism și simplitate datorate unei artist la care siguranța de meșteșug se îmbină cu sensibilitatea folosirii unei penel subțire în așternerea tușelor ce capătă consistență și viață picturală.

Tot Școlii germane îi aparține și două *Naturi moarte în peisaj* din secolul al XVII-lea. Una este semnată de R. Stoitzner, atrăgînd atenția prin calitatea execuției, prin strălucirea culorilor și transparența sau suculența lor, dezvăluind calitățile, frumusețea fructelor – prezente nu fără intenție simbolică ca și cele ale florilor luminoase, așezate alături de carafa de vin și de fluturile în zbor, într-un peisaj – prin verva culorilor și a desenului stăpînit cu meșteșug, totul chemînd la bucuriile vieții pămîntești.

Pictura italiană este reprezentată prin tablouri din secolele XV–XVIII-lea. *Fecioara cu pruncul între doi sfinți* (tondo), a fost pictată la sfîrșitul secolului al XV-lea, dar suferind repictări și restaurări ulterioare. Ca primă paternitate a fost considerată cea a lui Sandro Botticelli (1444/5–1512), pentru ca apoi să se ia în considerare atelierul lui Raffaellino de Garbo (1466–1524). Oricum, figura Fecioarei seamănă cu cea a Simonetei Vespucci, modelul și inspiratoarea Venerei din Nașterea Venerei și ale altor chipuri de Madone cu pruncul, create în atelierul lui Botticelli. Cei doi bătrîni, pleșuvi, cu trăsături urite, cu figurile modelate mai sculptural pun și mai pregnant în

evidență silueta delicată a madonei melancolice. Un desen fin, un colorit într-o pensulație lisă, faldurile ample ale mantiei cu mâneci largi care o îmbracă firesc închid personajul într-o formă piramidală. În fundal vedem un peisaj specific picturii din această perioadă, cu pomi schematici, cu stînci, corăbii pe mare și oameni minusculi dar redați în mișcări firești, animați.

Din secolele al XVI–XVII-lea semnalăm tabloul pictat în atelierul lui Federico Barocci (1528–1612), *Eneea părăsind Troia*, o scenă dramatică, prin alegerea subiectului ca și prin rezolvarea plastică. Flăcările din planurile secundare ce mistuie orașul luminează chipurile personajelor din prim plan. Eneea, ca și soldatul ce-l duce în spate, în veșminte antice, au trupurile mușchiuloase, puternice cu picioarele mai scurte, în genul lui F. Barocci, în timp ce personajul feminin are o expresie de tristețe mută. Aproape în aceeași manieră apare și *Soldat roman salvînd un bărin* într-o scenă mai animată, cu personaje masculine mușchiuloase și forme puternice, îndesate, încordate, cu volume accentuate prin draperiile largi, fluturate. Și aici, în planul doi, flăcările cuprind în vîlvătăi clădirile impunătoare ale unui oraș, luminînd carnația, coloritul contrastant dar decolorat al veșmintelor. În amîndouă tablourile eclerajul amplifică dramatismul, tensiunea scenelor. Tabloul *Sfînta Familie* este semnat și datat: *Pietro Marchesini* 1734, numit Ortalanino (1692–1797), maestru al Școlii din Pistoia. Compoziția barocă construită pe diagonală pune în evidență personajul principal, pe Isus prunc așezat pe o pernă roșie în brațele Madonei surzătoare spre care arată cu un gest demonstrativ, Iosif, în persoana unui bărbat încă tînăr, viguros, avînd expresia amabilă a unui curtean. Un desen corect, un modelu al formelor ce conferă viață volumelor, o mișcare firească deși dinamică ce gravitează în jurul centrului acestei compoziții baroce pentru a sublinia emoția, un colorit cald ce degajă voioșie aparțin unui artist stăpîn pe meșteșug, unui maestru (chiar dacă nu de mîna întîii) al barocului.

Alături de alte tablouri, – printre care două de mai mici dimensiuni pictate de anonimi: *Găsirea lui Moise*, unde personajele mișcate și expresive apar într-un peisaj cu copaci și ruine, caracteristic pentru secolul al XVIII-lea, în perspectiva tritonă, prin așternerea culorilor calde (brunuri roșcate) în prim plan și reci tot mai stinse în celelalte planuri, și *Rebeca la fîntînă* (sec. XVIII-lea), scenă dinamică, animată prin gesticulațiile patetice diverse, variate ale personajelor numeroase din prim plan dominate de cel al Rebecăi, – atrage privirile un tablou cu o deschidere amplă a scenei, *Peisaj cu scenă biblică* probabil (din secolul al XVII-lea) realizat în planuri orizontale. Central apare botezul unui tînăr îngenunchiat, în apropierea a doi copaci înalți cu trunchiurile răsucite, apoi pescari și păstori lîngă un rîu, un drumeț călare; în planul doi un peisaj deluros cu clădiri și turnuri, o cascadă, copaci cu frunzișul ușor, ca apoi să urmeze o cîmpie întinsă, presărată cu castele cu turnuri ce se discern ca printr-o boare argintie, iar în fundal, abia văzut, munții, în gri albastrui. Este un peisaj bucolic, imaginar, dar inspirat de natura generoasă a Italiei ce influențase, în parte, *peisajul olandez*, pictat cu un interes vădit pentru o natură cu forme robuste în prim plan, mărețe, unde viața se desfășoară calmă, firească, cu o deschidere luminoasă ce îmbie la călătorii și visare, într-o atmosferă de seninătate. Deși compoziția este atît de amplă, ea este unitară tocmai datorită atmosferei de pace, de distanțare a unui

spațiu imens, inventat, specific barocului, deci un spațiu idilic, într-o bună realizare picturală ce ne amintește și de compozițiile în peisaj ale lui Claude Lorrain.

Cîteva tablouri sînt atribuite lui Sebastiano Conca (1680–1764) sau cercului acestuia. *Închinarea magilor* (atribuit lui), este concepută ca o scenă cu personaje numeroase, ce folosesc gesturi și mimica feței pentru a exprima stările de evlavie, de extaz, de pasiune divină, de uimire. Sînt alăturați celor trei magi cu tipologii și vestimentație diferită, copii, tineri ce sună din goarnă, călăreți și cămile ce se apropie de primul plan. Trupuri puternice animate de sentimente puternice, veștminte cu falduri largi, clar-obscur, culori vii cu predominanța roșului, albastrului și a galbenului auriu, cu un ritm dinamic, continuu, cu predominanța curbelor, un desen corect, sînt calități ce pun în valoare tabloul cu elemente prin excelență baroce, avînd multe trăsături comune cu *Împărtășania apostolilor* (cercul lui Sebastiano Conca). Și aici întîlnim un grup de oameni, (apostoli, credincioși, ingeri oficiind, în mișcare), cu atitudini diverse și gesturi largi dar animate de devoțiune, un ritm al formelor unduite axat pe diagonală sinusoidală într-un sens de continuitate și de unitate al grupului, în clar-obscurul specific barocului ce pune în lumină mijlocul tabloului, subiectul acestei compoziții dinamice, concentrică și totuși deschisă.

Alte patru tablouri de mari dimensiuni au subiecte din Vechiul Testament (*Trecerea Mării Roșii*, *Închinarea la Vișelul de aur*, *Moise scoțînd apă din stîncă și Mana cerească*), inițial considerate ca aparținînd școlii lui Nicolas Poussin. Dar s-a ivit și ipoteza că ar putea fi atribuite lui Sebastiano Conca. Întîlnim în aceste compoziții ample, în peisaj, mulțimi de oameni exteriorizînd stări foarte diferite, de la extaz și sentimente patetice ale credinței, la comentarii ale evenimentului, apoi petreceri, dans – adevărate scene de gen. Peisajele au o extindere vastă, în adîncime, în perspectivă aeriană și cromatică, în fundal cu munți stîncoși, în albastru deschis, deci o îmbinare de natură reală cu una imaginară, o scenografie caracteristică barocului. Doar în primul registru formele au pregnanță, datorită mulțimii fremătătoare, datorită copacilor cu trunchiurile înalte și frunzișul dantelat, accesoriilor, în culori contrastante. Felul în care sînt desenați umerii și spatele unor personaje, feminine, cu arcuiri și rotunjimi specifice lui Sebastiano Conca, anumite tipuri feminine, unele caracteristici cromatice au condus la ideea că tablourile pot fi atribuite lui, sau cercului său.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Adriani, Gotz, *Pictura germană în secolul al XVIII-lea*, Editura Meridiane, București, 1982
2. Avram, Alexandru, *Muzeul Țării Crișurilor, Ghid*, Editura Meridiane, București, 1983
3. Bellozi, Pietro, Govanini, *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților moderni*, Editura Meridiane, București, 1975
4. Berenson, Bernard, *Pictura italiană a Renașterii*, Editura Meridiane, București, 1971
5. Bode, Wilhelm, von, *Maeștrii picturii olandeze și flamande*, Editura Meridiane, București, 1974
6. Brandel, Ferdinand, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, vol. II.
7. Burckhardt, Jakob, *Cultura Renașterii în Italia*, Editura pentru literatură, 1969, vol. I–II.
8. Francastel Pierre, *Pictură și societate*, Editura Meridiane, București, 1970
9. Idem, *Realitatea figurativă*, Editura Meridiane, București, 1972
10. Francastel, Galiene și Pierre, *Portretul*, Editura Meridiane, București, 1973

11. Friedländer, Max, *Despre pictură*, Editura Meridiane, București, 1983
12. Idem, *De la Van Eyck la Bruegel*, Editura Meridiane, București, 1975
13. Gombrich, E.H., *O istorie a artei*, Editura Meridiane, București, 1975
14. Lazarev, Victor, *Vechi maeștri europeni*, Editura Meridiane, București, 1977, vol. II.
15. Martin, Rupert, John, *Barocul*, Editura Meridiane, 1982
16. Munteanu, Romul, *Clasicism și baroc, în cultura europeană din secolul al XVII-lea*, Editura Univers, București, 1981
17. Panofski, Ervin, *Renaștere și renașteri în arta occidentală*, Editura Meridiane, București, 1974
18. Papu, Edgar, *Barocul ca tip de existență*, Editura Minerva, București, 1977
19. Plietzsch, Eduard, *Pictori olandezi și flamanzi din București*, 1978, Editura Meridiane, vol. I-II.
20. Pope-Hennessy, John, *Portretul în Renaștere*, Editura Meridiane, București, 1976
21. Tolnay, Charles, de, *Michelangelo*, Editura Meridiane, București, 1973
22. Wojciechawski, Aleksander, *Artă peisajului*, Editura Meridiane, București, 1974

CATALOG

PICTURĂ FLAMANDĂ ȘI OLANDEZĂ

- Anonim flamand (Gerard David?) sec. XV, *Madona cu pruncul*, ulei pe lemn; 445x310 mm; nesemnat, nedatat, Prov. Colecția veche a muzeului inv. 19
Repr., Avram Alexandru, *Ghidul secției de artă din Muzeul Țării Crișurilor*, Ed. Meridiane, București, 1973, fig. 1, p. 15; Dumitrașcu Sever, *Muzeul Țării Crișurilor*, Ghid, Oradea, 1974, fig. nr. 2
- Anonim flamand (atelierul lui Martin van Heemskerck) sec. XVI, *Isus între cei doi tâlhari*, ulei pe lemn; 800x1035 mm; nesemnat, nedatat, Prov. Colecția veche a Muzeului, inv. 72
Repr. *Ibidem*, fig. nr. 2
- Anonim flamand (atelierul lui Frans Snyders), sec. XVII, *Natură moartă cu vînat*, ulei pe pînză; 97x1200 mm; nesemnat, nedatat, Prov. transfer Consiliul popular municipal Oradea, inv. 1797, Repr. *Ibidem*, fig. nr. 3
- Anonim flamand sec. XVIII, *Vinzător de mărunțișuri*, ulei pe pînză; 515x350 mm; nesemnat, nedatat, Prov. achiziție inv. 720.
- Veredaelf, Peter, sec. XVII, *Petrecere*, ulei pe lemn; 700x1000 mm; semnat stînga jos, cu negru; Peter Veredaelf, nedatat, Prov. achiziție, Inv. 700

PICTURĂ GERMANĂ

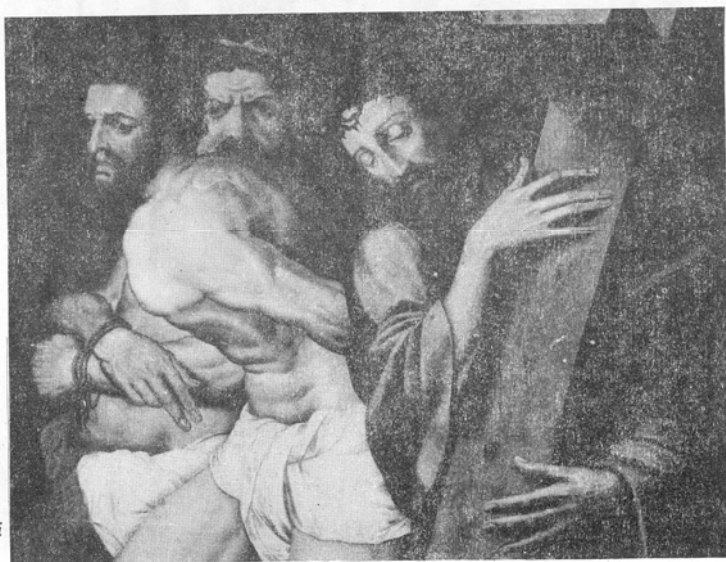
- Anonim (Tirol) sec. XV, *Ușă de altar*, tempera pe lemn; 700x1500 mm; nesemnat, nedatat; Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 754, Repr. Alexandru Avram, *op. cit.* fig. nr. 5
- Anonim (Tirol) *Ușă de altar*, tempera pe lemn; 700x1500 mm; nesemnat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 755, Repr. *Ibidem* fig. 6
- Anonim sec. XV, *Cavaler conțiat*, ulei pe lemn; 890x660 mm; nesemnat, nedatat, Prov. transfer Consiliul popular al municipiului Oradea, Inv. 98, Repr. *Ibidem*, fig. nr. 7
- Anonim (Adam Escheimer, atelierul lui) sec. XVI, *Adorația păsărilor*, ulei pe lemn; 410x300 mm; nesemnat, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Repr. *Ibidem*, fig. nr. 8
- Anonim sec. XVIII, *Natură moartă*, ulei pe pînză; 820x585 mm; nesemnat, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 16
- Libermaun Max (1847–1933), *Petrecere la marginea satului*, ulei pe pînză; 420x360 mm; nesemnat, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 3, Repr. *Ibidem*, fig. nr. 10
- Stademann Adolf sec. XIX, *Peisaj de iarnă*, ulei pe pînză; 730x582 mm; semnat stînga jos, cu negru, Ad. Stademann, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 578
- Stoitzner R. sec. XVIII, *Natură moartă*, ulei pe pînză; 735x1000 mm; semnat stînga jos; Stoitzner R; nedatat, Prov. transfer Vama, Inv. 125

PICTURĂ ITALIANĂ

- Anonim (Al. Botticelli, școala lui) sec. XVI, *Madona cu pruncul între doi tîlhari*, tempera pe lemn de cedru; tondo 840; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 762, Repr. Alexandru Avram *op. cit.*, fig. nr. 11, Sever Dumitrașcu, *op. cit.*, fig. nr. 1
- Anonim (sec. XVIII), *Portret de gentilom*, ulei pe pînză; 1300x905 mm; nesemnăt, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 1, Reprod. Al. Avram *op. cit.*, fig. 12, Ramona Noicov Terdic, *Protretul*, documentaristic de epocă în Crisia, Oradea, 1986, p. 721-729, fig. 1
- Anonim sec. XVIII, *Găsirea lui Moise*, ulei pe pînză; 630x545 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 764
- Anonim sec. XVII, *Tobias și Ingerul*, ulei pe pînză; 395x295 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. achiziție, Inv. 719
- Anonim sec. XVIII, *Rebeca la fîntînă*, ulei pe lemn; 662x443 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. Colecția veche a Muzeului, Inv. 119
- Anonim (Fiori da Urbino, Federico Barocci, cercul lui) sec. XVII, *Eneea părăsind Troia*, ulei pe pînză; 1400x1450 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 15
- Anonim sec. XVII-XVIII, *Ingerii adorînd pe Isus*, ulei pe pînză; 597x740 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 763
- Anonim sec. XVII-XVIII, *Scenă biblică în peisaj*, 1000x1530 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 13
- Anonim sec. XVIII, *Peisaj cu personaje și copac*, ulei pe pînză; 1734x610 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 766
- Anonim (Sebastiano Conca, cercul lui) sec. XVIII, *Împărțășania apostolilor*, ulei pe pînză; 730x510 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Vama Borș, Inv. 124
- Anonim (Sebastiano Conca, cercul lui) sec. XVIII, *Trecerea Mării Roșii*, ulei pe pînză; 1500x2130 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. Episcopia romano-catolică Oradea, Inv. 43. Repr. Alex. Avram *op. cit.*, fig. nr. 18
- Anonim (Sebastiano Conca, cercul lui) sec. XVIII, *Mana cerească*, ulei pe pînză; 1500x2130 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. Episcopia romano-catolică Oradea, Inv. 44
- Anonim (Sebastiano Conca, cercul lui) sec. XVIII, *Moise scoțînd apă din stîncă*, 1500x2130 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. Episcopia romano-catolică Oradea, Inv. 45
- Anonim (Sebastiano Conca, sec. XVIII), *Închinarea la Vițelul de Aur*, ulei pe pînză; 1500x2130 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. Episcopia romano-catolică Oradea, Inv. 45
- Luca da Ciordano? sec. XVIII, *Toma necredinciosul*, ulei pe pînză; 195x280 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Vama Borș, Inv. 147
- Merchesinni, Pietro sec. XVIII, *Sfînta familie*, ulei pe pînză; 1300x905 mm; nesemnăt, nedatat, Prov. transfer Muzeul național de artă al României, Inv. 762, Reprod. Al. Avram, *op. cit.*, fig. nr. 13

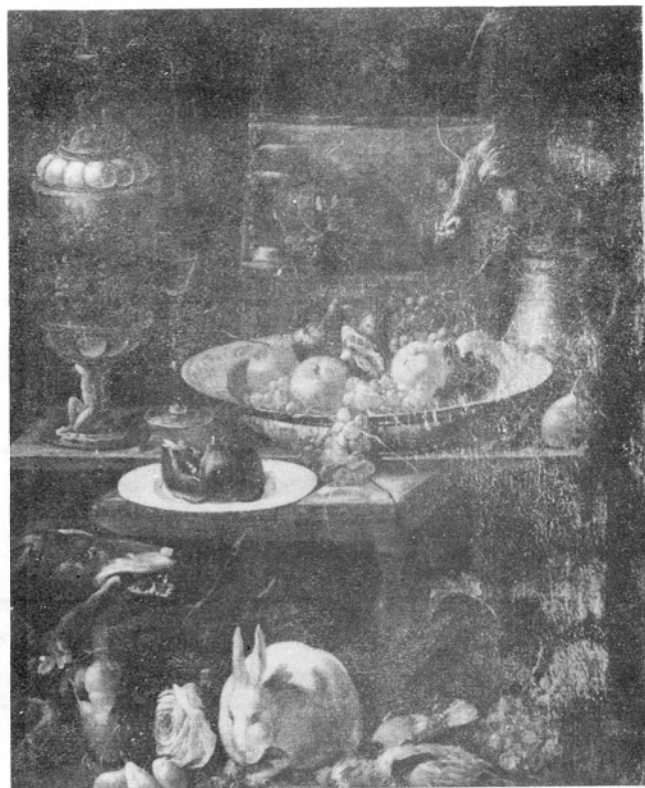
1. Anonim flamand (Gerard David?)
sec. XVI, *Madona cu pruncul*

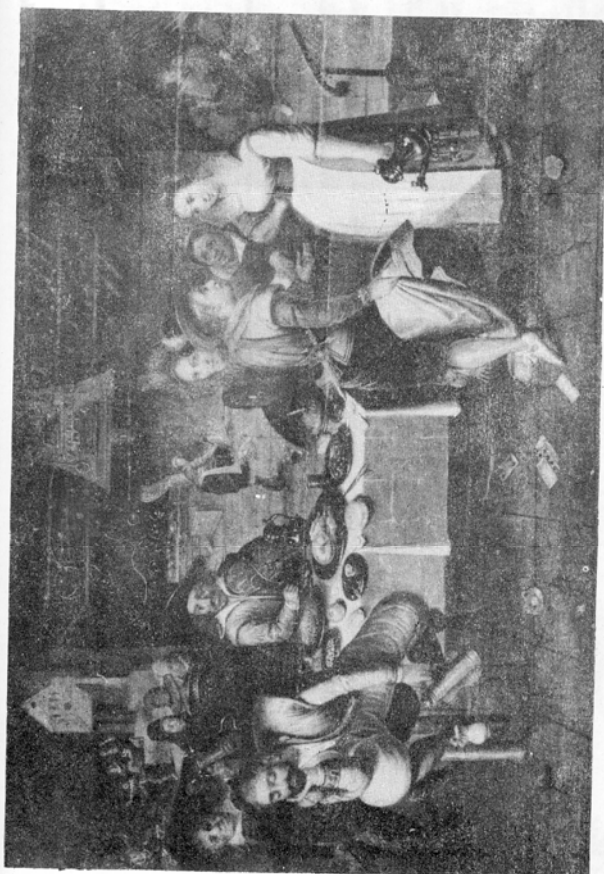
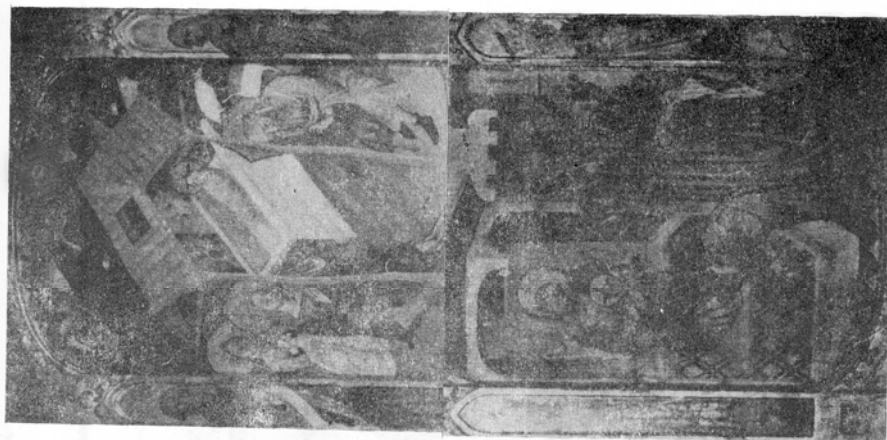
2. Marten van
Heemskerck
(atelierul lui)
1498-1574,
*Isus și cei doi
tâlhari*

3. Maestrul Magdalenei Mansi, activ între anii 1510–1525,
Interpretare după Sfânta Magdalena

4. Frans Snyders (atelierul lui) sec. XVI–lea, *Natură statică*

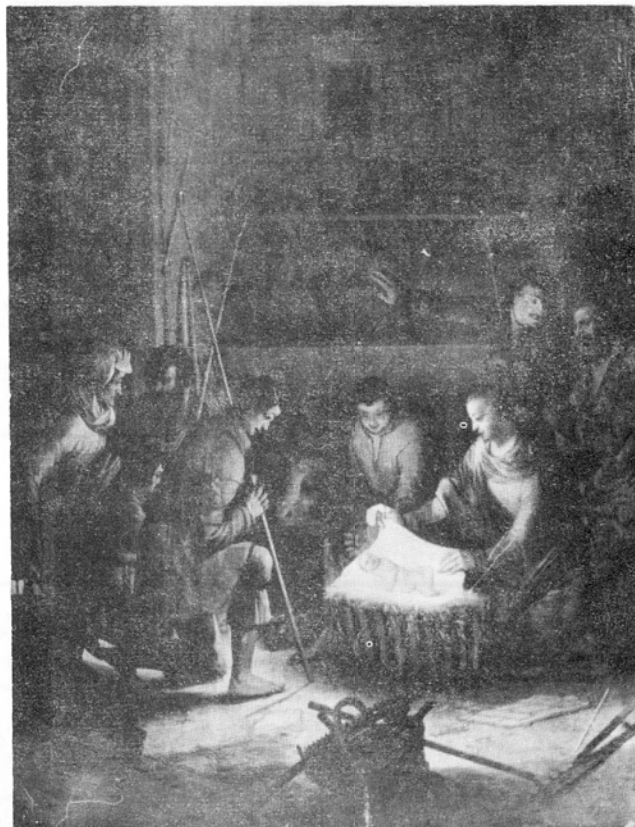

5. Peter Verdaelf sec. XVII, *Petrecere*

6. Anonim german (Tirol?) sec. XV,
Ușă de altar

7. Anonim german sec. XV, începutul sec. XVI,
Cavalier cruciat

8. Adam Elschemer (atelierul lui) sec. XVII,
Adorația păstorilor

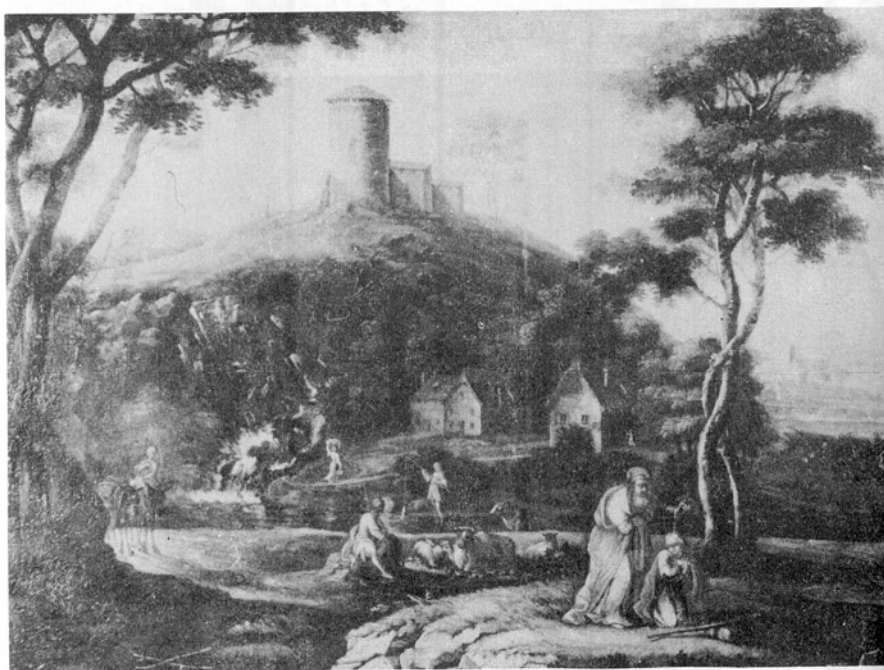
9. Sandro Botticelli (atelierul lui) sec. XV,
Fecioara cu pruncul

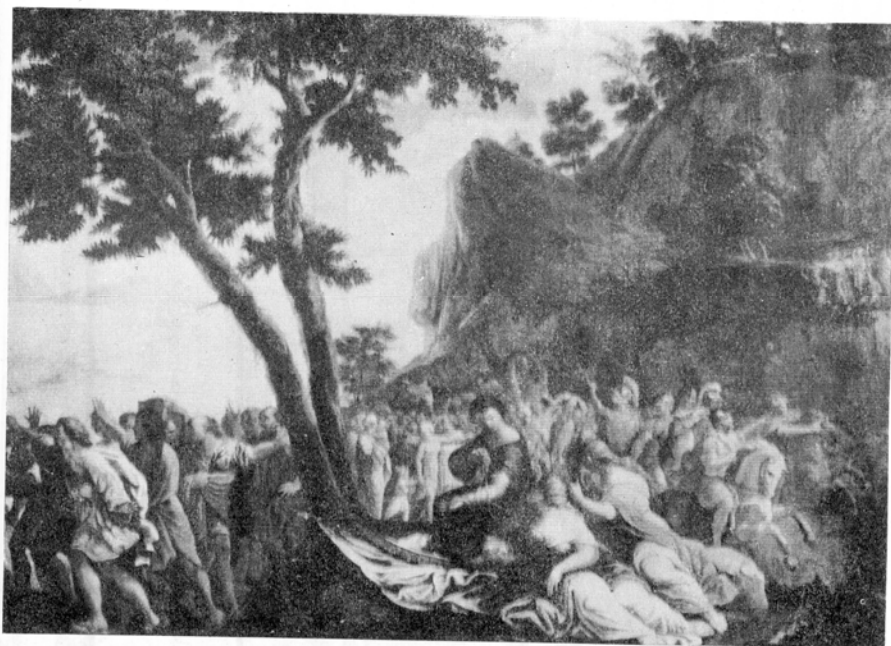
10. Pietro Marchesini sec. XVIII,
Sfînta Familie

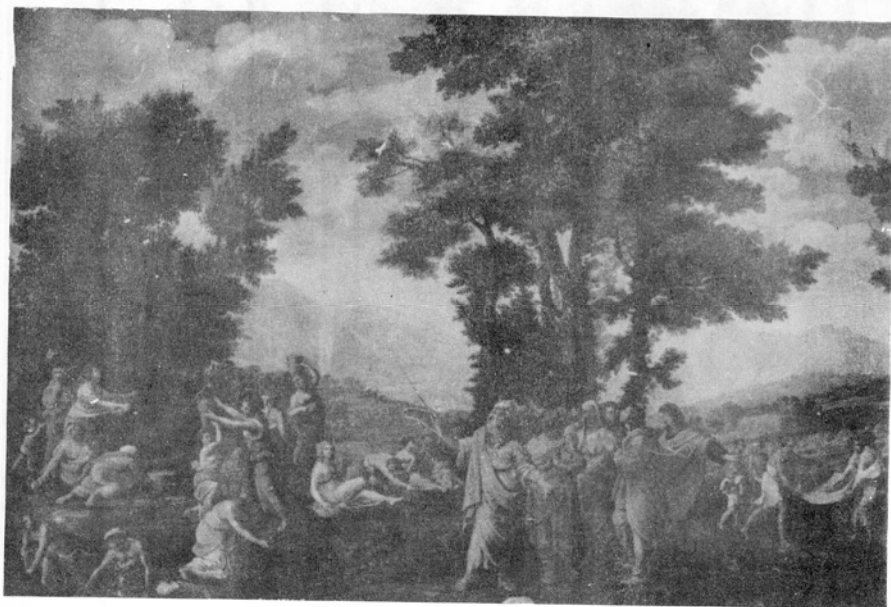
11. Federico Barocci (atelierul lui) sec. XVIII, *Eneea părăsind Troia*

12. Anonim italian sec. XVII, *Scenă biblică în peisaj*

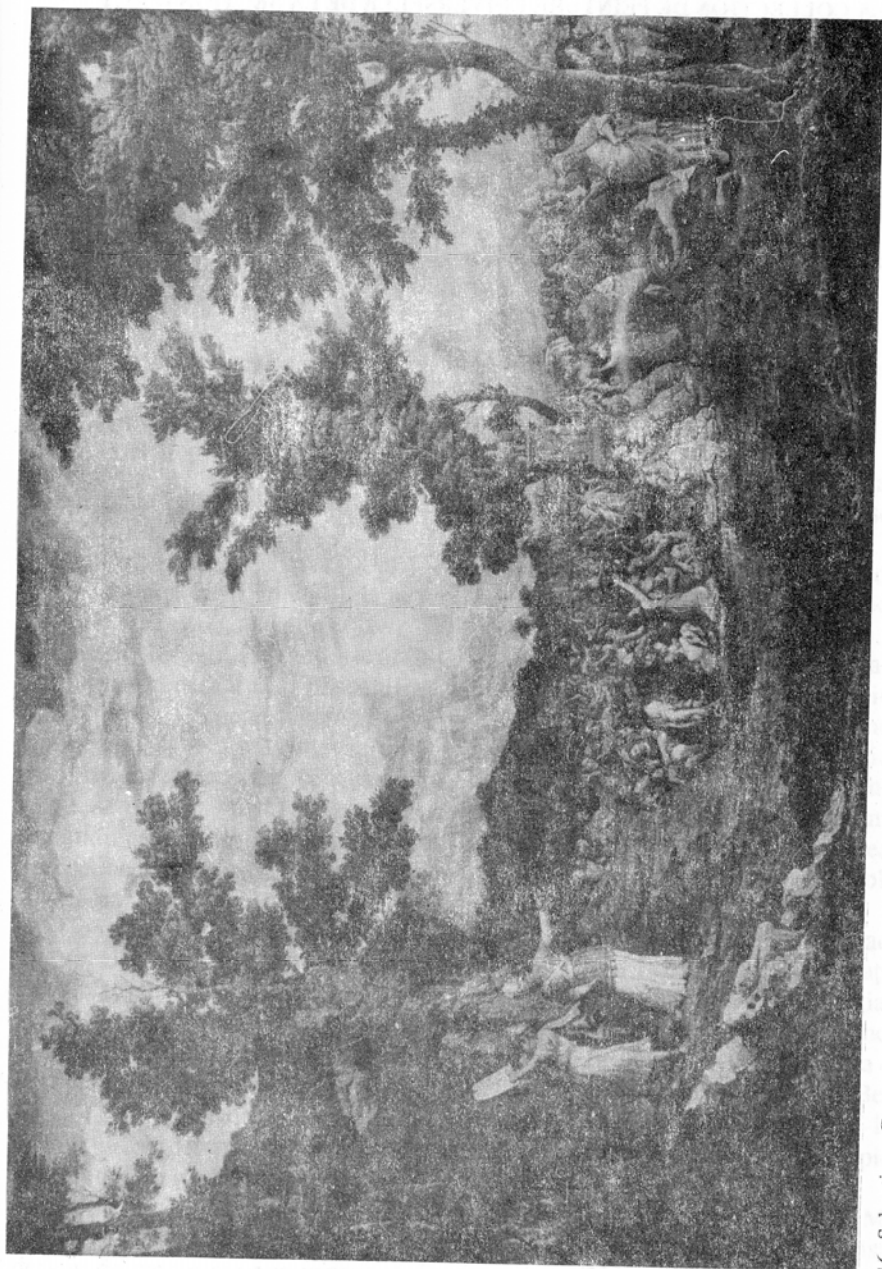
13. Sebastiano Conca (cercul lui) sec. XVIII, *Trecerea Mării Roșii*

14. Sebastianio Conca (cercul lui) sec. XVIII, *Mana cerească*

15. Sebastiano Conca (cercul lui) sec. XVIII, *Moise scoînd apă din sîncă*

16. Sebastiano Conca (cercul lui) sec. XVIII, *Vițelul de aur*

**LA COLLECTION DE PEINTURE UNIVERSELLE DE LA SECTION D'ART
DU MUSEÈ ȚĂRII CRIȘURILOR (I)**

Résumé

Le fond des collections d'art est constitué par ancienne collection du Musée, à quoi on a ajouté des oeuvres de la collection du Palais Episcopal. Aussi, à cela on a ajouté des pièces acquises des personnes privées ou du Musée National de Bucarest.

Celle-ci présente la succession des salles de l'exposition de base où sont exposées des différentes écoles d'Europe: flamande, hollandaise, allemande et italienne.

**PORTRETELE PAPILOR ÎN INTERPRETAREA
GRAVORILOR VENETIENI FRANCESCO AMBROSI
ȘI FRANCESCO DEL PEDRO
(Secolul al XVIII-lea)**

de

ANA MARTIN SILAGHI

În colecția de gravură a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, fondul italian cuprinde peste 150 de planșe, cu preponderența școlilor romană și venețiană din secolul al XVIII-lea.

Pentru Veneția, secolul al XVIII-lea înseamnă o revigorare a artelor plastice, în-deosebi, a picturii și gravurii. Să ne amintim că este secolul marilor pictori veduțiști Antonio Canale (Canaletto) (1697–1768) și Francesco Guardi (1712–1793), a lui Giovanni Battista Piazzetta (1683–1754) pictor cu mare influență asupra artei timpului, precursorul și dascălul nu mai puțin celebrului Giambattista Tiepolo (1696–1770). Climatul favorabil se răsfrânge și asupra artiștilor gravori care nu mai sînt nevoiți, ca în urmă cu un secol, să-și caute comanditari în alte centre artistice, pe de o parte, deoarece arta concitadinilor este demnă de atenție, gravorii întrecîndu-se în a le transpune opera, pe de altă parte, existența în oraș a unor case de editură sau tipografii ca acelea a lui Wagner, Picotti sau Groppo vor contribui la dezvoltarea fără precedent a genului. Comerțul de stampe ia o asemenea amploare în secolul al XVIII-lea, încît Veneția devine “magazinul de stampe al Europei”.¹

Tipografia întemeiată la mijlocul secolului de Iacob Wagner va constitui o adevărată școală pentru gravorii venețieni și nu numai, chiar pentru mai multe generații. Pe lîngă planșele lui Wagner (1706–1780) sau executate în atelierul său, în colecția muzeului orădean se află cîțiva din gravorii formați la școala sa: Bartolozzi Francesco (1730–1813), unul din marii maeștrii ai stampei de valoare europeană, la școala căruia se va forma la rîndu-i alt gravor venețian: Innocente Alessandri (1740–?); Berardi Fabio (1728–?) asistentul și ginerele lui Wagner; Leonardis Giacomo (1723–1782) primul pictor, desenator și gravor care obține premiul Academiei venețiene de pictură și sculptură fondată în 1756.

Nu numai execuția măiestrită sau transpunerea fidelă din planșele lui Pelli Marco (1696–?) sau Giovanni de Pian (1760–1800) dar ceea ce se detașează ca o trăsătură definitorie pentru gravura venețiană din secolul al XVIII-lea sînt permanentele cău-

¹ Henri Focillon, *Maeștrii stampeii*, Ed. Meridiane, București, 1972, p. 91.

tări și inovații în tehnică atât în folosul mai bune reprezentări grafice cât și pentru longevitatea plăcii gravate. Pe linia acestei orientări se înscrie opera lui Pitteri Giovanni Marco (1702–1786) inventatorul “gravurii într-o singură incizie”, autorul mai multor planșe din colecție după picturile lui Piazzetta.

Din cele 52 de gravuri din colecție, incluse școlii venețiene 27 aparțin lui Francesco Ambrosi (5) și Francesco del Pedro (22) reprezentând în totalitate portretele primilor papi ai Romei dintre aii 67–398. Se pare că cei doi artiști au conclurat la elaborarea seriei portretelor secondându-se în reprezentarea listei cronologice, încât aceasta se dovedește completă pentru perioada amintită. Menționările succinte din bibliografia de specialitate nu consemnează planșele de față, decât la modul general în cazul lui Francesco del Pedro, gravor și desenator născut la Udine în 1749, mort la Veneția în 1806. A fost elevul lui Piazzetta și Volpato, lucrând la Veneția portretele papilor și peisaje cu ruini antice.²

Francesco Ambrosi este cunoscut ca și gravor activ în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la Veneția. A gravat vederi din Roma, Franța și Germania după Vasi, Vernet, Teniers, Ozanne, Sarasin. La planșele după “Tabulae anatomice ligamentorum corpus humanum” de Florianus Caldanus (Veneția, 1803 fol.) lucrează împreună cu prietenul său Zuliani după desenele lui Gaetano Bosa.³

La seria portretelor, ambii gravori au folosit dăltița într-o manieră ce-i apropie mult. Atenția se concentrează asupra figurilor și a particularităților fizionomice, a expresiei facies-ului. De la trecerile din lumină spre umbră, formate din suprafețe lăsate în alb, urmate de zona liniilor paralele, pentru a sfârși în hașuri romboidale intense, totul este lucrat prin incizii de o deosebită finețe al căror dozaj mărturisesc un extraordinar simț al proporțiilor permițând reliefarea și detașarea întregii figuri spre dimensiunile cele mai expresive. O altă relație e stabilită între figură și suprafața în tondo imaginată de desenator. Când figura este concepută spre lumină, zona tondoului se acoperă de o textură fină de hașuri romboidale sau rămân paralele evidențiind albul în cazul figurii de o factură mai întunecată. Aceeași relație se păstrează între portretul în tondo și fundalul imaginii până la cadru.

Acuratețea planșelor denotă un tiraj redus aparținând primelor clișee până la 100, trase pe hârtie filigranată produsă în Italia în secolele XVII–XVIII.

Gravorii au lucrat după desenele lui Constantino Reina, pictor și desenator, unul dintre reprezentanții acestei familii de artiști, activ în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.⁴

Imaginea este alcătuită din portretul în tondo avînd dedesubt un ancadrament

² Bénézit E., *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Nouvelle édition, 1960, vol. VI, p. 568; Charles Le Blanc, *Manuel de l'amateur d'estampes*, Paris, 1854–188, vol. III, p. 154; Nagler, G., *Neues allgemeines Künstler Lexicon*, München, 1835–1852, vol. XI, p. 48; Thieme–Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1907–1930, vol. XXVI, p. 344; Avram Alexandru, *Gravura italiană, sec. XVI–XIX*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1976, p. 82.

³ Bénézit E., *op. cit.*, vol. I, p. 141 et cf. Thieme Becker, *op. cit.*, vol. I, p. 396.

⁴ Bénézit E., amintește un Reina Guisepppe (1759–1836), pictor de scene istorice, portrete și decoruri de teatru și un Reina Calcedonio, născut la 1843, pictor de scene istorice și de gen care nu intră în discuție, citîndu-l pentru argumentarea existenței familiei Reina. Probabil că acest “Constantino” l-a precedat sau a fost contemporan cu primul reprezentant al familiei menționat de Bénézit.

dreptunghiular imaginînd uneori un soclu ce cuprinde în interior numele celui portretizat, anii, lunile și zilele de păstorire în scaunul papal; deasupra tondoului: motive decorative în recuzita barocului: ghirlande de flori, panglici, scoica rocaille stilizată, ramuri de laur și măslin, putti înaripați, vase cu flori, decor exclusiv al primelor 12 portrete din lista cronologică a papilor, dată după care decorul conține o serie de simboluri bisericești și laice. Pe lîngă simple însemne generale preotești: cădelniță, patrafir, pălăria de cardinal sau ierarhice: mitra și cîrja episcopală, apar elemente ale primelor simboluri creștine: ancora – crux dissimulata – simbol al solidității bisericii creștine în timpul persecuțiilor; torțele: vigilența; globul pămîntesc: răpîndirea creștinismului; trîmbițe: venirea și judecata lui Isus; spicele și frunzele viței de vie, simbol al euharistiei. Insemnul papalității: cheia (dată de Isus Sfîntului Petru) apare o singură dată în cazul lui Silvester, papă între anii 314–335, mai popular, probabil, prin legende care circulau despre el în legătură cu daniile lui și vindecarea miraculoasă a împăratului Constantin cel Mare. Papa Siricius (384–399) va fi cel care folosește denumirea de “papă” pentru marii preoți ai catolicismului.

Alte simboluri: clepsidra, craniul, coasa, vasul răsturnat ca *memmento* al vieții trecătoare, țin mai mult de o heraldică laică, nu sînt specifice creștinismului ale cărui simboluri sînt optimiste: porumbelul, flacăra, cartea etc.

Elementele cu valoare de simbol dispuse sub tondo, însă, de regulă, deasupra acestuia, în registrul superior al imaginii, nu au legătură cu evenimentele petrecute în timpul șederii în scaunul papal al celui portretizat. Probabil că acestea nu au fost cunoscute de desenator sau nici n-au stat în atenția lui, rezumîndu-se la un decor absolut convențional în care simboluri bisericești și laice stau alături de motive florale zoo sau antropomorfe, în definitiv, după toate regulile unei construcții și concepții estetice de sfîrșit de secol XVIII. Aceeași convenționalitate la îmbrăcăminte personajelor, invariabilă: toga și o mantie deasupra. Deasemeni, în reprezentarea galeriei personajelor, Constantino Reina apelează la același model uman pentru 18 portrete cu mici diferențieri în ceea ce privește textura părului, a bărbii și expresia fațelor. Doar pentru 9 portrete folosește de fiecare dată alt model, cu trăsături individuale certe. În consecință, cu atît mai lăudabilă este strădania vizibilă, de altfel, a celor doi gravori de a imprima imagini vii, individualizate.

ABREVIERI:

Prov. – Proveniență

Bibl. – Bibliografie

Inv. – Inventar

M.Ț.C. – Muzeul Țării Crișurilor

Ep. rom. cat. – Episcopia romano catolică

K.L. – *Katolikus Lexikon*, vol. I–IV, Budapesta, 1931

CATALOG

FRANCESCO AMBROSI

1. VICTOR

Dălțiță: 240 x 180

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis - presso Giuseppe Picotti in Venezia - Francesco Ambrosi inc.

În cadru: VICTOR SEDIT ANNOS X / MENS. II. DIES X.

Victor a fost al 14-lea papă al Romei între anii 189-98. Cel mai proeminent în ierarhia papală din punct de vedere intelectual.

A fost autorul diferențierii între biserica din răsărit și cea din apus în ceea ce privește sărbătorirea Paștilor. Acuză pe nesupunere pe episcopii bisericii din răsărit, condamnând, de asemeni, teoriile montaniștilor, a gnosticilor romani Florianus și Theodotus din Bizanț care negau existența Sfintei Treimi. A fost martir.

Însemnările despre primii papi ai Romei sînt luate din "Liber Pontificalis", lucrare ce conține lista numelor papilor și biografia acestora de la Sfîntul Petru la Nicolae I în 867. După Duchèsne, cea mai veche parte a fost redactată în timpul lui Bonfaciu al II-lea 530-532, iar începînd din secolul al VII-lea papii sînt

tratați de istoricii contemporani lor pînă în 1431. Partea care reprezintă secolele VI-IX este importantă pentru cercetarea istorică dar după secolul IX nu mai este considerată ca izvor de date obiective.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu floarea de crin.

Prov.: Colecția veche; M.T.C., inv. 373

Bibil.: inv. 101; K.L., III.

2. ANTERUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 235 x 178

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco Ambrosi inc.

În cadru: ANTERUS SEDIT MENS I / DIES X.

Anterus a fost al 19-lea papă al Romei între anii 235–36 (sau 238–39). Predecesorul său, papa Pontianus (230–35) fusese exilat în Sardinia, iar împăratul Maximinus Thrax fusese uzurpat. Era o perioadă de teroare pentru creștini, căreia i-a căzut victimă și papa Anterus. A fost înmormântat în catacomba Kalixtus, numele i-a fost găsit printre tăblițele din nișele catacombei.

Exemplar de hîrtie vergé.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.Ț.C., inv. 447

Bibl.: inv. 456; K.L., I.

3. SILVESTER

După Constantino Reina

Dălțiță: 240 x 173

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco Ambrosi inc.

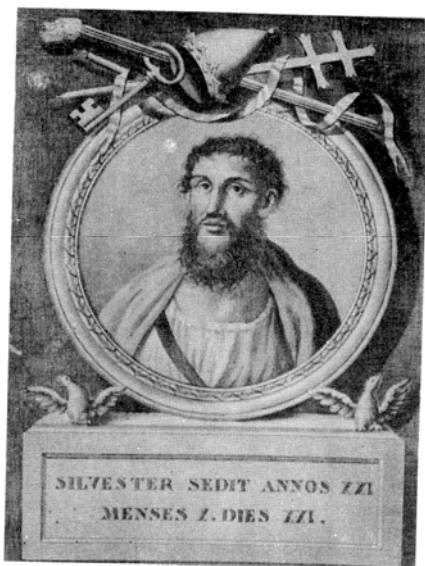
În cadru: SILVESTER SEDIT ANNOS XXI / MENSES X / DIES XXI.

Silvester a fost cel al 35-lea papă al Romei între anii 314–335. Ajunge în scaunul papal în timpul lui Constantin cel Mare. La sinodul de la Niceea cu ajutorul lui Hosius și a încă doi preoți este reales în 325. Mai târziu s-au născut legende despre el și anume că l-ar fi botezat pe împăratul Constantin cel Mare care s-a vindecat de o boală în mod miraculos. Alte legende se referă la daniile lui. Izvor: Grisar – Rom. I. A fost înmormântat în bazilica ridicată de el deasupra catacombei Priscilla. Biserica se numește Sfântul Silvestru. Are sărbătoarea la 31 decembrie.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei semilune, filigran ce apare foarte des în secolele XVII–XVIII, fiind de origine italiană.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.Ț.C., inv. 449

Bibl.: inv. 448; K.L., IV.

totuși împăratul Constantin care era arian îi ține partea în proces (Liber Pontificalis).

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu litera A.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.Ț.C., inv. 446

Bibl.: inv. 451; K.L., II., p. 91.

4. FELIX II

După Constantino Reina

Dălțiță: 235 x 173

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti – Francesco Ambrosi inc.

În cadru: FELIX II SEDIT ANN. I. / MENSES III. DIES II.

În istoria papalității Felix II ar fi primul antipapă. El a fost ales de arieni în locul papei Liberius, al 36-lea papă al Romei (după Liber Pontificalis) în 352–366. Constantin a fost primul împărat care ia atitudine împotriva papalității, expulzându-l pe papa Liberius, numindu-l pe Felix II (355–56). Împăratul a dispus la sinodul de la Sirmium redactarea unor reformulări, despre care unii spun că Liberius le-ar fi acceptat, iar drept recunoștință a fost readus în scaunul papal. Unii l-au acuzat pe Liberius de compromis. Felix II s-a retras de bunăvoie, ridicînd apoi o bazilică. A murit în 365 ca martir. Izvoarele nu sînt de acord nici cu identitatea bazilicii, nici cu spiritul lui de adevărat creștin. N-a fost de acord cu arienii,

5. SIRICIUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 236 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco Ambrosi inc.

În cadru: SIRICIUS SEDIT ANNOS XIII / MENSES I. DIES X.

Siricius a fost al 38-lea papă al Romei între anii 384–399. La Roma în timpul împăratului Eusebius păgînismul ia amploare. În Senat s-a pus la locul ei vechea sculptură a Victoriei, înlăturată de împăratul Grațian. Ereticii devin tot mai numeroși. Siricius a trebuit să lupte împotriva maniheilor și a micilor secte care au apărut precum și împotriva lui Jovinian și a antidikomarianiților. Uzurpatorul Maximus vrînd să facă ordine în imperiu a acceptat ca priscilianii să fie executați la Tiër în 385, fapt condamnat de papa Siricius. În Palestina a luat amploare dilema Origenes. Unii îl acuză pe Siricius că a greșit în privința învățaturii lui Origenes. Favorabilă papalității este atitudinea împăratului Teodosius care se întoarce victo-

rios la Roma după bătălia de la Aquileia din 394, după care în discursul din Senat împăratul acuză pe preoții păgâni interzicându-le denumirea de "pontifex maximus". Siricius folosește denumirea de "papă" marilor preoți ai catolicismului. În ultimul an al șederii sale în scaunul papal Siricius a sfințit marea bazilică Sfântul Paul din afara zidurilor cetății.

Exemplar pe hirtie vergé filigranată cu o stea încadrată de o semiacoladă dublă.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 371

Bibl.: inv. 190; K.L., IV.

FRANCESCO DEL PEDRO

6. LINUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 243 x 180

Semnat sub cadru: Constantinus Reina dis-
- presso Giuseppe Picotti in Venezia – Franc.
del Pedro inc.

În cadru: LINUS SEDIT / ANN. XII. /
MENS. I. DIES XII.

Linus este al 2-lea papă după apostolul Petru la Roma între anii 67–79?. Liber Pontificalis menționează: "după urcarea domnului în cer Petru a luat primul scaunul papal, după el a urmat în ordine: Linus, Cletus, Clemens etc.". Linus s-a născut la Volterra, a dat mai multe Bule papale, a sfințit episcopi și preoți. A murit în timpul lui Vespasian ca martir. A fost înmormântat în Vatican lângă Sfântul Petru. Irenaeus îl menționează în lucrarea: Tim. II., 4, 21. Sub păstorirea lui Orban al VIII-lea (1623–44) lângă mormântul Sfântului Petru s-a descoperit un fragment de sarcofag pe care scrie "Linus". De Waal îl consideră ca primul pretendent la scaunul papal după apostolul Petru. Are sărbătoarea la 23 septembrie.

Exemplar pe hirtie vergé filigranată cu o floare.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 370

Bibl.: inv. 105; K.L., III., p. 199.

7. ANACLETUS

După Constantino Reina

Dăltiță: 240 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis –
Giuseppe Picotti presso in Venezia –
Francesco del Pedro inc.

În cadru: ANACLETUS SED. ANN. XII /
MENS. X. DIES XII.

Anacletus s-ar putea să fie al 3-lea în scaunul papal după Sf. Petru între anii 79–89 sau 76–83?. În Liber Pontificalis se face distincție între Cletus și Clemens. Există doi Cletus unul după altul ori este un Clement între ei. La un moment dat Anacletus are sărbătoarea la 13 iulie iar Cletus la 26 iulie. În canoanele slujbei liturgice, Cletus este amintit cel de la 26 iulie. Și Martirologiul tot pe acesta îl pomenește. Provine dintr-o familie de pretorienii romani. A fost elevul lui Sf. Petru. În timpul lui Domițian a fost persecutat și martirizat. A fost înmormântat la Vatican lângă Sf. Petru unde el a construit deasupra mormântului Sf. Petru un monument (capelă?).

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu monograma formată din literele G.A.F.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 369

Bibl.: inv. 108; K.L., I.

8. CLETUS

După Constantino Reina

Dăltiță: 242 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis –
Giuseppe Picotti presso in Venezia – Fran-
cesco del Pedro inc.

În cadru: CLETUS SED. ANN. XII /
MENS. I. DIES XI.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei litere: G.A.F., dispuse în triunghi în chenar dublu.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 452

Bibl.: inv. 453; K.L., I.

9. CLEMENS

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – Presso Guiseppe Picotti in Venezia – Fran. del Pedro inc.

În cadru: CLEMENS SED. ANN. VIII / MENS. II. DIES. X.

Al 4-lea papă după Sf. Petru, între anii 92–101. După Irenaeus, acest Clemens i-a văzut pe sfinții apostoli în viață. A fost colaboratorul Sf. Paul, sfânt de origine ebraică. Dintre toate lucrările scrise numai prima scrisoare către Corintheni este opera lui. Această scrisoare din punct de vedere al istoriei dogmei religioase este foarte importantă deoarece amintește de legislația papală în care papii sînt numiți numai cei care au suferit pentru creștinism. Această scrisoare reprezintă primul document care vorbește despre martirizări. Nu este sigur că acest Clement a fost martir. A fost confundat cu Clement, consul roman care a fost creștin și martir. Se presupune că papa Clement a fost alungat în Chersonesia și a murit acolo. A fost exhumat de către Chiril și Methodiu, dus la Roma și înmormîntat în biserica care-i poartă numele: Sfîntul Clement din Roma. Sărbătoarea o are la 23 noiembrie. Scherer: Der. I. Klemens brief nach S. Bedeutung für die Glaubenslehre, 1902.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu litera F răsturnată, avînd deasupra o semilună.

Prov.: Colecția veche; M.T.C., inv. 374

Bibl.: inv. 102; K.L., I., p. 12

10. EVARISTUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 243 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – Presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: EVARISTUS SEDIT ANN. IX / MENS. VII DIES II.

În lista papilor este al 5-lea între anii 100–108 sau 112–121. Sfînt și martir. În timpul lui este adus la Roma Sfîntul Ignat din Antiohia care este aruncat pradă animalelor sălbatice.

Exemplar pe hîrtie vergé.

Prov.: Colecția veche; M.T.C., inv. 362

Bibl.: inv. 120; K.L., II., p. 69.

11. ALEXANDER

După Constantino Reina

Dălțiță: 243 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – Presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: ALEXANDER SEDIT ANN. X / MENS. VII DIES III.

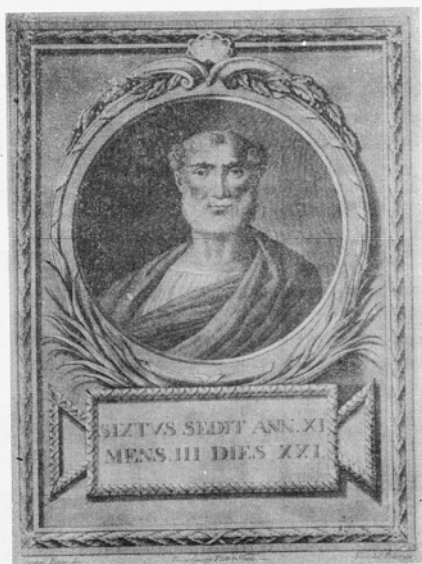
Al 6-lea în lista papilor între anii 109–116. În Liber Pontificalis se menționează că ar fi fost martir dar s-ar putea ca aceasta să fie confundat cu alt martir cu același nume. Pe Via Nomentana au ridicat o bazilică cu numele lui.

Sărbătoarea este la 3 mai.

Exemplar pe hîrtie vergé.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 372

Bibil.: inv. 106; K.L., IV, p. 129.

12. SIXTUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 240 x 178

Semnat sub cadru: Constantino Reina des – Presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: SIXTUS SEDIT ANN. XI / MENS. III DIES XXI.

Al 7-lea papă între anii 115–125?. A fost victima răscoalei păgîne. Sărbătoarea este la 6 aprilie.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu literele G.A.F.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 365

Bibil.: inv. 117; K.L., IV., p. 157.

13. TELESPHORUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 240 x 178

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro scul.

În cadru: TELESPHORUS SEDIT ANN. XI / MENS. VIII DIES XXII.

Al 8-lea papă între anii 125–136. Se presupune că a fost un sihastru de origine greacă. După Eusebius el ar fi autorul celor 40 de zile de post înainte de Crăciun și a celor trei liturghii în ziua de sărbătoare.

Exemplar pe hârtie vergé filigranată cu literele G.A.F.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 364

Bibl.: inv. 118; K.L., IV, p. 326.

14. HYGINUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 243 x 180

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Fran. del Pedro sculp.

În cadru: HYGINUS SEDIT ANN. II / MENS. III. DIES VIII.

Al 9-lea papă între anii 139–143. A fost un om cultivat, de o credință stabilă, a luptat împotriva gnosticilor. Liber Pontificalis precizează că el este autorul stratificării în 5 ranguri preotești. În timpul împăratului Antonius Pius, 138–165, a ținut piept atacurilor și supliciilor. A ajuns martir.

Exemplar pe hârtie vergé filigranată cu o floare.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 381

Bibl.: inv. 121; K.L., II., p. 342.

15. PIUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 176

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis - Presso Giuseppe Picotti in Venezia - Fran. del Pedro inc.

În cadru: PIUS SEDIT ANN. VIII / MENS. III DIES III.

Al 10-lea papă între 140-154 (după K.L., IV., p. 8). Dintre cei mai vechi papi, al 9-lea după Sfântul Petru după Irenaeus și Eusebius. În timpul lui a venit la Roma apologetul Iustinus (martir) și a înființat școala care a pus bazele creștinismului ca teorie. După lista papală scrisă de Liberius și Muratori - o lucrare din care a rămas un fragment - se amintește că Pius ar fi luptat împotriva ereticilor contemporani, a lui Valentinus Cerdon și Marcion - gnostici.

Sărbătoarea la 14 iulie.

Boulangèr - Histoire générale de l'église, Paris, 1932.

Exemplar pe hîrtie vergé.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 376

Bibl.: inv. 97; K.L., IV., p. 8.

16. ELEUTHERUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis - presso Giuseppe Picotti in Venezia - Fran. del Pedro inc.

În cadru: ELEUTHERUS SEDIT ANNOS XV / MENS. IV. DIES V.

Al 13-lea papă între 182-192 sau (175-189?). S-a născut la Nikopolis în Epir. Lucius (guvernator în provincia Britania) i-a cerut preoți pentru misionarism creștin.

Jaffé: Regesta I.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei semilune.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 375

Bibl.: inv. 92; K.L., I.

17. *PONTIANUS*

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro inc.

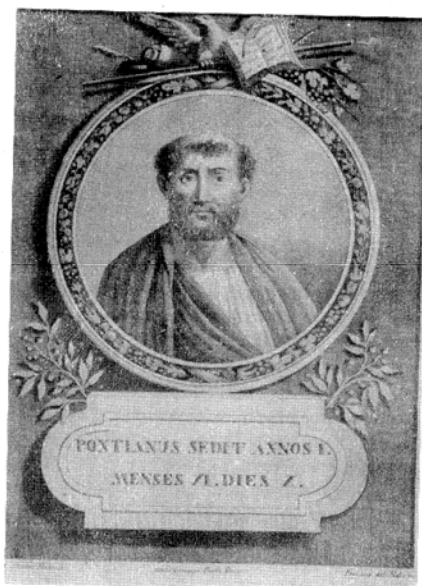
În cadru: PONTIANUS SEDIT ANNOS I. / MENSES XI. DIES X.

Papă între anii 230–235 (al 18-lea) martir. A fost exilat în insula Sardinia împreună cu preotul Hypolitus pe vremea lui Alexander Severus și Maximinus Trax, unde a murit în minele de plumb. Papa Fabianus i-a adus sicriul la Roma și l-a înmormîntat în catacomba Kalixtus, unde se poate citi: "papa Pius martir".

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu lite-rele G.A.F.

Prov.: Colecția veche; M.T.C., inv. 361

Bibil.: inv. 122; K.L., IV., p. 25.

18. *LUCIUS*

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 178

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti in Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: LUCIUS SEDIT ANN. I. / MENS. IV., DIES X.

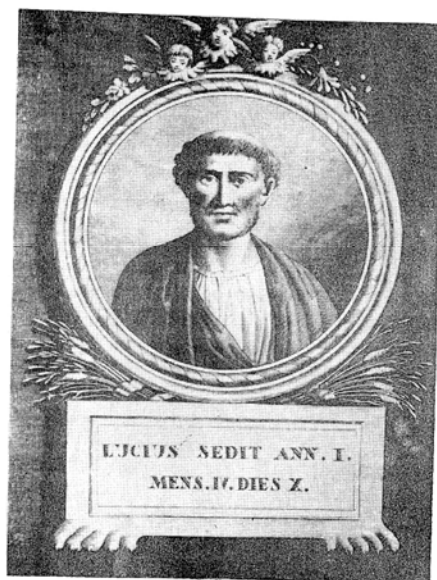
Lucius a fost papă între anii 253–54 (al 22-lea). El devine adeptul idealurilor creștine în timpul prigoanei creștine din timpul împăraților Gallus și Valerianus. Împăratul Gallus l-a prigonit. A revenit la Roma cu faimă. A fost înmormîntat în catacomba papală – Kalixtus, unde este vizibilă tăblița cu numele de "Lukis". A fost martirizat.

Allard: Histoire des persécution, VII.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei semilune.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.T.C., inv. 444

Bibil.: inv. 455; K.L., III.

19. STEPHANUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 235 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis - presso Giuseppe Picotti Venezia - Francesco del Pedro inc.

În cadru: STEPHANUS SEDIT ANNOS III. / MENS. III. DIES XXII.

A fost papă între 254-57 (al 23-lea) Martir. Era originar din Gens. Iulia și preot la Roma. A luptat împotriva rupturii dintre Novatus și Novatianus. S-au înmulțit discuțiile în legătură cu calificativul de eretic. Contrar poziției bisericilor din Asia Mică și Africa în legătură cu ereticismul lui Ciprianus, Stephanus a considerat că se poate răscumpăra ereticul printr-o pedeapsă de răscumpărare a păcatelor. De la el provine citatul des folosit: "Nihil innotetur nisi quod traditum est". (Nici o nouitate dacă nu este conformă tradiției). Are sărbătoarea la 2 august.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu o floare.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.T.C., inv. 453

Bibl.: K.L., II., p. 389.

20. FELIX

După Constantino Reina

Dălțiță: 239 x 177

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis - presso Giuseppe Picotti Venezia - Francesco del Pedro inc.

În cadru:

FELIX SEDIT ANN. II / MENSES V.

Felix a fost papă între anii 269-274? (al 26-lea), Sfînt și martir. În timpul lui, episcopul din Antiohia, Paul din Samosata a fost condamnat ca eretic pentru tăgăduirea dumnezeirii lui Christos. Sinodul face un raport papei Dionisus, care moare între timp, iar în locul lui ajunge acest Felix. Raportul va fi soluționat de papa Felix I, în care subliniază dubla origine a lui Christos: umană și dumnezeiască. Împăratul Aurelian impune cultul soarelui în locul creștinismului, iar papa este proscris și urmărit. Liber Pontificalis menționează că papa Felix a dat un decret prin care a introdus obiceiul de a face liturghii deasupra mormintelor martirilor. Deși se cunosc mai multe catacombe cu numele de Felix, mormîntul lui este necunoscut. Are sărbătoarea la 20 mai. Acta Sanctorum VII. Lib. Pont. I.

Exemplar pe hîrtie vergé.

Prov.: Colecția veche; M.T.C., inv. 366

Bibl.: inv. 16; K.L., II., p. 91.

21. EUTICHIANUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: EUTICHIANUS SEDIT ANN. VIII. / MENS. V. DIES III.

Eutichianus a fost al 27-lea papă între 275–283. Martir. În secolul III, creștinismul a luat amploare la Roma și se punea problema construirii lăcașurilor de cult mai încăpătoare. Liber Pontificalis amintește mai multe decrete date de acest papă. A fost înmormântat în catacomba papală. Martiriul lui nu este clar.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu literele G.A.F.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 363

Bibil.: inv. 119; K.L., II., p. 64.

22. CAIUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 240 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: CAIUS SEDIT ANNOS XII. / MENSES IV. DIES IX.

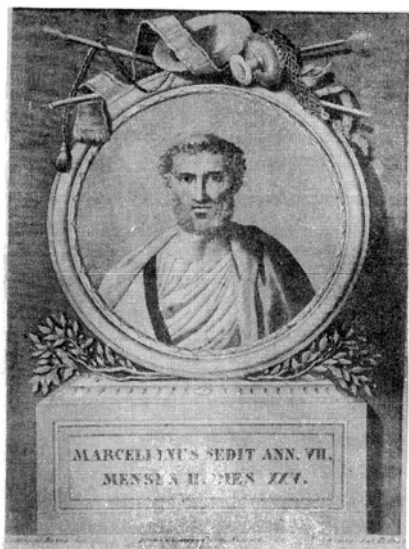
Se știu puține lucruri despre papa Caius. A fost al 28-lea papă între 283–296. Sfînt. Nu a fost martir dar a fost prigonit. Este înmormîntat în catacomba Kalixtus. Are sărbătoarea la 22 aprilie.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu o floare.

Pov.: Ep. rom. cat.; M.Ț.C., inv. 449

Bibil.: inv. 449; K.L., I.

23. MARCELLINUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 235 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: MARCELLINUS SEDIT ANN. VII. / MENSES II. DIES XXV.

Marcellinus a fost martir. Papă între anii 296–304 (al 29-lea). În timpul lui, împăratul Dioclețian dispune ca vechea religie politeistă să nu fie abandonată în favoarea monoteismului. Maximianus a interpretat această lege în defavoarea creștinismului, astfel încât a început prigoana creștinilor cea mai aprigă, dar ultima. La cererea enoriașilor papa Marcellinus s-a ascuns în catacombe. Episcopul Pettilianos l-a acuzat de separatism și trădare. Mai târziu Sf. Augustin îi ia apărarea. Cade în mâinile păgînilor care îl omoară.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei semilune.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 367

Bibl.: inv. 115; K.L., III.

24. MARCELLUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 236 x 174

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: MARCELLUS SEDIT ANN. IV. / MENSES VII. DIES XX.

Marcellus i-a urmat papei Marcellinus între anii 308–309 (al 30-lea). Sanctificat. A fost de origine romană. Liber Pontificalis menționează că Marcellus a împărțit Roma în 25 de diocese (quasi diocese) și a dat mare importanță cimitirelor. Din această cauză împăratul Maxențius l-a prigonit. A fost prins și dus ca sclav la grajdurile imperiale. Papalitatea l-a răscumpărat cu bani. Lucina l-a primit în propria casă care a devenit biserică. A fost înmormântat în catacomba Priscilla. Papa Damasus îl dă ca exemplu pentru statornicia lui în credință.

Jaffé: Regesta.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu o floare.

Prov.: Colecția veche; M.Ț.C., inv. 368

Bibl.: inv. 107; K.L., III.

25. MELCHIADES

După Constantino Reina

Dălțiță: 238 x 178

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: MELCHIADES SEDIT ANNOS. II. / MENSES II. DIES VII.

Melchiales sau Miltiades, papă între 311–314 (al 32-lea). Sfânt. A fost ales în timpul ultimei persecuții a creștinilor, fusese preot la Roma, de origine africană. În timpul lui Constantin cel Mare, la Milano, a emis Actul de toleranță în 313, prin care a abrogat decretele de persecuție a creștinilor, acordând liber exercițiu religiei creștine. După Liber Pontificalis, a restaurat cimitirele și a plasat euharistia (taina comuncării) în bisericile devenite libere. La chemarea lui Constantin cel Mare a ținut sinod în care au fost condamnați donatiștii. A fost primul papă liber și ultimul care a fost înmormântat în catacomba Kalixtus. Are sărbătoarea la 10 decembrie.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu literele G.A.F.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.T.C., inv. 451

Bibl.: inv. 442; K.L., III.

26. MARCUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 236 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: MARCUS SEDIT MENS. VIII. / DIES XVIII.

Marcus, de origine romană, a fost prezbiter, după papa Silvestru a stat câteva luni în scaunul papal în anul 336. S-a deosebit de ceilalți prin statornicia și acuratețea sufletească și prin rezolvarea problemelor administrative, bisericești cu cea mai mare înțelepciune și inteligență. A ridicat o biserică pe Via Adreatina care nu a fost încă identificată. În apropierea Capitoliului a ridicat o biserică în locul căreia în secolul V s-a ridicat o bazilică vizibilă în Palazzo Venezia. Se spune că ar fi fost primul care pomenește în liturgia de Duminică despre credința din Niceea.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu crinul în cerc sub care apare litera M.

Prov.: Ep. rom. cat.; M.T.C., inv. 450

Bibl.: inv. 447; K.L., III.

27. IULIUS

După Constantino Reina

Dălțiță: 237 x 175

Semnat sub cadru: Constantino Reina dis – presso Giuseppe Picotti Venezia – Francesco del Pedro inc.

În cadru: IULIUS SEDIT ANNOS XV. / MENSES V. DIES XVII.

Iulius a fost papă între anii 337–352 (al 35-lea). A fost prezbiter roman. La Roma a ținut sinod în anul 340 în care Sf. Atanasie – episcop de Alexandria – a fost acuzat de arieni, dar a fost achitat și repus în drepturile sale de episcop. În anul următor, Sinodul de Antiohia, cei din biserica răsăriteană îl acuză din nou pe Atanasie, acuzație respinsă de papa Iuliu printr-o scrisoare apostolică. Împăratul Constantin convoacă un sinod la Sofia în care arienii fiind minoritari s-au retras la Philippopolis unde au ținut alt sinod. Papa Iuliu a legiferat statutul notarilor papali, la conducerea lor a pus un cancelar papal. Jaffé: Regesta I.

Exemplar pe hîrtie vergé filigranată cu trei semilune.

Prov.: ep. rom. cat.; M.T.C., inv. 445

Bibl.: inv. 452; K.L., II, p.241

I RITRATTI DEGLI PAPI IN INTERPRETAZIONE DEI INCISORI VENEZIANI FRANCESCO AMBROSI E FRANCESCO DEL PEDRO

Riassunto

Nella collezione della incisioni europei (Muzeul Țării Crișurilor – Oradea) il sfondo italiano comprende sopra 150 tavole con preponderanza delle scuole romana e veneziana da Ottocento. Tra i 52 incisioni veneziani firmati da autori rappresentativi: Francesco Bartolozzi (1730–1813), Jacob Wagner (1706–1780), Marco Pitteri (1702–1786), Fabio Berardi (1728–?), Innocente Alesandri (1740–?), Leonardis Giacommo (1723–1782), Pelli Marco (1696–?), Giovanni de Pian (1760–1800), 27 appartengono ai incisori Francesco Ambrosi (5) e Francesco del Pedro (22) rappresentando i ritratti degli primi papi dei Roma, tra 67–398 d. Ch. A quanto sembra, tutt'e due hanno collaborati al elaborazione di serie degli ritratti allo scopo di rappresentazione del elenco cronologico, tanto che (elenco) mostrarsi completo per il periodo menzionate. Le tavole sone lavorati in scalpello (scalpellino) con incisioni molto delicati provando una straordinaria sensibilita per la proporzione, metersi in risalte le figure piu espressive. I rapporti di equilibrio sono cercati tra figura e superficie in medaglione, puoi tra il ritratto stesso e il fondale del imagine fin al'cornice, attraverso la tessitura e l'intensita delle disegno a trattini.

L'acurateza della tavole prova una tiratura ridotto appartenendo ai primi negativi (fin'al 100), sulla carta filigranata fabricata in Italia (Settecento e Ottocento). I incisioni hanno lavorati dopo gli

disegni di Constantino Reina. Lui ha usato parecchi elementi decorativi da attrezzatura barocca in una intrecciatura di simboli religiosi e laici.

Per 18 ritratti, Reina apella al stesso modello umano, con piccole differenze concernente al tessitura della capelli barbera e l'espressione della faccia. Soltanto per 9 ritratti usa ogni volta, altro modello con fattezze individuale certe. Dunque, si mette in rilievo il loro sforzo per immagine vivante, originale.

PORTRAITS OF PAPES IN THE INTERPRETATION OF THE VENETIAN ENGRAVES FRANCESCO AMBROSI AND FRANCESCO DEL PEDRO

Summar

In the European engraving collection of the "Țării Crișurilor" Museum in Oradea, the Italian fond comprises over 150 plates belonging mainly to the Roman and Venetian schools of the XVIII-th century.

Out of the 52 plates belonging to the Venetian School signed by representative authors, such as: Francesco Bartolozzi (1730-1813), Iacob Wagner (1706-1780), Marco Pitteri (1702-1786), Fabio Berardi (1728-?), Innocente Alessandri (1740-?), Leonardis Giacommo (1723-1782), Pelli Marco (1696-?), Giovanni de Pian (1760-1800), 27 belong to Francesco Ambrosi (5) and Francesco del Pedro (22), representing the portraits of the first Papes of Rome between the years 67-398 A.D. It is likely that the two artists cooperated in elaborating the series of portraits, seconding each other in representing the chronological list, so that it proves to be complete for above mentioned period. The plates are worked with the chisel having incisions of great refinement which prove a remarkable sense of proportions, allowing the emphasis and detaching of the whole figure towards the most expressive dimensions. The relationship of balance are established between the figure and the surface in the medallion, then between the portrait itself and the background of the image as far as frame through the texture and the intensity of the hatching.

The accuracy of the plates denotes a reduced number of copies belonging to the first hundred plates, drawn on paper worked in filigree produced in Italy in the XVII-XVIII centuries.

The engravers worked after drawings by Constantino Reina. The resorted to a series of decorative elements belonging to the baroque mingling ecclesiastical and secular symbols. On 18 portraits, Reina also resorts to the same human model having only slight differences regarding the texture of the hair, beard and face expression. He uses different models having certain individual features only with 9 portraits. Consequently, it is to be pointed out the endeavour of the two artists to engrave live, individualized images.

CATALOGUL PIESELOR SECESION DIN COLECȚIA DE ARTĂ DECORATIVĂ UNIVERSALĂ A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

de

GABRIELA CRIȘAN

În ultimii ani ai veacului al XIX-lea și pînă la începutul primului război mondial, Europa a cunoscut o perioadă de prosperitate și pace, de progres tehnic și științific ce a dus, implicit, la o dezvoltare spectaculoasă a mediului ambiant citadin, la revoluționarea tuturor domeniilor artelor vizuale – de la arhitectură la modă, de la pictură sau sculptură pînă la afișul publicitar, de la artele decorative sau aplicate la scenografie și concepție scenică –, în ultima instanță la o transformare a mentalităților, a modului de viață cotidian.

Starea de spirit violent contestatară, antieclectică și antiacademist-istoricistă explică rapiditatea și simultaneitatea cu care aceasta a cuprins întreaga Europă, America de Nord și Extremul Orient, în special, Japonia.

Acest stil nou "modern", care urmărea funcționalitatea și logica, coerența și expresivitatea, dorința de a introduce arta în toate ("*L'art dans Tout*"), de a propune o sinteză stilistică cu indiscutabile deschideri spre integrarea socială a artei are și un puternic caracter național. De aici și diversitatea mare a denumirii stilului de la țară la țară și a unor diferențieri evidente, proprii fiecărui spațiu geografic unde acest curent s-a impus.

Acestei efervescente creatoare ce a cuprins întreaga Europă, România nu i-a rămas indiferentă. Concomitent cu apariția "noului stil" numeroși artiști, critici, scriitori, publiciști îl asimilează cu receptivitatea specifică tuturor marilor oameni de cultură. De altfel, perioadei respective îi corespunde în țara noastră dezvoltarea industriei, a orașelor, a comerțului. Acum arhitecții pun bazele unor orașe moderne, cu clădiri monumentale, avînd destinații diverse, inspirate după modelul occidental.

Oradea, racordîndu-se la aceste mutații, se afirmă ca orașul cel mai caracteristic în special din punct de vedere arhitectonic pentru secesiunea transilvăneană. Aici, în această perioadă, se ridică palate impunătoare, opere ale unor arhitecți ce au studiat la Viena, Budapesta, München sau Berlin.

Una dintre cele mai mari reprezentative clădiri rămîne "Vulturul Negru", realizare a arhitecților Jakab Dezső și Komor Marcel, care se alătură palatelor Stern, Apollo, Ulmann și altele multe care erau concepute și ca spații comerciale, dar și ca locuințe, săli de spectacole, hoteluri. Toate acestea, atît în interior, cît și în exterior erau ornamentate cu elemente decorative din ceramică smălțuită, vitralii, fenerii,

panouri decorative colorate sau în zgraffito, cu relieful sau compoziții bidimensionale. Datorită vicistitudinilor vremurilor de s-a scurs, multe dintre ele au suferit modificări în special la parterul acestora cum, din păcate, s-au mai păstrat doar foarte puține piese de mobilier, textile, lămpi și alte obiecte specifice interioarelor somptuoase ale epocii.

Printr-o activitate de cercetare, documentare și prospectare muzeul nostru a achiziționat aceste piese punând bazele unei colecții ce cuprinde obiecte din sticlă, faianță, porțelan și metal.

Majoritatea artiștilor ce le-au creat au rămas în anonimat, spre deosebire de cei francezi din rîndul cărora în colecția noastră figurează reprezentanții școlii din Nancy – Emile Gallé și frații Auguste și Antoine Daum, și a școlii pariziene, René Lalique. Impulsul dat de aceștia creației în sticlă, prin tehnici și soluții tehnologice speciale, prin exploatarea la maximum a posibilităților materialului, a influențat întreaga producție din acest domeniu.

Piesele ce compun colecția se remarcă nu numai printr-o varietate și eleganță a formelor, dar și prin somptuozitatea și rafinamentul decorului, plin de strălucire și prețiozitate.

Catalogul de față valorifică o parte a colecției de artă decorativă universală pe care o posedă secția de artă a Muzeului Țării Crișurilor, intenția noastră fiind continuarea publicării și a celorlalte categorii de piese aparținând colecției respective.

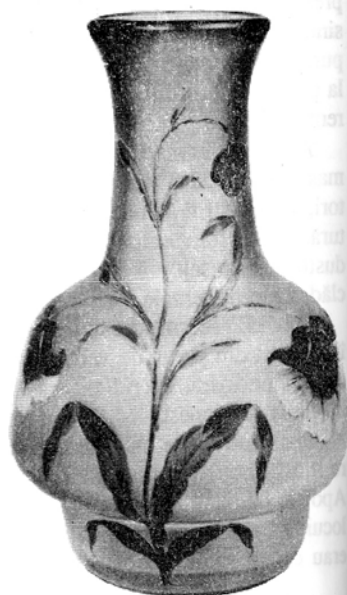
În cadrul catalogului, fișele pieselor au fost ordonate pe criteriul materialului și a tehnicii din care sînt realizate.

CATALOG

I. STICLĂ

1. VAS CU FLORI

Sticlă tratată cu acid, matizată
pictată policrom email
I = 23,8 cm; nesemnăt; nedatat
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 581

2. FRUCTIERĂ CU VAS DE FLORI

Sticlă opalescentă, pictată email, metal
comun argintat

I = 46,5 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 610

3. CARAFA

Sticlă transparentă, gravată, aramă, alamă

I = 25,5 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 578

4. VAS

Sticlă cu irizații metalizate

I = 15 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 585

5. VAS

Sticlă opalescentă, metal nichelat

I = 16 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 586

6. VAS DE FLORI

Sticlă în straturi, perlată, colorată

I = 15 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
nr. inv. 603

7. VAS DE FLORI

Sticlă matizată, colorată

I = 35,5 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 577

8. VAS

Sticlă tratată cu acid și irizații metalizate

I = 15,5 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 599

9. CASETĂ

Sticlă colorată, pictată email, aur, alamă

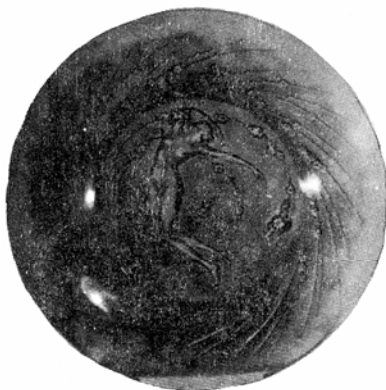
15,7 x 18 x 13,5 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 576

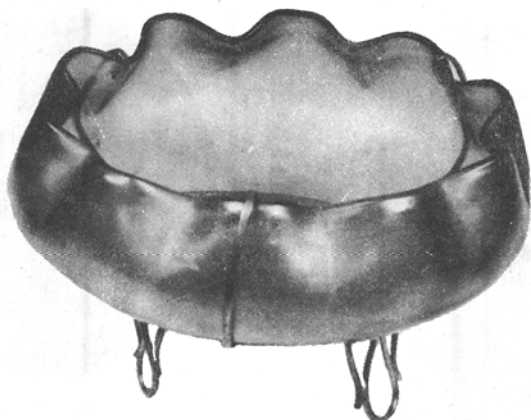
10. FARFURIE

Sticlă tratată cu acid, matizată
D = 7,3 cm; semnată circular pe bază:
LALIQUE; nedată
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 574

11. VAS

Sticlă colorată cu bule, pictată email, aur,
aramă, alamă
I = 25,5 cm; nesemnat; nedat
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 569

12. VAS

Sticlă colorată cu irizații metalizate, alamă

D = 13 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 588

13. VAS DE FLORI

Sticlă în straturi tratată cu acid

I = 67,5 cm; semnat pe corp: DAUM

NANCY FRANCE, Crucea lorenă în relief

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 573

14. VAS DE FLORI

Sticlă tratată cu acid

I = 12,8 cm; semnat pe corp la bază:

R. Lalique în relief; nedatat

Colecția : Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 710

15. VAS DE FLORI

Sticlă în straturi tratată cu acid

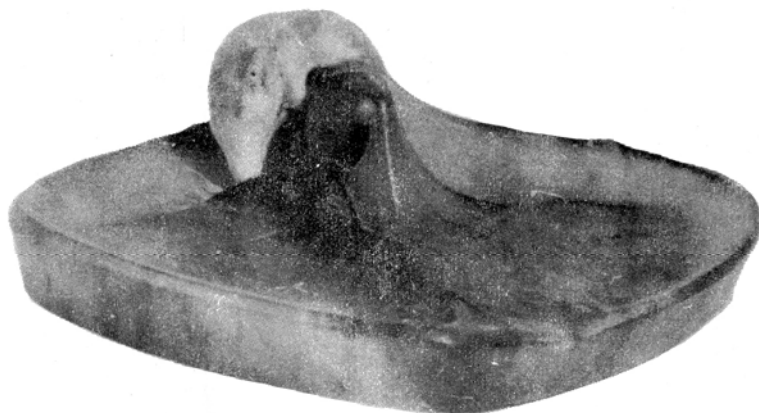
I = 11 cm; semnat pe corp: GALLÉ în
relief; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 711

16. VAS DE FLORI

Sticlă în straturi tratată cu acid
I = 6 cm; semnat pe corp: GALLÉ în
relief; nedatat
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 712

17. SCRUMIERA

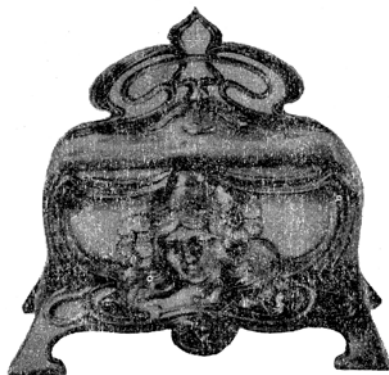
Sticlă în straturi tratată cu acid
20 x 14 cm; semnat în față la bază și pe bază: DAUM NANCY crucea lorenă incizat; nedatat
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 713

18. VAS DE FLORI

Sticlă în straturi tratată cu acid
I = 52,5 cm; semnat pe corp: DAUM
NANCY crucea lorenă FRANCE în relief;
nedatat
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 9817

II. ARGINT**19. CASEȚĂ**

Argint turnat, gravat, cizelat
14,5 x 11,4 x 12 cm; trei mărci pe bază
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 2850

20. SUCRIERĂ

Argint turnat, gravat

8,4 x 5,7 x 12 cm; trei mărci pe bază

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 2843

III. PORȚELAN**21. STATUETĂ – FEMEIE**

porțelan bisquit

I = 15,5 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 616

V. FAIANȚA

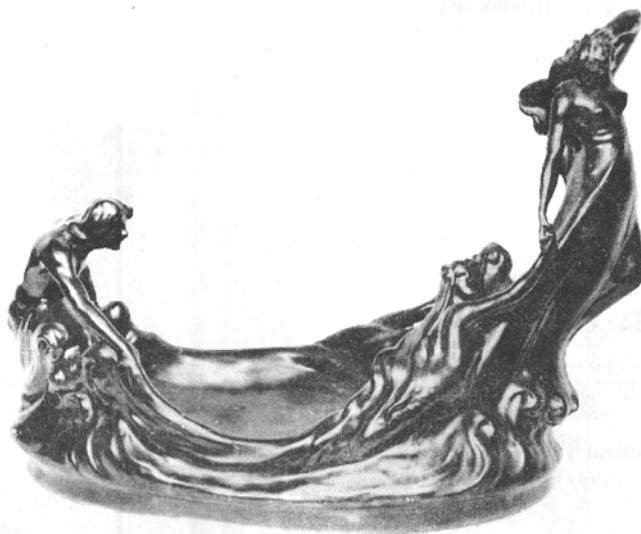

22. VAS DE FLORI

faianță cu email stanifer și reflexe metalice – ZSOLNAY

I = 22 cm

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 595

23. VAS DECORATIV

faianță cu email stanifer și reflexe metalice

I = 24 cm

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 595

24. SCRUMIERĂ

faianță cu email stanifer și reflexe metalice – ZSOLNAY

I = 15 cm

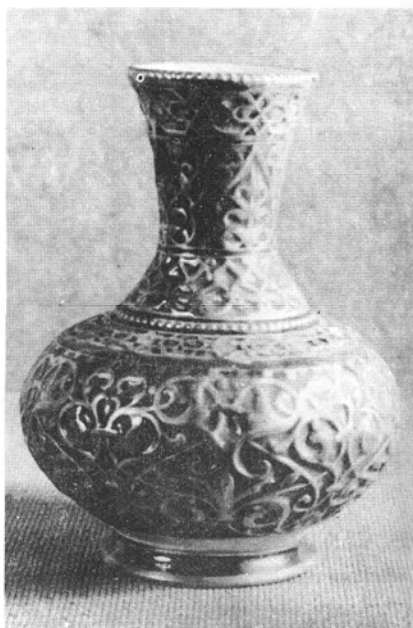
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 604

25. VAS DE FLORI

faianță pictată cu aur și reflexe metalice – ZSOLNAY

I = 12 cm;

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor
Oradea, inv. nr. 600

26. VAS DECORATIV

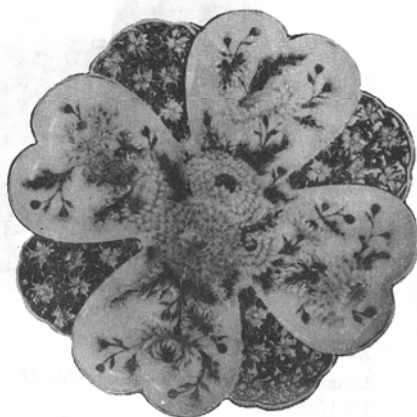
faianță pictată, aurită, traforată – ZSOLNAY

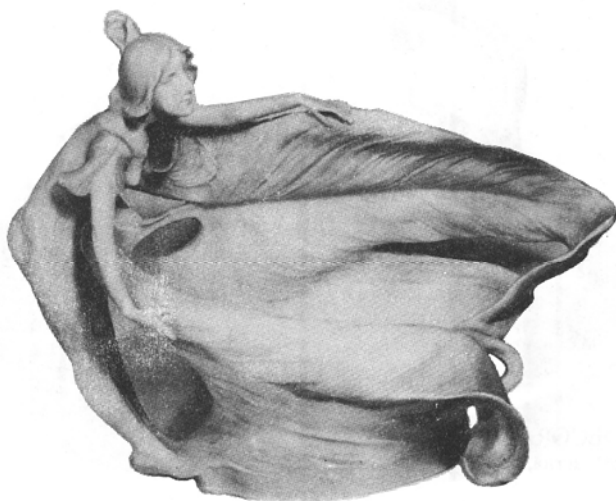
I = 16,5 cm

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 18

27. PLATOUfaianță pictată, aurită, traforată –
ZSOLNAY

D = 37 cm

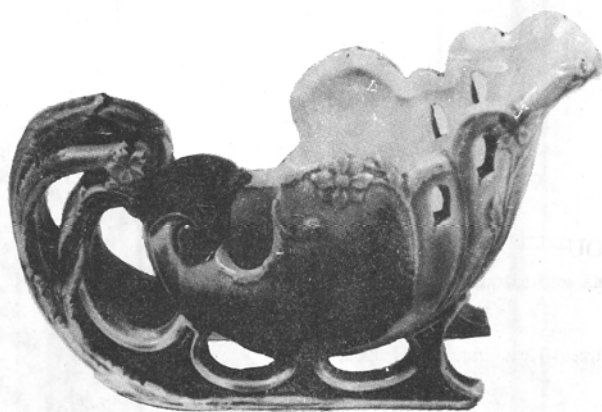
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 572

28. VAS DECORATIV

faianță pictată

I = 28 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 597

29. VAS DECORATIV

faianță pictată, traforată – EICHWALD

I = 12 cm

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 587

30. VAS DECORATIV

faianță pictată

I = 47,5 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 598**VI. METAL COMUN****31. TAVĂ**

alamă, turnată, argintată

27,5 x 18 cm; nesemnat; nedatat

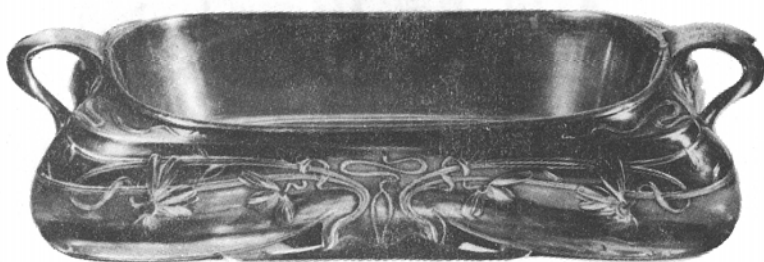
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea ; inv. nr. 607

32. SFEȘNIC (2 buc.)

metal comun turnat, argintat

I = 28 cm; nesemnnat; nedatat

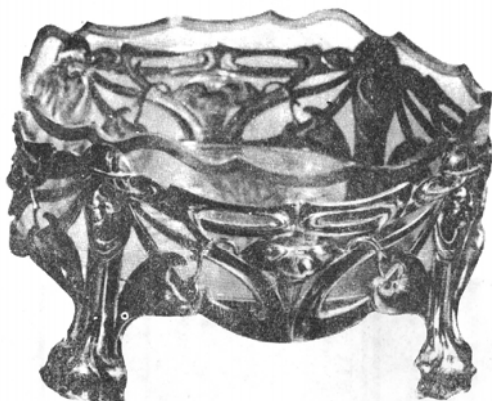
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 407 a,b.

33. FRUCTIERĂ

metal comun, alamă, turnat, argintat

39 x 14,5 cm; datat: 15 sept. 1908, pe toartă inscripție: Frida Bruno

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 621

34. FRUCTIERĂ

metal comun, argintat, ștanțat, semicristal
șlefuit

D = 24 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 570

35. FRUCTIERĂ

metal comun, turnat, ștanțat, argintat

43,5 x 21,6 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 593

36. FRUCTIERĂ

alamă argintată, metal comun, turnat

I = 26 cm; nesemnăt; nedatat

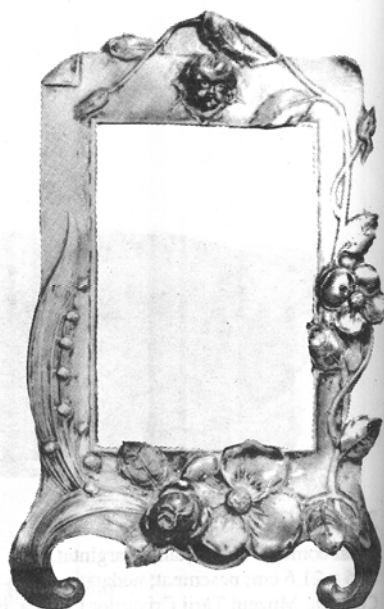
Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 579

37. RAMĂ

metal comun, turnat, ștanțat, argintat

28 x 16,7 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 609

38. TAVĂ

metal comun, turnat, argintat

I = 19,7 cm; semnat în spate la bază

WMFB incizat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
inv. nr. 591

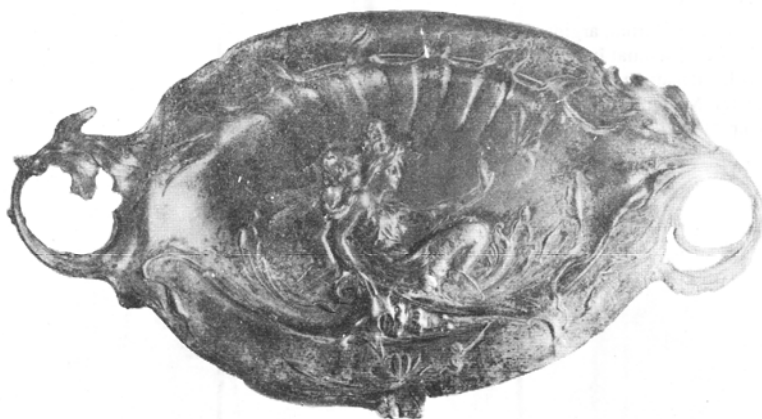

39. SUPORT PENTRU PAHARE DE CEAI (6 buc.)

metal comun, turnat, argintat

I = 7 cm; semnat la bază: WMFB 99

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 410

40. TAVĂ

metal comun, turnat, argintat

38 x 20 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 608

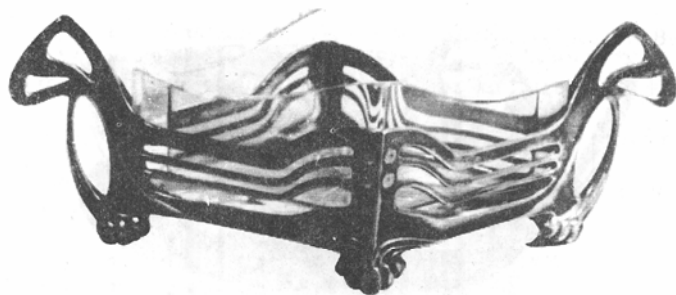

41. FRUCTIERĂ

metal comun, turnat, argintat

30,4 x 24,5 cm; nesemnăt; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor

42. VAS DECORATIV

metal comun, turnat, argintat, semicristal șlefuit

24,5 x 12 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 571

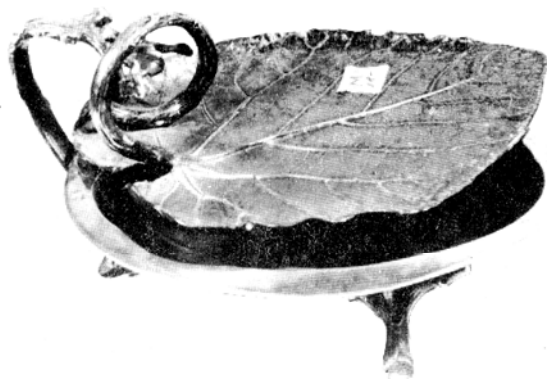
43. FRUCTIERĂ

metal comun, turnat, argintat

I = 23 cm; nesemnat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor
Oradea, inv. nr. 575

44. VAS DECORATIV

metal comun, turnat, argintat

23 x 16,5 cm; nesemnăat; nedatat

Colecția: Muzeul Țării Crișurilor Oradea, inv. nr. 590

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Magda, *Montesy, un nume în sticlăria de artă din România* în "Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România", București, 1983, p. 135
- Beyer, Victor, *Les vitraux des musées de Strasbourg*, Musée de Strasbourg, 1978
- Bucic, Vesna, *Stol (Scaune) v petih tisocletjih*, Narodni Muzej, Ljubljana, 1973
- Boloh, V., Bucic, V., Horvat F., Kambic, M., Prelovsek, D., Rovsni, B., Simoniti, M., Stular, H., Vrizer, A., Zargi, M., *Secesijska na Slovenskeni (Secesiunea în Slovenia)*, Ljubljana, 1984
- Bunta, Magda și Katona, Imre, *Az erdélyi üvegművész a századfordulón*, București, 1983
- Boulanger, Gisele, *L'art de reconnaître les styles flachette*, Imprimé en France par G. Lang, Paris, 1963
- Constantin, Paul, *Arta 1900 în România*, Editura Meridiane, București, 1972
- Constantin, Paul, *Mică enciclopedie de arhitectură, arte decorative și aplicative moderne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977
- Crișan, Gabriela, *Balogh István*, în "Arta", XXI, nr. 3, 1974, p. 36
- *** *Das grosse Bilderlexikon der Antiquitäten*, VEB Verlag der Kunst, Dresden, 1976
- Debize, Christian, *Guide l'école de Nancy*, Presses Universitaires de Nancy, 1989
- De Micheli, Mario, *Avangarda artistică a secolului XX*, Editura Meridiane, București, 1968
- Fossberg, J., Lie, I.-M., Opstad, J.-L., *Oslo – Solv i 400 Ar, Four Centuries of Aslo Silver*, Kunstindustrimuseet i Oslo, 1979
- Garner, Philippe, *Glass 1900, Gallé-Tiffany-Lalique*, Editura Thames and Hudson, Londra, 1979
- Hennig, Wolfgang, *Kunsthawerk um 1900 – Schenkung Brühl 1966 und 1986*, Staatliche Museen zu Berlin Kunstgewerbemuseum Sonderausstellung im Schloß Köpenick, 1986–1987

- Janneau, Guillaume și Stalter, Marcel-André, *L'art moderne*, Presses Universitaires de France, Paris, 1970
- Jaques, Renate, *Deutsche Textilkunst*, In Ihrer Entwicklung bis zur gegenwart, Berlin, 1942
- Kalsz, Gyula, *A bútorstílusok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1972
- Katona, Imre, *A magyar kerámia és porcelán*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1978
- Kaufmann, Gerhard, *Paperweihs und Kuriase Postkarten*, Altonaer Museum in Hamburg, 1974
- Koós, Judith, *Stytle 1900*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1979
- Küster, Christian, L., *Glas im Altonaer Museum*, Hamburg, 1974
- Madsen, Tsehudi-S., *Art nouveau*, Editura Meridiane, București, 1977
- Magne, Lucien, *Décor de la pierre*, Editura H. Laurens, Paris, 1913
- Magne, Lucien, *Décor de la terre*, Editura H. Laurens, Paris, 1913
- Magne, Lucien, *Décor du verre*, Editura H. Laurens, Paris, 1913
- Magne, Lucien, *Décor du métal, La fer*, Paris, Ed. H. Laurens, Paris, 1914
- Arh. Marinescu, Codrea, *Tradiție și inovație în arhitectură*, Editura Științifică, București, 1970
- Morris, Barbara, *British Glass, 1830-1900*, in "Bulletin de l'association Internationale pour l'Histoire du verre", nr. 8, Editura du Centre de publications de l'A.I.H.V., Liège, 1980, p. 139
- Nanu, Adina, *Artă, stil costum*, Editura Meridiane, Buurești, 1976
- Németh, Lajos, *A XIX. század művészete, A historizmustól a szecesszióig*, Corvina Kiadó, Budapest, 1974
- Pavel, Amelia, *Idei estetice în Europa și arta românească la răscruce de veac*, Editura Dacia, Cluj, 1972
- Philippe, Joseph, *Propos sur la verrerie en Belgique au 19e siècle*, Extrait de la revue du 100e Anniversaire de l'Alliance industrielle 1880-1980, 1981
- Prut, Constantin, *Dicționar de artă modernă*, Editura Albatros, București, 1982
- Ráth, György, *Az iparművészet könyve*, vol. I, II, III, Budapest, 1902, 1905, 1912
- Ruzicska, Ilona, *A magyar porcelán*, Officina Budapest, 1943
- Dr. Schroeder, Otfried, *Ein Rundgang dureh die kunst-und kulturgeschichtlichen Schausa ulungen*, Karlsruhe, 1976
- Thor, Lars, *Swedish coloured glass 1920-1940*, in "Annales du 8e Congrès International d'Etude Historique du verre", Editura cu Centre republication de l'A.I.H.V., Liège, 1981, p. 345
- Tuchscherer, Jean-Michel, Vial, Gabriel, *Le musée historique des tissus de Lyon*, Tours, 1977
- Vaudour, Catherine, *L'outillage*, Catalogue du musée "Le secq des Touruelles, fascicule I, Imp. Rouen-Ofset-Fernandez, 1975
- Weisser, Michael, *Porzellaund Steingut fabrik Ludwig Wessel Bonn-Poppelsdorf*, Rheiland-Verlag GmbH, Köln, 1980
- Zádor, Anna și Genthon István, *Művészeti lexikon*, Akadémiai Kiadó, 4 volume, Budapest, 1965-1968.

CATALOAGE EXPOZIȚII:

- Céramique bordelaises du XIXe siècle*, Collection Doumézi, Musée des Arts décoratifs, Bordeaux, 1975
- Glückwünsche auf postkarten*, Altonaer Museum in Hamburg, 1977
- Iparművészeti remek 1990-ból*, Kecskeméti Galéria, 1988
- Jugendstil in Deutschland*, Kunst und Kusthandwerk um 1900 aus Museen der Bundesrepublik, Praga, 1980
- L'art 1900 en Hongrie*, Petit Palais, dec. 1976-febr. 1977
- Les folles années de la soie*, Musée historique des Pissus, Lyon, 1975
- Muzeul ceramicii și sticlei*, imprimat la Muzeul de Artă al R.S. România, București
- Perfume e Maquilagem*, Museu de arte de Sao Paolo, Assis Chateaubriand, Sao Paolo, 1978
- Sklárna Löt, Klástersky Mlyn 1880-1940*, Umeleckoprůmyslové muzeum, Praga, 1989

Tapiserija v sloveniji (Tapiseria din Slovenia), Narodni Muzej Ljubljana, Ljubljana, 1982
Tempo des modernistas, Museu de Arte de Sao Paulo Assis Chateaubriand, aug.–sept. 1974
Zena doby secese (Femeia în timpul secesiunii), Umelcko–prumyslove muzeum v Praje, Praga, 1976

KATALOG DER JUGENDSTILGEGENSTÄNDE AUS DER KUNSTGEWERBESAMMLUNG DES MUSEUMS

Zusammenfassung

In den letzten Jahren des 19. Jh. und bis zum Beginn des ersten Weltkrieges kannte Europa eine Zeit des Friedens und Wohlstandes; sie führte zum technischen und wissenschaftlichen Fortschritt, zu einer explosionsartigen Entwicklung des städtischen Milieus, zur Umgestaltung aller Kunstbereiche – von Architektur zur Mode, von der Malerei oder Bildhauerei zum Werbeplakat, vom Kunstgewerbe zur Szenographie und Bühnenbildkonzeption – letzten Endes zu einer Umgestaltung der alltäglichen Denk- und – Lebensweise.

Diese heftige antiekletische und antiakademisch – historisierende – Bewegung erklärt die Geschwindigkeit und Simultaneität, mit der sie sich in ganz Europa, Nordamerika und im Fernen Osten, besonders in Japan verbreitete.

Dieser neue, "moderne" Stil, der besonders der Funktionalität, Logik und Expressivität folgte, sowie dem Wunsch die Kunst in allem einzuführen "*L'art dans tout*", versucht eine stilistische Synthese, ein soziales Integrieren der Kunst, mit starkem nationalen Charakter. Daher auch die Vielfalt der Benennungen von Land zu Land und einige deutliche Differenzierungen, die jedem Raum eigen sind, wo sich der Jugendstil durchsetzte.

Dieser Blütezeit, die ganz Europa umfaßte, blieb Rumänien nicht gleichgültig. Mit einer unseren großen Männern spezifischen Rezeptivität, assimilieren sie zahlreiche Künstler, Kritiker, Schriftsteller und Journalisten. Gleichzeitig entwickeln sich in unserem Land die Industrie, die Städte und der Handel. Die Architekten schaffen moderne Städte mit Monumentalbauten von verschiedener Nützlichkeit, nach abendländischen Modellen.

Oradea paßt sich diesen Umänderungen an, und wird – was die Architektur anbelangt – charakteristisch für den Siebenbürgischen Jugendstil. Es entstehen jetzt imposante Bauten von Architekten, die in Wien, Budapest, München oder Berlin studiert hatten.

Eines der repräsentativsten Gebäude ist die Passage "Der Schwarze Adler", ein Werk der Architekten Jakob Dezső und Komor Marcel, nennenswert sind die Paläste Stern, Apollo, Ullmann und andere, die als Handelszentren, aber auch als Wohnungen, Theatersäle oder Hotels gedacht wurden.

Das Innere und Äußere dieser Bauten wurde mit dekorativen Elementen aus mit Schmalte überzogenen Keramik geschmückt, sowie mit Glasfenstern, Metallarbeiten, dekorativen Gرافitto oder – Farbtäfel mit Reliefs oder bidimensionalen Kompositionen.

Wegen der ungünstigen Umstände der vergangenen Jahrzehnten wurden viele Bauten – besonders das Erdgeschoß – umgeändert; leider haben sich nur wenige Möbel, Textilien, Lampen und andere den prunkvollen Interieurs spezifischen Gegenstände erhalten.

Durch Forschung, Dokumentation und Prospektierung hat unser Museum diese Gegenstände erworben und eine Sammlung angelegt, die Glas, Fayence, Porzellan und Metall umfaßt.

Die meisten Künstler, die sie schufen, blieben anonym, im Unterschied zu den Franzosen; in unserer Sammlung kann man Vertreter der Schule von Nancy – Emile Galé und die Brüder Auguste und Antoine Daum, sowie Vertreter der Pariser Schule – wie René Lalique bewundern.

Der unter ihrem Einfluß – durch Technik, spezielle Technologie und maximaler Ausnutzung

der Materialmöglichkeiten erlebte Aufschwung der Glaskunst-beeinflußte die ganze Produktion auf diesem Gebiet.

Die Exponate unserer Sammlung zeichnen sich nicht nur durch Vielfalt und Eleganz der Formen aus, sondern auch durch Prunk und Raffinement des Dekors, voller Glanz und Präziosität.

Der vorliegende Katalog enthält einen Teil unserer Kunstgewerbesammlung aus dem Besitz des Museum des Kreisch-Landes; wir haben die Absicht auch andere Gegenstände dieser Sammlung zu veröffentlichen. Die Karteien wurden auf Grund von Material und durchgeführter Technik eingeordnet.

VIAȚA CULTURALĂ DIN SIGHET ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

de

CORNEL CRĂCIUN

Orășel situat în extremitatea de NV a României, Sighetul Marmăției sau Maramureșului a reprezentat pentru istoria acelor locuri nu numai un centru administrativ¹ însemnat, ci și un lăcaș unde s-a produs și consumat de timpuriu cultură. Atestat documentar pentru prima oară în anul 1334², adăpost pentru învățământul confesional și teoretic în limba română³ și al vicariatului greco-catolic al Maramureșului dependent de mitropolia din Gherla⁴, Sighetul este un exemplu elocvent pentru ilustrarea ideii că se poate produce cultură cu mijloace modeste, dar cu rezultate remarcabile.⁵ Pornind de la aceste premise favorabile ne-a interesat să urmărim pulsul culturii românești din această localitate așa cum se reflectă el într-o perioadă strict delimitată de timp, respectiv între cele două războaie mondiale, și într-un mijloc specific de comunicare, am numit aici presa.⁶ În întreprinderea pe care am realizat-o ne-am structurat materialul pe trei secțiuni, după cum urmează: artă plastică, muzică și dans, teatru.

¹ Reședința comitatului Maramureș în 1904, vezi C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. III. Sibiu, 1904, p. 954; capitala Maramureșului Românesc cf. *Minerva. Enciclopedia română*. Cluj, 1930, p. 873; capitala județului Maramureș cf. *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*, București, (1931), p. 1870; capitala Maramureșului cf. Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 780; reședință de raion cf. *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV București, 1966, p. 391.

² Pentru cf. *Mic dicționar enciclopedic*, ediția II, București, 1978, p. 1713.

³ *Ibidem* – școală românească calvină în sec. XVI. De asemenea vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"* – școală normală de băieți, liceu de băieți și liceu de fete.

⁴ C. Diaconovich, *op.cit.*, p. 955.

⁵ Pentru aceeași zonă geografică și temporală mai putem cita exemplul orașelor Beiuș, Șimleul Silvaniei, Dej, Jibou, Năsăud, Carei.

⁶ După informațiile furnizate de Emanoil Bucuța în studiul "Statistica publicațiilor periodice din Transilvania", în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918–1928*, vol. II, București, 1929 p. 1291–1304, la Sighet au funcționat în limba română, pentru cei zece ani de după Unire, un număr de trei ziare: "Astra", "Gazeta Maramureșană" și "Gazeta oficială a județului Maramureș" și patru reviste: "Duminica", "Pagini culturale", "Pupăza" și "Viața școlară". Acestea ne permitem să adăugăm, chiar dacă au avut o existență efermă, publicațiile: "Căminul Nostru" 1924; "Maramureșul" 1926; "Maramureșul Vesel" 1926; "Viitorul Maramureșului" 1925. De asemenea, pînă în anul 1940 inclusiv, au mai apărut: "Acțiunea Maramureșană"; "Crainicul Maramureșului", "Ecoul Maramureșului"; "Frontul Maramureșului"; "Graiul Maramureșului" (continuă pînă în 1950); "Maramureșul"; "Plaiuri Maramureșene" și "Țara Voievozilor". Și-au continuat existența din deceniul al treilea: "Astra" și "Gazeta Maramureșană". În concluzie pentru întreaga perioadă interbelică avem un total de 19 publicații, din care 13 sînt ziare iar 6 sînt reviste.

De asemenea am considerat că nu este lipsit de interes un capitol care să trateze cronica culturală din perspectiva celor ce au semnat-o, urmărind să surprindem posibila legătură dintre formația culturală a cronicarilor și limbajul de specialitate uzitat de ei.

I. ARTA PLASTICĂ

Traian Bîlțiu-Dăncuș, fiul dascălului din Ieud, este indiscutabil personalitatea artistică emblematică pentru Maramureșul interbelic. Prezent într-o înțreită ipostază în paginile perioadicele din Sighet: de pictor, cronicar și conferențiar al cercului de studii din cadrul ASTREI locale, el este semnalat din 1923 și pînă în 1939. Firește că rolul său de artist plastic este preponderent. Numit ca profesor de desen la Școala normală din Sighet în vara anului 1924⁷, îl vom regăsi în anul 1935 la liceul de băieți "Dragoș Vodă".⁸ Pictura religioasă, domeniu în care a excelat cu preponderență, îi aduce satisfacția participării, alături de Costin Petrescu, la decorarea Catedralei Încoronării din Alba Iulia⁹ și a pictării iconostasului bisericii române din Sighet.¹⁰ Prima expoziție locală recenzată în presă datează din vara anului 1926, atunci cînd artistul prezintă în atelierul său de la Săpînța alături de lucrări cu specific local și peisaje marine fixate pe pînză în voiajul tunisian.¹¹ A doua prezentă expozițională se consumă în iunie 1927, cînd expune la Palatul Cultural din Sighet alături de Liviu Bordeaux și dr. Sternberg.¹² În toamna anului 1929, o nouă expoziție deschisă în atelierul său din Sighet vine să prefățească parcă marele succes pe care-l va reperta la Cluj.¹³ Ajunși în acest punct al prezentării se cuvine să adăugăm amănuntul, nu lipsit de interes și cu putere generalizatoare, că lucrările lui Bîlțiu-Dăncuș nu s-au bucurat de mare trecere la el acasă, ci au fost apreciate și achiziționate cu preponderență la Cluj. Știri despre o revenire în orașul de pe Someș avem în ziarul *Graiul Maramureșului* din 1 mai 1937¹⁴, ocazie cu care se vorbește extrem de favorabil despre valorile etnice ale lucrărilor și despre decorativismul prezent în peisajele sale.

Mai multă atenție arată presa locală periplului expozițional bucureștean al pictorului. Cu vădite intenții propagandistice, de popularizare a figurii celui mai cunoscut plastician maramureșan, articolele fie că menționează la modul informației succinte exhibițiile din 1927, 1936, 1937 și 1939, fie că reproduc aprecieri critice asupra expozantului apărute în presa Capitalei. Fără vreo valoare critică, aceste semnalări își

⁷ "Gazeta Maramureșană", V, nr. 31/1 august 1924, p. 5.

⁸ *Graiul Maramureșului*, IV, nr. 96/13 iunie 1935, p. 4.

⁹ În vara anului 1922 cf. *Gazeta Maramureșană*, IV, nr. 4/26 ianuarie 1923, p. 2.

¹⁰ Idem, V, nr. 31/1 august 1924, p. 5.

¹¹ *Pagini Culturale*, I, nr. 2-3/iunie-iulie 1926, p. 28. Vezi despre expediția artistică în Tunisia informații în *Gazeta Maramureșană*, VI, nr. 51/18 decembrie 1925, p. 3 și în *Maramureșul*, IV, nr. 20/18 iunie 1926, p. 4.

¹² *Astra Maramureșului*, I, nr. 18/3 iunie 1927, p. 3.

¹³ *Gazeta Maramureșană*, X, nr. 40/26 septembrie 1929, p. 3. Referitor la expoziția din Cluj nu se fac aprecieri asupra lucrărilor expuse și se înregistrează sec efectul acestora asupra amatorilor de artă. Dintre personalitățile care i-au reținut tablouri sînt citați: Boilă, Ionel Pop, Dr. Hațieganu, Tilea, Sextil Pușcariu (vezi nr. 48/21 noiembrie 1929, p. 3.)

¹⁴ *Graiul Maramureșului*, VI, nr. 191-192/1 mai 1937, p. 3. cînd se reproduce din ziarul "Patria" recenzia lui Ion Dumbravă asupra expoziției găzduite de Sala Prefecturii din Cluj, în intervalul 10-24 aprilie 1937.

păstrează integral importanța de repere ale evoluției artistice a pictorului Bilțiu-Dăncuș.¹⁵

În același perimetru, al creației artistice propriu-zise, Traian Bilțiu-Dăncuș se dovedește a fi unul dintre inițiatorii Școlii de pictură din Sighet. Deschisă de Liviu Bordeaux în iunie 1927,¹⁶ Școala cunoaște în evoluția ei încă două reluări, lipsite de succesul scontat, la care participă alături de pictorii citați și Tasso Marchini.¹⁷ În același domeniu al învățământului artistic se cuvine amintit și cursul de desen și pictură deschis de Magdalena Karpathy-Bordeaux în vara anului 1935 la Bocicoul-Mare.¹⁸

Traian Bilțiu-Dăncuș apare în postură de cronicar plastic atunci când recenzează, într-o terminologie bine stăpînită, expoziția pictoriței Letiția Munteanu.¹⁹ În cuvinte extrem de calde pictorul realizează un portret expresiv al unui confrate, vîrf al generației transilvănene din anii '30, Tasso Marchini, mort la numai 29 de ani.²⁰ Mai mult decît atît, artistul își înțelege datoria împlinită numai și printr-o acțiune susținută și pe planul explicitării fenomenului plastic. În acest sens el prezintă în cadrul cercului de studii ASTRA Sighet conferințele: "*Arta țărănească în Maramureș*" și "*Atitudinea publicului în fața operei de artă*".²¹

Profesor la liceul "Dragoș Vodă" și Școala normală din Sighet, Liviu Sabo Bordeaux este al doilea artist important din triada maramureșeană interbelică. Cu ascendență franceză în familie, avînd studii de specialitate la Kecskemét și Budapesta, Liviu Bordeaux va fi o prezență activă în viața artistică locală pînă în vara anului 1934 cînd se transferă la Școala normală din Cluj și firesc, informațiile asupra lui încetează. Expozițiile sale din 1927²², 1932²³ și 1933²⁴ sînt recenzate la modul extrem de favorabil. O imagine concludivă asupra etapei maramureșene a creației sale ne oferă Gh. Dăncuș într-un articol scris special la plecarea din Sighet.²⁵ Inițiator al învățământului artistic organizat în Sighet, alături de Bilțiu-Dăncuș și Tasso Marchini, artistul figurează în mod firesc între vîrfurile plasticii maramureșene menționate concludiv la finele anului 1935.

Sora pictorului Bordeaux se impune prin constanța demersului plastic, și nu neapărat prin calitatea lucrărilor, ca cel de-al treilea element valoros din triada maramu-

¹⁵ Astra Maramureșului, I, nr. 9/1 aprilie 1927, p. 4.; Graiul Maramureșului IV, nr. 141/7 mai 1936, p. 4 (anunț) și nr. 145/4 iunie 1936, p. 4. (preluare din "Rampa"); Frontul Maramureșului, II, nr. 153/28 mai 1930 p. 1. (fragment din "Universul"); *Idem*, III, nr. 322/27 februarie 1937, p. 1 (extras din "Curentul" la expoziția profesorilor de desen din România); *Idem*, V, nr. 838/27 ianuarie 1939, p. 1 (din "Universul Literar"); Graiul Maramureșului, VIII, nr. 247/25 ianuarie 1939, p. 3 (din "Timpul").

¹⁶ Gazeta Maramureșană, VI, nr. 23/5 iunie 1925, p. 4.

¹⁷ *Idem*, XII, nr. 47/19 noiembrie 1931, p. 2; Astra Maramureșului, III, nr. 4/20 ianuarie 1933, p. 4.

¹⁸ Graiul Maramureșului, IV, nr. 96/13 iunie 1935, p. 4.

¹⁹ *Idem*, I, nr. 5/1 mai 1932, p. 6.

²⁰ *Idem*, V, nr. 166/1 noiembrie 1936, p. 4.

²¹ *Idem*, III, nr. 65/8 noiembrie 1934; p. 6; nr. 67/20 noiembrie 1934, p. 3; IV, nr. 81/28 februarie 1935, p. 4.

²² Astra Maramureșului, I, nr. 18/3 iunie 1927, p. 4.

²³ Graiul Maramureșului, I, nr. 6/15 mai 1932, p. 2.

²⁴ *Idem*, II, nr. 13/26 octombrie 1933, p. 4 și nr. 15/7 noiembrie 1933, p. 3.

²⁵ *Idem*, III, nr. 54/30 august 1934, p. 4.

reșeană interbelică. Expozițiile din 1934²⁶ și 1935²⁷, crearea unei școli de desen și pictură în Bocicoul-Mare și nu în ultima instanță citarea, care ar putea fi suspectată de subiectivism, în articolul concludiv asupra artei maramureșene semnat la finele anului 1935 de ziaristul Al. M. Marina²⁸, ne îndreptățesc să o plasăm în această poziție.

Vasile Kazar este artistul maramureșan care apare în prim plan în anul 1936, o dată cu publicarea albumului de grafică "*Pita de mălai*" care a fost primit cu referințe foarte bune.²⁹ Din nefericire singura relație suplimentară asupra acestui artist, care s-a validat precum Vida Geza după război, se referă la expoziția de desene deschisă în sala "Stein" în noiembrie 1938³⁰.

În timpul sejurului la Sighet, Tasso Marchini se implică, fără să expună, în viața artistică locală. Așa cum am amintit deja, el a fost unul dintre organizatorii Școlii de artă. Locul său de frunte în peisajul cultural local și l-a câștigat însă ca teoretician al artei. Notele sale asupra artei moderne apărute în paginile revistei *ASTRA Maramureșului* la începutul anului 1933³¹ atestă un orizont cultural vast și o perfectă comprehensiune a fenomenului artistic contemporan, marcat de experiența cubismului și expresionismului.

Domeniul plasticității ne mai reține atenția prin prezența pictorilor bucureșteni pe simezele din Sighet cu ocazia turneelor anuale. Dacă în 1935³² expun doar nume obscure, fără nici o tangență cu arta, ci numai cu comerțul artistic, în 1936³³ și 1938³⁴ expun nume relativ consacrate: Schweitzer-Cumpăna, Bulgăraș, Teișanu, Florian și Bednarik. În ciuda numelor citate anterior și reținute într-o mai extinsă istorie a plasticității românești, prezența mesagerilor Capitalei este strict comercială, urmînd să speculeze credulitatea și lipsa de cultură artistică a populației din provincie (De altfel fenomenul și-a păstrat vigoarea și actualitatea...).

Sculptura își găsește o exprimare extrem de modestă în spațiul Sighetului. În domeniul expozițional doar un nume și o expoziție, ambele obscure³⁵, iar la capitolul monumente doar realizarea statuii memorandistului Ioan Mihaly de Apșa, operă a profesorului Modreanu din localitate.³⁶ La acestea se adaugă o lungă acțiune de strîngere de fonduri pentru un monument al eroilor căzuți pentru dezrobirea Maramureșului.

²⁶ *Idem*, III, nr. 54/30 august 1934, p. 6.

²⁷ *Idem*, IV, nr. 97/20 iunie 1935, p. 2.

²⁸ *Din operele pictorilor maramureșeni*, *Idem*, IV, nr. 122-123/25 decembrie 1935, p. 7.

²⁹ Gh. Dăncuș, *idem*, V, nr. 169/22 noiembrie 1936, p. 2; articolul lui Corneliu Coposu preluat din "România Nouă" de la Cluj, *idem*, VI, nr. 178/24 ianuarie 1937, p. 3.

³⁰ *Idem*, VII, nr. 243/6 noiembrie 1938, p. 4.

³¹ *Artă modernă și publicul*, III, nr. 7/12 februarie 1933, p. 1-2; *Cubismul și expresionismul*, nr. 9/26 februarie 1933, p. 1-2; nr. 10/5 martie 1933 p. 2-3; nr. 11/19 martie 1933, p. 1-3. Pentru relații suplimentare și o analiză pertinentă vezi Mircea Țoca, *Tasso Marchini despre arta Modernă în "Astra" din Sighet*, studiu inclus în volumul "Șase decenii de plastică militantă românească", Cluj-Napoca, 1981, p. 134-148.

³² *Graiul Maramureșului*, IV, nr. 83/14 martie 1935, p. 4 și nr. 85/28 martie 1935, p. 4.

³³ *Frontul Maramureșului*, II, nr. 151/26 mai 1936, p. 2 și nr. 152/27 mai 1936, p. 2.

³⁴ *Idem*, IV, nr. 635/6 mai 1938, p. 1 și nr. 636/7 mai 1938, p. 1.

³⁵ Expoziția ofițerului Zaneli, vezi *Graiul Maramureșului*, V, nr. 165/25 octombrie 1936, p. 1 și *Frontul Maramureșului*, II, nr. 233/29 octombrie 1936, p. 1.

³⁶ *Gazeta Maramureșană*, VI, nr. 21/22 mai 1925, p. 1-2.

șului³⁷, care nu s-a finalizat, și încercarea de a-i ridica un bust tribunului Ioan Buteanu în amintirea perioadei când a profesat la Sighet.³⁸

În domeniul teoriei artistice sînt puține de semnalat în afara celor deja menționate referitor la Bilțiu-Dăncuș și Tasso Marchini, respectiv conferința profesorului Coriolan Petranu despre *"Monumentele de artă din Transilvania cu deosebită privire la cele din județul Maramureș"*³⁹ și jurnalul de călătorie italiană, fără nici o pretenție, al publicistului local Petre Lenghel.⁴⁰

Interesul pentru soarta artistului plastic, corolar al materialului acestui capitol, reiese evident din apelul pictorului Aurel Popp către artiștii plastici din Ardeal și Banat.⁴¹ Prin publicarea acestui apel se recunoaște existența unui nucleu de artiști valoroși la Sighet, firesc interesați în constituirea unui Sindicat al Artelor Frumoase la nivel provincial care să le apere interesele.

II. MUZICĂ ȘI DANS

O simplă privire aruncată asupra presei românești interbelice are darul să confirme, pentru Sighet și nu numai, concentrarea efortului cultural în deceniul al patrulea, cu deosebire între anii 1933–1938. Explicația se poate găsi atât în condițiile socio-economice superioare față de deceniul imediat următor Unirii din 1918, cît mai ales în propaganda culturală întreprinsă de marile centre – Capitala, Clujul, Oradea, Satu Mare – care are ca un firesc corolar încheierea unor entități locale destul de bine reprezentate. Astfel se face că la Sighet va fi înființat un Conservator cu un cor și o orchestră apreciate pozitiv, și se vor întreprinde demersuri, eșuate din păcate, de a se crea un Teatru Comunal în care să prezinte spectacole trupa sătmăreană "C. Nottara" a actorului Dinu Macedonski.⁴²

O primă formă de organizare muzicală locală o înregistrăm în anii 1923 și 1924 cînd societatea "Armonia", condusă succesiv de Al. Balint și de prof. Blazicek, asigură acompaniamentul solistei orădene Jolan Baranyai⁴³ și realizarea spectacolului

³⁷ Frontul Maramureșului, II, nr. 3/4 ianuarie 1936, p. 1; Graiul Maramureșului, V, nr. 125/16 ianuarie 1936, p. 1; nr. 130/20 februarie 1936, p. 1; nr. 136–138/9 aprilie 1936, p. 1 și VII, nr. 230/7 aprilie 1938, p. 1.

³⁸ *Idem*, III, nr. 68/29 noiembrie 1934, p. 2–3 și nr. 71–72/25 decembrie 1934, p. 1.

³⁹ Astra Maramureșului, I, nr. 11/15 aprilie 1927, p. 3 și 12–13/22 aprilie 1927, p. 5; Gazeta Maramureșană, VIII, nr. 17/22 aprilie 1927, p. 2.

⁴⁰ Acțiunea Maramureșană, V, nr. 10/29 iulie 1933, p. 2; nr. 11/11 august 1933, p. 2; nr. 13/9 septembrie 1933, p. 1; Graiul Maramureșului, III, nr. 26/15 februarie 1934, p. 2; nr. 32–33/5 aprilie 1934, p. 2.

⁴¹ *Idem*, IV, nr. 144/28 mai 1936, p. 2.

⁴² Problema Teatrului Comunal apare vehiculată prima dată cu referire la lipsa educației teatrale pe care trebuie s-o compenseze, respectiv lipsa de interes a edililor locali care trebuie contracarată viguros (vezi *Teatrul la Sighet*, în Frontul Maramureșului, I, nr. 12/28 noiembrie 1935, p. 1). Ultima informație asupra problemei, trecînd dincolo de avaturile spectacolelor trupei lui Dinu Macedonski din 1936, se referă la iminenta inaugurare a sălii de teatru "grație muncii fostului primar Emil Simonca". Dincolo de acest anunț sec apărut în Graiul Maramureșului, VII, nr. 243/6 noiembrie 1938, p. 3, nu mai deținem nici o referire la Teatrul Comunal din Sighet, fiind nevoiți să concluzionăm că el nu a ființat efectiv.

⁴³ Gazeta Maramureșului, IV, nr. 6/9 februarie 1923, p. 2 și V, nr. 10/7 februarie 1924, p. 2.

cu piesa "Ileana Cosânzeana" la Liceul de fete.⁴⁴ Din rîndul societărilor se va afirma pianista Adriana Mihaly, fiica memorandistului, care va rămîne o prezență constant activă în peisajul muzical sighetean și în deceniul patru.⁴⁵ O altă prezență muzicală locală o reprezintă orchestra Batalionului 10 VM din Sighet care se rezumă la acompaniament în spectacole.⁴⁶

Corul societății ASTRA creat din inițiativă particulară locală în anul 1929 și apoi orchestra cu același nume, amintită pentru prima dată în concertul din februarie 1934⁴⁷, se vor impune pe parcursul deceniului patru ca principalele creatoare de cultură muzicală în Sighet. O dată cu deschiderea Conservatorului de muzică sub conducerea profesorului D.D. Stan,⁴⁸ dirijor atît al corului cît și al orchestrei ASTRA, la finele anului 1935, se ajunge la o situație de concentrare a activității muzicale. Firesc, vor prevala spectacolele oferite publicului local. Punctul de vîrf artistic se va situa în anul 1936 prin reprezentațiile axate pe creația lui Beethoven⁴⁹ și Mozart⁵⁰. Creația muzicală românească este ilustrată în mod semnificativ prin punerea în scenă a operei "Crai nou" de Ciprian Porumbescu⁵¹ și a operei "La șezătoare" de Tiberiu Bredeanu⁵². Societatea muzicală ASTRA se manifestă și dincolo de spațiul județului Maramureș prin concertul din martie 1936 de la Oradea⁵³ și mai ales prin schimburile culturale cu organizații similare din Cehoslovacia.⁵⁴ Dovada faptului că mișcarea muzicală din Sighet s-a fundamentat temeinic în cadrul Conservatorului stau și audițiile sfîrșitului de an organizate cu elevii, începînd din anul 1936 și pînă în anul 1940⁵⁵.

Turneele artistice ale unor interpreți ai scenelor lirice din București și Cluj ajung pînă în acest colt îndepărtat al țării. Un moment de vîrf pentru cultura muzicală locală îl reprezintă concertul dat de tenorul Grozăvescu în vara anului 1923⁵⁶. Organizat de societatea "Armonia", concertul a permis publicului din Sighet să ia contact cu un

⁴⁴ *Idem*, V, nr. 24/13 iunie 1924, p. 2.

⁴⁵ Îi va acompania pe violoncelistul Al. Popescu din Oradea, pe tenorul Emil Theodoru, pe tenorul Eugen Iacob, pe violonistul Jean Proșteanu, pe violonistul Ion Gall și va fi solista concertelor Conservatorilor din Sighet dirijate de D.D. Stan.

⁴⁶ De la o primă nominalizare la "*Serata de operă a societății "Armonia"*" (vezi *Gazeta Maramureșană*, V, nr. 8/22 februarie 1924, p. 2) și pînă la concertul dat cu orchestra și corul Astra la sala ARO în 19 aprilie 1940 (vezi *Frontul Maramureșului*, VI, nr. 1167/20 aprilie 1940, p. 1).

⁴⁷ *Astra Maramureșului*, IV, nr. 8/martie 1934, p. 5.

⁴⁸ *Frontul Maramureșului*, I, nr. 15/1 decembrie 1935, p. 2 și *Astra Maramureșului*, V, nr. 1/19 ianuarie 1936, p. 2.

⁴⁹ *Graiul Maramureșului*, V, nr. 168/15 noiembrie 1936, p. 2 și *Frontul Maramureșului*, II, nr. 243/10 noiembrie 1936, p. 1.

⁵⁰ *Astra Maramureșului*, V, nr. 3/31 martie 1936, p. 2.

⁵¹ *Frontul Maramureșului*, II, nr. 153/28 mai 1936, p. 2.

⁵² *Graiul Maramureșului*, VI, nr. 219/10 decembrie 1937, p. 1.

⁵³ Vezi recenzie spectacolului în *Graiul Maramureșului*, V, nr. 135/26 martie 1936, p. 2.

⁵⁴ Se cuvine să operăm o distincție între concertele date de Astra în Cehoslovacia la Uzhorod, Rahău, Slatina, Kosice (unde au fost transmiși în direct la postul de radio local) și Teceu, aici cu ocazia sărbătorii zilei președintelui Beneș, respectiv vizitele de răspuns ale corurilor din Bocicoiul cehesc, Slatina și Uzhorod.

⁵⁵ Vezi aici ca date extreme recenzie audiției muzicale în *Graiul Maramureșului*, V, nr. 150/9 iulie 1936, p. 2 și cea din *Frontul Maramureșului*, VI, nr. 1210/22 iunie 1940, p. 1.

⁵⁶ *Gazeta Maramureșană*, IV, nr. 29/20 iulie 1923, p. 3 și nr. 31/3 august 1923, p. 3.

mare cântăreț aflat la acea dată în plină glorie. De un succes similar se bucură baritonul Jean Athanasie "al doilea de renume mondial la Sighet"⁵⁷ după Grozăvescu, și mai ales tenorul Al. Grozuță, prezent aici în mai multe spectacole pe parcursul anilor 1937 și 1938. Dacă soliștii citați deja și-au dovedit înalta clasă interpretativă⁵⁸, o mare decepție pentru public, așa cum reiese din cronica acidă a spectacolului⁵⁹, a constituit-o tenorul Gogu Ștefănescu.

Opera Română din Cluj este prezentă la Sighet prin concertele date de soprana Rita Mărcuș în anii 1924 și 1930, de tenorul Petre Marcu în 1925, de basul Septimiu Chirvai în 1926, de tenorul Eugen Iacob în 1927 și de tenorul Adrian Cîrțiu în anii 1927, 1929, 1937 și 1939. O mențiune aparte se cuvine să facem în cazul concertelor date la Sighet de violonistul Ioan Gall în organizarea societății muzicale ASTRA.⁶⁰ De un binemeritat succes s-au bucurat și concertele date de violonistul bucureștean Jean Proșteanu la începutul deceniului patru.⁶¹

Dintre reuniunile corale românești care au concertat la Sighet ne permitem să amintim, în primul rând, pe cele orădene – cel dirijat de profesorul Francis Hubic și cel al societății ASTRA, apoi corul CFR din Satu Mare, care a lăsat o impresie deosebită auditoriului⁶², respectiv cel al Școlii normale de fete din Cluj, dirijat de profesorul Augustin Bena.

Compania "Cărăbuș", condusă de Constantin Tănase, și avînd în distribuție pe artiștii Stroe și Vasilache a prezentat două spectacole în Sighet, primul cu revista "Electro Cărăbuș" în octombrie 1937, iar al doilea cu "Broadway Tănase" în noiembrie 1939.⁶³ Comentariile referitoare la aceste manifestații sînt extrem de vagi, motiv pentru care considerăm că nu au fost agreate de un public ce nu avea pregătirea necesară pentru a savura acest gen.

Aspectele teoretice ale capitolului muzical se axează pe comemorarea unor compozitori cu prilejul aniversării unor evenimente omagiale⁶⁴ sau sub forma necrologului.⁶⁵ Notă discordantă face în acest caz articolul lui Aurel Decei privitor la situația existentă în toamna anului 1926 la Opera Română din Cluj.⁶⁶ Caz singular, această intervenție nu depășește dimensiunile și pretențiile unei dări de seamă artistice.

⁵⁷ *Idem*, VI, nr. 22/29 mai 1925, p. 3.

⁵⁸ Lor li se pot alătura tenorii Dinu Bădescu în 1936, Dorel Theodorescu în 1936, Nicu Rebega în 1936 și 1938, Jean Nicolescu Nico în 1937.

⁵⁹ Vezi articolul "*Concertul prietenului lui Lindberg*" în *Frontul Maramureșului*, IV, nr. 761/16 octombrie 1938, p. 1 (reprodus integral în anexa nr. VIII).

⁶⁰ În cadrul spectacolului din 20 noiembrie 1936 interpretează "Sonata" și "Capriccio" de Pagannini, iar în 30 martie 1937 "Concertul pentru vioară în mi minor" de Mendelssohn.

⁶¹ Vezi *Gazeta Maramureșană*, XI, nr. 9/27 februarie 1930, p. 3; XII, nr. 24/11 iunie 1931, p. 2 și *Astra Maramureșului*, IV, nr. 6/4 februarie 1934, p. 2.

⁶² Vezi recenziile concertului în *Graiul Maramureșului*, VII, nr. 228/10 martie 1938, p. 4.

⁶³ De reținut campania de presă, într-un stil bombastic, care a căutat să trezească interesul localnicilor – vezi anunț în *Frontul Maramureșului*, III, nr. 489/16 octombrie 1937, p. 1.

⁶⁴ Tiberiu Brediceanu în *Gazeta Maramureșană*, VIII, nr. 15/6 aprilie 1927, p. 1 și *Astra Maramureșului*, VI, nr. 6/1 decembrie 1937, p. 2; Gavril Muzicescu în *Astra Maramureșului*, III, nr. 37/5 noiembrie 1933, p. 1; Ion Vidu în *Astra Maramureșului*, IV, nr. 8/martie 1934, p. 3.

⁶⁵ Giacomo Puccini în *Gazeta Maramureșană*, V, nr. 50/12 decembrie 1924, p. 4; Ion Vidu în *Acțiunea Maramureșană*, III, nr. 3/15 februarie 1931, p. 3.

⁶⁶ *Opera Română din Cluj*, în *Pagini Culturale*, I, nr. 7–8/noiembrie–decembrie 1926, p. 16–18.

În domeniul dansului situația este cea obișnuită pentru un orașel provincial. Spectacolele sînt puține la număr (în cazul aici de față au fost doar trei amintite în presă) și de o calitate mai mult decît îndoielnică. Din această perspectivă Sighetul se pare că face o ușoară notă discordantă deoarece în vara anului 1934 prima balerină a Operei din București, Chiți Stanciu, a dat un recital la Clubul Ziariștilor din localitate.⁶⁷ Adeptă a stilului expresionist de interpretare, ea și-a prezentat propriile compoziții de artă coregrafică cu care a reușit să se impună în conștiința publicului spectator. Celelalte spectacole în care au dansat profesoara Ghizi Spirer din Oradea și surorile Juhas, localnice,⁶⁸ s-au desfășurat într-un anonim relevant.

III. TEATRU

Problema care monopolizează atenția opiniei publice și a edililor locali este aceea a necesității organizării unui Teatru Comunal.⁶⁹ Deoarece această luptă acerbă de convingere, de convertire spre cultură a celor răspunzători de destinele vieții spirituale din Sighet nu este încununată de succes, ca de exemplu în cazul unui orașel din același areal – am numit aici Beiușul – propaganda teatrală rămîne la “discreția” trupelor aflate în turnee. Bineînțeles că vor prevala spectacolele artiștilor bucureșteni și clujeni, dar avînd în vedere posibilitățile actricești și nu în ultimă instanță apropierea în spațiu, vom semnala prezența activă a teatrului “Nottara” din Satu Mare și, mai sporadică, a Teatrului de Vest și “Studio” din Oradea.

Repertoriul prezentat la Sighet este axat pe comedie, mai ușor de interpretat și de “gustat” de un public lipsit de pregătire în domeniu. De la această idee depreciativă vis-a-vis de respectul pentru spectacol și spectator pornesc trupele P.P. Georgescu⁷⁰ și Bulandra care prezintă la Sighet lucrări de duzină din repertoriul comediografic.⁷¹ Teatrul Vesel din București este axat și el pe același gen de spectacol cu deosebirea

⁶⁷ Graiul Maramureșului, III, nr. 50/2 august 1934, p. 4.

⁶⁸ *Idem*, III, nr. 65/8 noiembrie 1934, p. 6 și IV, nr. 118/21 noiembrie 1935, p. 4.

⁶⁹ Discuția debutează printr-un articol intitulat semnificativ: “Teatrul la Sighet”, în Frontul Maramureșului, I, nr. 12/28 noiembrie 1935, p. 1 și se “încheie” fără nici un rezultat concludent printr-un anunț publicat în Graiul Maramureșului, VII, nr. 243/6 noiembrie 1938, p. 3. Pe parcursul anului 1936 se derulează scurta experiență a teatrului “C. Nottara” din Satu Mare care-și deschide o ministagiune la Sighet, dar care se sucombează din lipsă de fonduri.

⁷⁰ Interesant de reprodus aici luările de poziție, pro și contra, din presa locală față de artist. Astfel, în Astra Maramureșului, I, nr. 19/10 iunie 1927, la p. 4 se putea citi: “... Despre P.P. Georgescu nu avem ce spune nou, publicul românesc din Sighet îl cunoaște și apreciază ca pe un adevărat artist. Piesa jucată, o comedie (nu știm numele ei, n.a.), a veselit publicul adunat în număr destul de mare”... Referitor la *Musca spaniolă*, în Gazeta Maramureșană, VII, nr. 45/12 noiembrie 1926, p. 2 se spunea: “... Partea artistică excelentă, reușita materială a fost splendidă”... Adevărata “calitate” a textului și a interpretării sînt evidențiate într-o cronică a spectacolului Naționalului bucureștean cu “Gaițele” de Al. Kirițescu: “... ne-am cam săturat de fițarelile lui Pepe Georgescu sau Vasile Breazeanu, care vin de șaptesprezece ori cu aceeași piesă, doar cu titlul schimbat”... (în Graiul Maramureșului, III, nr. 44/20 iunie 1934, p. 3.) O altă poziție critică se exprimă într-un bilanț al activității de o lună a stagiunii teatrului “C. Nottara” din Satu Mare la Sighet: “... ocoliți fiind de toate trupele bune și fiind cercetați numai de cabotini de calibrul lui Pepe Georgescu”... (*Idem*, V, nr. 135/26 martie 1936, p. 6).

⁷¹ “Legea iertării”, “Cocuța” și “Musca spaniolă” la prima, “Mincinosul”, “Moșteire de la răposata” și “Copilul minune” la cea de a doua.

că piesele, comune de altfel, sînt semnate de cuplul Tudor Mușatescu-Sică Alexandrescu.⁷² Prezența bucureștenilor pe scena din Sighet se ridică la un înalt nivel prin spectacolele de excepție ale Teatrului Național: *Apus de soare* de Barbu Ștefănescu-Delavrancea cu Constantin Nottara și Al. Demetriade (1925); *Faust* după Goethe cu R. Bulfinsky, Maria Ciucurencu și Ion Tâlván (1925); *Gaițele* de Al. Kirițescu cu Ion Măruță și Ion Pella (1934) și *Titanic Vals* de Tudor Mușatescu cu Sonia Cluceru și V. Antonescu (1940)⁷³. La cele anunțate deja adăugăm și reprezentația dată de trupa teatrului "Regina Maria" din Capitală la 12 iulie 1934 în sala teatrului orășenesc din Sighet. Într-o piesă mediocră apar pe afiș doi actori excelenți, unul în plină glorie la cea dată – I-am numit pe Jules Cazaban – și celălalt aflat la începutul unei cariere remarcabile – e vorba de Charles Etterle. Fără să dea glas unui gest de complezanță, calitatea spectacolului îl obligă pe cronicar să-l socotească ca fiind realizat de "cel mai bun ansamblu din ultima vreme."⁷⁴

Teatrul Național din Cluj se prezintă pe scena Sighetului cu piese de duzină, ușoare, "comestibile", în conformitate cu principiul "bun pentru provincie". Singura montare ce iese din cadrul menționat, deși informația se referă doar la programarea spectacolului nu și la desfășurarea acestuia, este cea cu piesa *Avram Iancu* de Lucian Blaga, cu actorul Ion Tâlván în rolul titular. Dintre artiștii de prim plan ai Clujului, Olimpia Bârsan este prezentă în aprilie 1925 cu o piesă obscură, la fel ca și Neamțu-Ottonel, care este apreciat la modul bombastic pentru rolul Tatomir Telemac din aninoma piesă *Duduca Sevastița* de I. Sângeorgiu. Comentariul cronicarului acestei piese, M. Iosivaș, este interesant din perspectiva mentalului colectiv, atît ca reflectare a interesului opțional și a ofertei repertoriale, cît și ca limbaj de specialitate depreciați printr-o folosire defectuoasă, motiv pentru care ne-am permis să-l reproducem cvasiintegral în anexa XVI al prezentului studiu.

Personalitate de primplan a teatrului românesc din NV țării, actorul Dinu Macedonski va fi prezent pe scena din Sighet atîta ca societar al teatrului "Studio" din Oradea, cît mai ales al teatrului "C. Nottara" din Satu Mare. Anul 1936 reprezintă un punct de referință în cariera actorului. În ianuarie este la Sighet cu compania orădeană jucînd în piesele lui I. L. Caragiale: *Năpasta* și *Conul Leonida față cu reacțiunea*.⁷⁵ Transferat în luna următoare la Satu Mare, el contribuie la constituirea și consolidarea prestigiului trupei teatrului "C. Nottara". Din păcate, repertoriul de spectacole pentru anul 1936 este mediocru,⁷⁶ fapt care explică, alături de lipsa de interes a edililor locali și a lipsei de cultură teatrală a spectatorilor, eșecul intenției de a crea un Teatru Comunal la Sighet, căruia să-i asigure stagiune permanentă.

⁷² "Figura de la Derohei", "Călugărul din vechiul schit" și "Birlic" (o localizare).

⁷³ Dacă e să dăm crezare unui articol din mai 1924, trupa Naționalului din București, condusă în turneu de artistul Morțun, ar fi fost prima care a dat vreun spectacol de teatru profesionist la Sighet (pentru cf. *Gazeta Maramureșană*, V, nr. 21/23 mai 1924, p. 2).

⁷⁴ *Graiul Maramureșului*, III, nr. 47/12 iulie 1934, p. 4. Piesa se intitula "Sărutul în fața oglinzii" și aparținea dramaturgului maghiar Fodor László.

⁷⁵ *Frontul Maramureșului*, II, nr. 42/8 ianuarie 1936, p. 2.

⁷⁶ *Idem*, II, nr. 86/1 martie 1936, p. 2. Din repertoriul anunțat s-a jucat la Sighet doar "*Ginerele d-lui Prefect*", o localizare semnată de Paul Gusti, fostul director de scenă al Teatrului Național din București. Unica piesă serioasă anunțată în repertoriul teatrului sătmărean era "*Bolnavul închipuit*" de Molière, care nu a ajuns să se joace la Sighet.

În finalul capitolului ni se pare interesant de remarcat că teatrul de limbă idiș a fost prezent la Sighet, poate în legătură cu puternica comunitate evreiască din oraș. Dar și în acest caz diletantismul artistic a fost mai mult decât evident.

IV. CRONICĂ ȘI CRONICARI

Arta plastică se bucură de cea mai mare atenție și afluență de cronicari, firește cu toții improvizați. Singurele excepții, pentru că există și aici o parte pozitivă, le reprezintă cazul pictorilor Traian Bîltiu-Dăncuș și Tasso Marchini. Firește că există în cazul de față avantajul, deloc de neglijat, al familiarizării cu limbajul de specialitate prin practicarea meseriei, dar prin articolele publicate ei dovedesc și un orizont cultural extins, respectiv capacitatea de analiză a conținutului subiectelor tratate. Astfel, Bîltiu-Dăncuș scrie cu competență profesională despre expoziția pictoriței Letiția Munteanu⁷⁷ și este autorul unor aprecieri pertinente în necrologul lui Tasso Marchini. În ceea ce-l privește pe al doilea plastician de profesie, Tasso Marchini, acesta se pronunță, la numai 26 de ani, extrem de competent asupra artei contemporane în paginile revistei ASTRA MARAMUREȘANĂ, lăsându-ne regretul pentru faptul că nu a continuat serialul teoretic început atât de promițător.⁷⁸ Ceilalți trei comentatori ai fenomenului plastic sînt ziaristi. Gh. Dăncuș scrie un articol duios consacrat pictorului Liviu Bordeaux, ocazionat de transferarea acestuia la Cluj, în care doar partea de informație prezintă o importanță documentară, deoarece aprecierile personale sînt confuze și edulcolore.⁷⁹ Interesul deosebit pentru starea și soarta fenomenului plastic maramureșan revine ca un leitmotiv și în următoarele intervenții critice ale sale, dar cea mai reușită luare de poziție o remarcăm cu referire expresă la lucrarea concetățeanului său Zoltan Karpathy intitulată *Artele frumoase din Maramureș*. În recenzia apărută în publicația GRAIUL MARAMUREȘULUI⁸⁰ asistăm la o critică acerbă a modului în care înțelege autorul lucrării fenomenul artistic local. Încercînd să realizeze o pretențioasă istorie a artei maramureșene, Karpathy se concentrează doar asupra momentului contemporan, operînd o selecție arbitrară și emițînd judecăți de valoare relativă. De altfel pretențiile lui Zoltan Karpathy, poet și ziarist, președintele comisiei artistico-culturale a societății ASTRA din Sighet, se manifestă și în cronicile apărute în presa locală. Constatînd diletantismul (nota bene) expozanților bucu-reșteni din 1935 – o simplă trecere în revistă a numelor ne scutește de orice dorință de a le vedea lucrările – și interesul comercial care le-a patronat inițiativa, socotește, cu “mărinimie” că printre cei mulți și insignifianți se ascunde un artist autentic: colonelul Rallet (sic)⁸¹. Mai apoi Karpathy recenzează expoziția soției sale, Magdalena

⁷⁷ *Expoziția d-nei Letiția Munteanu*, în *Graiul Maramureșului*, I, nr. 5/1 mai 1932, p. 6; vezi și anexa I.

⁷⁸ Vezi nota 31.

⁷⁹ Fără să stăpînească bine terminologia adecvată, tonul articolului este dubitativ: “... din tablourile D-sale se degajă o pronunțată notă de romantism și impresionism” și mai departe “impresionismul lingvistic” este prezent în stabilirea filiației franceze firești avînd în vedere originea pictorului: “Nimic țipător, nimic comun, nimic vulgar, nimic tendențios, ceea ce denotă că rădăcinile sale spirituale sînt adînc înfipte și mereu alimentate de spiritul francez”, în *Graiul Maramureșului*, III, nr. 54/30 august, 1934, p. 4.

⁸⁰ Nr. 136–138/9 aprilie 1936, p. 8.

⁸¹ Nume care nu ne spune absolut nimic, vezi *Idem*, IV, nr. 85/28 martie 1935, p. 4.

Karpathy-Bordeaux, de la Bocicoul Mare, pentru a încheia anul 1935 cu un articol pompos⁸² în care soția și cumnatul apar în primplanul artei maramureșene. Considerăm că aici autorul comite, cel puțin, o gravă greșală de etică profesională.

Vasile Ilea, redactor al revistei ASTRA MARAMUREȘULUI, își recunoaște în mod deschis diletantismul atunci când, făcând recenzia pictorului local Paul Badzey afirmă: "Scriitorul acestor rînduri n-ar putea caracteriza în termeni de critic lucrările expuse, nefiind cunoscător în cele artistice".⁸³ Măcar avem de-a face cu un om corect, care nu a căzut pradă unui veleitarism ieftin. Și mai evidentă este lipsa de experiență în domeniu, respectiv caracterul pur informativ al materialului vizînd o prezentare a atelierului pictorului Bordeaux.⁸⁴ O critică "cuminte", lipsită de aprecieri asupra celor prezentați, este specifică și ziaristului Petre Lenghel. Vorbind despre expoziția Dăncuș și Bordeaux de la finele anului 1933 el precizează doar locul de desfășurare și nominalizează (probabil pentru a compensa lipsa unui catalog) titluri ale tablourilor expuse.⁸⁵ Aceluiași autor îi datorăm apariția unor fragmente dintr-un jurnal sentimental de călătorie prin Italia, cu referiri la arta din Roma și Veneția, interesant pentru comentariul personal, lipsit total de virtuți exegetice. Ai impresia că a fost scris special pentru bucuria celor ce nu vor vedea niciodată pe viu minunățiile descrise. Din păcate acest gen de comentariu "artistic" nu s-a bucurat de aprecierea celor pentru care a fost pus în pagină.⁸⁶

Mult mai bine organizat și făcînd dovada stăpînirii unui minimum de terminologie artistică se dovedește profesorul Gh. Vornicu. Recenzînd o expoziție de grup,⁸⁷ el surprinde la artiști ce expuneau pe simeze de la Palatul Cultural, defectele Școlii de la Baia Mare: lipsa unei discipline a desenului, abuz de albastru ce predispune la melancolie și absența cvasitotală a luminii solare. Această analiză ne permite să trecem cu mult mai ușor peste un viciu de exprimare destul de grosolan, prezent în același articol.⁸⁸ De asemenea, în interpretarea aceluiași cronicar, ni se par extrem de personale rezervele formulate cu privire la realizarea statuii în amintirea lui Ioan Mihaly de Apșa.⁸⁹ De o adevărată "specializare" putem să vorbim în cazul lui Artur Anderco, care se oprește cu insistență asupra monumentului Unirii, proiectat să se ridice la Sighet. Fără a fi pretențioase, articolele sale au menirea expresă de a atrage atenția opiniei publice și a edililor locali asupra necesității unui astfel de monument decorativ.⁹⁰

⁸² *Regenerarea artei la noi*, *idem*, IV, nr. 122-123/25 decembrie 1935, p. 6.

⁸³ În *Astra Maramureșului*, II, nr. 5/28 ianuarie 1928, p. 2.

⁸⁴ "Scopul acestui articol însă nu să facem o critică de laude ori de depreciere, ci să atragem atențiunea asupra artistului și artei lui...", *idem*, nr. 17/21 aprilie 1928, p. 3.

⁸⁵ *Graiul Maramureșului*, II, nr. 15/7 noiembrie 1933, p. 3.

⁸⁶ Notele de călătorie au apărut în *Acțiunea Maramureșană* (1932-1933) și s-au continuat în *Graiul Maramureșului* din 1934.

⁸⁷ *Manifestații artistice în Sighet. Expozițiile Kovacs, Badzey, Vide, Pall și Kadar*, în *Gazeta Maramureșană*, nr. 8/14 februarie 1929, p. 1.

⁸⁸ *Ibidem*. Vorbind despre peisajele montane ale lui Pall afirmă că: "Tablourile transpiră (sic) o atmosferă în general greoaie, de munte posomorît, fără soare".

⁸⁹ Locul de amplasare prea modest, inscripția prea laconică, autorul statuii nu e nominalizat.

⁹⁰ Din consultarea presei locale interbelice nu am reținut ca propunerea susținută de dl. Anderco să se încheie favorabil.

Cei mai consecvenți susținători ai efortului de culturalizare prin muzică se dovedesc doi muzicieni: dirijorul D.D. Stan și violonistul M. Maghețu, ambii societari ai Conservatorului ASTRA. Lor li se alătură în această întreprindere și Gh. Holdiș. Dacă se poate distinge o specializare a amintirilor Maghețu și Holdiș în recenzarea concertelor oferite de Conservatorul ASTRA, D.D. Stan scrie note comemorative despre compozitorii români Gavril Muzicescu⁹¹ și Ion Vidu⁹². O prezență extrem de activă în peisajul cultural local înregistrăm în cazul profesorului Al. M. Marina, redactor responsabil al publicației FRONTUL MARAMUREȘULUI. În clasică accepțiune, conform căreia un ziarist care se "respectă" poate scrie despre orice subiect și cum dorește, Marina se pronunță în paginile gazetei pe care o conduce, precum și în GRAIUL MARAMUREȘULUI, asupra artei plastice, a muzicii și a teatrului. Fără a depăși dorința de informare⁹³ și fără a vehicula o terminologie pe care nu o stăpânește, Marina se dovedește totuși un agent cultural pasionat, asumându-și un rol nu de puține ori dificil de interpretat. Este, dacă se poate spune așa, tipul publicistului clasic în presa interbelică din Sighet.

Fenomenul teatral este urmărit cu deosebire în articolele semnate de muzicianul (sic) M. Iosivaș și de D. Simon, directorul Școlii normale din localitate. Dacă interesul pentru teatru era oarecum ușor de explicat în cazul profesorului Simon, autor al piesei istorice "Vremuri", pusă în scenă cu elevii școlii sale⁹⁴, ne apare cu atât mai neobișnuit cazul celui alt comentator amintit. Dar ne vom lămuri imediat că centrul de greutate al demersului dramaturgic este exact pe punerea în discuție a problemei Teatrului Comunal și a necesității reprezentațiilor de teatru la Sighet. Avem de a face deci cu o perfectă atitudine civică și nu cu o prestație de cronicar dramaturgic, fie el și unul improvizat. "Talentul" de a pătrunde în resorturile intime ale unui spectacol se manifestă doar o singură dată, ocazia recenzării spectacolului cu piesa "Duduca Sevațița" de I. Sângeorgiu, și aici cu evidente lipsuri și aprecieri discutabile.⁹⁵ Celălalt cronicar improvizat, D. Simon, suferă de mania povestirii subiectului spectacolelor, fapt care-l "ajută" să renunțe la aprecierile personale. Așa se face că el reușește să se situeze, involuntar, pe o poziție de fermă neutralitate. Este și aceasta o dovadă în plus a lipsei de cultură dramatică a celor chemați să facă comentariul faptului artistic. Iată, în cele ce urmează, o mostră palpabilă de ceea ce înseamnă un comentariu perfect articulat cu tipul de comedie practicat în provincie. Textul, scurt își păstrează actualitatea și, din fericire, anonimatul: "... Pe scenă a fost cea fost, dar în sală a fost jale. Puteai trage liniștit cu tunul fără frică de victime omenești".⁹⁶ În final se cuvine să-l amintim și pe Al. M. Marina ale cărui reflecții asupra spectacolului trupei teatrului "C. Nottara" din Satu Mare cu piesa "Ginerele d-lui prefect", sînt semnificative

⁹¹ Astra Maramureșului, III, nr. 37/5 noiembrie 1933, p. 1.

⁹² *Idem*, IV, nr. 8/martie 1934, p. 3.

⁹³ În acest sens vezi articolul "Expoziția de la Clubul Presei", în Graiul Maramureșului, III, nr. 56/13 septembrie 1934, p. 4. De asemenea de remarcat că în paginile gazetei pe care o conducea, majoritatea articolelor și notițelor informative nu erau semnate, fapt ce ne conduce la concluzia că îi aparțineau în calitate sa oficială.

⁹⁴ Cf. informației din Astra Maramureșului, I, nr. 18/3 iunie 1927, p. 3-4.

⁹⁵ Vezi un fragment extins al articolului în cauză în anexa nr. XVI a studiului.

⁹⁶ Din cronica la spectacolul cu piesa "Femeia în flăcări", în Astra Maramureșului, III, nr. 22/4 iunie 1933, p. 3.

pentru posibilitățile de exprimare dintr-un spațiu relativ izolat de circuitul cultural românesc.⁹⁷

CONCLUZII

Spre deosebire de alte orașele provinciale, Sighetul are marele avantaj de a poseda o viață plastică proprie,⁹⁸ chiar dacă e restrânsă, dominată de personalitatea pictorului Traian Bîlțiu-Dăncuș, care este flancat îndeaproape de familia Bordeaux. De asemenea o viață muzicală susținută constant și benefic de societatea "Armonia" în deceniul trei, urmată de Conservatorul ASTRA în deceniul patru. Pe plan teatral, lupta pentru o rezolvare locală a problemei se încheie fără un rezultat concret. Mari personalități ale scenei lirice, i-am numi aici pe Grozăvescu, Jean Athanasiu, Constantin Tănase și Grozuță, și ale celei teatrale, vezi Constantin Nottara, Al. Demetriade, Jules Cazaban, Olimpia Bârsan, Ioan Tâlván, poposesc în turneele lor de propagandă culturală și la Sighet. Firesc, aceste prezențe vor avea un impact asupra gustului public și vor constitui stimuli serioși în acțiunea de fondare a Conservatorului și a Teatrului Comunal. Nu putem susține același lucru despre prezențele expoziționale din afara orașului, care sînt de proastă calitate și subordonate în mod evident unui mercantilism ieftin. Cantitatea și calitatea efortului cultural înregistrat la Sighet crește evident de la deceniul trei la următorul. Acțiunea civilizatoare este mai puternică și totuși rezultatele nu sînt pe măsura așteptărilor. Unul din factorii care nu fructifică în suficientă măsură oferta culturală este teoreticianul, cronicarul de specialitate. "Pregătirea" preponderent ziaristică și diletantismul determină o puternică inhibiție în fața actului Artistic fapt ce se traduce printr-o neutralitate atitudinală cvasitotală. Cronicarii preferă să povestească subiectul, vădind deformații pedagogice, sau să insiste trenant asupra atmosferei spectacolului. Să fie vorba de menajarea susceptibilității artiștilor pentru ca aceștia să nu ocolească Sighetul în turneele lor? Răspunsul e totuși în lipsa de orizont cultural a comentatorilor aflați, cu mici excepții, la un nivel mediu de comprehensiune.

Cercetarea vieții culturale interbelice din Sighet ne-a permis să aplicăm un model de studiu pe care ne propunem să-l utilizăm, în continuare, pentru clarificarea situației domeniului pentru întreaga provincie românească.

⁹⁷ "D. Dinu Macedonski în rolul titular a interpretat un ginere așa cum îl cerea piesa. Fără personalitate și lipsit de curaj; fixat pe lașitatea traiului bun, ginerele d-lui Prefect a avut destulă tărie să se revolte și să-și înfrunte dușmanul atunci cînd a regăsit drumul bun", în *Frontul Maramureșului*, II, nr. 99/17 martie 1936, p. 2.

⁹⁸ Credem că nu e lipsit de interes să prezentăm un "inventar" al localurilor de expoziție din Sighet. Simpla lor enumerare ne scutește practic de alte comentarii asupra nivelului artistic local: Palatul Cultural, Casina Română, Clubul Ziariștilor (Clubul Presei), "Banca Maramureșană", Cercul Militar, Prăvălia "Telefunken", localul fostului restaurant "Coroana" (sala Union Club).

ANEXA I

EXPOZIȚIA D-NEI LETIȚIA MUNTEANU,

de T. Bilțiu-Dăncuș

... "Stăpîna pe meserie, conștientă de problemele plastice ce se pot pune în pictură, Dsa este de o sensibilitate delicată prin modelaj și gama de culoare caldă și distinsă, denotînd în același timp o puternică vigoare vizuală prin căutarea formei și sobrietatea liniei urmărită cu pasiune.

Ritm de linie, pastă prețioasă, compoziție clară și bine susținută: iată ceea ce te izbește din primul moment în lucrările Dsale... Cele mai multe expoziții ce am văzut aici au fost "bune pentru Sighet", cu scop pur comercial..."

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", I, nr. 5/1 mai 1932, p. 6.

ANEXA II

CONSERVATORUL COMUNAL "ASTRA"

... "Scopul: a) Învățămîntul muzical teoretic și practic. Elevii absolvenți și după depunerea examenelor la stat obțin diploma valabilă; b) Educația muzicală a publicului prin conferințe, audiții, cor, orchestră; c) Culegerea și păstrarea folclorului muzical; d) Îmbogățirea literaturii muzicale..."

În "ASTRA MARAMUREȘULUI", V, nr. 1/19 ianuarie 1936, p. 2.

ANEXA III

CONCERTUL JAN GALL,

de prof. Ion M. Maghețu

... "Auditorii au fost cucerii de amploarea și frumusețea tonului, impregnat de căldura temperamentului tînărului violonist, dînd dovadă în același timp de o tehnică fermă și bine sprijinită... Este de remarcă în ultimul timp înflorirea vieții muzicale din orașul nostru, datorită conservatorului nostru tînăr, în aranjamentul căruia s-a ținut de altfel și concertul d-lui Gall..."

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", II, nr. 256/26 noiembrie 1936, p. 1.

ANEXA IV

HIERONISME MUZICALE

"Marți seara, publicul dornic de artă, a fost condamnat să asiste la elucurbațiile artistice ale baritonului Hieronim de Castelani. Este regretabil că un artist are curajul să pornească un turneu cu cabotini străini de artă. "Craiul nou" jucat de conservatorul comunal Astra, a fost net superior "Națaci" lui Hieronim baritonul.

Pînă la deschiderea stagiunii Conservatorului Astra, cerem instituirea unei comisii artistice pe lîngă primărie, pentru a putea selecționa "programul" bun pentru bîlciuri a unor trupe teatrale care ne "onorează" orașul și ne golește punga".

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", III, nr. 315/19 februarie 1937, p. 1.

ANEXA V

UN MINUNAT EVENIMENT ARTISTIC LA SIGHET:
"LA ȘEZĂTOARE" DE TIBERIU BREDICEANU,

semnat MEFISTO

... "atunci cînd vin trupe de la teatrele naționale din Capitală sau Cluj, cîntăreți de la opere sau alți răspînditori de hrană spirituală, auditoriul umple abia o jumătate de sală, iar la spectacolele pe care le dirijează D.D. Stan... publicul vine atît de însuflețit și în număr așa de mare, este un fapt care dovedește, pe de o parte că, deja, în Sighet s-a creiat un climat artistic-muzical, pe de altă parte e o indicație a valorii acestor spectacole..."

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", VI, nr. 219/10 decembrie 1937, p. 1.

ANEXA VI

O FRUMOASĂ MANIFESTAȚIE NAȚIONALĂ ȘI ARTISTICĂ

"Concertul corului CFR din Satu Mare în 5 martie a.c. la Palatul Cultural... În fața unui public foarte restrîns (specialitatea noastră)... corul... ne-a surprins prin temeinica pregătire a cîntecelor, prin disciplină și prin deosebită rîvnă în execuție... indiferența publicului care este aceeași și la Satu Mare și la Sighet... Publicul nostru niciodată n-o nimerește. Dacă s-adună în număr mare reprezentarea e proastă. Dacă sînt puțini, reprezentarea e de calitate. Explicația?"

Publicul nostru se orientează după reclamă, după mărimea afișelor de pe ziduri. Or, foarte rar se întîmplă ca meritul să fie gălăgios. Meritul nu sare în ochi, e modest, trebuie să-l cauți.

Dar noi n-avem vreme să căutăm".

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", VII, nr. 228/10 martie 1938, p. 4.

ANEXA VII

DESPRE CONCERTUL "CRUCII ROȘII"

de MEFISTO

... "Uvertura la "Crai Nou" pe cît de încîntătoare a fost la premieră pe atît de dezolantă a fost acum. Îți făcea impresia că ești la Tîrgul Moșilor din București. "La Șezătoare", la fel, a fost jucată mult mai slab ca la premieră. Muzica, jocul de scenă, disciplina, și întreg ansamblul factorilor care determină reușita spectacolului au făcut impresia de ceva improvizat, silit, de mîntuială..."

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", VII, nr. 234/1 iunie 1938, p. 4.

ANEXA VIII

"CONCERTUL" PRIETENULUI LUI LINDBERG

"S-a anunțat pe afișe mari, că în orașul nostru va avea loc marele concert vocal al d-lui Gogu Ștefănescu, prim tenor și solist al Operei Române, care a sosit în țară împreună cu Lindberg.

Din nefericire însă, d. Gogu Ștefănescu nu numai că a decepționat publicul, dar a făcut și o propagandă rea pentru adevărata slujitorie ai artei, care eventual ar mai trece prin localitate. De fapt "concertul d-lui Gogu n-a fost propriu zis un concert, deși "s-a cîntat" din Puccini, Verdi, Capua, Buzat, Brediceanu, etc. O oră și jumătate marele tenor adus de Lindberg a chinuit timpanele celor ce au putut sta pînă la sfîrșit în sală.

Și d. Gogu Ștefănescu face foarte rău că se dă drept solist al Operei când este bine știut că d-sa n-are absolut nimic cu această înaltă instituție.

Nu s-ar putea feri provincia de astfel de saltimbanci?"

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", IV, nr. 761/16 octombrie 1938, p. 1.

ANEXA IX

"GAIȚELE" LA SIGHET

... "În sfârșit au avut și sighetenii ocazia să asiste la un spectacol bun, cu artiști aleși și o piesă excelentă. Era timpul, pentru că ne-am cam săturat de fițarelile lui Pepe Georgescu sau Vasile Brezeanu, care vin de șaptesprezece ori cu aceeași piesă, doar cu titlul schimbat și cu artiști giganți, care joacă în patru-cinci roluri. (Și toate prost)..."

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", III, nr. 44/20 iunie 1934, p. 3.

ANEXA X

TEATRUL LA SIGHET

... "Motivul va fi și depărtarea de centru. Dar mai este și altceva majorității publicului românesc de aici îi lipsește o educație teatrală, care să-i susțină curiozitatea pentru reprezentații românești de teatru... Dar în afară de această lacună, este una și mai mare: lipsa unui local adecvat reprezentațiilor de teatru. Interesul pentru cultură al ediliilor locali nu este atât de progresat. Din cauza lipsei de sală trupele ne ocolesc.

Dar tot această lipsă împiedică și înfiriparea reprezentațiilor de diletanți, atât de dese în alte părți. Situația descrisă privește pe români..."

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", I, nr. 12/28 noiembrie 1935, p. 1.

ANEXA XI

TEATRUL CARE NE TREBUIE

... "Teatrului s-a căutat să i se imprime roluri multiple: 1) cel de educație culturală a maselor printr-o descălecăre în lumea satelor cu bucuriile și durerile ce trăiesc pe scenă – efemere numai în aparență; 2) rolul național prin îndatorirea de a fi o școală de limbă românească curat și frumos rostită; 3) rolul de educator moral al societății urmînd numaidecît acțiuni moralizatoare a bisericii..."

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", II, nr. 54/22 ianuarie 1936, p. 1.

ANEXA XII

DESCHIDEREA TEATRULUI COMUNAL C. NOTTARA

"Cu sediul la Satu Mare, de sub conducerea artistului Dinu Macedonsky, teatrul își va deschide stagiunea la 23 februarie a.c. cu repertoriul: *Ginerele d-lui prefect*, *Extemporalul*, *Patima Roșie*, *Plicul*, *Scrisoarea pierdută*, *Institutorii*, *Azilul de noapte*, etc. Se vor da reprezentații și la Sighet, iar în celelalte zile disponibile se va juca la Vișeu, Dragomirești, etc. Dacă publicul va sprijini această trupă, atunci ea, la toamnă se va stabili definitiv la Satu Mare, iar în caz contrar, cu data de 1 iulie, se va desființa. Pînă la această dată va fi numai teatru de experiență".

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", II, nr. 62/1 februarie 1936, p. 2.

ANEXA XIII

PRIMA REPREZENTAȚIE A TEATRULUI COMUNAL:
"ARIPĂ FRÎNTE", DRAMĂ ÎN VERSURI, 3 ACTE DE A. DE HERZ,

semnat DIR (?).

... "Dl. Dinu Macedonsky a avut un debut aplaudat la scenă deschisă. A jucat frumos și variat. Puțin emoționat, din care cauză excesul de declamare plîngăreață, a personificat pe prințul exilat cu nostalgii în suflet și doruri neînțelese. Dl. Ștefan Popescu în Ferdinand de Kûbach, a realizat un nobil blînd și bun... trupa are elemente distinse astfel că viitorul teatrului la Sighet este asigurat..."

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", II, nr. 91/7 martie 1936, p. 2.

ANEXA XIV

ȘTIRI

"Teatrul Nottara Satu Mare, de sub conducerea d-lui Dinu Macedonsky, în ziua de 12 a.c. a jucat la Sighet a doua premieră: "Ginerele d-lui prefect", comedie în trei acte de Paul Gusti. Publicul a fost pe deplin mulțumit. Între artiști a excelat Olga de Liso care prin jocul cald de scenă, privirea-i caldă și prin gesturile-i adecvate acțiunii a reușit să atragă atențiunea publicului și să fie astfel peste tot simpatizată. Astăzi a avut loc a treia premieră: "Ardelean", piesă în trei acte de Darius Pop. Piesa, cu toate eforturile onorabile ale actorilor, putem spune că a căzut. Este părerea quasiunanimă a publicului care a asistat la spectacol".

În "GRAIUL MARAMUREȘULUI", IV, nr. 134/19 martie 1936, p. 4.

ANEXA XV

O BUNĂ REPREZENTAȚIE TEATRALĂ,

de dr. M. Marina

... "de cele mai multe ori publicul este înșelat în așteptări. Cabotini de pe la periferia artei dramatice, forțează ușile instituțiilor și pungile publicului pentru reclame zgometoase și milogeli, oferind spectacole mizerabile care au darul de a dezgusta publicul și a-i zdruncina încrederea în reprezentațiile românești..."

În "FRONTUL MARAMUREȘULUI", III, nr. 346/3 aprilie 1937, p. 1.

ANEXA XVI

"DUDUCA SEVASTIȚA" DE I. SÂNGEORGHIU -

semnat M. Iosivaș

... "Marele talent al d-lui Neamțu Ottonel înscrie cu Telemac Tatomir încă o craie în lungul șir al boierilor și conților cărora le-a dat viață pe scena Teatrului Național din Cluj... În general spectacolul a fost o sărbătoare și fără nici o exagerare cel mai bun din câte a văzut Sighetul în ultimii 10 ani cel puțin..."

În "ASTRA MARAMUREȘULUI", VI, nr. 6/1 decembrie 1937, p. 2.

DAS KULTURLEBEN AUS SIGHET IN DER RUMÄNISCHEN PRESSE DER ZWISCHENKRIEGS ZEIT

Zusammenfassung

Die Kunst wurde von der Persönlichkeit des Malers Traian Bîlțiu-Dăncuș, zusammen mit den Mitgliedern der Familie Bordeaux (Bruder und Schwester) beherrscht. Das lokale Musikleben war von der "Armonia" Gesellschaft, im 3. Jahrzehnt, und vom ASTRA Konservatorium im nächsten Jahrzehnt unterstützt. Was das Theaterleben betrifft, scheitern die Bestrebungen ein Kommunaltheater zu errichten aus administrativ-finanziellen Gründen. Zum Unterschied von anderen Provinzstädtchen, kann Sighet sich dennoch mit seinem eigenen, Musik- und Kunstleben rühmen. Große Persönlichkeiten der lyrischen Bühne wie Grozăvescu, Jean Athanasie, C. Tănase entwickelten sich in der Zwischenkriegszeit in Sighet.

Obwohl der Kulturdrang im 4. Jahrzehnt stets anwächst, trug das Fehlen von Theoretikern, von Fachkritikern dazu bei, ein qualitativ geringes Niveau der Theater Vorstellungen aufrecht zu erhalten. Der Dilettantismus der Journalisten bewirkte eine starke Hemmung dem künstlerischen Akt gegenüber, was eine neutrale Kritikstellung zur Folge hat.

Die Ausforschung der Kulturlebens der Zwischenkriegszeit aus Sighet veranlasste ein Modell des Studiums, welches auch in Zukunft fortgesetzt wird, anzuwenden und zwar in der Hoffnung die Lage dieser rumänischen Provinz in der Zwischenkriegszeit zu klären.

M U Z E O G R A F I E

ARTIȘTI ROMÂNI CONTEMPORANI ÎN MUZEUL
ȚĂRII CRIȘURILOR.
COLECȚIA DE GRAFICĂ CONTEMPORANĂ – DOINA SIMIONESCU

de

RAMONA NOVICOV-TERDIC

*CORP AL ABSENȚEI, PSYCHE**

Ceea ce ni s-a arătat a fost
urma caldă încă a Imaginii: um-
bră transparentă, energie înnebu-
nită atinsă fulgerant de Formă,
părăsită apoi

încercarea de a numi o Absență
printr-un pariu pe corpul acelei
ultime Realități, care poate fi
doar presimțită, așteptată și, une-
ori, proiectată pe axele răstignirii
la ORIZONT

ORIZONTUL de acum este dereg-
lat, ieșit din matcă

zonă de trecere, loc circumscris,
tri-direcționat: o Troiță

incantație lăsată să se țeasă sin-
gură, să se spună singură, să se
învăluie și să se dezvăluie singu-
ră după un scenariu trans-formal:
un Văl

* Acest text aproximează
EXPOZIȚIA DOINA SIMIONESCU
București, Galeria Simeza, noiembrie 1989
Oradea, Muzeul Țării Crișurilor,
ianuarie 1991

*CORPS DE L'ABSENCE, PSYCHÉ**

Ce qui s'est révélé à nous a été
la trace encore chaude de l'I-
mage, ombre transparente, ener-
gie affolée atteinte foudroyant
par la Forme, abandonnée ensuite

la tentative de nommer une Ab-
sence par un pari sur le corps de
la dernière Réalité qui peut être
tout au plus pressentie, attendue
et, parfois, projetée sur les axes
de la crucifixion à l'Horizon

Cet HORIZON est déréglé, sorti de
ses bornes,

zone de passage, lieu circonscris,
tri-direction: une Croix votive

une incantation qui se trame
seule, qui se raconte seule, qui
s'enveloppe et se dévoile seule,
d'après un scénario trans-formel:
un Voile

* ce texte essaie d'approximer
l'EXPOSITION DOINA SIMIONESCU
Bucarest, Galerie Simeza, novembre 1989
Oradea, Muzeul Țării Crișurilor,
janvier 1991

generator de imagini funcționând la maximum, autocombustiv și autoregenerator

suflu captat al forței de nevăzut și de nenumit presimțit în Zonă (mărturia artistului înaintemergător este felul în care acesta o descoperă și o străbate)

energia eliberată la capătul unei "asceze care te ordonează. Pe urmă trebuie să o părăsești" (D.S.), și care înseamnă

reprimarea deliberată a dexterității, a "talentului", a fluenței și siguranței tehnicii

umilitatea asumării lucide a neputinței omeneste de a numi până la capăt

a alege *drumul îngust* care duce la Imagine, *mersul împotriva ei*, fără atingere, fără localizare, doar pregătindu-i locul apariției

sunetul aspru și subțire al peniței – alb, negru, galben, cu roșu pe stînga, în oglindire

pentru că trimite dincolo de ea, Imaginea rămîne *proiect*, (de aceea se întoarce mereu și mereu asupra ei însăși), *întrebare imposibil de formulat pînă la capăt despre ascunsul pe care-l protejează arătîndu-se pe ea*, metonimic și monocord.

frumusețea acestui gest de retragere din fața Imaginii îi asigură privilegiul de a fi înalt anonimă și atemporală, o "pece-te" (D.S.), amprenta sentimentului scrijelit dureros, dar necruțător, în pielea hîrtiei japoneze.

générateur d'images fonctionnant au maximum d'une manière autocombustive et autogénératrice souffle capté de la force invisible et inexprimable pressenti dans la Zone (le témoignage de l'artiste précurseur est la manière dans laquelle il la découvre et la traverse)

l'énergie délivrée au bout d'une "ascèse qui te discipline. Ensuite on doit l'abandonner" (D.S.) et qui signifie

le refus délibéré de la dextérité, du "talent", de la souplesse et de la fermeté de la technique

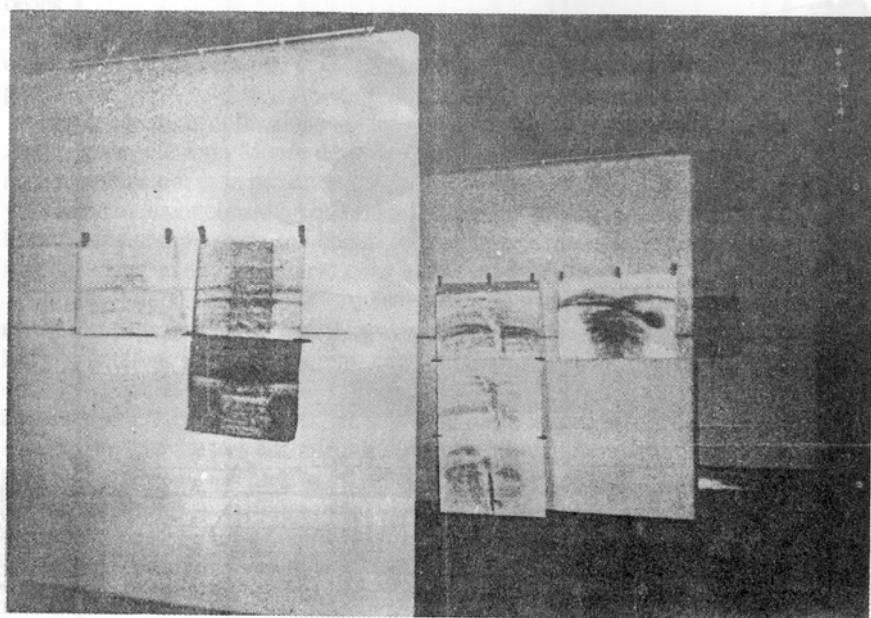
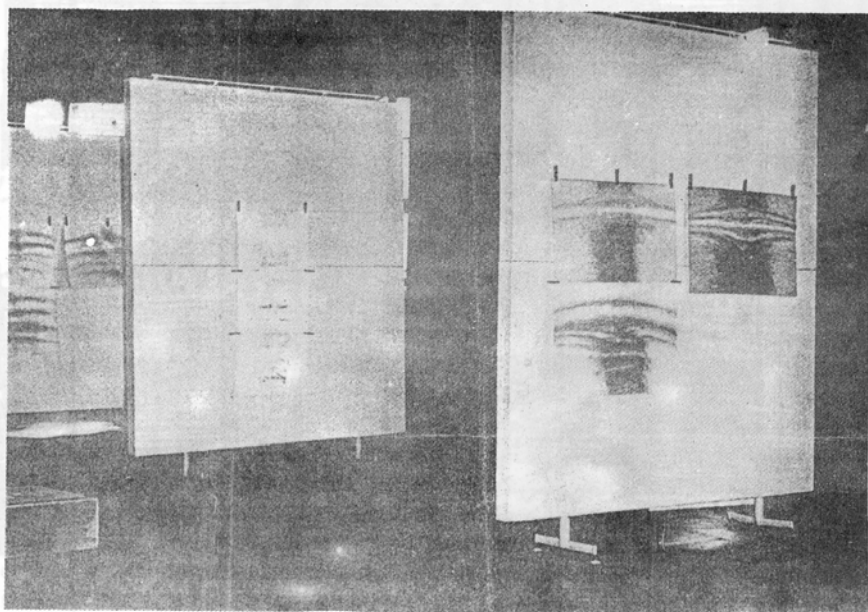
l'humilité d'assumer avec lucidité l'impuissance humaine de nommer jusqu'au bout

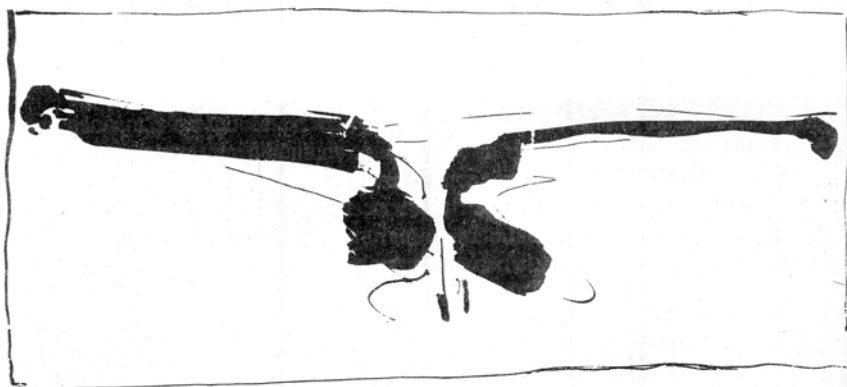
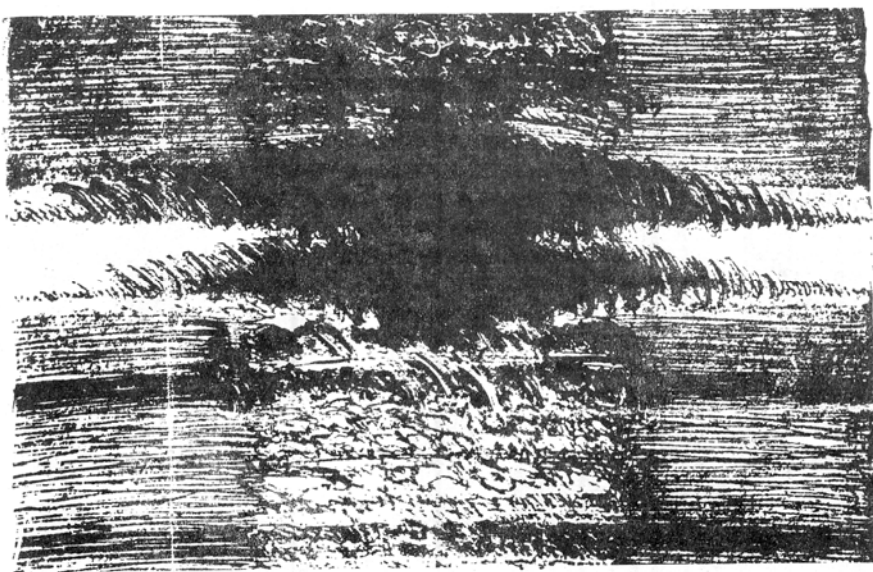
de choisir le *chemin étroit* qui mène à l'Images, la *marche contre elle*, sans la toucher, sans la délimiter, en préparant seulement le lieu de son apparition

le son âpre et fin de la plume – blanc, noir, jaune, avec du rouge à gauche, dans son reflet

parce qu'elle renvoie au-delà d'elle-même, l'Image reste un *projet*, (c'est pourquoi elle retourne toujours sur elle-même), une question impossible à formuler jusqu'au bout sur le *sens caché qu'elle protège en se montrant elle-même*, métonymique et monocord

la beauté de ce geste qui se retire devant l'Image lui assure le privilège d'être hautement anonyme et atemporel – un "sceau" (D.S.), l'empreinte du sentiment éorché avec douleur, mais sans pitié, dans la peau du papier japonaise.

POUR UN MUSÉE REGIONAL DE L'HOMME

de

JEAN-CLAUDE DUCLOS

C'est le point de vue du praticien que je suis, dont je voudrais vous entretenir, des questions toujours renouvelées que pose l'évolution du musée face à celle de la société qu'il sert, de la nécessité d'évaluer régulièrement les résultats acquis et d'innover autant que possible, mais surtout de ne rien perdre de l'expérience acquise, de tirer le meilleur profit du terrain dans lequel nos pratiques et nos réflexions s'alimentent. Si le rôle du musée, par une mise en évidence des permanences et des mutations, est bien d'offrir la possibilité de se re-situer dans la continuité d'un temps, d'un espace, d'un mode de relation avec l'univers et les autres, soit de relier d'invisibles maillons et de lutter contre l'amnésie collective, alors faut-il aussi que nous puissions, nous-autres, gens de musées, inscrire notre réflexion dans le temps long de la pratique muséologique et valoriser au mieux l'expérience de ceux qui nous ont précédés.

Deux grandes familles et de projets coexistent dans le monde des musées: celle des *musées de collections*, d'une part et celle des *musées de synthèses*, d'autre part.

Les musées de collections – "les fundamentalistes" comme les appelle Roland Arpin, le directeur du Musée de la Civilisation du Québec – se consacrent à l'étude, au rassemblement et la présentation de pièces, d'oeuvres d'art la plupart du temps. Il y est généralement considéré que l'oeuvre parle d'elle-même; aussi et une fois résolu le problème complexe de son choix, sera-t-elle présentée, avec un minimum d'informations, dans un environnement qui s'efface derrière elle.

A la différence des précédents, les musées de synthèses, dits aussi musées de sociétés (ou peut-être mieux encore, musées de l'homme et de la société), accordent à leurs collections un rôle différent, celui de témoigner. Il n'y a plus d'oeuvres mais des documents. A eux de participer à la construction d'un discours, à eux, au sein du contexte où on les aura placés, de servir de pièce à conviction, de véhiculer le message voulu. Ces musées accordent à l'interdisciplinarité scientifique une place fondamentale. Ils sont à l'écoute de la société et tentent de répondre à ses demandes, selon un projet culturel en évolution constante. Je ne parlerai que de cette dernière grande famille de musées, sans autre prétention que d'essayer de situer l'action que nous conduisons, à Grenoble, dans ce Musée Dauphinois que nous voulons Musée régional de l'homme.

1. QUELQUES REPÈRES

C'est dans la seconde moitié du XIXe siècle que des musées à travers le monde commencent, dans une perspective que l'on peut qualifier d'anthropologique, à conserver des témoins de la culture matérielle (1). C'est aussi pendant cette même période qu'apparaissent plusieurs pays d'Europe les premiers grands musées d'ethnographie (celui du Trocadéro est inauguré en 1884). Quant aux premières manifestations d'un intérêt pour l'ethnographie régionale, il semble falloir le trouver dans les premières grandes expositions universelles. Celle de 1867 prévoit notamment une section réservée aux "costumes populaires de diverses régions" de France et d'autres pays. Les présentations de la Norvège et de la Suède, à base de groupes de mannequins, y sont particulièrement remarquées. Lors de l'exposition universelle de 1878, la Suède, encore (et plus précisément le Nordiska Museet, fondé en 1873, à Stockholm par Arthur Hazelius), se distingue en présentant, toujours à l'aide de mannequins costumés, une série de scènes dont une foire villageoise, une demande en mariage, un retour de chasse... Peu après, l'idée de créer, en France, un musée consacré à ce type de présentations fait son chemin, soutenue notamment par deux associations: la Société des traditions populaires, fondée par Paul Sébillot en 1886 et la Société d'ethnographie et d'art populaire. Cette dernière se propose notamment:

... de mettre en relief, par des expositions, des représentations, des auditions et des conférences, l'art populaire disparu ou existant, les légendes, le parler, la musique, les chansons, la danse, la littérature de chaque province.

C'est ainsi qu'une salle de France est aménagée en 1888, au sein du Musée d'ethnographie du Trocadéro. Pendant ce temps, plusieurs musées, qu'il est déjà possible de qualifier de régionaux, tel le Musée Basque de Bayonne ou le Musée Breton de Quimper, apparaissent à travers la France. Si les objets qu'ils présentent restent sélectionnés pour leur valeur esthétique, ils le sont aussi pour le témoignage qu'ils apportent de l'existence d'un patrimoine local. Plusieurs autres musées à vocation encyclopédique, constituent aussi des collections d'ethnographie régionale, tel le Musée de Caen. D'autres, des Museums, tels celui de Toulouse ou de Nantes créent aussi des sections d'anthropologie régionale. L'élément dominant dans toutes les présentations de ces musées, c'est le costume, c'est la coiffe, ce sont les mannequins qui les portent et les intérieurs reconstitués dans lesquels on les a placés, à l'exemple des prestigieux dioramas des expositions universelles.

(1) Voir notamment,

Isabelle Collet: *Les premiers musées d'ethnographie régionale en France et Le monde rural aux expositions universelles de 1900 et 1939* (in *Muséologie et ethnologie, notes et documents*, Réunion des musées nationaux, Paris, 1987, pp. 68 à 140.)

Isac Chiva: *Entre livre et musée, émergence d'une ethnologie de la France* (in *Ethnologie en miroirs*, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, pp. 9 à 33).

Krzysztof Pomian: *Musée et patrimoine* (in *Patrimoine en folie*, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, pp. 177 à 198).

En 1898, Frédéric Mistral, le grand poète provençal, crée le Museon Arlaten, à Arles. Un "Musée de la vie vivante et de la race d'Arles", dit-il, un véritable conservatoire de la civilisation provençale. Ce qu'il lui importe, c'est:

(...) la conservation, la résurrection – dans la mesure du possible – de tout ce qui fait ou fit la personnalité de nos provinces par le parler, les traditions, les coutumes, les costumes, l'art local, les monuments. (1896)

Et dans une lettre adressée à Maurice Barrès en 1900, il ajoute, toujours à propos du Museon:

Cette création devrait se répéter dans toutes nos villes de France. C'est la meilleure leçon d'histoire et de patriotisme et d'attachement au sol et de piété ancestrale qu'on puisse donner à tous.

Quelques années plus tard, en 1904, Hippolyte Müller qui veut réaliser à Grenoble, capitale des Alpes françaises, un musée semblable, le Musée Dauphinois, en formule l'ambition d'une manière un peu différente (2). Il faut, dit-il:

(...) relier les premiers occupants d'un pays à ceux qui l'habitent encore.

En 1906, la municipalité de Grenoble répond à sa demande et lui confie la conservation de monuments lapidaires locaux dans une chapelle désaffectée. Il y transfère ses propres collections et ne va cesser, sa vie durant, d'y accumuler des milliers d'objets archéologiques et ethnographiques.

Tout ce qui a pu être recueilli ayant servi à nos ancêtres depuis trois siècles surtout et plus, avant notre ère, y a été réuni dit-il en 1933, l'année même de sa mort, ajoutant.

Le jour où les principales vallées alpines du Dauphiné pourront avoir dans ce Musée leur salle particulière, reflétant l'âme et l'industrielle activité de chacune, une leçon puissante de choses et d'histoire alpine se dégagera de l'ensemble, pour le plus grand profit technique et cérébral des visiteurs.

Comme ceux qui le précèdent, Müller reconstitue l'intérieur d'un habitat de montagne, utilise des poupées-mannequins pour présenter le costume, et préfère acquérir des objets décorés, des bois sculptés, des quenouilles, des rouets, des coffins ou des coffres. Cependant, dit-il en 1904:

(2) Voir, Jean-Claude Duclos: *Hippolyte Müller, pionnier d'une anthropologie régionale* (in actes du colloque "L'homme et les Alpes", COTRAO / Musée Dauphinois, Grenoble, janvier 1990).

"ne faisons pas que collectionner des bibelots, c'est stérile; il faudra faire parler les vestiges quelconques que nous rencontrons et en tirer tout l'enseignement possible: alors nous ferons oeuvre utile.

Indiscutablement, Müller fait preuve d'un véritable esprit scientifique pratiquant avant l'heure l'interdisciplinarité:

Je place au premier rang tout le cortège des sciences naturelles, botanique, géologie, ornithologie, entomologie, etc., mais je fais passer en tête de tout cela l'anthropologie, la préhistoire et l'ethnographie (1908)

L'essentiel demeure pour lui de retrouver "la pensée qui a créé l'objet", dit-il encore la même année. Qu'il s'agisse d'un outil de silex, d'un tambour à dentelle ou d'une houe, ses interrogations ne varient pas: quel(s) matériau(x), quelle(s) utilisation(s), quels hommes ont produit de tels objets, pour quels usage, avec quelles influences?

Inspiré par les expositions internationales de Paris, Genève ou Milan, Müller fait édifier un village alpin dans le cadre d'une exposition universelle à Grenoble, en 1925. Cette réalisation et celles qu'il prend en exemple sont des musées de plein-air temporaires, inspirés eux-mêmes de celui qu'Arthur Hazelius crée en 1891 à Skansen, dans la banlieue de Stockholm.

Ce type de musée va rapidement faire des émules, dans les Pays Scandinaves, les Pays-Bas, l'Allemagne mais aussi la Roumanie, la Hongrie, la Grande Bretagne et les Etats-Unis. Ils présentent, souvent sur plusieurs hectares, et dans un environnement reconstitué, des exemplaires de maisons dont tout le contenu mobilier a été remis en place. Il faut cependant noter, avec Marc Bloch que la tâche est possible partout où le bois constitue la structure de la construction mais qu'elle l'est beaucoup moins dans les autres cas (3).

En reliant la maison au cadre naturel, en donnant aux visiteurs la possibilité d'y entrer et de partager un temps la quotidienneté des habitants qui l'ont occupée, Arthur Hazelius, le premier, met en pratique une idée que des ethnologues comme Marcel Mauss par exemple développeront, à savoir qu'une société, qu'elle soit, s'exprime totalement dans son architecture.

Au début des années trente, apparaît en Allemagne un musée d'un nouveau genre, l'*heimatmuseum* (4). Son origine est associée aux conséquences de la guerre et au besoin qu'éprouve une population, humiliée par la défaite, de retrouver son histoire et son identité. L'*heimatmuseum* valorise ainsi les cultures populaires, met en évidence les relations qui unissent l'individu à l'environnement et accorde à l'action pédagogique une place capitale. La légitimité et le caractère novateur de pareilles entreprises

(3) Marc Bloch: *Musées ruraux et techniques*, in *Annales d'histoire économique et sociale* II, 1930, pp. 248 à 251, cité par Roberto Togni (in *Per una museologia delle culture locali*, Università degli studi di Trento, 1988).

(4) Alfredo Cruz-Ramirez: *Heimatmuseum: une histoire oubliée* (in *Museum* n° 148, 1985, pp. 241 à 244).

ne sauraient être discutés si elle n'avaient pour objectif de démontrer la supériorité du "peuple arien". Malgré cela, on ne peut ignorer le degré d'élaboration de ces expériences: la distinction faite, dans un souci pédagogique, entre la collection d'exposition et la collection d'étude, et la mise au point d'un langage muséographique claire et attrayant sont indiscutablement deux nouveautés. Il est par ailleurs édifiant de voir comment de tels musées, voisins de nos écomusées d'aujourd'hui, peuvent être mis à profit par un pouvoir politique, au service de sa propre idéologie.

Durant la première moitié de ce siècle, après la fondation, en 1937, du Musée national des Arts et Traditions populaires (issu lui-même de la Salle de France du Musée d'ethnographie du Trocadéro, devenu Musée de l'homme, entre temps) apparaissent des musées que d'aucuns ont appelés des musées d'identité. Confondateur du Musée de l'Homme et fondateur du Musée national des Arts et Traditions populaires, Georges Henri Rivière, tout en contribuant à la naissance d'une ethnologie de la France, va donner à ces musées d'identité une base véritablement scientifique. C'est en concevant le programme de l'un d'eux, le Musée de Bretagne, à Rennes, en 1957, qu'il exprime des idées nouvelles. Le programme de ce Musée prévoit alors une synthèse de l'histoire de la Bretagne, "des temps géologiques à nos jours", sur la base d'un "programme interdisciplinaire et périodisé" (5). Rivière y associe les apports de l'histoire à ceux de l'ethnologie, alternant synchronie et diachronie. Il écrit alors:

Deux thèmes vers lesquels doivent tendre les présentations muséales s'imposent alors: le temps et l'espace autour d'un territoire donné, les rapports de l'homme et de la nature.

L'idée centrale du concept d'écomusée est déjà là en germe. Rivière ne va pas se contenter cependant des expériences qu'il conduit ou conseille en France. Il est attentif à tout ce qui se fait dans le monde, en matière de réalisations muséologiques, discernant avec beaucoup d'acuité ce qu'elles apportent de neuf. Sans doute faut-il rappeler qu'il participe à la création de l'ICOM (International Council of Museums, UNESCO), peu après la dernière guerre, qu'il en assure la direction, de 1948 à 1966, et en restera le conseiller permanent jusqu'à sa mort, en 1985 (6).

Mûrissant, avant même qu'elle eût un nom sa conception de l'écomusée et recherchant des réponses aux besoins qui perçoit, d'où qu'ils viennent, Rivière tire ainsi le meilleur profit des expériences qu'il voit se dérouler dans le monde.

C'est ainsi qu'il suit avec beaucoup d'intérêt l'apparition des *musées de voisinage*, encore appelés *musées communautaires*. Cette nouvelle catégorie de musées apparaît aux Etats-Unis vers la fin des années 1960 et le début des années 1970. Ils concernent généralement des groupes sociaux défavorisés, souvent constitués de minorités ethniques pour tenter de revaloriser leur identité. Le plus connu d'entre eux,

(5) Voir notamment, François Hubert, Jean-Pierre Gustin, Jean Tucoo-Chala et Mathilde Bellaigue-Scalbert: *Dossier écomusée* (in *La muséologie selon Georges Henri Rivière*, Dunod, Paris, 1989, pp. 146 à 165).

(6) Voir Hélène Weis (sous la direction de), *La muséologie selon Georges Henri Rivière*, Dunod, Paris, 1989.

l'Anacostia Neighborhood Museum (ANM) est créé en 1967, par John Kinard, dans un quartier de Washington, à majorité noire. Il faut aussi citer le Musée del Barrio, destiné, à New York, à la population portoricaine ou encore la Casa del Museo qui s'adresse aux habitants d'un quartier pauvre de la périphérie de Mexico. En offrant à ces populations la faculté d'accéder à leur propre culture, ces musées veulent les inciter à prendre en charge leur propre avenir. Faisant référence à son expérience, John Kinard dira plus tard:

Musée et collectivité partagent le même destin. Leur rapport est d'ordre à la fois symbiotique et catalytique. Au contact de la collectivité, le musée se vivifie. Il découvre de nouvelles possibilités de mettre en valeur le patrimoine local et de faire connaître les problèmes locaux, jouant ainsi le rôle d'un catalyseur du changement au sein d'un environnement dont il participe. (7)

Il est vrai qu'un contexte idéologique, favorable à de tels objectifs, se manifeste alors au niveau international. Vers la fin des années 1960 et le début des années 1970, la prise de conscience des détériorations de l'environnement provoque un certain nombre de réactions. L'écologie répond au besoin d'une meilleure connaissance des équilibres naturels et du rôle que l'homme y joue. L'existence d'un patrimoine commun et planétaire dont chacun doit pouvoir également profiter se révèle peu à peu. C'est alors, à la faveur des positions de l'UNESCO, que la culture prend un sens nouveau sur le plan international. Ainsi le Directeur de l'UNESCO dit en 1972, à Helsinki, à l'occasion d'une conférence internationale sur les politiques culturelles:

Lorsque l'urbanisation coupe l'individu de ses racines, la culture lui apporte la possibilité de maintenir le contact avec ses traditions tout en le faisant accéder à la connaissance du patrimoine du reste de l'humanité et ainsi de multiplier les sources où s'alimentent sa créativité.

Durant cette même conférence il est question de l'aide à apporter aux pays en voie de développement pour:

... l'épanouissement de leur culture nationale, la préservation de leur patrimoine culturel et de leurs traditions populaires. (8)

Le respect des personnes humaines et des communautés qu'elles composent, apparaît un principe fondamental de cette conception mondialiste de la culture et du rôle qu'elle doit jouer.

(7) John Kinard: *Le musée de voisinage, catalyseur de l'évolution sociale* (in *Museum* n° 148, 1985, pp. 217 à 223).

(8) Ces citations ont été reprises dans un ouvrage fondamental bien que peu connu, de Paul-Marc Henry et Basile Kossou (préface d'Edgard Pisani): *La dimension culturelle du développement*, Les nouvelles éditions africaines / UNESCO et la CEE, Lomé, 1985, 161 p.

Sans doute alors ne faut-il pas s'étonner qu'une assemblée, réunie la même année dans le cadre de l'ICOM, à Santiago du Chili, déclare:

... que le musée est une institution au service de la société dont il est partie intégrante et qu'il possède en lui-même les éléments qui lui permette de participer à la formation des communautés qu'il sert.

2. NAISSANCE ET DÉVELOPPEMENTS DES ÉCOMUSÉES

Dans les années 1960, en France, une politique d'aménagement du territoire prévoit la création de *parcs naturels régionaux*. Cette nouvelle mesure est destinée à des espaces habités où l'environnement naturel, le paysage, ne peuvent être préservés sans le concours de la population locale. La définition du rôle et des missions des Parcs naturels régionaux est mise au point en 1966, à l'occasion de journées d'étude réunissant à Lurs, en Provence, à l'initiative de Jean Blanc (alors chargé de mission à la DATAR, la Délégation à l'aménagement du territoire et l'action régionale), divers ministres, des hauts fonctionnaires, des experts et des chercheurs de disciplines diverses. C'est à l'occasion de l'exposition qu'il réalise en 1955, "Moutons et bergers", que Jean Blanc fait la connaissance de Georges Henri Rivière et devient tour à tour pour lui un informateur, un collecteur et un partenaire (souvent méconnu aujourd'hui) de la réflexion qui suivra sur le concept d'écomusée. Invité aux journées de Lurs, Georges Henri Rivière, toujours influencé par les musées de plein-air scandinaves, et considérant qu'il existe environ 130 types de maisons rurales en France et qu'il faudrait faire une dizaine de musées de plein-air pour les conserver, propose que les parcs soient le cadre de

... musées de maisons extraites de leur milieu et transférées dans des enceintes exploitées muséographiquement.

Rivière, à l'issue de ces journées, précise sa pensée:

Notre société industrielle est à la recherche d'un nouvel équilibre. Elle ne peut l'atteindre sans restaurer l'intégration de la nature et de l'homme telle que l'avait réalisé avant de disparaître, dans l'espace rural, la société traditionnelle, avec sa culture matérielle, ses vêtements, ses nourritures de la vie quotidienne et cérémonielle, son étiquette sociale, ses rites des âges de la vie et des moments de l'année, ses langues vernaculaires, ses expressions de danse communautaires, de musique ethnique et de phénomènes paramusicaux, de littérature orale, d'arts plastique mineurs et majeurs, message que reflétera le miroir des parcs.

Deux années à peine séparent ces propos des événements qui vont agiter la France, en ce mois de mai 1968. Beaucoup d'envies nouvelles émergent de ce formidable bouillonnement social et culturel, telle celle du retour à la terre. La résurgence des cultures traditionnelles ou minoritaires, celle de la civilisation rurale, notamment, trouvent là un regain d'intérêt. En homme de son temps, Georges Henri Rivière per-

çoit ces orientations; peut-être même les devance-t-il. C'est dans ce nouveau contexte social et culturel que va naître l'écomusée et c'est probablement pour cette raison qu'il est souvent perçu comme en opposition au temple de la culture que représente le musée classique.

Un premier musée de plein-air français et mis à l'étude dans le cadre du Parc naturel régional des Landes de Gascogne, sur l'espace d'une ancienne exploitation où subsistent quelques bâtiments de grand intérêt. Rivière constate que l'ancien cadastre (1836) atteste l'existence d'autres bâtiments, disparus depuis, et ré-oriente le projet: plutôt que de réaliser un musée de maisons, retrouvons, conseille-t-il, des bâtiments semblables à ceux qui se trouvaient là au XIXème siècle et reconstruisons-les aux mêmes emplacements. Ainsi le cœur de l'exploitation redeviendra ce qu'il avait été, avec ses bâtiments mais aussi ses jardins, ses champs, ses troupeaux, ses forêts, pour témoigner, en un temps donné, de la globalité d'un mode de vie, d'un type de relation entre l'homme et son milieu. Inauguré en 1969, ce Musée de Marquèze, prendra plus tard le nom d'*Ecomusée de la Grande Lande*.

Dans le même temps, une expérience semblable est conduite par Jean-Pierre Gestin à Ouessant (une île bretonne dépendant du Parc naturel régional d'Armorique). Une maison et ses abords immédiats est acquise, et restituée dans son dernier état d'utilisation; une recherche puis une collecte mobilisent la population et une exposition à programme diachronique est montée dans une partie de la maison. Pour la première fois, en France, la maison qui abrite l'exposition, son contenu mobilier et son proche environnement participent d'un même programme muséographique combinant les notions de temps et d'espace. Ce sera, peu de temps plus tard, l'*Ecomusée d'Ouessant*.

C'est pour donner un nom à ces réalisations exemplaires que le mot d'écomusée va être créé en 1971, par Hugues de Varine, alors directeur de l'ICOM, et Serge Antoine, de la DATAR, pour associer en un seul mot les notions de musée et d'environnement.

Peu après l'Ecomusée d'Ouessant et celui de la Grande Lande, vont apparaître deux nouvelles applications de la démarche proposée par Georges Henri Rivière.

La première voit le jour en 1971, dans le Parc national des Cévennes. C'est l'*Ecomusée du Mont Lozère* dont Gérard Collin conçoit et réalise les programmes à partir de 1974. La seconde se décide en 1973, dans le Parc naturel régional de Camargue où un musée de temps est conçu sous responsabilité. Le projet de tendre par étapes vers la réalisation d'un véritable écomusée du être abandonné, c'est pourquoi cette opération ne prit pas d'autre nom que celle de *Musée Camarguais* (notons qu'il obtint le premier prix européen du musée de l'année 1979) (9).

Au même moment, entre 1971 et 1974, alors que tous les projets de ce genre naissent dans le berceau des parcs, une nouvelle expérience débute dans un contexte différent, celui d'une communauté urbaine, composée de 16 communes marquées par plus d'un siècle d'activités industrielles. Il s'agit de la Communauté du Creusot-Montceau-les-Mines. Consultée par Marcel Evrard cette expérience va bénéficier notamment des conseils d'Hugues de Varine qui dit d'elle, en 1973:

(9) Jean-Claude Duclos: *Musée camarguais, Mas du Pont de Rousty, Arles, France* (in *Museum* vol. XXXII, n° 1-2, 1980, pp. 24 à 33).

La communauté toute entière constitue un musée vivant dont le public se trouve en permanence à l'intérieur. Le musée n'a pas de visiteurs, il a des habitants.

Cette réflexion doit-être reliée aux expériences qui se déroulent au même moment en Amérique latine où émerge alors, en 1972, la notion de *Museo integral*. D'un bout à l'autre du monde, ces réflexions s'enrichissent de leurs progrès respectifs; des hommes tels Georges Henri Rivière puis Hugues de Varine qui lui succède à la direction de l'ICOM, y travaillent activement. C'est pourquoi la naissance des écomusées ne peut être limitée au seul territoire français, même si c'est là que le nom apparaît et que le concept se précise.

L'expérience du Creusot restera longtemps une référence. On y défend l'existence d'un patrimoine commun issu des activités quotidiennes des hommes. On veut que ce patrimoine soit conservé *in situ*, par les habitants, y compris dans leur propre maison. Des sites sont choisis à travers le territoire de l'écomusée pour en évoquer différents aspects. Des antennes y sont créées; partout la participation de la population est recherchée, ce qui nécessite de la part des membres de l'équipe permanente de l'écomusée, des qualités et des savoir-faire auxquels ils n'étaient pas préparés. Au-delà des collectes, des inventaires et des expositions il faut aussi créer les conditions d'un échange, stimuler les mémoires, éveiller les consciences, coordonner les efforts de chacun, bref jouer ce rôle difficile et exaltant, cher à John Kinard, de "catalyseur".

Rivière qui suit tout cela avec beaucoup d'attention soutient l'opération de ses conseils. Elle prend le nom d'écomusée en 1974. Il s'agit là d'une étape importante: désormais la racine *eco* du mot écomusée, va aussi bien désigner l'environnement social, industriel et urbain, que l'environnement naturel.

En France comme à l'étranger, l'Écomusée du Creusot va vite devenir une "expérience-phare". Des Québécois viennent s'en inspirer à partir de 1974 pour créer ensuite, de 1979 à 1984, de nombreux écomusées (tels ceux de la Haute Beauce, du Fier monde, de l'Insulaire, de La Vallée de la Rouge, de Saint Constant, des Deux Rives...). Ce sont eux qui définiront l'écomusée en l'opposant au musée classique (10).

Au Portugal, le formidable besoin de se sentir appartenir à une communauté, une histoire, des traditions, stimulé par la Révolution des Oeilleux, en 1974, donne lieu à la création du nombreux musées locaux et, à partir de 1981, d'écomusées (tels ceux de Seixal, de Monte Redondo et de Condeixa). Où que ce soit, la création de beaucoup d'écomusées et de musées locaux succède souvent à une phase de domination voire d'oppression. C'est le cas au Portugal, ce le fut aussi en Norvège, au Canada en Catalogne et même dans l'espace français. C'est souvent en effet pour échapper à la dépendance d'un pouvoir trop centralisateur ou indifférent, et rechercher les conditions d'une nouvelle autonomie que naissent de telles initiatives. Ainsi l'exprime Alpha Oumar Konaré, à propos d'un programme d'écomusées du Sahel:

(10) René Rivard: *Les écomusées au Québec* (in *Museum* n° 1985, pp. 202 à 205).

Seuls ceux qui vivent de leur culture et la font vivre peuvent penser à de nouvelles structures autonomes. (11)

En 1972, une conférence générale de l'ICOM sur le thème "Musée et environnement" précisera le contenu de qu'on appellera plus tard l'écomuséologie. Des phrases fameuses y furent prononcées, ainsi celle de Stanislas Adotevi:

Les objets de musée n'ont jamais représenté que les manifestations tangibles, palpables et matérielles de l'existence spirituelle et morale de l'homme. L'homme dans son environnement, ses traditions, sa vie, comment il a transformé la matière, intériorisé et assimilé les apports extérieurs, comment enfin il a assumé sa culture, c'est à dire assumé son développement.

Georges Henri Rivière donne sa première définition de l'écomusée en 1973, soit deux ans après la création du mot. Il la veut évolutive et aura le temps d'en donner encore deux versions. Il y résume, en quelques phrases particulièrement inspirées l'essentiel de sa pensée humaniste. En moins d'une page, tout est dit, la participation de la population, le territoire, la nature, l'homme, le temps. L'écomusée y est tour à tour défini comme un instrument, un miroir, une expression de l'homme et de la nature, une expression du temps, une interprétation de l'espace, un laboratoire, un conservatoire, une école. Bien que cette définition reste aujourd'hui la référence de tout écomusée, elle n'a pas permis aux ministères de la culture et de l'environnement de donner une existence officielle aux écomusées. C'est pourquoi un autre texte est mis au point en 1980. Il s'intitule "Principes d'organisation des écomusées" et tente de mettre en évidence ce qui les distingue des autres musées quant à la nature des biens conservés qui peuvent aussi être immobiliers (bâtiments, terrains...) et fongibles (animaux, cultures...), et quant au fonctionnement, basé (à l'exemple de l'Écomusée du Creusot) sur l'existence de trois comités (un comité de gestion où sont représentés les collectivités locales et les administrations, un comité des usagers où sont représentés les associations locales, et un comité scientifique). Pas plus que la définition de Rivière, ce texte ne permettra aux écomusées de bénéficier d'une reconnaissance officielle. Ils n'obtiendront jamais plus, dans le meilleur des cas, que le statut de "musée contrôlé".

Ce nouveau texte permet cependant de préciser que le langage écomuséographique combine les notions de temps et d'espace: l'espace, pour montrer, à l'aide de témoins, les relations qu'une population a entretenues avec son environnement au cours de son histoire et jusqu'à maintenant. Le temps, pour analyser depuis l'origine l'évolution d'une identité et des facteurs écologiques, historiques, économiques et sociaux qui la conditionnent.

A ces deux catégories de préoccupations correspondent différentes structures: des espace témoins conservés et aménagés pour l'accueil, en différents points du terri-

(11) Alpha Oumar Konaré: *Des écomusées pour le Sahel: un programme* (in Museum n° 148, 1985, pp. 230 à 236).

toire de l'écomusées: ce sont ses *antennes*; et d'autre part, au *chef-lieu*, un *musée du temps*, des locaux administratifs, un centre de documentation, ou laboratoire de terrain, des magasins d'objets.

Si la plupart des responsables d'écomusées continuent de reconnaître les grands principes de leur action dans le textes résumés ci-dessus, tous sont d'accord pour refuser l'existence d'un modèle. Il n'y a pas d'écomusée-type aiment-ils dire, il n'y a que des "écomusées en devenir". Rivière terminait lui même sa définition en précisant:

la diversité en est sans limites, tant les données diffèrent d'un échantillon à l'autre.

À l'exception de ceux que rien ne différencie aujourd'hui de musées locaux, beaucoup d'écomusées continuent, non sans difficultés, de faire preuve d'originalité. Sans doute est-il utile, car beaucoup de musées les rencontrent aujourd'hui, de résumer quelques unes des nouvelles difficultés qu'ils soulèvent:

Le territoire et la population qui l'habite composent une réalité mouvante. L'écomusée qui se définit par rapport à eux, doit suivre cette évolution et ajuster son action en conséquence. Ces transformations peuvent prendre l'allure de véritables mutations. Comment, par exemple, l'Écomusée du Creusot, né en pleine croissance économique, va-t-il pouvoir mobiliser à nouveau la population de la communauté urbaine quand celle-ci n'est pas encore sortie d'une dure crise économique? En d'autres termes et d'autres lieux, comment des écomusées vont-ils pouvoir fonctionner au Sahel si la "recherche du bonheur", dit Alpha Oumar Konaré, se réduit toujours à trouver de quoi "boire et manger"?

Le champs d'action de l'écomusée est vaste. Il touche à tous les domaines de la vie locale. Cette multiplicité de fonctions est difficile à assurer; elle est tout aussi difficile à défendre quand elle est jugée concurrente. L'écomusée peut alors être soupçonné de favoriser l'expression d'un contre-pouvoir.

Le réflexion sur le développement local fait aussi partie des spécificités reconnues de l'écomusée. Il peut pallier les défaillances de la mémoire collective et contribuer à nourrir les décisions qui engagent l'avenir, de la connaissance du passé. Cependant, et mis à part des activités touristiques issues de la mise en valeur du patrimoine, où il lui sera d'ailleurs difficile de rester fidèle à la philosophie écomuséale, son rôle s'arrête là. "Il ne s'agit pas d'avoir plus mais d'être plus" dit René Maheu; cette formule pourrait suffire à résumer la vraie nature du développement défendu par l'écomusée.

Il en est de l'écomusée comme de beaucoup d'autres entreprises: c'est face aux difficultés, ces observations le montrent, qu'il peut être novateur. Aucun d'entre eux, par ailleurs, n'est à l'abri d'une possible dérive si son action ne bénéficie pas d'un minimum de rigueur scientifique et d'objectivité.

En favorisant la réappropriation du patrimoine, l'écomusée, peut privilégier l'expression du passé et servir de refuge à ceux qui craignent l'avenir (12). Il a pu arriver

(12) François Hubert: *Les écomusées en France: contradictions et déviations* (in *Museum* n° 148, 1985, pp. 186-190).

aussi qu'une population tire prétexte de l'existence de son territoire pour manifester des positions de type nationaliste.

Le "miroir" de l'écomusée risque d'être alors déformant: ce n'est plus la réalité qu'il reflète mais l'image qu'une population veut montrer d'elle. C'est la raison pour laquelle Georges Henri Rivière insistait tant sur le rôle du comité scientifique de l'écomusée, comme sur celui de son "Musée du temps", de cette présentation "interdisciplinaire et périodisée", référence permanente des réels fondements d'une identité.

3. APPORTS DE L'ÉCOMUSÉE À LA MUSÉOLOGIE CONTEMPORAINE

En dépit des expériences inabouties, des difficultés et des risques, les apports de l'écomusée sont considérables. Leur apparition et celle d'autres musées, de par le monde, tels ceux de voisinage, aux Etats-Unis, tel le Musée de Niamey ou la Casa del Museo, à Mexico, ont définitivement remis en cause l'existence d'un seul type de musée, universel, immuable et sacro-saint.

Pour la première fois, dans l'histoire des musées, la population devient un partenaire de l'institution muséale. C'est un immense changement. Il est heureux qu'un homme comme Georges Henri Rivière qui l'a perçu, ait pu concrétiser cette tendance en mettant son talent et sa longue expérience d'ethnologue et de muséologue, au service de la définition et de l'expérimentation de ce nouveau concept de musée.

De plus en plus de musées reprennent à leur compte les orientations qu'ont su privilégier dans l'ensemble les écomusées. On peut en citer trois, principales.

La participation de la population: Cette préoccupation se traduit dans un nombre croissant de musées, par une forte volonté de connaître leurs publics, de répondre à leur attente et de créer un véritable dialogue.

La contribution du musée à la réflexion collective sur le développement: En aidant une population à comprendre la situation dans laquelle elle se trouve, le musée peut stimuler la capacité de cette population à maîtriser son propre devenir. Un nombre croissant de musées s'y emploient.

Le recours à l'interdisciplinarité: L'étude et l'interprétation de la globalité des rapports de l'homme avec son environnement exigent le croisement, l'union, l'intégration des méthodes et des résultats de plusieurs disciplines scientifiques. Des écomusées ont montré combien l'application de l'interdisciplinarité avait d'heureuses conséquences, au niveau des échanges entre les chercheurs et la population, à celui de l'expression muséographique qu'elle permet comme au progrès, d'une manière plus générale, de la connaissance d'un espace donné.

4. LE MUSÉE DAUPHINOIS

Il ne peut être un écomusée, mais ne tente pas moins pour autant, parmi de nombreux autres musées, l'application de ces trois grands principes: l'interdisciplinarité comme moyen, le développement comme objectif et la participation comme moteur.

A l'origine de toute cette action, les collections continuent d'en occuper le centre. Le rôle d'Hippolyte Müller fut exemplaire à plus d'un titre à cet égard. D'abord parce qu'il est plusieurs régions où de semblables personnages, souvent autodidactes, ont agi de façon comparable. Frédéric Mistral pour la Provence rhôdanienne ou Félix

Arnaudin pour les Landes de Gascogne en sont deux prestigieux exemples (13). C'est grâce à de tels hommes que d'importantes collections, irréalisables aujourd'hui, continuent de témoigner. Ce sont elles, bien souvent, qui constituent les bases de l'action ethno-muséologique.

Par ailleurs et même si les progrès de l'ethnologie puis de la muséologie, apparue entre temps, ont permis d'enrichir et de diversifier considérablement les résultats de cette démarche, on doit constater que ses étapes, et ses objectifs ont peu varié depuis Müller. Des collectes programmées, sous-tendues par une authentique recherche scientifique, des collections inventoriées et correctement conservées, des restitutions qui ne se limitent pas à l'exposition et l'écrit mais tentent aussi de répondre aux besoins d'une population en devenir, Müller a fait tout cela et nous continuons à le faire aujourd'hui. Cependant, notre action s'est imprégnée, depuis, de l'expérience acquise à travers le monde, relayée et enrichie par des hommes dont j'ai évoqué le rôle, Georges Henri Rivière, Jean Blanc, John Kinard, Hugues de Varine, d'autres encore et, plus près de nous, s'agissant du Musée Dauphinois, Jean-Pierre Laurent. En prenant la responsabilité du Musée, en 1971, Laurent renonce peu à peu à tout présentation permanente, au profit d'expositions temporaires de plus ou moins longue durée. Ainsi et à raison d'une ou deux expositions nouvelles par an, le contenu du Musée se renouvelle entièrement tous les quatre à cinq ans. L'examen des raisons qui justifient cette politique muséographique et nous ont conduits à la poursuivre, permet de se faire une idée de la façon dont le Musée fonctionne.

LE TERRITOIRE

Celui sur lequel le Musée Dauphinois a vocation, soit l'ancienne province du Dauphiné, est vaste. Il s'agit, entre le Rhône et l'Italie puis des confins de la Provence, au sud, aux limites de la Savoie, au nord, de trois départements et de plus de 1100 communes. Le fait qu'il s'agisse d'une partie des Alpes ne suffit pas à donner à ce territoire une unité. Les données climatiques varient considérablement du nord au sud et avec elles, le végétation, les activités, l'habitat, et les parlers (quand ils subsistent). Les influences socio-économiques des villes ne s'exercent pas partout de la même manière. Une interprétation globale de cet ensemble (qui n'en est probablement plus un depuis la Révolution) ne pouvait qu'être artificielle. La notion de territoire homogène et par conséquent le choix d'une échelle spatiale satisfaisante, posent de difficiles problèmes et tout particulièrement lorsqu'il s'agit de saisir, comme le font les écomusées, passé et présent, dans une seule et même approche. Ces difficultés sont bien évidemment incontournables dès qu'il s'agit de patrimoine ethnologique. Abandonner, au Musée Dauphinois, les présentations permanentes, au profit d'exposition temporaires permettant, par "coups de projecteurs" successifs, de mettre

(13) Pour la montagne alpine, il faudrait encore citer les noms de Jean Brocherel, en Val d'Aoste, d'Alessandro Rocquavilla ou d'Augusto Doro, en Piémont, ou encore celui du Suisse Georges Amoudruz qui de 1930 à sa mort, en 1975, tente de rassembler les preuves de l'existence d'une civilisation des Alpes et du Rhône (le fruit de ses collectes est aujourd'hui conservé par le Musée d'ethnographie de Genève). Quelques uns d'entre-nous, de part et d'autres des frontières, nourrissent l'espoir, grâce à l'informatique et au vidéodisque, d'une gestion scientifique globale de toutes ces ressources.

en lumière la diversité des "pays" qui le composent et des temps qui s'y sont succédés, fut un moyen de résoudre ce problème.

Que vaut encore la notion de pays, par ailleurs, à l'heure où nos sociétés sont multiraciales et multi-confessionnelles et où l'économie, la guerre et la paix se négocient à l'échelle mondiale?

LE DEMANDE PUBLIQUE

Il n'est pas de musées, en régions, qui ne dépendent pas, financièrement, d'une ou de plusieurs collectivités et donc de représentants élus de la population. Le Musée Dauphinois dépend quant à lui de la Ville de Grenoble et du Département de l'Isère. Ils est donc naturel, lorsque des élus souhaitent, que le Musée consacre une exposition à un thème précis, de pouvoir leur répondre. Là encore, le renouvellement des expositions le permet.

"L'AUTORÉGÉNÉRATION" DU MUSÉE

Le vieillissement rapide des présentations muséographiques, même et surtout quand elles sont conçues pour être permanentes, a certainement contribué à l'image encore trop répandue du musée triste et poussiéreux. Très peu d'expositions résistent sans dommages à cinq ou six ans de fréquentation. Il ne s'agit pas seulement de l'usure des matériaux ou des revêtements, mais aussi de la rapidité avec laquelle évoluent les moyens et les techniques de la communication, mais encore de l'évolution de la manière de dire les choses et des progrès de la connaissance. Chaque nouvelle exposition, au Musée Dauphinois, offre non seulement l'occasion de remettre à neuf l'espace du Musée dans lequel elle est montée mais aussi d'expérimenter, selon les moyens disponibles, de nouveaux modes d'expression muséographique.

LES COLLECTIONS

A la fois archéologiques, historiques et ethnographiques ces collections témoignent en commun de la vie des hommes. C'est pour cela qu'elles ont été rassemblées. C'est aussi pour cela que l'interdisciplinarité reste de rigueur, autant dans la manière d'y accéder (par la gestion informatisée) que dans leur utilisation. Différentes formes d'acquisition les ont progressivement enrichies: des collectes programmées, des sauvetages (dès qu'il y a urgence), des dons (s'ils sont acceptables), ou des achats (quand un objet intéressant est mis en vente). Avec les objets en trois dimensions il y a aussi l'image (le dessin, la peinture, la photo...) et les documents sonores et audiovisuels, soit quelque 120.000 documents au total. Or on estime à 2000 ou 3000 le nombre de ceux qui sont présentés simultanément dans les expositions du Musée. La possibilité d'inaugurer chaque année une, deux ou trois expositions nouvelles permet de mieux tirer parti de la richesse de ces collections. D'autre part, il n'est pas interdit d'envisager, sous conditions, des visites des réserves du Musée. La perspective sur laquelle nous fondons le plus d'espoir, cependant, c'est la banque de données et d'images que nous réalisons à l'échelle de la région Rhône-Alpes et peut-être, un jour à celle de la COTRAO, la Communauté de travail des Alpes occidentales (14).

(14) Jean Guibal et Isabelle Lazier: *La gestion et la communication du patrimoine ethnographique* (in Terrain n° 14, ministère de la Culture et de la Communication, Paris, 1990, pp. 132 à 142).

LES USAGERS

Deux faits s'imposent à nous quand nous analysons la fréquentation des quelques 90.000 visiteurs qui passent chaque année le seuil du Musée: ils sont en grande majorité de la région et ce sont des enfants ou des jeunes à raison du tiers. Ce public revient au Musée (30 % des visiteurs le font plus de quatre fois par an). L'événement que constitue l'inauguration de nouvelles expositions et, consécutivement, l'élaboration de programmes d'animation, permet d'entretenir cette relation. Elle est fondamentale, sans elle et le souci constant de l'alimenter, un musée d'anthropologie perdrait une grande partie de sa raison d'être.

LES RECHERCHES

Il est des habitants du Dauphiné avec lesquels le Musée a noué des rapports privilégiés. Ce sont ceux qui, soit parce que le Musée l'a voulu, soit parce qu'ils l'ont demandé et que le Musée a pu leur répondre, sont devenus les partenaires de ses recherches et de ses collectes. Ces relations permettent au Musée d'enrichir et de revitaliser sa substance. Quant à nous, conservateurs, elles nous donnent la possibilité de rester confrontés aux réalités locales et; quand nous répondons à une demande, donnent le sentiment d'être utile. Là encore, des expositions qui changent permettent, en bouclant le cycle, de la collecte à la restitution, d'équilibrer l'échange.

Des six raisons qui justifient cette politique muséographique, la dernière est à mon sens la plus importante. C'est du choix de travailler sur tel thème, avec telle communauté, telle corporation, telle catégorie d'experts scientifiques, que le Musée se trouve engagé sur des voies toujours nouvelles, pour des mois, voire des années. Quand on constate que le profit de ces opérations vient autant des *relations* qu'elles induisent que de leurs résultats, on comprend mieux sans doute pourquoi la connaissance exhaustive d'un territoire et de ses habitants ne peut être l'objectif principal. Quelle importance en effet que de s'intéresser davantage aux colporteurs des montagnes de l'Oisans, aux gantiers grenoblois, aux tailleurs de silex du Vercors, aux habitants de Saint-Véran ou aux agriculteurs de l'agglomération grenobloise, puisque c'est toujours d'une relation homme-milieu qu'il s'agit et que chaque fois que nous réussissons à la saisir puis l'exprimer dans sa globalité, le musée joue son rôle. Le visiteur peut alors se mesurer à telle ou telle catégorie des gens dont traite l'exposition et y trouver les moyens de se mieux situer dans l'espace qu'il habite ou, selon le cas, qu'il visite. C'est l'intérêt capital de ce regard entre soi-même et les autres qui nous a par ailleurs incité à proposer chaque année, qu'une exposition sur les cinq du Musée, traite d'une autre culture (la Roumanie, en 1989, le Maroc et le Maghreb, en 90 et 91 et probablement la Grèce, en 92).

Ainsi vit le Musée, telle année avec des potiers du sud du Dauphiné, telle autre avec les habitants du Vercors, dans le cadre d'une vaste collecte de photos et de témoignages oraux, puis encore avec des Grenoblois, des transhumants, des immigrés de l'Italie de sud, etc. Ce sont ces rapports permanents, entretenus quotidiennement par le travail d'une équipe, qui légitiment l'existence du patrimoine conservé, l'enrichissent et donnent vie au musée.

Si nous en sommes là aujourd'hui, c'est grâce à l'héritage que j'évoquais tout au

long de cet exposé. Ces connaissances, ces compétences, cette expérience, accumulées depuis 85 ans ne bénéficient pas qu'au seul Musée dauphinois. Son équipe est chargée, en outre, de cinq autres musées voisins, participe à la programmation d'autres équipements à vocation muséographique, apporte son aide et ses conseils à de nombreuses autres opérations. C'est à la faveur de ce rayonnement que se définit le "territoire" réel du Musée; c'est grâce à lui aussi qu'il a trouvé sa place dans différents réseaux, régionaux, alpins et internationaux. C'est ainsi que nous voulons justifier aujourd'hui sa qualité de *musée régional de l'homme*.

Grenoble, ce 12 mars 1991.

PENTRU UN MUZEU REGIONAL AL OMULUI

Rezumat

Studiul semnat de Jean-Claude Duclos pune în valoare punctul de vedere ale unui muzeograf cu o practică îndelungată la Muzeul Dauphinois din Grenoble.

După ce scoate în evidență existența *muzeelor de colecții* și a *muzeelor de sinteză*, autorul se oprește pe larg asupra celui de al doilea model. Astfel, se prezintă evoluția *muzeelor de sinteză* de-a lungul timpului, incluzând aici și ecomuzeele, în câteva capitole bine individualizate: 1. *Cîteva repere*; 2. *Nașterea și dezvoltarea ecomuzeelor*; 3. *Aportul ecomuzeelor la muzeologia contemporană*.

Cea mai mare parte a lucrării este consacrată Muzeului Dauphinois, apreciat ca o instituție care-și fundamentează existența pe trei mari principii: *interdisciplinaritatea ca mijloc, dezvoltarea ca obiectiv și participarea ca motor*.

Fiind, însă, un muzeu care a optat nu pentru o expoziție de bază permanentă, ci pentru organizarea periodică de expoziții temporare de mai mare sau mai mică durată, Jean-Claude Duclos aduce în discuție motivele care justifică această politică muzeală.

Tot aici, în continuare, ni se dezvăluie argumentele care l-au determinat pe autor să propună, nu numai ca un act formal, condiția de *Muzeu regional al omului*. Din această perspectivă, a adus în atenție atît date care se referă la realitatea istorică, social-economică și culturală a zonei, cît și altele care pun în evidență specificul instituției muzeale ce urmărește materializarea în practică a ideii propuse. Sînt edificatoare în acest sens acele capitole (*Teritoriul, Cererea publicului, "Autoregenerarea" muzeului, Colecțiile, Cercetările*), care, fiecare în parte, dezvoltă ideile conținute.

DATE PRIVIND LEGISLAȚIA OCROTIRII PATRIMONIULUI CULTURAL ÎN LUME

de

IOAN OPRÎȘ

Sfârșitul acestui veac împlinește oarecum și o evidență tendință de sistematizare asupra accesului liber și a dreptului pe care anumite instituții specializate îl și asigură oamenilor. Numărul unor asemenea instituții este mare, dar între ele un loc distinct îl ocupă muzeele și monumentele istorice. Să nu ne surprindă afirmația, cel puțin pentru a doua ei parte. Într-un anume sens, și momentul reprezintă o instituție publică. Am fi putut-o înlocui cu aceea de bun cultural (imobil), totalitatea acestora formînd o componentă a patrimoniului cultural, cuprinzînd semnificativ și obiectele materiale asociate tradițiilor culturale individuale, de grup, regionale sau naționale. Pe noi ne interesează acum să extragem în baza atitudinii față de obiectul cultural privit ca însemn simbol, rapel sau funcție-cîteva idei ce decurg din aspectele protecției juridice specializate. Aceasta, pentru că numai prin lege s-a putut și se poate asigura cadrul concret și binefăcător în sensul practicii protecției, al formării unei concepții acceptate sau impuse. Un cadru și, totodată, prin educație, un climat favorabil protejării și transmiterii conștienței a avuției culturale. De la funcția simbolică, care a determinat ideea, la aceea de tezaur național și universal, calea s-a dovedit a fi lungă, presărată cu nenumărate și ireparabile pierderi pentru memoria noastră colectivă.

Conceptul juridic de ocrotire a patrimoniului cultural apare *in nuce* în antichitate, conturîndu-se mai clar în Renaștere, odată cu dezvoltarea colecțiilor și muzeelor – adevărată *modă retro* – și cu o nouă viziune față de rolul și sensul monumentelor. Secolul al XVIII-lea și cel următor i-au fost însă cele mai favorabile, acum din el decurgînd precizii de ordin legislativ, cuprinse exact în decretul emanat în vremea revoluției franceze (1791–1794). Însăși noțiunile cuprinzătoare de *patrimoniu cultural-național* și aceea de *muzeu național* aparțin învățăturilor acestei epoci. Juriștii vor detalia, iar exemplul lor va influența în multe alte locuri, mai întîi din Europa. Acum se crează primele muzee naționale: British Museum (1759), Muzeul Luvru (1792), Muzeul Prado (1819), Muzeul Național din București (1834) ș.a. Ca și cele dintîi comisii pentru conservarea monumentelor istorice: în Franța (1792), Spania (1844), Austria (1853), Belgia (1856), Anglia (1865), România (1874) ș.a. Dacă secolul al XVIII-lea a fost dominat și pe linia sistematizării conceptelor legate sau privind ocrotirea patrimoniului cultural de spiritele enciclopediste și luministe, în cel ur-

mător adevărați titani vor marca profund acest domeniu. Juriștii deci, au trebuit să țină cont de ideile largirii sferei de cuprindere patrimoniale, în sens extraeuropean, ca și de cele legate de valoarea artei și culturii—exprimate prin obiect și monument —, marcate de opera lui Goethe, Byron, Herder, a celebrilor arhitecți J. Ruskin și Viollet Le Duc. Acum au apărut și primii mari muzeografi: W. von Bode, L. Pasteur, W. von Humboldt, Leopold von Ledebur, A.H. Lane-Fox, Pitt Rivers ș.a., care au impus modele instituționale devenite pentru multe decenii adevărate școli de muzeologie.

Lumea întreagă înțelege din ce în ce mai bine nevoia imperioasă de protecție printr-un sistem de legi speciale asupra avuției culturale mobile și imobile. Într-un mod, desigur, gradat și diferențiat: aplicate întâi domeniului arheologiei și artei, apoi științelor naturii, etnografiei etc. Schimburile tot mai accentuate, devenite mai facile datorită mașinismului, dar și un anume gust din nou dominat de cultul antichității ca și al artei de avangardă — ambele promovate prin largi expoziții internaționale de către Franța —, i-au obligat și pe legiști să extindă aria cuprinderii în materie de prevenție. Apar, astfel, primele colaborări bilaterale pe linie de urmărire penală a furturilor de obiecte cultural-artistice, viitorul Interpol. Se poate spune că la sfârșitul veacului al XIX-lea, instrumentele juridice specializate pe patrimoniu cunosc o largă răspândire, deși încă Europa mai deținea o oarecare supremație, ele extinzându-se, cel puțin pentru muzee, și în India, America, Egipt.

Juriștilor secolului al XX-lea le-a revenit însă rolul de a generaliza legile de acest gen, răspunzând astfel unei adevărate revoluții a mentalităților, dar și creșterii conștiinței și identității naționale, stare ce s-a definit foarte clar spre mijlocul veacului trecut.

S-au petrecut, după cum știm, două mari conflagrații mondiale în secolul nostru, ambele cu consecințe care au impus extinderea ariei patrimoniu și, mai ales, protejarea urgentă a fondului monumental grav afectat. Pe de altă parte, numărul și profilul muzeelor a început să se lărgască în mod incredibil, ajungându-se treptat la zeci de mii de unități.

Iată doar câteva din rațiunile care au determinat extinderea și perfecționarea legislației specifice, atât pe plan național cât și — odată cu crearea Societății națiunilor (1920) și apoi a organismelor specializate din cadrul UNESCO (1949), respectiv ICOM (Consiliul internațional al muzeelor) și ICOMOS (Consiliul internațional al monumentelor și siturilor) — internațional.

Legile din Hesse (1902) pun pentru prima dată problema păstrării mediului înconjurător, lucru ce se va preciza și în SUA (1906), apoi în Italia (1922), unde apare prima lege specializată de ocrotire a naturii. Treptat, apar legi anume pentru protejarea orașelor cu valoare istorică și artistică: în Franța (1919, 1924), Austria (1914, 1923). Alte reglementări privesc protecția fondului arheologic în Argentina (1911), Italia (1912, 1931), Anglia (1931).

Unele legi statuează ambele tipuri de activitate (pe linie de muzee și monumente): în Polonia (1918), Uniunea Sovietică (1918), Lituania (1919), România (1919, 1932). Apar legi specializate privind regimul de proprietate al bunurilor culturale: în Israel (1929), Malta (1925), Peru (1926), Grecia (1932) etc. Nu trebuie să oitem amintirea primei Convenții internaționale asupra protejării monumentelor istorice în caz de conflict armat, semnată la Haga (1899), ca și Tratatul privind protecția bunuri-

lor mobile de valoare istorică, semnat la Societatea națiunilor în 1935 sau Convenția pentru protejarea colecțiilor naționale (1939). Lor li se adaugă o altă referință, *Carta de la Atena* (1933), remarcabil document pe linia protejării monumentelor istorice, perfecționat prin *Carta de la Veneția* (1964), referință nedepășită.

Un loc deosebit, după al doilea război mondial, a revenit, pe linia îndreptării legislației de specialitate, Franței. De aici s-au inițiat legi "antibuldozer", cu funcție de prevenție față de pericolul sistematizării și modernizării teritoriului. În cadrul acestora s-au introdus elemente noi—cartierele și nucleele istorice urbane (1962) din cunoscuta *Lege Malraux*. În Anglia, prin legile din 1967 și 1972 numărul zonelor istorice protejate s-a ridicat la 3000. În Grecia s-a perfecționat în 1963 sistemul național de protecție, la fel și în Polonia (1962), Cehoslovacia (1958–59), URSS (1967), România (1955, 1959, 1974). Tendința de a prezerva așezări parțiale sau în întregime, se observă tot mai clar din deceniul al VII-lea când noua legislație privește monumentele în cadrul ecosistemului, într-un cadru ambiental: ca în SUA, *The National Environment Policy* (1969) și *Tax Reform Act* (1978) sau în Canada (*The Historic Sites and Monuments Act*), (1970) apar în materie de ocrotire muzeală prevederi pentru deontologia cercetării și achizițiilor, reglementarea transferelor și a competențelor, precizarea funcțiilor etc. Se impun atenției legile de profil din unele țări asiatice: Malaiezia (1957), India (1972), Japonia (1950) sau cele din Noua Zeelandă (1963), Galapagos (1979) și Australia (1980). Noțiuni și concepte speciale sînt lansate și acceptate pe linie de monumente: arie protejată, district istoric, zonă de protecție, oraș sau sat protejat, rezervă istorică sau rezervație națională ș.a., care presupun studierea acestora în funcție de patrimoniul specific.

Uneori componentele mobile și imobile ale patrimoniului cultural sînt cuprinse într-aceiași lege, alteori separat; în unele țări se stabilesc limite cronologice (100, 50 ani) pentru calitatea de bun cultural, alteori taxe pentru valoarea acestuia în vederea stopării înstrăinării. În Olanda, R.F.G., Canada, Belgia, Franța ș.a. sînt generoase înlesniri materiale pe seama deținătorilor de monumente ori a colecționarilor pentru a stimula protecția.

Prin legile respective se crează organisme naționale unitare pentru sectoarele mobil și imobil, alteori separate. Adeseori mai multe tipuri patrimoniale sînt tratate de aceeași lege (Anglia, *The Public Libraries and Museum Act*, 1964). Toate aceste legi tind însă spre instituirea unui sistem profilat exclusiv pentru patrimoniul cultural.

Cîțiva distinși specialiști și-au stabilit reputația de autori de referință și unor sinteze privitoare la legislația ocrotirii patrimoniului cultural. Printre aceștia figurează cunoscuta cercetătoare americană Bonnie Burnham, care în *La protection du patrimoine cultural* (manuel de législations nationales), apărut sub egida ICOM, în 1974, tratează 142 sisteme juridice naționale specializate. Autoarea a dezvoltat astfel acel *Index des législations nationales sur la protection de l'héritage culturel* (Unesco, Paris, 1969, 47 p.). I se adaugă Norman Pedgen, autor al studiului *Comparaison entre les diverses législations nationales protégeant les biens culturels*, 1974, Denis Rodwell, Șerban Cantacuzino, Pierre Gazzolla, L. Malinowski, M. Pallottino ș.a., iar mai recent Patrick J.O'Keefe și dr. Lindel V. Prott în *Existing Legislative Protection of the Cultural and Natural Heritage or the Pacific Region* (Unesco, 1985). Autorul de față, cu a sa lucrare *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Ed. Meridiane, 1986, se alătură

autorilor citați, lărgind baza documentară din acest domeniu.

Parcurend în mod treptat, cu evoluție spectaculară, etapele de la amatorism și monolitism instituțional spre specializare profilată și acțiune de larg impact public, muzeele și laboratoarele lor, ca și instituțiile de protecție, conservare și restaurare a monumentelor s-au impus în lumea de azi ca factori de centralizare (pe plan local, zonal, provincial sau național) a eforturilor de păstrare, folosință și acțiune specializată de valorificare a patrimoniului cultural, științific, artistic.

Perfecționarea reglementărilor juridice ce decurg din funcțiile de evidență, cercetare, valorificare, conservare–restaurare, ca și a raporturilor instituției de profil cu deținătorii de patrimoniu sau cu cei care îl utilizează rămâne încă un permanent deziderat. Precizarea realistă sub raport juridic a relațiilor sociale și a obligațiilor acestor organisme sînt alte aspecte care marchează în final politica culturală de stat. Numai cînd acestea se împlinesc prin cadrul juridic și practică, pozitiv și conștient, există garanția păstrării, bunei folosințe și transmiterii avuției cultural–artistice.

București, 25. IX. 90

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LA LEGISLATION DE LA PROTECTION DU PATRIMOINE CULTUREL AU MONDE

Résumé

Il s'agit dans cet ouvrage de l'évolution de notion de patrimoine culturel au cours de temps, mais mettant l'accent sur les législations concernant la protection du patrimoine culturel, des le XVIII-ème siècle jusqu'au XX-ème, dans le monde.

RECENZII

DEVENIRE ÎNTRU MIORITIC

*Aici se vindecă setea de mintuire
și dacă ți-ai sîngerat picioarele,
te așezi pe un podmol de lut.*

LUCIAN BLAGA

Zidită de conștiințe a căror nume se pierd în necunoscut civilizația rural pastorală românească, îmbinare a zbuciumului sufleteșc, creator de util și frumos și a dragostei de neam și glie, se înfățișează ca o încifrare de profunde sensuri și semnificații adînc înscrustate pe banda timpului.

Originală și unică formă de manifestare a cugetului și transiterii lui în timp, civilizația țărănească născută la școala sărăciei și nevoilor de zi cu zi este zămislițoarea unor inestimabile valori ale etnosului românesc. Acest izvor de apă vie poartă pe învolburatele sale ape din negura veacurilor dorul, jalea și pilda, crîmpee de lumină meșteșuguite în salba de cîntece, doine, basme, snoave, strigături, proverbe, zicători și balade. Între aceste creații ale "Marelui Anonim" născut pe pămîntul vechii Dacii un loc aparte îl ocupă acel "princeps axiologic" al culturii românești balada MIORIȚA.

S-a scurs multă "tintă" și în mod sigur se va mai scurge în descifrarea sensurilor și semnificațiilor acestui monument literar, artistic și nu în ultimul rînd filosofic, care este Miorița. Dintre cei ce au făcut-o o parte au fost personalități de seamă ale culturii noastre (Vasile Alecsandri, George Coșbuc, A. Densușianu, Ov. Densușianu, Mircea Eliade, Duiliu Zamfirescu etc.) ei simțind nevoia să-și spună părerea despre această capodoperă a poporului român. Au existat printre exegeți și unii exaltați, care i-au atribuit o semnificație mărunță, ei căutînd în baladă după spusele lui Moses Goster "o legendă localizată, un erou național".

Autorul rîndurilor de față nu încearcă un punct de vedere nou sau personal asupra baladei, ci doar cîteva gînduri, fie ele și răslețe pe marginea unui discurs propus de cercetătorul Nicolae Brînda prin cartea sa "Mituri ale antropocentrismului românesc. Miorița"*; discurs ce încearcă deslușirea determinațiilor epistemologice și axiologice ale baladei. Conștienți de faptul că și pozițiile afirmate de autor se află sub specia ipotezelor și reprezintă terenuri pentru discuții, critică și sugestii, invităm pe lector,

* NICOLAE BRÎNDA, Mituri de antropocentrismului românesc. *Miorița*, Editura Cartea Românească, București, 1991.

specialist, sau nu să parcurgă rîndurile supuse prezentării spre a-și face o imagine asupra conținutului cărții. În același timp venim cu îndemnul de a răsfoi paginile cărții exegetului Nicolae Brînda spre a trage o concluzie obiectivă și nu a se împodoli în afirmații subiectiviste lipsite de coerență și rigoare științifică.

Izvorită din dorința “descifrării fondului de semnificații al Mioriței pornind de la scenariul epic al variantei Alecsandri” (p. 390) – exegeza cercetătorului Nicolae Brînda are la bază “o comunicare pe care subsemnatul o susține în anul 1975 în București... Relicte etnografice ale unor vechi rituri de inițiere”, comunicare ce se dorea a deschide “o nouă perspectivă asupra specificului național românesc denumindu-i constante noi în antropomorfismul și antropocentrismul acestei civilizații” (p. 7). În cele ce urmează nu încercăm o incursiune detaliată în structura cărții ci doar câteva idei izvorite din” împlinirea plină de luminozitate spectrală ce-l pune pe tînărul păstor să răspundă prin propria ființă celei mai dramatice întrebări: a fi sau a nu fi” (p. 344).

Conștient de cantitatea tomurilor și de calitatea exegezelor despre Miorița – acest “princeps axiologic” al culturii românești, la care și-au dat întâlnire “chemați și nechemăți”, dar concertînd sub oblăduirea bunei credințe ca sentiment al apartenenței la un popor la o Maică Bătrînă, oricînd paveze împotriva frustrărilor timpului, destinului și ale tuturor vicisitudinilor vieții (p. 19) – Nicolae Brînda pune în evidență prin lucrarea de față noi dimensiuni axiologice ale specificului antropocentric al civilizației tradiționale românești. În acest sens cartea este un plauzibil argument al ineptizării semnurilor Mioriței, că exegetul contemporan mai are șanse de apropiere de esența ei, chiar dacă s-a scurs un secol și aproape jumătate de existență livrească a acestui monument istoric, literar, filosofic.

În prezentarea temei autorul pornește de la considerentul că “Miorița înainte de a fi adevărul unei conștiințe individuale a exegetului, ea este expresia unei conștiințe colective a poporului român (p. 20) și ca atare ea trebuie restituită critic și nu inventată. Din această perspectivă construcția ideatică propusă are un caracter de “dezbatere” cu tentă critico-interpretativă asupra bibliografiei mioritice de la Vasile Alecsandri, care introduce Miorița în circuitul livresc al culturii românești, la folcloristul Ioan Taloș care printr-un discurs “pur speculativ” încearcă “reiterarea unei viziuni himerice... viziune ce-și dorește rezolvarea obositoare dihotomii optimism pesimism, ca atribut atitudinal al păstorului, în favoarea exclusivă a stenicului și a angajării (p. 220). Informația selectată îmbracă forma unei reprezentativități ce degajă unitate în diversitate. Ea este mînuită cu o remarcabilă competență, secondată de limbajul metaforic ce relevă “formele interioare ale unei matrici stilistice” (Lucian Blaga).

După înălțătorul “Cuvînt către cetitoriu” intitulat “Text ca pretext”, unde autorul prezintă istoria cărții de față se deschide o fantă de lumină în dialogul omului cu natura, dialog manifestat ca o aspirație permanentă a spiritualității umane de totdeauna și de pretutindeni, dar în care omul nu a avut totdeauna forța suficientă pentru a tranșa în favoarea sa acest dialog, de cele mai multe ori s-a resemnat în a-și construi “fantoșe” pe care le-a investit cu atribuții absolute, nu numai asupra universului ci chiar și asupra ființei sale (Umanism și antropocentrism).

Structural cartea este împărțită în trei secțiuni cu titluri edificatoare asupra conți-

nutului ideatic. În prima secțiune "Critică și construcție" autorul angajează un dialog polemic deschis față de exegezele de bază ale Mioriței susținute de cercetătorii români. Acest dialog vrea dincolo de rolul concret, să atragă atenția supra nevoii de opinie critică ce joacă în cultură aproximativ același rol pe care-l are igiena în menținerea stării de sănătate. Cultura fără înfruntarea opiniilor și polemică riscă să fie judecată în cel mai bun caz, ca fără sare și piper.

Secțiunea a doua stă sub semnul "jertfei creatoare" trecînd în revistă "Ontologia divinităților vegetației așa cum este ea ilustrată în miturile și riturile acestor divinități" (p. 337). Ultima secțiune se dorește așa cum am mai remarcat "să restituie existența Mioriței în procesualitate", dar nu o "procesualitate într-o istoricitate mărunță și aleatorie ci în devenirea ansamblului unei culturi, a elementelor ei constituie a dependenței dintre aceste constituente și existența istorică a poporului, a culturii și limbii lui" (p. 337). În această secțiune cercetătorul pe baza informației acumulate, restituie MIORITEI "semnificația originară" semnificație fixată în "mituri ale divinităților vegetației... într-o mitologie autohtonă" (p. 339). Este evident că Nicolae Brînda prin lucrarea de față propune un mod operațional de cercetare, cristalizat la nivelul unei metodologii proprii originale, deschizînd noi perspective și un nou tip de cercetare în domeniul științelor spiritului.

Luată în ansamblu, exegezele asupra baladei Miorița într-un secol și aproape jumătate de existență livrească conduce la manifestarea a cel puțin două direcții care au încercat să demonstreze din perspective teoretice diferite, pe de o parte tematica, anecdotică și fabulația baladei și pe de alta valoarea artistică și estetică a acesteia. Cît privesc explorările dinspre sociologie ale Mioriței, ele sînt rare și de regulă limitative (Romulus Vulcănescu).

Exegeza cercetătorului Nicolae Brînda luată din perspectiva celor arătat mai sus își prezintă, cartea de vizită printr-o osmoză a celor două direcții, cultivînd în plus credem noi rigoarea și coerența specifică discursului pozitivist, de cercetare.

Consecvență principiului de a pune la îndemîna specialistului sau cititorului de rînd, a unui bagaj informațional, ce reprezintă bibliografia Mioriței pînă în anul 1982, anul cînd a fost încheiată redactarea cărții (Cartea a suferit aproape 10 ani de "temniță", a fost predată Editurii Cartea Românească în 1982, și a apărut în 1991) – lucrarea de față reprezintă între celelalte exegeze un "princeps axologic", grație efortului fizic și intelectual al cercetătorului, dar mai mult pachetului ideatic angajat în discurs.

În loc de concluzie s-ar putea afirma că sub condeiul înmuiat în dragoste de neam și tradiție al cercetătorului Nicolae Brînda, MIORIȚA renaște din mit și legendă devenind întru istorie.

V. TODINĂ